

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

ROMANIA SI COMUNA DIN PARIS GEORGHE CRISTEA

ANIVERSAREA COMUNEI DIN PARIS IN MIȘCAREA MUNCII

DIORIASCA DIN ROMANIA DURA CREAREA P.C.R.
(1921 - 1944) OLIMPIU MATICHESCU

ONOIA SCRISOAREI A LUI MIRON COSTIN ILIE CORBUȘ

DETERMINAȚIA ISTORICĂ: CONCEPȚIE ȘI METODĂ

LA LANCUNA BOSANICI IN ANGLIA LA 1850 MARIA PROTAȘE

CLASELE ȘI PĂTURILE SOCIALE DIN ROMANIA LA SFIR-

ȘIUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL

SECOLULUI AL XX-LEA MIRCEA IOGA

DECEMNIA

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

ÎNSEMNAȚI

TOMUL 24 — 1971

2

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); MATEI IONESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA; ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BĂNYAI, MIRON CONSTANTINESCU, AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, EUGEN STĂNESCU, ȘILFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament este de 180 de lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII”, REVISTĂ DE ISTORIE, parait 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderca de comerț exterior — LIBRI. Boîte postale 134 — 135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an

Adresa redacției: Bulevardul Artistorilor, nr. 1,
www.dacoromanica.ro
București, tel. 18.25.86.

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 24, 1971, Nr. 2

S U M A R

	Pag.
CENTENARUL COMUNEI DIN PARIS	
GHEORGHE CRISTEA, România și Comuna din Paris	207
OLIMPIU MATICHESCU, Aniversarea Comunei din Paris în mișcarea muncitorească din România după crearea P.C.R. (1921—1944)	221
★	
ILIE CORFUS, O nouă scrisoare a lui Miron Costin	237
COMEMORAREA A 150 DE ANI DE LA MOARTEA LUI PETRU MAIOR	
MARIA PROTASE, Petru Maior, istoricul: concepție și metodă	253
CĂLĂTORI ROMÂNI PESTE HOTARE	
CORNELIA BODEA, Cu Iancu Alecsandri în Anglia și Scoția la 1850	265
★	
MIRCEA IOSA, Clasele și păturile sociale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	289 v
MATEMATICA ȘI ȘTIINȚA ISTORIEI	
V. LIVEANU (responsabilul temei), C. LULEA, L. ASĂNĂCHESCU, V. MEDELEANU, C. MOȚEI, Factorii determinanți ai variațiilor arenzii țărănești la începutul secolului al XX-lea în România	307
SORIN NIȚĂ, Stabilirea înlănțuirii diferitelor variante ale <i>Istoriei Țării Românești, 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc</i>	333
VASILE LIVEANU, Conferința anglo-română „Matematica în arheologie și științele istorice”	351
DOCUMENTAR	
GIL DUZINCHEVICI, Arhive și instituții sibiene evacuate în Țara Românească în timpul revoluției din 1848	365
Titu Maiorescu „Însemnări zilnice”; continuare, publicate de AN. IOR; DACHE, M. IOȘA, TR. LUNGU.	369

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în 1970; Publicațiile membrilor institutului pe anul 1970; Sesiunea Adunării Generale a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România (*Stele Marinescu*); Colocviul internațional de istorie de la București (*Cornelia Papacostea-Danielopolu*); Simpozionul de studii fanariote de la Salonic (*Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea*); Teze de doctorat 381

RECENZII

- CONSTANTIN CORBU, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Edit. științifică, București, 1970, 229 p. (*N. Adăniloaie*) 425
- GEORGE POTRA și N. I. SIMACHE, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Trgșor (1632—1857)*, editat de Comitetul de cultură și artă al jud. Prahova și Comitetul de cultură și artă al municipiului Ploiești < f.1., 1970 >, 580 p. (*N. Stoicescu*) 428
- PIERRE DUPARC, *Recueil des instructions donnés aux ambassadeurs et ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française*, vol. XXIX, *Turquie*, publié sous les auspices de la commission des Archives diplomatiques au Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Editions du Centre National de la recherche scientifique, 1969, LVI + + 509 p. (*V. Mihordea*) 432

INSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI. — GHEORGHE ȘINCAI, *Opere I. Hronica românilor*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, tom I—III, București, Edit. pentru literatură, 1967—1969; CCXXVIII + 603 p. + 20 pl. (I); 451 p. + 10 pl. (II); 379 p. + 8 pl. (III) (*P. Cernovodeanu*); ROMULUS VULCĂNESCU, *Etnologie juridică*, Edit. Academiei, București, 1970, 339 p. (*Dan A. Lăzărescu*); *130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania”*, sub redacția prof. Mircea Băltescu, directorul Muzeului județean Brașov. Editată din inițiativa Comitetului județean pentru cultură și artă, a Filialei Societății de științe istorice și a Filialei Uniunii ziariștilor Brașov, Brașov, 1969, 228 p. (*Alexandru Porțeanu*). ISTORIE UNIVERSALĂ. — RADU FLORA, *Relațiile srbro-române. Noi contribuții*, Panciova, 1968, 406 p. + 6 pl. + 2 hărți (*I. D. Suci*); LEON-PIERRE RAYBAUD, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258—1354)*, Paris, 1968, 294 p. (*Stelian Brezeanu*); G. A. KOLTUNOV, B. G. SOLOVIEV, *Курская бумба*, Moscova, Voenizdat, 1970, 397 p. (*Fl. Constantiniu*); J. JABLONICKÝ și M. KROPILÁK, *Slovník slovenského národného povstania* (Glosarul răscoalei naționale slovace), ed. a 2-a, Bratislava, 1970, 338 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); CHRISTOPHER LLOYD, *The British Seaman 1200—1860. A Social Survey*, Londra, Collins, 1968, 319 p. (*S. Columbeanu*); CHARLES C. GRIFFIN, *Ensayos sobre historia de América*, Caracas, Imprenta universitaria, 1969, 285 (—287) p. (*Ioan I. Neacsu*) 439

CENTENARUL COMUNEI DIN PARIS

ROMÂNIA ȘI COMUNA DIN PARIS

DE

GHEORGHE CRISTEA

Ecoul evenimentelor din Franța anului 1870/1871 (războiul cu Prusia, căderea lui Napoleon al III-lea și instaurarea republicii, proclamarea Comunei din Paris) s-a grefat puternic în conștiința opiniei publice din România, în împrejurările când manifestările împotriva dinastiei străine erau amplificate de atacurile, mereu reînnoite, ale liberalilor-radicali, pe care domnitorul Carol, prudent, îi ținea cât mai la distanță de treburile statului¹. Criza dinastică, inițiată și condusă din umbră de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu, avea ca țel să impună domnitorului și să obțină cu forța chemarea unui guvern pur liberal. S-au organizat banchete politice, petiții ale „maselor” prezentate la palat; n-au lipsit nici amenințările care vorbeau de o dezlănțuire a furiei poporului, a fost pus candidat la alegeri pentru Camera și pentru Senat exilatul Alexandru I. Cuza, în ziarele roșilor au apărut aserțiuni injurioase în legătură cu viața familială a domnitorului Carol.

După izbucnirea războiului franco-german (3/15 iulie 1870) sînt scoase în evidență simpatiile latine, nu numai ca să se arate recunoștința împăratului francez, dar și pentru a jigni pe domnitorul prusac. Deși demonstrațiile de stradă sînt interzise de prefectul poliției capitalei², iar Agenția și Consulatul general al Franței din București vădesc o mare rezervă, uneori chiar ostilitate față de acțiunea „partidului roșu”, pe care-l consideră un partid anarhic, în serviciul Rusiei, iar pe membrii săi „agenți de profesie”, ce „profită de sentimentele de dușmănie contra germanilor,

¹ Excluderea de la putere a făcut ca liberalii-radicali (roșii), în aparență alți de intransigenți în acțiunea de consolidare a dinastiei cu ctiva timp în urmă, să se convertescă la un antidinasticism activ, care va evolua de la răceală ostentativă față de domnitor pînă la atacuri violente și comploturi de răsturnare. Înlăturarea ministerului (16/28) noiembrie 1868), prezidat de N. Golescu (în realitate condus de Ion C. Brătianu), și apoi dizolvarea parlamentului, a cărui majoritate liberal-radicală se dovedea constant în dezacord cu noul guvern D. Ghica—M. Kogălniceanu, aflat la discreția sa, consenuaseră, pentru o lungă perioadă de timp, îndepărtarea roșilor de la putere și declanșarea ostilităților contra domnitorului.

² Arhivele statului București, Arhiva istorică centrală (în continuare Arh. ist. centr.), Min. Interne, dos. 8/1870, f. 333—335.

comune, tuturor românilor”³, totuși în grădini, în piețe, în localuri publice au loc întruniri mai mari sau mai restrânse, unde cetățeni de toate vîrstele, din toate clasele societății, își exprimă speranța că victoria va fi de partea generosului popor care personifică ideile de progres și libertate⁴. Manifestările în favoarea Franței devin, implicit, manifestări împotriva dinastiei străine; ele nu se mai rezumă la cercurile, deseori înguste, ale roșilor, ci cuprind tot mai diverse pături ale populației orășenești, la care se adaugă, de la sate, preoții și învățătorii, categorii ale căror mobile nu țin neapărat de cucerirea puterii guvernamentale.

Liberalii-radicali au căutat să folosească sentimentele și aspirațiile românilor și au organizat conspirația după care trebuia să izbucnească, în noaptea de 8/20 august, în șapte orașe deodată, „mișcarea republicană”. Evenimentele sînt cunoscute: răscoala aminată de la centru n-a izbucnit decît la Ploiești, declanșată și condusă de Al. Candiano-Popescu. Acțiunea acestuia, așa cum au dovedit cercetările din ultimul timp, n-a fost doar o simplă „aventură”, pornită la întîmplare și generată de ambiții personale, ci a reflectat, pînă la un punct, nu numai pregătire și organizare pe plan local, dar și încadrarea ei în mișcarea mai largă, care ar fi cuprins întreaga țară și de care nu erau străini C.A. Rosetti și I. C. Brătianu, conducătorii roșilor⁵.

Înfrîngerile trupelor franceze pe front, capitularea de la Sedan, căderea lui Napoleon al III-lea și proclamarea republicii (23 august/4 septembrie 1870) nu estompează, dimpotrivă, sporesc simpatia pentru Franța și ura față de tot ce e teutonic și vine din Germania. Ziarul lui B. P. Hasdeu, „Columna lui Traian”, publică articole ce vorbesc pînă la obsesie, nu numai în cuprinsul lor, dar și în titlu, despre solidaritatea latină, despre interesele latine, caracterul latin, geniul latin⁶, iar în „Românul” apar articole și rubrici intitulate: „Barbariile prusiane”, „Barbarii civilizați”, „Barbaria prusianilor”⁷. Spiritele sînt agitate tot mai mult și de veștile ce sosesc în țară despre voluntarii români care luptă pe front, în primele rînduri, pentru cauza Franței: maiorul Constantin Pilat, ginerele lui C. A. Rosetti, primit comandant de escadron; Titus Dunca, evidențiat mai ales prin actele de eroism săvîrșite la apărarea orașului Orléans, I. G. Valentineanu, înrolat ca simplu soldat în armata de Vosges (legiunea lui Garibaldi) etc., despre medicii voluntari din București, Mehedinți, Slatina, Cîmpulung, Galați, Tecuci.

După votul de blam dat guvernului Manolache Costache Epureanu (18 decembrie 1870) și formarea cabinetului Ion Ghica — „ministeriu al lichidării dinastice”, cum îl numește N. Iorga⁸ —, atacurile îm-

³ Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques. Agence et Consulat général de France à Bucarest, Correspondance politique, 1870. Arhivele statului București, Arh. ist. centr. Colecția microfilme Franța, rola 15, vol. 34, p. 311, 312, 315, 316, 334, 341.

⁴ „Românul”, XIV, nr. din 30 iulie 1870, p. 651; nr. din 8 august, p. 680.

⁵ Gh. Cristea, *Conspirația „republicană” din august 1870*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 2.

⁶ „Columna lui Traian”, I, nr. 42 din 27 august 1870, p. 1—3, nr. 56 din 16 noiembrie 1870, p. 2, 3; nr. 60 din 14 decembrie 1870, p. 1—3.

⁷ „Românul”, XIV, nr. din 28 august 1870 (p. 755); din 1 (p. 763) și 6 (p. 783) septembrie 1870; din 16 (p. 905), 19 (p. 1 019) și 26 (p. 1 039) noiembrie 1870.

⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, X, p. 120.

potrița domnitorului sînt reluate la începutul anului 1871, mai ales în urma apariției declarației lui Carol, sub forma unei scrisori către un prieten german⁹, în „Augsburger Allgemeine Zeitung” (la data de 15/27 ianuarie 1871) publicată în traducere de ziarele românești, precum și în legătură cu chestiunea Strousberg. În ședința Adunării deputaților, raportul comisiei însărcinate cu cercetarea problemei căilor ferate a fost prezentat de A. D. Holban (ministerul însuși depusese pe biroul Camerei întregul dosar al afacerii Strousberg, cu toate materialele confidentiale, ceea ce doar la prima vedere ar părea destul de straniu); raportul, un adevărat act de acuzare, dezvăluia complicitatea domnitorului la numirea ilegală a lui Ambronn¹⁰ în calitate de comisar român pentru supravegherea emisiei obligațiilor și a fondului de rezervă. Departele de apărare interesele care îi erau încredințate, Ambronn s-a pretat la manevre culpabile pentru a satisface aviditatea concesionarilor: a emis obligații fără să țină seama de garanțiile stipulate în actul concesiunii, a livrat lui Strousberg depozitul unei mari sume provenind din vânzarea obligațiilor, a înlocuit acest depozit prin titluri ipotecare fără valoare, astfel că fondurile destinate terminării rețelei de căi ferate române au dispărut; în aceste sordide speculații au fost amestecați și membri ai familiei Hohenzollern, ceea ce a făcut plauzibile insinuările că domnitorul Carol a participat la beneficii ilicite. Dezbaterile în Adunarea deputaților au devenit deosebit de furtunoase în urma telegramelor insolente trimise, sub formă de ultimatum, de către Strousberg, care amenința că va ști, în caz de refuz, să-și realizeze pretențiile cu ajutorul guvernului său¹¹. I. C. Brătianu, referindu-se la presiunile germane, preciza în discursul său: „Dacă din nenorocire puterea guvernului din Berlin [...] ne va impune cu forța să plătim cuponul, ei bine! atunci se știe că nu plătim o datorie, ci plătim [...] rechizițiunea simpatiei ce am avut și-avem pentru națiunea franceză. Vom plăti [...], însă chiar în sărăcie, chiar în sdronețe, chiar în sdrobiți, simpatiile noastre pentru Franța nu vor slăbi, din contra ele vor crește mai mult”¹².

Evenimentele din apusul Europei, în loc să trezească prudența conducătorilor politici, îi exasperau și mai mult; prelungirea eroică a rezistenței franceze ținea într-o stare de continuă încordare întreaga opinie publică românească¹³. Știrea despre intrarea trupelor prusiene în Paris a prilejuit la „Teatrul cel Mare” — unde avea loc o reprezentație în bene-

⁹ Atribuită în mod eronat lui Auerbach. T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 25; vezi și Adresa din 29 ianuarie/10 februarie 1871 a Ministerului de Externe către agentul României la Constantinopol (Arhivele statului Iași, *Documente*, p. 894, nr. 56, copie în limba franceză).

¹⁰ Consilier regal de finanțe al statului prusian. În legătură cu numirea și activitatea lui Ambronn, vezi *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1964, p. 552, 553.

¹¹ *Ibidem*, p. 555, 557; vezi și ședințele deputaților din 24 februarie (în „M. oficial” nr. 50 din 5/17 martie 1871, p. 283, 284, și nr. 51 din 6/18 martie 1871, p. 287—291) și 25 februarie 1871 (în „M. oficial”, nr. 51, p. 292).

¹² Ședința Adunării deputaților din 24 februarie/4 martie 1871, în „M. oficial”, nr. 66 din 24 martie 1871, p. 390.

¹³ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*. . . , p. 29; N. Iorga, *Istoria românilor*, X, p. 21.

ficiul răniților francezi — o impresionantă manifestare de simpatie „a tuturor claselor societății” pentru Franța¹⁴. Ziarul „Românul” din 18 februarie/1 martie 1871 apăruse cu prima pagină în chenar negru, de doliu, anunțând că în Paris urmau să intre „oardele teutone ce vor călca sacrul pământ adăpat cu sîngele atîtor luptători ai libertății”¹⁵.

Într-o asemenea stare de spirit s-a organizat, la 10/22 martie 1871, de către colonia germană, sub președinția consulului von Radowitz, banchetul din sala Slătineanu, pentru a sărbători nu numai ziua nașterii noului împărat Wilhelm I, dar și a noului imperiu. Banchetul a constituit cel mai potrivit prilej pentru organizarea unei mari demonstrații, de care, bineînțeles, opoziția nu era străină. Seara, manifestații au stîns felinarele de pe stradă, au înconjurat localul și, spărgînd geamurile, au năvălit în sală cu strigăte: „Trăiască republica!”. Poliția a rămas impasibilă. Numai prin intervenția trupelor de infanterie și cavalerie, sub conducerea generalului Alexandru Solomon, a fost împrăștiată mulțimea care asediase, chiar dacă numai cîteva ore, pe reprezentantul împăratului biruitor.

Împrejurimile palatului au fost ocupate de soldați; întreaga garnizoană a fost consemnată în cazărmi¹⁶.

În urma acestor incidente, la intervenția lui von Radowitz, care, în numele cancelarului Bismarck, cerea „o strălucită satisfacție”, domnitorul Carol, după o nouă amenințare cu abdicarea¹⁷, a concediat guvernul I. Ghica, învinuit de complicitate cu „mișcarea republicană”, și a încredințat formarea noului cabinet conservatorului Lascăr Catargiu. Cu toată presiunea armatei (în jurul parlamentului fuseseră aduse unități

¹⁴ „Românul”, nr. din 18 februarie/1 martie 1871, p. 141.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. VI, București, p. 20—22; T. Maiorescu, *Istoria conlîmporănă...*, p. 30; N. Iorga, *Istoria românilor*, X, p. 122; vezi și „M. oficial”, nr. 55 din 11/23 martie 1871, p. 319. Procesul „teribililor revoluționari care au spart geamurile prusianilor” la banchetul din seara de 10 martie 1871 și al celui lor, Simion Mihălescu (prefectul poliției), s-a judecat de către Tribunalul corecțional Ilfov, Secțiunea I. Pe banca apărării au fost cinci avocați, în frunte cu A. Papiu-Ilarian și N. Fleva. Studentii „presupuși autori” ai manifestației au fost condamnați la o lună închisoare, iar S. Mihălescu la șase luni. Cu prilejul procesului, antidinasticismul opoziției s-a manifestat destul de circumspect, articolele din „Românul”, ca și pledoariile avocaților, mărginindu-se la combaterea prusianismului, și aceasta doar cu unele accente contra domnitorului („Românul” din 10 septembrie 1871, p. 777; nr. din 16 septembrie, p. 793; nr. din 19 septembrie, p. 806, 807; vezi, în special, comentariile pe marginea sentinței tribunalului publicate în nr. din 17 septembrie 1871, p. 797). Relatările privind desfășurarea procesului au apărut în nr. din 19 (p. 806), 21 (p. 810), 22 (p. 814), 29 (p. 838) și 30 septembrie 1871 (p. 842).

¹⁷ În ziua de 11/23 martie, la ședința secretă a Adunării deputaților, D. A. Sturdza a venit cu un mesaj din partea domnitorului, care l-a însărcinat să comunice Adunării decizia sa de a abdică dacă nu i se va da un minister care să-i convină și dacă nu se vor vota legile financiare și bugetul (cu anuitatea Strousberg). În favoarea domnitorului au vorbit L. Catargiu, N. Golescu, D. Ghica, Kogălniceanu, Vernescu, Lahovari, Agarici. Singurii care s-au declarat deschis și categoric pentru abdicare au fost Eugeniu Ghica și Ion I. Câmpineanu. Adunarea era îndemnată să profite de declarația domnitorului spre a scăpa de dinastia care de la început n-a adus țării decît nenorociri: „Măria-sa ne urăște și nu este prudențe a lăsa ca țara să fie guvernată de un principe care n-a arătat cea mai mică bunăvoință pentru români...”. Discuțiile n-au dus la nici un rezultat. Adunarea s-a împrăștiat înainte de a lua vreo hotărîre (revista politică a ziarului „Pressa”, nr. 59 din 14 martie 1871, p. 233; „Românul” din 2 octombrie 1871, p. 849—850, articolul semnat „Uniunea liberale”, cu specificarea: „cele ce memoria ne-a conservat”).

de infanterie, cavalerie și chiar de artilerie), Camera n-a acordat noului guvern votul de încredere și la 15/27 martie ea a fost dizolvată¹⁸.

... Desfășurarea de trupe] în oraș în ultimele zile ale dezbaterilor din Adunarea deputaților, și îndeosebi în ziua dizolvării parlamentului arată că noul minister se aștepta la mari tulburări. Într-adevăr, cei care fuseseră în august 1870 în conspirația condusă de Eugeniu Carada, precum și tineri militari „exaltați” hotărâseră să-l detroneze pe domnitor și să încredințeze puterea unei locotenente compuse din N. Goleșcu, I. Ghica și N. Haralamb ori un alt ofițer; „formaseră” și un minister prezidat de I. C. Brătianu, în care Eugeniu Carada trebuia să fie ministru al poștelor și telegrafului. Detronarea era posibilă și foarte ușor s-ar fi realizat în cele trei zile pînă la dizolvarea Camerei, dar, pentru că I. C. Brătianu s-a opus, de data aceasta din răspuțeri, ea a eșuat¹⁹. Atitudinea lui I. C. Brătianu a fost dictată și de considerente de ordin extern. O dată ce Franța învinsă era desființată ca putere europeană, raportul de forțe devenea favorabil Rusiei țariste; în același timp, alungarea unui Hohenzollern de pe tronul României, precedată și aceasta de demonstrația considerată ca o insultă adusă reprezentantului german, atunci cînd soarta națiunii prietene înlăturase orice speranță de sprijin, însemna, în fond, o invitație directă făcută noului imperiu²⁰. Liberal-radicalii nu voiau să periclitaze situația țării, și așa destul de gravă în conjunctura de atunci.

În afară de aceasta, în acele zile de tensiune dramatică, în apusul Europei, în Franța, avusese loc evenimentul de o deosebită însemnătate istorică: revoluția proletară din 18 martie 1871, urmată, la scurt timp, de proclamarea Comunei din Paris. Proclamarea Comunei din 1871 nu va stîrni în România doar admirație față de prima revoluție în care muncitorii au îndrăznit să se atingă de privilegiul de a governa al claselor posedante sau calomniilor odioase — unele reluate după ziarurile retrograde din Occident²¹ —, ea va avea, în același timp, darul să tempereze zelul și entuziasmul republican al conducătorilor liberal-radicali, nerăbdători s-ajungă mai repede la putere.

Deși „Românul” a fost cel dintîi ziar care a publicat primele știri despre Comună, iar aceste știri (uneori destul de multe: numai într-un

¹⁸ Ședințele Adunării deputaților din 12 martie (în „M. oficial”, nr. 73 din 4/16 aprilie 1871, p. 435) și din 15 martie 1871 (în „M. oficial”, nr. 74 din 6/18 aprilie 1871, p. 444).

¹⁹ M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada (1836—1910)*, București, 1922, p. 53; idem, *Efimeridele. Însemnări și amintiri*, vol. I, București, 1930, p. 43.

²⁰ În această privință, vezi raportul confidențial trimis din Berlin, la 2 mai 1871, de P. P. Carp, referitor la convorbirea avută cu cancelarul Bismarck, în care acesta și-a etalat reproșurile și amenințările la adresa poporului român: „... Jusqu'à présent tout nous fait croire que le peuple nous est hostile et la haine provoquant la haine, vous comprenez bien que la Prusse ne fera qu'user des justes représailles en se mettant du côté de vos ennemis. La Russie et la Turquie désirent la séparation et si l'occasion se présente nous les aideront à amener un changement qui après tout serait peut-être plus propre à favoriser votre développement...” (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhiva istorică, vol. 241, *Correspondența cu Agenția României din Berlin*, f. 61, 62).

²¹ Pentru ecoul Comunei din Paris în România, vezi P. Constantinescu-Iași, *Comuna din Paris și ecoul ei în presa contemporană din România (1871—1880)*, în „Studii”, IV (1951), nr. 1; A. Porțeanu, A. Iordache și P. Cîncea, *Ecoul Comunei din Paris în publicațiile muncitorești socialiste la sfîrșitul secolului trecut*, în „Revista arhivelor”, IV (1961), nr. 2; Gh. Cristea, *Date privind ecoul și aniversarea Comunei din Paris în România*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 3.

singur număr — cel din 11 martie — sînt inserate nouă informații amănunțite după „Serviciul telegrafic al «Românului» și după „Serviciul particular al «Monitorului»”) scot în evidență o atitudine favorabilă comunarilor, totuși liberalii-radicali vor păstra, în general, o atitudine prudentă. „Insurgenții — scria „Românul” — au cuprins ospelul orașului, și au proclamat comunea. Comitatul centrale a dat două proclamațiuni prin cari invită a se face elecțiuni comunale. După ce guvernul care a trădat Franca va fi gonit, el (Comitatul) își va depune mandatul în minile poporului ca să stabilească adevărata republică”²². Iar cîteva zile mai tîrziu: „Depeșele ne spun că revoluțiunea este deplin stăpîină la Paris. Ea a constituit un guvern care dă proclamațiuni, face apel la națiunea întregă, convoacă alegătorii pentru alegeri comunale, decretă disolvarea armatei permanenți, acordă amnistia pentru toate crimele și delictele politice, face, în fine, acte de un adevărat guvern”²³. Dar, după primele zile de la revoluția muncitorească din 18 martie 1871, comentariile din „Românul”, în legătură cu evenimentele de la Paris, încetează brusc, numărul informațiilor se micșorează treptat, ele devin stereotipe, apar scurtate, adesea cîteva rînduri doar, ca în unele numere să dispară cu totul²⁴.

Instalarea unui guvern autoritar, de mină forte, în care palatul să aibă deplină încredere și care să garanteze nu numai „ordinea” și „stabilitatea”, ci și apărarea intereselor germane în România, îndepărtase pentru moment orice pericol de înlăturare a dinastiei. Dar, pentru că manifestația de la Slătineanu și violentele discuții din Adunarea deputaților în ajunul dizolvării sale au avut un larg ecou în unele regiuni ale țării²⁵, Lascăr Catargiu, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru de interne, va da prefectilor ordine operative, repetate de mai multe ori, prin care le va aduce la cunoștință să nu tolereze nici un fel de propagandă și să dea „cea mai categorică desmințire unor asemenea cugetări ce i se atribuie domnitorului” în legătură cu abdicarea; acei „răuvoitori ce încearcă a turbura ordinea publică” să fie predați justiției²⁶. Între timp însă, în înțelegere cu ministrul de război, generalul I. Em. Florescu, luase măsuri să aibă asigurate suficiente unități de dorobanți concentrați peste rînd, gata de intervenție²⁷.

În legătură directă cu ecoul Comunei din Paris în România, Ministerul de Interne va trimite prefectilor de județe „o epistolă circulară confidențială”, care exprimă nu numai îngrijorarea guvernului conservator, dar și poziția sa de clasă față de activitatea revoluționară a comu-

²² „Românul” din 8,9 martie 1871, p. 205.

²³ Ibidem din 11 martie 1871, p. 213.

²⁴ Vezi, de exemplu, nr. din 24—28 martie 1871 și din 2 aprilie 1871.

²⁵ Rapoarte alarmante din județele Dolj, Romanați, Argeș, Vlașca, Botoșani aduceau la cunoștința Ministerului de Interne răspîndirea unor „sgomote periculoase” („abdicarea domnitorului” e un fapt împlinit; „Camera a primit abdicarea”; principele Carol „a amlnat abdicarea pînă după alegeri”; I. C. Brătianu „va unelti a da jos pe domnitor” și „va face republică”), precum și manifestări de „propagandă subversivă” și „acțiuni turburătoare” făcute de „mulți indivizi”, care „s-au răspîndit în țară” — cei mai mulți dintre ei fiind studenți veniți acasă în vacanță cu prilejul sărbătorilor de primăvară (Arh. ist. centr., Min. Interne, Div. ad-tivă, dos. 4/1871, f. 48, 49, 54, 58, 90, 157—159; dos. 108/1871, f. 7, 8).

²⁶ Arh. ist. centr., Min. Interne, Div. ad-tivă, dos. 4/1871, f. 45, 64; dos. 120/1871; f. 3.

²⁷ Ibidem, dos. 4/1871, f. 55—57.

narzilor : „Dacă ați urmat (urmărit — *n.n.*) fazele dezastrelor Franciei și a[le] incendierii Parisului, ați putut afla că există o societate de comunalisti cu reședința la Londra care se numește « Internaționala ».

Atît din cele ce se espun în jurnale, cît și din avizurile private ce am primit din streinătate, mă încredințez că o secțiune a acestei societăți s-ar fi format și în România.

Scopul unor asemenea societăți secrete este din cele mai funeste. Oamenii din cari se compun nu se gîndesc la nimic mai puțin decît la resturnarea tuturor instituțiilor, a tuturor guvernelor, a tot ce contribuie la buna stare și prosperitatea popoarelor. Așadar tot ce este onorabil, tot ce are aspirațiuni pentru stabilitate și binele public trebuie să caute a combate și distruge societățile cu asemenea scopuri funeste.

Neputînd cunoaște în ce loc residă secțiunea din România și din ce anume persoane se compune, mă adresez la Dv. și vă cer a vă sili în tot modul să descoperiți dacă nu care cumva ea se întrunește în județul Dv.

Vă cer să fiți cu multă luare aminte, să lucrați cu prudență și să mă țineți în curent despre orice ați descoperi.

Comptez mult pe inteligența și perspicacitatea Dv.”²⁸.

De asemenea, într-o altă circulară (din 31 martie 1871), trecînd în revistă împrejurările venirii conservatorilor la putere, Lascăr Catargiu sublinia : „... Nu prin lupte și prin derimări se poate pune temeiuri statornice la fericirea și progresul societății, ci prin stabilitate și ordine [...]”.

Să ne gîndim adînc la adevăratele cauze ale tuturor relelor ; să avem în vedere cum teoriile funeste și amăgitoare au adus națiuni din cele mai glorioase a se învălui într-un giulgiu de sînge”²⁹.

În timp ce ministrul de interne elabora și distribuia prefecturilor de județe directive destinate să asigure „ordinea” și „stabilitatea”, ziarul conservatorilor, „Pressa”, profita la rîndul său, de „tăcerea” „Românului”, ca să înceapă o intensă campanie de discreditare a liberalilor-radicali ; vehemența atacurilor avea în vedere și viitoarea luptă electorală în care, se spera, liberalii-radicali, acuzați de legături cu revoluționarii din Paris, urmau să se prezinte cu totul compromiși. Aproape în fiecare număr apar comentarii impregnate de ură, care abundă în calomnii și în răstălmăciri ; paralele privind pe „fanaticii tulburători”, „republicanii roșii” din Paris și pe „roșii” din România, „turburători și răsturnători”, sînt paginate în coloane consecutive (cuvintele „roșu”, „roșii” sînt tipărite cu litere cursive) ; se insinuează că ar fi o strînsă corelație între manifestația de la sala Slătineanu, „mișeasca organizare între roșii și de către roșii”, „cari par că au jurat pieirea acestei țări”, „trîmbițează că domnitorul ar voi să abdice”, și între revoluția din Paris, care a adus „Francia svîrcolindu-se în durerile celei mai teribile anarhii”, unde „atenături ale roșilor” „voiau să scalde republica în sîngele concețianilor”³⁰.

²⁸ Ibidem, dos. 298/1871, f. 1. În legătură cu activitatea Internaționalei și cu ecoul ei în România, vezi și ordinul telegrafic confidențial trimis, un an mai tîrziu, la 23 martie/4 aprilie 1872, de L. Catargiu prefectilor de județe (Arh. ist. centr., Min. Interne, Div. ad-tivă, dos. 65/1872, f. 199).

²⁹ Arh. ist. centr., Min. Interne, Div. ad-tivă, dos. 55/1871, f. 10.

³⁰ „Pressa” din 10, 11, 12, 13, 14, 16, 21 și 25 martie 1871.

Existența acestei legături este adesea afirmată direct. „Românul” — arată ziarul conservatorilor — vrea să convingă că „partidul său poate conta pe Franca. Dară, de care Franca întrebăm? Dacă este vorba de Franca lui Rochefort și a turburătorilor cari chiar în ast moment dominează Parisul, aceia negreșit vor fi pentru roșii de la noi: «căci corb la corb nu scoate ochii» [...] Franca principiului de ordine, represintată nu numai de dl Thiers, dară și de d. Jules Favre, acea Franca nu poate fi cu cei de la «Românul»”³¹. Iar mai târziu, într-un alt număr: „Trebuie să fie cineva orb sau fanatic pînă la stupiditate, spre a nu vedea din tristul exemplu ce vedem în Franca că nimic nu poate prăpădi o națiune ca demagogia, ca licența, ca aplicarea adică a teoriilor pe cari «Românul» ni le-a propagat de atîția ani”³².

După revenirea lui C. A. Rosetti în țară, ziarul oficial al conservatorilor publică atacuri împotriva conducătorului liberalilor-radicali: în Franța, „anarhia a cangrenat Parisul”, Comuna este „republica amicilor” lui C. A. Rosetti; în România, „apelurile la răsturnare, 8 august la Ploiești și 10 martie la București”, au fost „niște încercări odioase de pe „teatrul anarhiei pe unde a peleginat” cel care s-a întors acasă după ce „s-a cuminecat din cupa *anarhiei* cosmopolite a lui Rochefort”³³. „Românul” „vorbește” ca și „ziarele anarhiste” din Paris: „la Commune”, „le Vengeur”, „Mot d’Ordre”, „Père Duchêne”³⁴. Nu numai liberalii-radicali, „roșii de aici”, vor fi asimilați cu „roșii din Paris”, dar comunarzii înșiși vor fi numiți „liberalii roșii din Paris”³⁵. Cînd „Românul” rupe „tăcerea” pentru ca să explice cauzele abținerii sale în legătură cu evenimentele din Paris, „Pressa” atacă pe liberalii-radicali, care înșultă Franța, deoarece justifică „pe rebelii roșii și teroriști din Paris” și „acuză pe Adunarea și guvernul din Versailles”³⁶. „Cum de justifică «Românul» pe niște oameni [...] care au ridicat drapelul *roșiu*, au proclamat *socialismul*, au strigat: jos burghezia!”³⁷, se întreabă ziarul conservator. Este acesta un semnal de alarmă pentru liberalii-radicali, ca și ei, reprezentanți ai unor categorii ale burgheziei, să-și dea seama de pericolul pe care-l constituia, pentru clasele dominante, acțiunile comunarzilor, sau o metodă de denigrare a roșilor chiar în ochii clientelei lor electorale?

De altfel, poziția de clasă a conservatorilor se va reflecta și în alte numere din „Pressa”. Revoluționarii roșii, conduși de idei comuniste, „promit constituirea *comunei* revoluționare”, „amenință burghezia — adică pe comercianți și industriași”, „dau să înțeleagă locuitorilor din

³¹ Ibidem din 18 martie 1871.

³² „Pressa” din 7 aprilie 1871.

³³ Ibidem din 27 martie 1871. (Acuzație absurdă, pentru că manifestația de la Slătineanu n-a avut nici o legătură cu revoluția din Paris de la 18 martie, iar mișcarea din Ploiești s-a declanșat cu șapte luni înainte). De altfel, mișcările de la 8/20 august 1870 din Ploiești și 10/22 martie 1871 de la sala Slătineanu vor fi și în alte numere amintite și corelate, obsedant, cu evenimentele din Paris („Pressa” din 6, 7, 8 și 9 aprilie 1871).

³⁴ „Pressa” din 10 aprilie 1871.

³⁵ Ibidem din 7, 22, 23 și 30 aprilie 1871.

³⁶ Ibidem din 11 și 22 aprilie 1871.

³⁷ „Pressa” din 23 aprilie 1871.

foburguri că vor răsturna guvernul și adunarea, perspectiva lor fiind *comunismul*, împărțirea averilor”³⁸.

În campania sa împotriva liberalilor-radicali și a „Românului” în mod special, ziarul „Pressa”, care deținea înfișetatea comentariilor ostile, va fi secondat îndeaproape de „Trompeta Carpaților”, situat, acum, pe poziții conservatoare, deși se erija în apărătorul principiilor liberale³⁹.

Știri tendențioase, care denaturau adevărul despre hotărârile și măsurile luate de Comuna din Paris, au ajuns în România și prin intermediul unor scrisori particulare expediate din Franța⁴⁰.

Care va fi reacția „Românului” la toate acuzațiile, mereu reinnoite, aduse de publicația conservatoare? După o îndelungată tăcere⁴¹, abia

³⁸ Ibidem din 13 martie 1871. Vezi și nr. din 16 martie („Revoluțiunea republicanilor roșii” promite „proletarilor comunismul”) și nr. din 2 aprilie 1871 („Ceea ce vor republicanii roșii din Paris nici ei nu știu a-și da cont [...]. Cuvintul *Comună* pare că i-a fermecat pe toți, poate fiindcă din *Comună* derivă comunismul! Ei caută emanciparea proletariatului acolo unde nu-l pot [sic] găsi: adică în ruinarea *burgheziei*, a comercianților și a fabricanților“).

³⁹ Vezi, de exemplu, articolul *Parisul*, publicat în „*Trompeta Carpaților*” din 20 mai/1 iunie 1871: „Cea mai mare lovitură, cea mai teribilă catastrofă, cel mai oribil dezastre ce s-a făcut libertății, în ideile liberali, în tendințele liberali, în principiul Libertății, în care a lucrat tot secolul XVIII și secolul XIX pînă în vîrsta lui Septuagenară, a fost acțiunea comunistilor din Paris în curs de două luni”. Vezi și comentariul publicat în nr. din 25 aprilie/7 mai 1871. Despre „Românul” se fac unele afirmații, într-o anumită măsură nu lipsite de adevăr: „Românul” se apără „de la un scurt timp încoaci a se mai mîndri cu numirea de *roșu*, ba încă și privește această calificare ca o insultă [...] pînă pre acum îi convenea această calificare și încă-și făcea și fală cu dînsa, pentru că republică roșie era în aspirațiuni numai, propusă numai, candidată numai la viața practică a societăților [...] adorînd noutățile de orice natură sub magicul nume de *modă*, ziceau roșu, republică roșie, socialism, comunism [...]. Acum însă, cu începutul intrării *republicii roșie* în practica viață, se leapădă toți în toate părțile de numirile poetice [...]. Astfel și «Românul» nu mai voește acum nici el să fie *roșu*; nu-i mai place nici odoarea, nici culoarea roșului” (nr. din 29 aprilie/11 mai 1871; vezi și nr. 2/14 mai și din 13/25 mai 1871).

⁴⁰ Într-o scrisoare trimisă din Marconssis, la 27 martie 1871, unui prieten din România (probabil N. Rosetti-Roznovanu), Gontran de la Baume, după ce amintește de colegi și prieteni comuni, unii morți, alții răniți în războiul franco-prusian, arată: „... Je n'ai qu'un regret c'est d'avoir, ainsi que toute la mobile de province d'ailleurs, souffert tant de souffrances pour la défense d'une ville comme Paris. Comme on regrette maintenant de n'avoir pas traité après Sedan! que de maux eussent été ainsi évités. La Garde nationale de Paris qui se contentait pendant le siège de faire de copieuses libations et laissait à l'armée et à la mobile le soin de la défendre, vient de se séparer violemment de ces mêmes provinciaux qu'elle a été si heureuse d'avoir pour défenseurs. Tout ce que tu lis dans les journaux sur la révolution de Paris est au-dessous de la réalité. On ne peut rien voir de plus triste et de plus épouvantable que ce qui se passe maintenant à Paris. Je n'ai encore aucune nouvelle des élections illégales qui ont dû se faire hier. Si, comme on paraît le craindre, l'assemblée ratifie ces élections ce sera reconnaître à Paris le droit de se gouverner soi-même. Il en résultera la nécessité de reconnaître le même droit à toutes les villes à toutes les provinces qui voudront l'appliquer. Ce sera le démembrement de la France. Heureusement, sauf quelques rares exceptions, les villes de province semblent désavouer Paris. Je vois avec tristesse dans les journaux que l'Algérie commence à se soulever. Quel gâchis!

En attendant une solution définitive, à tous ces fâcheux événements, Paris est un objet d'horreur pour les honnêtes gens. La perspective d'être sinon fusillé, au moins incarcéré arbitrairement n'a rien de séduisant. Paris a perdu son prestige; jamais nous ne reverrons le Paris d'autrefois. Les Parisiens ont tué Paris ...” (Arh. ist. cetr., Achiziții noi, Rosetti-Roznovanu, p. CCLIV, dos. 283).

⁴¹ Cauzele reale ale „tăcerii” „Românului” vor rămîne, pînă la urmă, neexplicate, pentru că nu poate fi considerată explicația ceea ce se afirma în nr. din 8 aprilie: n-a vrut a relata publicului „greșialele și crimele junilor și necunoscuților răsculători uvriari din Paris”, pentru

la 8 aprilie se evidențiază într-un comentariu, pe larg, pentru prima dată, poziția de clasă a liberalilor-radicali, ca reprezentanți ai celor mai înaintate pături ale burgheziei din România ⁴² (lucrul acesta se datora, probabil, și prezenței lui C. A. Rosetti, întors din străinătate, în redacție). Ei, liberalii-radicali, nu sînt de acord cu măsurile luate de „actualii revoluționari din Paris, cari, în fața unei invasiuni, provoacă resbelul civil” și care „împing Franția spre peire prin *idei și acte din care unele nu sînt la timpul lor*” (subl. ns. Gh. C.), dar, în același timp, nu-și abjură decît în aparență simpatia pe care o poartă comunarzilor, considerați doar victime ale reacțiunii ce i-a adus la disperare: „... Nebunia acestor din Paris a fost provocată și întărită prin infamia și stupiditatea celor de la Versailles” ⁴³. Camera din Franța constituie „o reacțiune atît de ineptă, pre cît este de îndrăcită, lovind atît de tare interesele și simțimintele națiunii, încît să se revolte pîn-a o face să-și pearză rațiunea”; dreapta Camerei, „cu scopuri de restaurațiune orleanistă, bonapartistă și legitimistă, preferă peirea Franciei decît s-abdice de la interesele ei personale” ⁴⁴.

O săptămînă mai tîrziu, la întrebarea cum de a reușit revoluția „a atrage sub stindardul Comunei un număr atît de mare de cetățiani și a ține piept armatei de la Versailles”?, „Românul” răspunde luînd apărarea comunarzilor (condamnă însă excesele lor): „Niște oameni atît de necunoscuți ca cei de la Comuna Parisului, și mai cu seamă în urma uriașielor greșeli și crime ce au comis și comit, n-ar fi putut să facă ca 60,70 de mii de cetățeni să iea arma în mînă și să verse șiroae sîngele lor, dacă drepturile ce cer n-ar fi mai prețioase decît însăși vieța” ⁴⁵.

Deciziile și acțiunile Comunei din Paris, dacă nu în întregime, cel puțin în parte, sînt, așadar, justificate. În contextul acesta se înscrie și articolul publicat în numărul din 10—11 mai 1871. După ce explică de ce „sînt culpabili membrii Comunei” („au luat arma în mînă pe cînd străinul este încă la porțile cetății”; „au împins pînă la extremitate aplicarea unor principii, cari *altfel înțelese ș'aplicate nu pot fi decît salutare*” (subl. ns. — Gh. C.); „s-au servit cu mijloacele reacțiunii ș-ale {despotismului pentru punerea în lucrare a principiilor liberale și democratice}”) și care sînt greșelile și crimele majorității Camerei („nu voește să proclame Republica”; în dezbaterile ei „arată turbare” contra oricui îi vorbește de „libertate și de Republică”; a pedepsit Parisul pentru că a luptat aproape singur timp de șase luni împotriva prusienilor; refuză cea mai dreaptă cerere: „independența Comunei și descentralizarea”), „Românul” conchide: „A cui dar este prima și cea mai de căpeteniă culpă? A celor carii, loviți în toate modurile ș-atît de cumplit, se înbată de durere, sau a celor carii, cu sînge rece, lovesc în cele mai nobile și binefăcătoare simțiminte ale parisianilor?” ⁴⁶.

că n-a vrut a pune sub ochii poporului român „greșialile, crimele și stupidele infamii ale bătrînilor și cunoscuților servitori ai foștilor domnitori ai Franciei și care siegează acum în dreapta Camerei de la Versailles” („Românul” din 8 aprilie 1871, p. 293).

⁴² Ibidem.

⁴³ „Românul” din 8 aprilie 1871, p. 293.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem din 17 aprilie 1871, p. 325.

⁴⁶ Ibidem din 10—11 mai 1871, p. 389.

Subliniem și de data aceasta : se recunoaște deschis existența (în ce-i privește pe comunarzi) unor *principii salutare* — este vorba, bineînțeles, de principii burgheze-democratice. Toate cele trei articole amintite reflectă, în comentariile lor, într-o mare măsură, și limitele de clasă ale aecelor pături ale burgheziei reprezentate de liberali-radicali.

Printre ziarurile care vor face front comun cu „Românul” în apărarea Comunei din Paris menționăm cotidianul „Telegraful” din București. „Nu vom — scrie „Telegraful” — să buciurmăm și noi cu acei care fără nici o rezervă condamnă Comuna proclamată la Paris, declarînd-o ca un product al foștilor uzurpatori și tirani ai Franciei; din contră, credem că intențiunea insurgenților a fost nobilă, a fost patriotică și sublimă, însă ne temem ca fructele ostenețelor și sacrificiilor ce cred că le aduc pe altariul patriei, în fine totuși vor cădea în mîinile neamicilor de moarte ai Franciei”⁴⁷. Ziarul „Telegraful” nu consacră doar spații mari informațiilor și comentariilor despre hotărîrile și măsurile speciale luate de Comună, ci, în același timp, încearcă să facă o paralelă între situația din Franța și evenimentele din România, „unde s-a încins o luptă pe viață și pe moarte între reacțiunea vindută neamicilor țării și între democrația devotată patriei și națiunii”; „nimeni nu se mai poate îndoi despre aceea că Thiers este neamicul Republicei și prin urmare vărsările de sînge ce le face sub masca ordinii sînt jertfe aduse monarchismului”; la Paris „are să se decidă soarta lumii liberale”⁴⁸.

Unele știri favorabile doar în parte acțiunilor Comunei și luptei comunarzilor publică ziarul „Orientul” („organ politic, literar, economic, industrial și comercial”), recent apărut la București⁴⁹. Semnificativă este constatarea, relativ obiectivă, inserată în revista presei externe la 21 aprilie/3 mai 1871 : „Oamenii cu minte sănătoasă și cu ânimă sinceră devin din ce în ce mai triști din cauza turnurei ce iau lucrurile; se conving că Franca are să dea lumii spectacolul Parisului asediat de francezi, după ce a suferit un asediu pentru Franca; spectacolul Parisului blocat de armate franceze care n-au știut să-l ajute pe cînd era încongiurat de armatele străine. Aceste situațiuni sînt dintre acelea ce nu se pot susține naintea istoriei”⁵⁰.

Dintre ziarurile din provincie care au publicat cu regularitate știri privind evenimentele din Paris, majoritatea favorabile Comunei, mențio-

⁴⁷ „Telegraful”, nr. 3 din 4 aprilie 1871.

⁴⁸ Ibidem nr. 12 din 16 aprilie 1871.

⁴⁹ Vezi rubrica „Telegrame” din 11/23, 14/26, 18/30 aprilie, 21 aprilie/3 mai etc., rubrica „Franca” din 23 aprilie/5 mai, „Revista esterioură” din 9/21 mai 1871 etc. În comentariul său consacrat „resbelului civil iscat în Paris” și publicat pe cinci coloane în nr. 4 (14/26 aprilie), ziarul evidențiază că „pnă în momentul de față insurgenții n-au perdut măcar o palmă de terim” și că „puterea militară se înclină în favoarea Comunei”. Dar relatînd despre un articol publicat de „organul principal al resculătorilor din Paris „Commune de Paris”, prin care se anunță „neisbutirea negocierii cu Thiers”, comentariul combate măsurile luate de Comună : „Ea s-a instituit ea putere centrale a țării, își a însușit drepturi care nu-i aparțineau, a declarat adunarea națională ca nelegală, a acuzat de înaltă trădare pe guvernul din Versailles și a sechestrat averea membrilor ce-l compun [...]. Dacă acum Comuna voește a transige, negreșit că trebuie mai întii de toate să depune puterea care a usurpat-o [...] ar fi foarte neiertat pentru Thiers dacă ar primi ca Parisul să rămîie tot sub paza înarmată a gardei naționale”. Răsculații din Paris însă „nu voesc a se supune și preferă mai bine a peri la porțile orașului lor”.

⁵⁰ „Orientul”, I, nr. 7 din 21 aprilie/3 mai 1871.

năm „Democrația” (Ploiești), condusă de Al. Candiano-Popescu, capul mișcării din 8/20 august 1870⁵¹.

Deși studiul de față are în vedere doar situația din vechea Românie, subliniem, totuși, că și dincolo de Carpați publicațiile românești au pus în centrul atenției lor activitatea Comunei din Paris: înfăptuirea unor reforme esențiale, hotărârile și măsurile concrete ce loveau adînc în vechea orînduire socială bazată pe înrobire și exploatare. Simpatiile pentru primul guvern proletar, exponent real al tuturor elementelor înaintate, care milita nu numai pentru eliberarea muncii, dar și pentru apărarea intereselor naționale ale poporului francez, proclamînd, totodată, principiul solidarității dintre muncitorii lumii întregi, s-au îmbinat, în Transilvania, cu lupta românilor împotriva asupririi naționale. Ele și-au găsit expresie și în atitudinea fățișă pe care au luat-o, în favoarea Comunei, aproape în toată perioada cît au durat evenimentele din Paris, publicațiile: „Gazeta Transilvaniei”, „Albania”, „Federațiunea” etc.⁵².

Un loc deosebit l-au ocupat în publicațiile vremii știrile de pe frontul de luptă, despre eroismul și jertfele comunarzilor din perioada săptămîinii sîngeroase, despre apărarea ultimelor baricade. După înfrîngerea Comunei, opinia publică din România a fost permanent informată, prin presă, despre acțiunile de represalii întreprinse de guvernul Thiers — execuții în masă, arestări, deportări, procese înscenate, vînătoarea sălbatică dezlănțuită împotriva conducătorilor; au apărut, de asemenea, numeroase date privind biografia martirilor Comunei.

⁵¹ Vezi, de exemplu, nr. din 10, 11, 14, 18, 20, 21 și 30 aprilie 1871.

⁵² Printre condițiile care au făcut posibilă proclamarea Comunei, „Gazeta Transilvaniei” consideră: „spiritul revoluțiunii din 1789 se vede a plana peste Paris și peste alte orașe ale Franței”; hotărîrea poporului, care „adus în desperațiune, apucă arma pentru cel ce-i dă mai curînd ajutoare și speranțe de un viitor mai bun” (nr. din 5 aprilie/24 martie 1871). Condamnînd „măsurile dușmane” luate de regimul din Versailles „spre a strîmtoarea pe insurgenți”, ziarul își exprima speranța că „dacă republica roșie, insufletită de spiritele adevăratei libertăți umanitare, va arăta cît de puțină energie, va repurta și victoria asupra deserviraților și moleșiților” (ibidem). Lupta se va da între „Comuna Parisului, care e organizată pe baza cea mai largă a republicii democratice, și între regimul lui Thiers”; guvernul Thiers „poartă toată vina vîrsării de sînge” (nr. din 15/3 aprilie 1871, p. 1).

Unul dintre cele mai elocvente exemple privind atitudinea pe care „Albina” (editată de Vincențiu Babeș) a luat-o față de Comuna din Paris îl constituie articolul *Adevărul înțelept al reșcoalei din Paris*, publicat la 18/30 aprilie, în care se evidențiază dreptatea revendicărilor sociale ale comunarzilor. Situația social-economică „reclamă reforme, reclamă o altă ordine socială mai dreaptă, mai umană. Și aceasta o ațintește răscoala din Paris. Cu un cuvînt ea ațintește emanciparea muncii, ridicarea ei la valoarea de factore egal îndreptățit — în societate și în stat [...]. Cei din Paris aflîndu-se de astă una dată cu arme bune în mîni, mai degrabă vreau să piară decît să le depună, plină n-ar deslega cu ele marea și importanta cestiune socială [...]. Este prea probabil că în cele din urmă va fi (ea, Comuna. — n.n.) devinsă și înecat în singele fiilor săi; dar cestiunea cea mare de nu se va deslega azi, rămîne în sarcina viitorului”. Iar într-un alt articol, publicat în numărul din 21 aprilie/3 mai 1871, se justifică dreptul poporului de a face revoluție, de a se opune cu spada, cu mîna armată împotriva puterii de stat: „Cînd guvernele abuzează de legi și de putere în mod brutal, cînd ele fac neposibil poporului exercițiul de drept și de dezvoltare, poporul este în drept a se opune cu puterea fizică”. Ceea ce însemna mai mult decît o simplă aluzie la situația românilor din Transilvania.

În ceea ce privește „Federațiunea”, cităm (din cauza spațiului restrîns) doar comentariul apărut în numărul din 26/14 aprilie 1871, care publică *Programa Comunei pariziane*: „Declarațiunea Comunei pariziane este ca marea turbidă, undulatorie, frămîntată de tempestate, este însă plină de idei sublime, care frămîntă omenimea din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre [...]. Declarațiunea este un meteor de foc ce Comuna l-a aruncat Franței și Europei, mai înainte de a dispărea învinsă de ostașii guvernului de Versalia”.

Ca un ecou întîrziat al evenimentelor din Paris (martie-mai 1871) amintim aluziile, mai mult decît transparente, făcute în *Mesagiul domnesc*, citit la 23 mai 1871, în fața senatorilor și deputaților, cu prilejul deschiderii sesiunii legiuitoare⁵³.

Amintim, de asemenea, incidentul în legătură cu acuzațiile aduse românilor de oficialitatea franceză. Într-o circulară adresată rectorilor de academie, Jules Simon, ministrul instrucțiunii publice și al cultelor, afirma că aceia care s-au pus la adăpost sub drapelul roșu și au provocat războiul civil nu sînt francezi; în acel moment, Parisul era plin de străini, se supunea rușilor, polonilor, românilor, „oameni rătăciți sau corupți, veniți din toate părțile lumii pentru a da o capitală insurecțiunii”⁵⁴.

Ministrul Afacerilor Străine al României, preocupat „a ști pînă la care punct această acusațiune era fundată”, a dat dispoziții girantului Agenției țării la Paris ca să se prezinte imediat la Jules Favre, ministrul Afacerilor Străine, și să-l roage, „în numele guvernului României, ca să se constate imputarea în cestiune, pentru că-i era dificil a crede că s-ar fi putut găsi veri un Român care să uite întru atît legile de ospitalitate, încît să ia parte la infamiile facțișilor cari aveau de scop a răsturna și distruge toate bazele societății”. În răspunsul său, dat din Versailles la 6 iunie 1871, girantului Agenției române de la Paris, Jules Favre își exprima speranța „că instrucțiunea dirigeată contra facțișilor căzuți nu va desvălui nume române între oamenii de desordine”. Dacă s-ar întîmpla contrariul, va transmite informațiile care ar interesa guvernul român⁵⁵.

Probabil că aceste informații au fost trimise — dosarul cu toate documentele privind participarea românilor la activitatea Comunei din Paris a dispărut însă din arhiva Ministerului Afacerilor Străine al României.

Ecoul Comunei din Paris s-a prelungit peste decenii. El a fost preluat în România de mișcarea muncitorească și socialistă, care a avut mereu în față inițiativa istorică a Comunei din 1871, exemplul luptei eroice și jertfele comunarșilor pentru zdrobirea vechii orînduirii sociale.

⁵³ Țara „este decisă a nu-și căuta fericirea aiurea decît în ordine și stabilitate: căci nu fără impunitate se calcă legea adevărului și nu fără teribile consecințe se violează principiile cele mai fundamentale pe care este așezată societatea” („M. oficial”, nr. 111 din 25 mai /6 iunie 1871, p. 598).

⁵⁴ Textul circularii este tradus după ziarul „l'Indépendance belge” și publicat în „M. oficial”, nr. 104 din 14/26 mai 1871, p. 563. În *Nota redacției „Monitorului”* se precizează: „... D. Jules Simon a fost indus în eroare cînd a menționat în această categorie și pe români (alături de ruși și poloni. — n. n.), pentru că, pe cît se știe, românii ce se află astăzi în Paris sînt studenți trimiși acolo pentru a-și completa studiile” (ibidem).

⁵⁵ Vezi comunicatul din 11 iunie 1871, publicat în „M. oficial”, nr. 127 din 12/24 iunie 1871, p. 681.

ANIVERSAREA COMUNEI DIN PARIS ÎN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN ROMÂNIA DUPĂ CREAREA P.C.R. (1921—1944)

DE

OLIMPIU MATICHESCU

Comuna din Paris a constituit un moment de o deosebită importanță în istoria mișcării muncitorești internaționale, în dezvoltarea teoriei și îndeosebi a practicii revoluționare.

Ridicarea eroică a proletariatului francez a avut de la început un larg ecou în România. Comuna din Paris s-a înscris an de an la loc de frunte pe agenda marilor aniversări ale proletariatului, ale forțelor democratice și progresiste din România¹.

Conținutul dat aniversării Comunei din Paris, reliefa unora sau altora din aspectele Comunei, ale experienței și învățămintelor acesteia au reflectat și în țara noastră, ca și în alte țări, însuși stadiul de dezvoltare a proletariatului, gradul de maturizare al conștiinței sale de clasă, evoluția mișcării socialiste, și au depins de apariția și de dezvoltarea curentului revoluționar în sînul mișcării muncitorești.

Formele aniversării (propagandă scrisă și orală, întruniri deschise sau ilegale, conspirative), caracterul festiv, liniștit sau combativ au depins atît de factorii menționați mai sus, care determinau conținutul, cît și de raportul de forță de clasă, de statutul juridic și politic aplicat mișcării muncitorești, partidului care o conducea, de către regimul burghezo-moșieresc.

În general se poate observa că semnificația și importanța aniversării Comunei din Paris au evoluat de-a lungul anilor de la un stadiu caracterizat prin accentul pus exclusiv pe sublinierea eroismului proletariatului parizian, a exemplului de urmat în principiu, pentru a ajunge la un stadiu superior, în care, păstrîndu-se elementele menționate, accentul

¹ Vezi Gh. Cristea, *Date privind ecoul și aniversarea Comunei din Paris în România (1871—1944)*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 3, p. 659—685; A. Porțeanu, A. Iordache și P. Cincea, *Ecoul Comunei din Paris în publicațiile muncitorești socialiste din România la sfîrșitul secolului trecut (1871—1900)*, în „Revista arhivelor”, IV (1961), nr. 2, p. 43—76; Aurel Loghin, *Aniversarea la Iași în 1881 a Comunei din Paris*, în „Analele științifice ale Universității «A. I. Cuza» din Iași”, Istorie, 1965, nr. 11, p. 117—124.

se va pune pe experiența Comunei ca obiect de studiu temeinic al teoriei și practicii revoluționare, ca mijloc de educare revoluționară, ca prilej pentru stimularea îndeplinirii unor sarcini imediate concrete și pentru pregătirea marilor acțiuni revoluționare.

În acest sens trebuie subliniat că aniversarea Comunei din Paris a dobândit noi proporții pe plan internațional și noi semnificații de o mare importanță pentru teoria și practica revoluționară o dată cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, ceea ce s-a reflectat imediat și în România în condițiile puternicului avânt revoluționar care a cuprins țara la sfârșitul primului război mondial.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, care a devenit victorioasă datorită capacității de pregătire, organizare și conducere a ei de către partidul de tip nou, făurit de Lenin, a legat indisolubil aniversarea primei încercări de realizarea dictaturii proletariului — Comuna din Paris — de victoria și de consolidarea primului stat proletar în Rusia Sovietică. Experiența Comunei și învățămintele ei nu vor mai fi judecate doar teoretic, ci vor fi comparate, analizate și raportate constant la succesul și la realizările dictaturii proletariului, instaurată în cea mai întinsă țară de pe glob.

Aniversarea Comunei din Paris în România și-a dobândit întreaga sa semnificație și importanță după crearea Partidului Comunist Român, singura forță politică care era capabilă să îmbine înalta prețuire a tradițiilor de luptă ale poporului român, ale proletariului român, ca și ale proletariului din celelalte țări, cu valorificarea superioară a experiențelor trecute și cu aplicarea învățămintelor care se impuneau la propria sa linie strategică și tactică, destinată să realizeze pe pământul patriei noastre idealul pentru care se ridicase și se jertfise și proletariatul parizian: răsturnarea orînduirii burgheze, crearea societății socialiste.

La centenarul Comunei din Paris și la semicentenarul Partidului Comunist Român ni se pare potrivit a cinsti cele două mari evenimente prin prezentarea unor date despre modul în care P.C.R., preluînd și ridicînd la un nivel superior o manifestare care devenise tradițională în România, a aniversat, de la crearea sa și pînă la victoria insurecției armate de la 23 August 1944, marea ridicare a proletariului parizian din 1871.

În perioada imediat următoare primului război mondial, în condițiile puternicului avânt revoluționar care cuprinsese țara, aniversarea Comunei din Paris a fost marcată prin numeroase întruniri și prin articole de presă, care purtau amprenta radicalizării clasei muncitoare și a procesului de clarificare ideologică ce se desfășura în sînul mișcării socialiste din România. Astfel, în martie 1920, numai în București² și Iași³ erau organizate de partidul socialist 15 întruniri pentru aniversarea Comunei din Paris. În articolul *Comuna din Paris*, publicat în „Socialismul” se făcea o paralelă între insurecția pariziană din 1871

² „Socialismul” din 18 martie 1920.

³ „Iașul socialist” din 14 martie 1920 și 21 martie 1920.

și Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, remarcându-se printre altele : „Învățătura de căpetenie pe care trebuie s-o tragem din pilda Comunei e, de bună seamă, aceea că dictatura proletariatului nu poate fi aceeași în timpuri și țări deosebite”⁴. În articol se sublinia totodată că „nu se poate închipui... un socialist părtaș la discuțiile care frământă azi Internaționala proletară pentru care studiul Comunei din Paris să nu alcătuiască una din preocupările de căpetenie”. Articole consacrate Comunei au fost publicate în 1920 și de „Tineretul socialist”, „Iașul socialist”, „Muncitorul căilor ferate”, ca și de alte ziare muncitorești.

În articolele publicate cu prilejul semicentenarului Comunei în 1921, se sublinia semnificația evenimentului, se făcea de fapt un bilanț al experienței trăite de proletariatul parizian în 1871. Într-un articol publicat de „Lupta socialistă” din 19 martie 1921, se sublinia că evenimentul aniversat va fi veșnic sărbătorit „ca avangarda unei societăți noi” și se arăta că „proletarii conștienți nu pot comemora mai bine memoria eroilor comunarzi decât legându-se să lupte statornic și uniți pentru dezrobirea întregului proletariat”.

Crearea în 1921 a Partidului Comunist Român — moment de o deosebită importanță în istoria clasei muncitoare, a întregului popor român — s-a reflectat, așa după cum menționam și în semnificația dată aniversării Comunei din Paris. În acest sens se constată orientarea, tot mai pronunțată în anii următori creării, pe de o parte spre analiza comparativă mai precisă a experienței Comunei și Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, spre formularea clară a învățămintelor desprinse, iar pe de altă parte spre imprimarea unui caracter activ, mobilizator aniversării Comunei din Paris. Este necesar să menționăm că evenimentul a fost aniversat sporadic și de mișcarea socialistă din țară, însă fără ca aceasta să depășească în concluzii, cu excepția unor reprezentanți de stînga, stadiul anterior avîntului revoluționar.

În 1922, în București, pe lângă materialele publicate în presă, partidul comunist a luat măsuri pentru aniversarea Comunei din Paris în cadrul unei întruniri de masă. În acest sens, Comitetul secțiunii din București a Partidului Socialist-Comunist a lansat un apel prin care chema muncitorii să participe la o mare întrunire în sala „Tomis” la 2 aprilie 1922⁵. O întrunire publică similară a fost convocată la Iași⁶. Întervenția autorităților a împiedicat ținerea în bune condiții a unor astfel de întruniri, care vor deveni, din această cauză, imposibile în anii următori. La a 51-a aniversare a Comunei, au apărut de asemenea o serie de articole în presa muncitorească. Alături de reproducerea, sub titlul *În ce stă eroismul încercării comunarzilor*, a unui articol de V. I. Lenin, în „Tineretul socialist” a apărut un articol în care se sublinia că în Comuna din Paris „muncitorimea conștientă vede sfortarea eroică a proletariatului pentru dezrobirea lui, vede însăși această dezrobire” și că „muncitorul conștient care serbează ziua de 18 martie ca zi de sărbătoare muncitorească nu trebuie să uite că idealul nostru nu s-a împlinit”⁷.

⁴ „Socialismul” din 19 martie 1920.

⁵ Arh. C. C. al P. C. R., fond 7, 1922, mapa 2.

⁶ „Iașul socialist” din 19 martie 1922.

⁷ „Tineretul socialist” din 18 martie 1922.

Comuna din Paris, sublinia „Socialismul” din 18 martie 1923, însuflețea lupta proletariatului român, a comuniștilor, asupra cărora se exercita tot mai puternic teroarea regimului, și constituia atît un tezaur de învățăminte, cît și un îndemn la acțiune consecventă revoluționară. „Proletariatul mondial, avînd la activul său experiențele Comunei și a Revoluției ruse — scria „Socialismul” —, avînd cu el masele exploataate ..., va porni la luptă decisivă și va învinge”⁸. În martie 1924 a fost publicat un apel-manifest al Internaționalei Comuniste, intitulat *18 martie, ziua Ajutorului roșu internațional*⁹, în care se arăta că cel mai bun mijloc de a perpetua amintirea Comunei era acțiunea revoluționară, muncitorii din toate țările fiind chemați totodată să participe la ajutorarea deținuților politici ai clasei muncitoare.

Tot în 1924 partidul comunist a răspîdit în principalele centre industriale un material de propagandă despre Comuna din Paris, în care se face o trecere în revistă a cauzelor Comunei și se arată că exemplul nobil al comunarzilor trebuia să dea „tărie, perseverență” în lupta pentru realizarea marilor idealuri ale clasei muncitoare. „Comuna din Paris — se sublinia în încheierea documentului menționat —, cu toate greșelile sale, este o experiență minunată, a cărei învățatură proletariatul întregii lumi trebuie să o folosească pentru a crea societatea comunistă”¹⁰.

Ilegalizarea partidului comunist în primăvara anului 1924, s-a răsfrînt asupra întregii activități a P.C.R. Tactica activității în condiții de conspirativitate și-a pus treptat amprenta asupra tuturor laturilor muncii de partid, inclusiv, în domeniul organizatoric și al muncii de propagandă, în cadrul căreia se înscriau și manifestațiile periodice determinate de comemorarea unor evenimente deosebite ale mișcării muncitorești interne sau internaționale. Clasa muncitoare, partidul comunist n-au renunțat nici un moment la ideea de a folosi orice posibilitate legală în care evenimentul putea fi comemorat, dar, în noile împrejurări, întrunirile tradiționale deschise prilejuite de aniversarea Comunei n-au mai fost, în general, posibile. Organizarea și desfășurarea aniversărilor Comunei din Paris au îmbrăcat formele de conspirativitate specifice activității P.C.R., iar accentul a fost pus îndeosebi pe propaganda scrisă. Existența unor organe de presă legale ale mișcării muncitorești, ca și organizarea treptată a aparatului tehnic al partidului comunist și al organizațiilor de masă de sub conducerea P.C.R., a facilitat propagarea pe cale scrisă a ideilor și a învățămintelor Comunei din Paris, tipărirea și difuzarea în acest sens atît a unor articole în presa legală, cît și a numeroase manifeste sau publicații ilegale. Comuna din Paris a continuat să fie, alături de alte evenimente și date din mișcarea muncitorească internă și internațională, una dintre aniversările căreia partidul comunist, clasa muncitoare din România i-au acordat o atenție însemnată. Trebuie reținut faptul că după ilegalizarea P.C.R. — datorită noilor împrejurări, dar și procesului de întărire a aparatului de propagandă și înțelegerii necesității de a folosi toate ocaziile pentru a face *educația ideologică revoluționară* a membrilor de partid și mai ales a maselor muncitorești — se

⁸ *Comuna din Paris și revoluția rusă*, în „Socialismul” din 19 martie 1924,

⁹ „Socialismul” din 22 martie 1924.

¹⁰ Arh. C. C. al P. C. R., fond. 96, dos. 1 489, f. 16.

remarcă în documentele P.C.R. prilejuite de aniversarea Comunei din Paris *atenția deosebită acordată analizei învățămintelor valabile și greșelilor comunarzilor, în strînsă legătură cu victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și cu sarcinile care stăteau nemijlocit și în perspectivă în fața comuniștilor români.*

Probleme ca rolul partidului de avangardă al clasei muncitoare în condițiile organizării și înlăptuirii revoluției proletare, necesitatea alianțelor, unitatea de acțiune a mișcării muncitorești, diverse alte aspecte legate de lupta pentru doborîrea regimului burghez și cucerirea puterii politice de către masele muncitorești vor constitui o componentă esențială și permanentă a tematicii materialelor prilejuite de comemorarea Comunei din Paris.

Analiza documentelor consacrate Comunei din Paris evidențiază totodată sublinierea constantă a importanței pe care o aveau solidaritatea de clasă a proletariatului, internaționalismul proletar. Această trăsătură a documentelor consacrate Comunei se încadra în efortul general al propagandei de partid, subordonată sarcinilor deosebite care stăteau în fața P.C.R. și a celorlalte partide comuniste, în fața proletariatului din diferite țări în condițiile ascuțirii deosebite a luptei de clasă, ale terorii dezlănțuite de clasele dominante, ale succesului înregistrat de forțele negre ale fascismului, prin cucerirea puterii în două dintre marile state europene, ca și în alte țări.

Problemele solidarității de clasă și ale internaționalismului proletar vor avea astfel pondere în materialele dedicate Comunei din Paris, ceea ce explică, de altfel, și motivele care au determinat mișcarea muncitorească să lege ziua Ajutorului roșu de comemorarea evenimentului din 1871.

Aniversarea și experiența Comunei din Paris au continuat a fi raportate la victoria și la învățămintele Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. În acest sens, într-un interesant articol intitulat *Comuna*, publicat de „Tinărul leninist” în 1925, se sublinia chiar de la început: „Sub scurta denumire de Comună, proletariatul lumii sărbătorește în ziua de 18 martie prima încercare a realizării regimului comunist, care n-avea să-și înceapă înlăptuirea decît abia după 46 de ani, în 1917, în răsăritul Europei, în Rusia, la Moscova”¹¹.

Ideile subliniate mai sus erau larg reflectate în materialele referitoare la eveniment publicate în 1926. Ziarul „Viața muncitoare” a inserat, de pildă, mai multe articole consacrate Comunei din Paris. Alături de reproducerea unor articole scrise de K. Marx și F. Engels, „Viața muncitoare” publica articolul *Comuna din Paris*, în care se sublinia că, o dată cu trecerea anilor, însemnătatea istorică a Comunei crește, iar proletariatul învâța mai mult din experiența ei, completate de experiența revoluției ruse¹².

Analiza de către P.C.R. a experienței Comunei din Paris și a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, ca și a experienței proprii noastre mișcări muncitorești, s-a reflectat și în accentul pus în documentele P.C.R. consacrate aniversării Comunei pe sublinierea critică a metodelor folosite de comunarzi față de dușmanul de clasă, a modului greșit în care au înțeles revoluționarii parizieni să aplice dictatura proletariatului. Dacă în

¹¹ „Tinărul leninist” din 15 martie 1925.

¹² „Viața muncitoare” din 22 martie 1926.

ultimile două decenii ale secolului trecut socialiștii români cautau să scoată în evidență, de pildă, „democratismul” comunarzilor, folosirea de către ei la maximum și în mod unilateral a sistemului electoral burghez, Partidul Comunist Român, pe baza experienței acumulate, lua, dimpotrivă, poziție față de asemenea metode, considerându-le limite și slăbiciuni față de dușman.

Astfel, într-un document de partid din 1926, făcându-se istoricul Comunei și glorificându-se eroismul comunarzilor, se arăta în același timp că după 18 martie 1871 unii conducători ai Comunei se îmbătau cu fraze democratice¹³. Concluzii noi sînt trase și în ceea ce privește organizarea aparatului de stat după cucerirea puterii politice de către proletariat. Învățămintele Comunei căpătau în noile condiții istorice o formă mai concretă. Referindu-se în acest sens la prefața lui K. Marx din prima ediție a *Manifestului Comunist*, se sublinia că nu e de ajuns ca proletariatul să pună mîna pe aparatul de stat și să-l facă să lucreze în folosul său. Punînd mîna pe puterea politică, proletariatul trebuie să sfărîme vechiul aparat de stat și să-și făurească unul nou pentru a putea crea o societatea nouă, socialistă¹⁴.

În altă ordine de idei, legînd evenimentele din 1871, reprimarea Comunei de persecutarea mișcării muncitorești din România, documentul P.C.R. din 1926 făcea apel la toți oamenii progresiști să ajute pe cei aflați în mîinile dușmanului, ca și pe familiile acestora.

Eforturile clasei muncitoare în direcția ajutorării militanților revoluționari din închisori se loveau însă în permanență de intervenția brutală a organelor represive ale statului burghez. Celebra brigadă a III-a a Siguranței generale urmărea cu sălbăticie, mai ales în zilele aniversării Comunei și ale Ajutorului roșu, orice acțiune în mijlocul muncitorilor pentru mobilizarea lor la acte de solidaritate cu victimele reacțiunii românești. Inspectoratul de siguranță din Timișoara, de pildă, comunica în 1926 că în oraș s-au lansat mai multe liste de subscripții pentru cei închiși, „cum și instrucțiuni de modul cum trebuie să serbeze în sindicate «Comuna din Paris» pentru ziua de 18 martie a.c.”¹⁵.

Problema ajutorării materiale, a apărării morale și juridice a luptătorilor revoluționari a căpătat contururi și mai precise cu prilejul pregătirilor făcute de P.C.R. pentru sărbătorirea Comunei din Paris din 1929. Astfel, prin intermediul Comitetului central de ajutorare, în București s-au fixat două săptămîni de propagandă, de la 18 martie pînă la 1 aprilie, cerîndu-se regim politic în închisori, amnistie generală, politică, militară și agrară. Se preconiza, de asemenea, organizarea unor întruniri de către Sindicatele unitare la care să se vorbească despre însemnătatea zilei de 18 martie. „Duminică 17 martie se vor organiza manifestații, apoi în zilele următoare se va vorbi la toate ședințele de breaslă despre 18 martie. Se vor strînge bani în fabrici, ateliere, birouri și printre simpatizanți”¹⁶.

Sesizată de aceste întinse pregătiri, Direcția poliției și siguranței generale a trimis o telegramă cifrată prefectilor de județ, inspectorilor

¹³ Arh. C. C. al P.C.R., fond. 1, mapa 42.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, fond. 15, dos. 25, f. 165.

¹⁶ Ibidem, fond. 4, dos. 706, f. 1-3.

generali de siguranță și brigăzilor speciale de siguranță. Se atrăgea atenția că „sindicatul comuniste” din țară au hotărât să aniverseze la 18 martie împlinirea a 58 de ani de la *Comuna din Paris* prin adunări publice și mitinguri. Telegrama cifrată spune textual: „Ministerul (de interne — O.M.) interzice sărbătorirea Comunei din Paris în săli publice de întruniri, și cu atât mai mult manifestările de stradă, aglomerația în piețe publice sau în fața sălilor sindicatelor profesionale”¹⁷.

Un articol interesant referitor la Comuna din Paris a fost publicat în acest an și în coloanele ziarului „Înainte”, organul de presă al Blocului muncitoresc-țărănesc¹⁸.

Faptul că în Comuna din Paris lipsea partidul de clasă al proletariatului, călăuzit de ideologia marxistă, un partid monolit, cu o disciplină de fier, era subliniat și de publicația „Apărătorul proletar”¹⁹. Ziarul remarcă de asemenea că zecile de mii de victime nu căzuseră în zadar; fără jertfele și experiența Comunei din Paris, care au constituit „abc-ul luptelor și tacticii revoluționare proletare — arată ziarul —, revoluția rusă din 1917 nu s-ar fi desfășurat în toată măreția ei și nu ar fi avut de unde învăța că singura cale de urmat este . . . sfărîmarea întregului aparat de stat burghez și întronarea dictaturii proletare, formarea sovietelor de muncitori, țărani și soldați, condiție absolut necesară nu numai pentru înfrîngerea propriei sale burghezii, dar și pentru menținerea și progresul revoluției proletare”.

Este de remarcă că învățăminte revoluționare din eroica ridicare a comunarzilor au început să desprindă în acest timp și socialiștii de stînga. Desprinzîndu-se din Partidul Social-Democrat în 1928, un grup de militanți socialiști de stînga, în frunte cu dr. L. Ghelester, Ștefan Voitec și Zaharia Tănase, au format un nou partid: Partidul Socialist-Unitar. Sub titlul sugestiv de *1871—1917—19 . . .*, Ștefan Voitec a pus ca moto la articolul său impresionantele cuvinte comunarde: „Pentru a învinge, trebuie să faci pact cu moartea”²⁰. Autorul făcea, în 1930 aceleași constatări ca presa comunistă: Comuna din Paris fusese înfrîntă „pentru că n-a procedat cu strășnicie împotriva dușmanului de clasă, pentru că nu și-a sprijinit acțiunea pe organizații puternice de masă și disciplinate”, pentru că în sinul Comunei se manifestau și se înfruntau diferite curente. Autorul sublinia în continuare: „Mai tîrziu, în 1917, proletariatul rus a desfășurat deasupra întregii omeniri faldurile aceluiași steag roșu, ducînd mai departe pilda comunarzilor. 1871 și 1917 rămîn indisolubil legate”. Concluzia justă formulată de autor în legătură cu perspectivele luptei proletariatului reliefa necesitatea și importanța unității clasei muncitoare: „Biruința însă nu va fi posibilă, cu tot curajul, cu toată eroica abnegație a unora, dacă *unitatea* nu va fi reconstituită”²¹.

Și „Buletinul Ajutorului roșu”, secția București, făcea în 1930 o paralelă între Comuna din Paris și revoluția rusă. „Comuna din Paris — scria „Buletinul” — a fost școala la care proletariatul rus a învățat

¹⁷ Ibidem, f. 5.

¹⁸ Ibidem, fond. 21, dos. 163 (vezi ziarul „Înainte” din 17 martie 1929).

¹⁹ „Apărătorul proletar” din martie 1929.

²⁰ „Proletarul” din 15—29 martie 1930.

²¹ Ibidem.

cum să transforme războiul imperialist în război civil și să înscăuneze dictatura proletariatului”. Comuna din Paris învățase proletariatul din întreaga lume, se arată în continuare în același articol, că „armele date muncitorilor de către burghezie trebuie îndreptate împotriva ei pentru răsturnarea regimului capitalist”²².

O atenție deosebită a fost acordată aniversării evenimentului în 1931, la împlinirea a 60 de ani de la Comuna din Paris. „Ziua Ajutorului roșu internațional, aniversarea Comunei din Paris, capătă anul acesta o însemnătate specială”, menționa în partea sa introductivă un manifest editat în 1931. În manifest se sublinia că la 18 martie se comemorau cele peste 100 000 de jertfe ale Comunei din Paris, „precum și toate jertfele căzute în lupta de dezrobire a muncitorilor și țăranilor din toată lumea”²³, milioanele de jertfe date de poporul rus pentru triumful Revoluției din Octombrie, zecile de mii de jertfe din Ungaria și din Bavaria în 1919 sau ale proletariatului chinez în răscoala de la Canton în 1928. În document se amintesc de asemenea jertfele proletariatului român de la 13 decembrie 1918, de la Lupeni în 1929, asasinarea celor mai hotărâți și mai curajoși militanți. Muncitorii erau îndemnați să organizeze nuclee ale Ajutorului roșu în fabrici și în sate, să înființeze comitete de luptă împotriva organizațiilor fasciste.

Aniversarea celor 60 de ani de la Comuna din Paris a fost marcată în întreaga țară de măsuri represive din partea organelor de poliție și de siguranță. La București au fost confiscate 5 000 de manifeste care aminteau muncitorilor că se împlineau șase decenii de la Comuna din Paris. O dată cu manifestele a fost confiscată și mașina „Boston” cu care s-au tipărit, precum și zaful de litere²⁴.

Căutînd să prevină căderea cadrelor sale, numeroși membri ai P.C.R. au primit dispoziții de la forurile de conducere să-și schimbe domiciliul²⁵. Cu toate aceste măsuri represive, P.C.R., organizațiile de masă de sub conducerea și influența sa au reușit să tipărească și să difuzeze mai multe manifeste care se refereau la eveniment. Astfel, printre alte exemple, menționăm că secția locală a „Ajutorului roșu” din Galați tipărise un manifest care, multiplicat în câteva sute de exemplare, urma să fie răspîndit „în jurul fabricilor, șantierelor și regimentelor” din localitate²⁶.

Tot cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la Comuna din Paris, dr. L. Ghelerter a vorbit la sediul Partidului Socialist-Unitar despre însemnătatea istorică a acestui remarcabil eveniment²⁷.

O întregă broșură a P.C.R., intitulată *Comuna din Paris*, a fost răspîndită în mod ilegal în 1932²⁸. Documentul poartă următorul moto: „Revoluția rusă din 1905 și 1917 a continuat ceea ce a început Comuna din Paris” (Lenin). După ce trece în revistă evenimentele premergătoare Comunei începînd cu revoluția din 1848 și după ce face un inventar amănunțit al greșelilor comunarșilor, lucrarea desprinde cinci învățăminte

²² „Buletinul Ajutorului roșu” din martie 1930.

²³ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 122. Unitatea de păstrare nr. 29.

²⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 4, dos. 706, f. 40.

²⁵ Ibidem, f. 28.

²⁶ Ibidem dos. 731, f. 68.

²⁷ „Proletarul” din 1–5 martie 1931.

²⁸ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cota

de ordin teoretic și tactic pentru mișcarea muncitorească: 1) ca să învingi în luptă este necesar un partid proletar călit în luptă și care se sprijină pe masele largi; 2) pentru a pune mâna pe puterea politică e nevoie de pregătire; 3) dușmanul trebuie învins pînă la capăt, fără răgaz și fără amînări; 4) vechiul sistem de guvernare trebuie zdrobit și creat unul nou; 5) în timpul revoluției, proletariatul are de luptat nu numai cu burghezia proprie, ci și cu cea din celelalte țări.

În sfîrșit, tot în acest an, bogat în materiale documentare privind sărbătorirea evenimentului, secțiunea din București a Partidului Comunist Român a adresat un apel muncitorimii din capitală, chemînd-o să aniverseze Comuna din Paris printr-o luptă hotărîtă împotriva pericolului de război²⁹.

Aniversarea Comunei din Paris, eroismul comuniștilor, succesele Comunei, dar și greșelile acesteia, au fost folosite într-o largă măsură pentru a face educația revoluționară a membrilor U.T.C., a tineretului progresist din România. În această privință, printre documentele prilejuite de aniversarea evenimentului în 1932 se remarcă un amplu material teoretic privind Comuna din Paris și sarcinile tineretului revoluționar din România. Purtînd subtitlul de *Comuna din Paris și sarcinile pe care trebuie să le îndeplinească uteciștii*, materialul era scris într-o formă clară, accesibilă oricărui tînăr³⁰. Nararea evenimentelor din 1871 și învățămintele trase au fost redactate în lumina constatărilor și a concluziilor lui Karl Marx despre Comuna din Paris. Documentul sublinia de asemenea că victoria și consolidarea regimului sovietic s-au datorat „în bună parte învățămintelor extrase de Marx, Engels și Lenin din experiența furnizată de Comuna din Paris” și chema uteciștii să lupte cu energie sporită pentru înlocuirea orînduirii burgheze din România cu o nouă orînduire, cea socialistă.

Într-un alt manifest, editat de secția din Cluj a Uniunii Tineretului Comunist din România³¹, se arată că „martie este luna istorică a proletariatului”. Adresîndu-se tinerilor recruți, manifestul îi îndemna să învețe bine mînuirea armei, dar nu pentru a trage în frații lor, ci pentru apărarea patriei și izgonirea asupritorilor.

„Tinerii muncitori români învață din căderea Comunei și biruința Revoluției din Octombrie cum trebuie să lupte contra clasei dușmane”, scria tot în 1932 „Tînărul leninist” în articolul intitulat *18 martie — ziua Comunei din Paris, ziua Ajutorului roșu*³². Ziarul atrăgea atenția asupra unor greșeli mai însemnate săvîrșite de comunarzi (lipsa unor legături strînse cu țărănimea, faptul că nu au expropriat Banca Franței) și evidenția faptul că în Revoluția din Octombrie 1917 a existat un partid puternic, în cadrul căruia „țărani și soldații mergeau alături de muncitorii din orașe”³³. După ilegalizarea P.C.R., așa cum am mai menționat, aniversarea anuală a Comunei din Paris s-a desfășurat cu precădere pe calea propagandei scrise. În pofida supravegherii stricte, a interven-

²⁹ Ibidem, cota A. XVI-102.

³⁰ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 3, mapa 436.

³¹ Ibidem, mapa 136.

³² „Tînărul leninist”, nr. 3, din martie 1932.

³³ Ibidem.

țiiilor și a măsurilor teroriste ale aparatului de represiune, P.C.R. a căutat totuși să folosească orice prilej pentru a da și alte forme comemorării evenimentului.

În acest sens se remarcă tendința manifestată mai puternic în timpul avântului revoluționar care a caracterizat mișcarea noastră muncitorească în perioada crizei economice din anii 1929—1933, de a aniversa evenimentul și prin întruniri și mitinguri. Astfel, dacă în martie 1930 Direcția generală a siguranței se mulțumea doar să atragă atenția organelor din subordine asupra probabilității organizării de către comuniști a unor întruniri și manifestații, în ziua de 18 martie anul următor, în fața fabricilor „Lemaitre”, Regie, Atelierele C.F.R. — Grivița, și Atelierele S.T.B. — Ștefan cel Mare, seara, la ieșirea lucrătorilor de la lucru³⁴, Brigada a III-a a Siguranței generale întocmise din timp un amplu tablou cu echipele de agenți care aveau misiunea să împiedice comemorarea Comunei din Paris³⁵.

În strînsă legătură cu încercările de organizare a unor întruniri, partidul comunist a pus un accent deosebit pe difuzarea în mase a manifestelor și a chemărilor sale. Într-o adresă înaintată Inspectoratului de siguranță din București se menționa în acest sens că la 1 martie 1931 s-au lansat manifeste comuniste în fabrici și cartiere în legătură cu aniversarea zilei de 18 martie, „considerată ca zi sfîntă, cînd clasa muncitoare a reușit să se elibereze pentru prima oară de sub jugul capitalist prin instituirea dictaturii proletariatului”³⁶. În același sens, organele de poliție raportau că în noaptea de 7 martie 1932 fusese răspîndit un manifest al P.C.R. în „cartierele muncitorești din jurul fabricilor din strada Călărășilor și Dudești”³⁷. Tot în martie 1932 au fost împărțite manifeste clandestine și la Cluj³⁸, iar organele de poliție din Iași raportau că în localitate fusese răspîndit documentul, prezentat mai sus, intitulat *Comuna din Paris și sarcinile pe care trebuie să le îndeplinească uteciștii*³⁹. În același timp, poliția din Timișoara afla și raporta la București că Secretariatul partidului comunist recomandase secțiilor sale locale să organizeze cu prilejul aniversării Comunei din Paris „campanii de propagandă în masele muncitorești”⁴⁰.

În București, comuniștii se pregăteau să țină în ziua de 18 martie 1932 întruniri la intrarea sau la ieșirea lucrătorilor din fabrici, la care urmau să ia cuvîntul, după cum afla serviciul poliției sociale, și „avocații cunoscuți comuniști de la Biroul juridic”⁴¹. „La aceste întruniri urmau să participe un număr cît mai mare de șomeri, prevăzîndu-se

³⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 4, dos. 706, f. 15.

³⁵ Ibidem, f. 44. Echipele de agenți au fost repartizate în principalele zone industriale și întreprinderi bucurăștene cunoscute prin combativitatea muncitorilor: „Echipa I: C.F.R., R.M.S., locuințele din cartierul Grand; echipa a II-a: Piața Ferentari și Biroul de plasare din str. Izvor; echipa a III-a: Obor; echipa a IV-a: fabrica «Lemaitre»; echipa a V-a: fabrica de chibrituri, «Wolf», Uzina și Expoziție; echipa a VI-a: fabricile «Saturn», «Adesgo» «Brun» și «Bellu»”.

³⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 706, dos. 731, f. 51.

³⁷ Ibidem, fond. 96, dos. 311, f. 21.

³⁸ Ibidem, fond. 4, dos. 706, f. 66.

³⁹ Ibidem, f. 63.

⁴⁰ Ibidem, f. 71.

⁴¹ Ibidem, fond 4, dos. 706, f. 69.

chiar demonstrații de stradă. Ca urmare, poliția și siguranța au organizat razii și o strictă supraveghere a fabricilor vizate⁴².

Aniversarea Comunei din Paris în 1933 a coincis în România cu puternicile bătălii de clasă din ianuarie-februarie, cu înăbușirea în sînge a grevei muncitorilor feroviari de la Atelierele C.F.R. — „Grivița”. Acest fapt va stimula puternic caracterul combativ, militant al articolelor de presă privind revoluția din martie 1871 a proletariatului parizian și raportarea aniversării evenimentului la situația politică din țara noastră. În manifestul lansat în martie 1933 de „Comitetul regional al Ajutorului roșu român din Moldova” se vorbea cu revoltă de asasinarea muncitorilor feroviari de la Atelierele „Grivița” din București, care se ridicaseră la luptă, la chemarea partidului comunist, pentru drepturi economice și libertăți democratice, cetățenești, înfruntînd cu curaj baionetele și pușcăriile burgheziei românești⁴³. Adresînd un vibrant apel tuturor muncitorilor, țăranilor, funcționarilor, intelectualilor săraci, soldaților și marinarilor, manifestul sublinia că, în conformitate cu linia politică a P.C.R., marea ridicare a proletariatului ceferist și petrolist trebuia dusă mai departe împotriva stării de asediu, terorii, pentru eliberarea celor închiși, împotriva pregătirilor de război ale imperialismului internațional⁴⁴. Articole consacrate Comunei din Paris au fost publicate în „Buletinul C.C. al A.R.I.”, secția România⁴⁵, în „Descătușarea”⁴⁶ etc.

Partidul comunist, în pofida înăspririi supravegherii organelor polițienești și stării de asediu, a căutat și în 1933 să aniverseze în diferite forme evenimentul din 1871. P.C.R. a dat dispoziții să se abordeze în cadrul unor întruniri clandestine problema „învățămîntelor ce trebuie trase de pe urma Comunei din Paris”⁴⁷.

În seara zilei de 22 martie 1933 s-au difuzat manifeste pe străzile Pantelimon, Mahalaua Armeană, Bulevardul Brătianu, Tufescu și alte străzi⁴⁸.

În condițiile de conspirativitate deosebită determinate de regimul terorist aplicat militanților revoluționari ai clasei muncitoare în închisorile burgheziei românești, Comuna din Paris a fost comemorată în 1933 și de către colectivele de deținuți politici din unele închisori. Astfel, dintr-un document original al celei P. C. R. din închisoare, rezultă că deținuții politici din Doftana au comemorat Comuna din Paris, ca și alte evenimente, în zilele de 18 și 19 martie 1933 printr-o întrunire conspirativă⁴⁹ (care a avut loc, probabil, în atelierul închisorii).

În partea introductivă a documentului menționat se arăta că, în conformitate cu „hotărârile Comitetului de front unic al deținuților politici din Doftana, zilele de 18 și 19 martie au fost consacrate aniversărilor :

⁴² Ibidem, f. 73.

⁴³ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cota E. XVII-22.

⁴⁴ Ibidem, cota E, XVIII-2.

⁴⁵ „Buletinul C.C. al A.R.I.” din martie 1933.

⁴⁶ „Descătușarea” din 21 februarie 1933.

⁴⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 4, dos. 706, f. 78.

⁴⁸ Ibidem, fond. 8, dos. 1 654, f. 170.

⁴⁹ Ibidem, fond. 55, mapa 115.

1) Comunei din Paris ; 2) Comunei din Ungaria ; 3) răscoalelor țărănești din România ; 4) a fost sărbătorită ziua M.O.P.R. Adunarea generală a deținuților politici a ales în prezidiu pe tovarășii Bujor, Bobocea, Berman, Farladanski și Stefanoff”⁵⁰. După ascultarea rapoartelor și după discuții, participanții au formulat concluzii, care au fost incluse, de altfel, în documentul menționat.

Referitor la Comuna din Paris, concluziile erau împărțite în două categorii, ambele privind însă învățămintele pe care proletariatul internațional trebuia să le desprindă din experiența revoluției proletariatului parizian prin prisma analizei succeselor și limitelor sale politice⁵¹.

Se remarcă, printre altele, influența enormă a Comunei din Paris asupra mișcării muncitorești mondiale, subliniindu-se învățămintele care au rezultat pentru teoria și practica revoluționară⁵².

În discuțiile purtate s-au analizat de asemenea principalele slăbiciuni, limitele mișcării comuniste, care alături de condițiile internaționale neprielnice în care a avut loc revoluția proletariatului parizian, au contribuit la înfrângerea Comunei din Paris de către burghezia reacționară franceză, aliată în acest caz cu imperialismul prusac.

Participanții la dezbateri au subliniat în această parte a concluziilor că Comuna din Paris a fost înfrântă în mare măsură datorită inexistenței factorilor subiectivi absolut necesari pentru victoria revoluției proletare și în mod deosebit lipsei partidului „de avangardă al clasei muncitoare cu o ideologie clară și cu disciplină de oțel”⁵³. Tocmai în legătură cu această concluzie, participanții la întrunire lansau un emoționant apel maselor asupra de a urma partidul comunist : „Noi deținuții politici din Dof-tana — scriau ei — ne simțim solidari cu masele trudite în lupta lor de dezrobire și le atragem atenția să tragă învățămintele din experiența Comunei din Paris, revoluției ungare, răscoalelor țărănești din România și să caute să se grupeze sub steagul P. C. Român, singurul partid care le educă, organizează și conduce cu succes pe calea revoluționară spre eliberarea completă din lanțurile capitalului și edificarea noii societăți socialiste”⁵⁴.

Dintr-un document similar, intitulat *Extras din raportul Comitetului de conducere al deținuților politici din închisoare pe perioada februarie—aprilie 1933*, rezultă că și deținuții politici de la închisoarea din Brașov au comemorat în acest an ziua Comunei din Paris⁵⁵. În cadrul întrunirilor conspirative care au avut loc în închisoare în perioada 18—22 martie 1933 a fost analizată lucrarea lui K. Marx consacrată Comunei din Paris, ca și diverse probleme legate de activitatea Ajutorului roșu internațional⁵⁶.

E de presupus că, transpunând în practică indicațiile partidului comunist, și alte colective de militanți revoluționari din diverse închisori au comemorat în condiții asemănătoare cea de-a 62-a aniversare

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem, mapa 139.

⁵⁶ Ibidem.

a Comunei din Paris, și, în pofida penuriei materialului documentar e neîndoielnic că asemenea întruniri au vut loc și în alți ani.

Sărbătorirea Comunei din Paris în închisori este de natură să evidențieze o dată mai mult atât marea însemnătate pe care mișcarea muncitorească, partidul comunist o acordau evenimentului, cât și legăturile create între mișcarea din afară și comuniștii arestați, informarea și aprovizionarea lor permanentă cu literatură revoluționară de partid. Datele de mai sus întregesc cu noi detalii acțiunea reușită a P.C.R. de a transforma închisorile regimului burghezo-moșieresc în adevărate academii politice.

Începînd cu anul 1934, materialele comemorative dedicate Comunei din Paris se răresc. Situația se explică prin condițiile tot mai grele de conspirativitate în care se desfășura activitatea partidului comunist, prin tot mai dese arestări de activiști, prin interzicerea activității a numeroase organizații de masă aflate sub conducerea și influența P.C.R., în sfîrșit prin restrîngerea treptată a posibilităților de editare a presei ilegale ca urmare a măsurilor represive de care aminteam.

Strădanile partidului comunist de a menține mereu trează atenția maselor muncitoare asupra remarcabilului eveniment al mișcării muncitorești internaționale care a fost Comuna din Paris le găsim prezente în 1934 în paginile organului central de presă al P.C.R., „Scînteia”, care a evocat cu multă căldură jertfele comunarilor. Articolul *18 martie, ziua aniversării Comunei din Paris, ziua Ajutorului roșu*, menționa că Marx văzuse în Comuna din Paris „zările revoluției mondiale” și că Lenin „a condus proletariatul rus pe drumul revoluției proletare”⁵⁷. În condițiile de cruntă teroare la care era supus proletariatul revoluționar român, „Scînteia” sublinia faptul că la aniversarea Comunei din Paris Partidul Comunist Român cheamă din nou masele „la luptă aprigă împotriva atacului burgheziei, a fascismului și a pregătirilor nebune pentru războiul imperialist”.

Partidul comunist a inițiat de asemenea o serie de măsuri organizatorice în vederea lărgirii sferei activității sale de propagandă cu prilejul comemorării acestui eveniment. Astfel membrii partidului comunist primiseră îndrumări concrete să ia parte la adunările generale ale sindicatelor pregătite pentru ziua de 18 martie 1934⁵⁸.

Tot în 1934 comitetele regionale, raionale și locale ale P.C.R. au primit instrucțiuni să facă propagandă printre muncitorii din fabrici și ateliere, „să se împartă manifeste și să se arboreze fanioane roșii pe la instituțiile publice și întreprinderile industriale”⁵⁹. Șeful serviciului poliției sociale din București comunica această informație prefectului poliției și menționa că și partidele social-democrat și socialist-unitar hotărîseră să comemoreze pe eroii Comunei din Paris. Ca urmare a acestor informații, autoritățile au luat și în acest an severe măsuri de supraveghere și de intervenție.

Pentru preîntîmpinarea adunărilor și răspîndirii de manifeste, circumscripțiile polițienești, „în special cele ce au fabrici, întreprinderi

⁵⁷ „Scînteia” din martie 1934.

⁵⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 4, dos. 706, f. 85.

⁵⁹ Ibidem, f. 88—89.

industriale și ateliere C.F.R.”, au primit dispoziții să supravegheze cu atenție intrarea și ieșirea lucrătorilor. În dimineața zilei de 18 martie, agenții de poliție trebuiau ca la ora 7 dimineața să raporteze prefecturii „orice eveniment s-ar petrece în legătură cu aniversarea acestei zile de către comuniști”⁶⁰.

La împlinirea a 65 de ani de la Comuna din Paris, „Tinărul leninist”⁶¹ publica un articol intitulat *18 martie — Comuna din Paris*⁶², în care se revenea asupra învățămintelor experienței Comunei pentru teoria revoluționară, pentru lupta proletariatului în vederea cuceririi și păstrării puterii politice. Articolul reamintea trădarea burgheziei franceze, care pactizase cu inamicul împotriva comunarzilor, înăbușind revoluția în sângele a zeci de mii de luptători, și se referea apoi la nenumăratele sacrificii și jertfe de sânge date de masele populare din țara noastră în lupta pentru libertate și progres social.

Partidul Comunist Român nu a renunțat nici în cele mai grele momente ale existenței sale, în anii sălbaticii terori a dictaturii militare-fasciste, să aniverseze prima revoluție proletară să lege această aniversare și învățămintele Comunei din Paris, așa cum făcuse și în anii precedenți, de problemele momentului istoric, de marile sarcini care stăteau în fața partidului, în fața întregului popor român: răsturnarea dictaturii militare-fasciste și instaurarea unui regim democratic, ieșirea din criminalul război antisovietic, întoarcerea armelor împotriva ocupanților hitleriști, eliberarea întregului teritoriu al țării.

Strategia și tactica partidului comunist și-au găsit reflectare în numeroase documente de partid elaborate în această perioadă, în documente programatice, ca circulara Comitetului Central al P.C.R. din iulie 1941, platforma-program din 6 septembrie același an, rezoluția Comitetului Central al P.C.R. din ianuarie 1942 ș.a., ca și în numeroase alte manifeste și chemări adresate neconținut maselor populare din orașe și sate. În rîndul acestora din urmă se înscriu și materialele conspirative editate de P.C.R. cu prilejul sărbătorilor tradiționale ale clasei muncitoare, printre care se afla și Comuna din Paris.

Deși din punct de vedere numeric nu mai putea fi vorba de aceeași abundență de materiale comemorative caracteristică unor perioade anterioare, partidul comunist a ținut să marcheze însă și în acești ani de grele încercări prin care trecea poporul român semnificația deosebită a Comunei din Paris.

Pe de altă parte, mai mult poate ca orînd, comemorarea Comunei din Paris se leagă în acești ani de eforturile deosebite făcute de P.C.R. pentru salvarea vieții miilor de deținuți și de internați politici antifasciști din lagăre și închisori. Un referat al Direcției generale a poliției din martie 1942 constata că „Comitetul Central al Partidului Comunist din România a dat instrucțiuni organizațiilor regionale și locale să aniverseze ziua de 18 martie (Comuna din Paris) prin lansarea de manifeste și tichete cu lozinci de propagandă și desfășurare a unei susținute acțiuni pentru atragerea muncitorimii în rîndurile organizațiilor comuniste”⁶².

⁶⁰ Ibidem, f. 96.

⁶¹ „Tinărul leninist” din 1 martie 1936.

⁶² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 274, f. 132—135.

Potrivit aceluiași document, instrucțiunile P.C.R. în legătură cu comemorarea evenimentului insistau în special „pentru stringerea de ajutoare în bani și în natură destinate comuniștilor din lagăre și închisori”⁶³.

Sărbătorirea Comunei din Paris trebuia să constituie, de asemenea, un prilej de întărire a comitetelor Apărării patriotice, organizație de masă condusă de P.C.R., care, după instaurarea dictaturii militare fasciste, preluase sarcinile Ajutorului roșu. „Se va face de asemenea — se arată în documentul citat — o propagandă intensă pentru înființarea de noi comitete de patronaj spre a se mări resursele financiare ale mișcării”⁶⁴.

Sarcinile deosebite care stăteau în fața organizațiilor de ajutor și de apărare erau prezente, printre altele, în circulara organizației locale din București a Apărării patriotice, editată în martie 1942 cu prilejul comemorării Comunei din Paris. „Comemorăm anul acesta ziua Comunei din Paris, ziua solidarității întregii lumi progresiste contra terorii fasciste, în condițiile deosebit de grele ale războiului antisovietic și ocupației hitleriste”, sublinia documentul noile condiții în care se găseau masele muncitorești în această epocă istorică⁶⁵. „Gem închisorile de deținuți antifasciști, în lagăre zac patrioți, oameni politici democrați și antifasciști, ofițeri ce s-au ridicat împotriva continuării războiului”⁶⁶. De aceea, continua circulara, „în aceste vremuri de război și teroare înăspriată, sarcinile organizației noastre sînt deosebit de mari, răspunderea noastră serioasă. Într-adevăr, noi răspundem în fața istoriei pentru viețile tuturor acestor luptători, trebuie să-i apărăm, trebuie să-i ajutăm!”⁶⁷.

Campania Apărării patriotice de sprijinire a deținuților politici, prilejuită de aniversarea Comunei din Paris, s-a soldat, pe lângă colecțarea unor însemnate ajutoare materiale⁶⁸, cu rezultate pozitive pe linia muncii de propagandă a P.C.R. și a popularizării activității sale revoluționare, de demascare a regimului de dictatură militară fascistă și a războiului hitlerist.

Intensificarea propagandei orale sau scrise a partidului comunist a neliniștit profund aparatul represiv al dictaturii militare-fasciste. Aceasta s-a reflectat, printre altele, în 1943 și în măsurile deosebite de pază și de control adoptate în ajunul zilei de 18 martie. Într-o notă a Direcției generale a siguranței se sublinia că P.C.R. hotărîse să marcheze însemnătatea evenimentului în directă legătură cu sarcinile momentului istoric. „În vederea zilei de 18 Martie — preciza nota amintită în acest sens —, cînd organizațiile clandestine comuniste sărbătoresc Comuna din Paris ca « zi a solidarității internaționale împotriva terorii », celulele comuniste din fabrici și ateliere din capitală au primit dispozițiuni să șabloneze lozinci împotriva fascismului și războiului, precum și împotriva pedepsei cu moartea”⁶⁹. De asemenea se atrăgea în mod special

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, fond. 171, mapa 15.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ O. Matichescu, *Apărarea patriotică în anii 1941—1944*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, 1966, nr. 6, p. 60—71.

⁶⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 4, dos. 706, f. 102.

atenția organelor în subordine că în această zi comuniștii vor încerca să desfășoare muncă de lămurire „în rîndurile populației, prin piețele publice, în special printre femei, cu tendința de a le antrena în manifestațiuni împotriva scumpetei și a războiului”⁷⁰.

Ca și în anii precedenți, Comuna din Paris, semnificația sa istorică au constituit obiect de studiu și de analiză pentru seminariile de învățămînt politic organizate de militanții revoluționari întemnițați. Aceasta rezultă clar din raportul trimis de biroul celei P.C.R. din lagărul de la Tg.-Jiu Comitetului Central al partidului comunist în 1943. În acest document se arăta printre altele : „Munca politică constă în : 1) prelucrarea materialului trimis de voi ; 2) prelucrarea materialului scos din birou (biroul celei P.C.R. din lagăr. — *O.M.*) ; 3) prelucrarea a o serie de referate ; 4) F.N.P. (Frontul național patriotic. — *O.M.*) ; 5) cercuri elementare despre partid”⁷¹.

În privința referatelor prelucrate, raportul indică o tematică legată de evenimente de seamă din istoria mișcării muncitorești interne și internaționale, ca Comuna din Paris, 1 Mai, 13 Decembrie 1918, 7 Noiembrie, Grivița — 1933, „toate expunerile fiind actualizate prin referiri concrete la războiul în curs și consecințele sale asupra țării noastre”⁷².

Comemorarea Comunei din Paris în anii dictaturii militare-fasciste și acțiunile organizate de P.C.R. în acest sens se încadrează alături de celelalte manifestații legate de aniversarea sărbătorilor clasei muncitoare în ansamblul general al activității revoluționare desfășurate în această perioadă de partidul comunist, ca și în întreaga perioadă de la crearea sa, în vederea realizării marilor idealuri de dreptate socială, libertate națională și progres ale poporului român.

La o distanță de peste șapte decenii după Comuna din Paris, proletariatul român, masele muncitoare, organizate și conduse de partidul comunist, înfăptuiau în România actul istoric de la 23 August 1944, eveniment crucial în istoria poporului român. Victoria insurecției armate de la 23 August 1944 constituia începutul unor adînci și înnoitoare transformări în istoria poporului nostru.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, fond. 96, dos. 684, f. 82—89 ; fond. 1, dos. 7 976, f. 139—148.

⁷² Ibidem.

O NOUĂ SCRISOARE A LUI MIRON COSTIN

DE

ILIE CORFUS

Cu orice strop nou de lumină cît de firav ar fi el, figura lui Miron Costin iese tot mai clară din umbra trecutului. Cu orice nouă mărturie de arhivă cît de mărunță ar fi ea, activitatea complexă a celui mai mare cărturar român din secolul al XVII-lea ni se dezvăluie tot mai bogată, tot mai impresionantă.

Gîndul se îndreaptă la noile sale scrisori publicate în ultimii ani, dar mai ales la o altă scrisoare a lui, descoperită recent de autorul acestor rînduri în arhivele din Varșovia. Este vorba de o amplă relatare în limba polonă, făcută de cronicarul moldovean asupra convorbirilor purtate de el în 1676 cu turcii în legătură cu tatonările ce se făceau atunci în vederea încheierii păcii între Polonia și Poartă.

Dar, pentru a putea prezenta cum se cuvine această nouă pagină de cronică românească și a-i lămuri valoarea sub multiplele ei aspecte, este nevoie mai întii de o succintă expunere a întîmplărilor care au dus la redactarea ei.

Se știe că viața zbuciumată a lui Miron Costin, al cărei tragic sfîrșit îi dă aureola de martir, ca și multipla sa activitate s-au desfășurat într-o epocă de adînci frămîntări interne și externe.

Pe plan intern, decăderea politică și economică a Moldovei se accentuează tot mai mult. Puterea o deține marea boierime, iar domnii sînt numiți direct de turci. Exploatarea otomană crește, o dată cu spulberarea ultimelor urme de independență a țării. Pericolul transformării ei în pașalic este acum mai iminent ca oricînd. Țara devine teatrul unui lung șir de războaie străine, care o zguduie din temelii și o ruinează cu totul, aducînd-o pe marginea prăpastiei. Căci în a doua jumătate a secolului al XVII-lea un lanț de războaie cuprinsese Europa de la apus la răsărit. Occidentul era bîntuit de războaiele Franței, prin care Ludovic al XIV-lea își lărgea teritoriile în detrimentul Habsburgilor, iar Europa centrală și sud-estică tremura în fața amenințării Semilunii, pe cale de a-și atinge culmea puterii și a expansiunii sale teritoriale.

Politica europeană era dominată de rivalitatea dintre Franța și Habsburgi. Tendința Franței era de a face cît mai multe greutăți Habsburgilor la granițele posesiunilor lor răsăritene. Ea menținea relații

prietenești, tradiționale, cu Turcia, pe care o îndemna să atace pe Habsburgii în Ungaria. În raza politicii ei se străduia să atragă și Polonia, pentru a o folosi în acțiuni de diversiune contra Habsburgilor. În același timp, ea căuta să îmbunătățească relațiile dintre poloni și turci, pentru a asigura acestora din urmă o mină liberă împotriva Austriei.

Firește că Habsburgii stăruiau, la rândul lor, să contracareze planurile franceze, cu sprijinul deplin al diplomației papale, care desfășura o intensă activitate pentru a atrage Polonia într-un conflict armat cu Poarta. În spiritul politicii papale, Polonia trebuia să îndeplinească rolul de aliată a Habsburgilor și să ia asupra sa principala sarcină a războiului cu turcii, pentru a ușura în felul acesta frontul austriac în Ungaria. Perspectivele războiului cu turcii erau pe placul nobilimii polone, mai ales al celei din regiunile sud-estice ale republicii, care spera ca printr-un război victorios cu turcii să pună capăt năvălirilor tătare, care pustiau neîncetat Ucraina și amenințau direct Polonia.

Și războiul nu se lăsă prea mult așteptat. În urma armistițiului de la Andrușov (1667), care puse capăt luptelor de peste un deceniu dintre Polonia și Rusia pentru stăpânirea Ucrainei, partea acesteia de la răsărit de Nipru rămase Rusiei, iar cea de la apus Poloniei. Dar noul hatman al cazacilor din Ucraina poloneză, Petru Doroșenko, se răsculă împotriva Poloniei și recunoscă suveranitatea sultanului (1666). În felul acesta apără și Turcia, ca al treilea concurent la stăpânirea Ucrainei, fapt ce va dezlănțui seria războaielor turco-polone din ultimele trei decenii ale secolului al XVII-lea, ținta Turciei fiind, în ultimă instanță, supunerea Poloniei. Așa începu Poarta, sub sultanul Mohamed al IV-lea, datorită energicului său vizir, Ahmed Köprülü, ultima fază a politicii sale de cuceriri din vijelioasa sa istorie.

În ceea ce privește Polonia, aceasta nu era de loc pregătită pentru un război ofensiv, iar organizarea apărării ei era îngreuiată de lupte îndârjite între partidele politice. Rezultatul a fost împrăștierea seimurilor, dezorganizarea finanțelor și lipsa de bani în vistierie. Rivalitatea franco-habsburgică a determinat în 1669 alegerea ca rege de către partidul pro-habsburgic, în detrimentul Franței și al partidului filofrancez, a lui Mihail Korybut Wiśniowiecki, nepotul Reghinei, fiica lui Ieremia Movilă.

În 1671, Jan Sobieski, mare hatman și iscusit comandant al armatei polone în toate aceste războaie, a învins pe Doroșenko, ceea ce a adus în 1672 expediția sultanului și a marelui vizir asupra Poloniei, cu care ocazie turcii au cucerit, fără mari dificultăți, Cămenia și au înaintat pînă la Liov. Faptul a dovedit din plin slăbiciunea Poloniei, care a fost nevoită să încheie tratatul umilitor de la Buczacz, cedînd Turciei Cămenia cu Podolia și Ucraina, aceasta din urmă rămînînd cazacilor lui Doroșenko, sub ascultarea Porții. Ba mai mult, tratatul a obligat Polonia să plătească sultanului tribut, făcînd din ea o țară vasală Turciei.

În timpul expediției otomane, care duse în Moldova la înlocuirea lui Gh. Duca cu Ștefan Petriceicu, s-a făcut și Miron Costin cunoscut turcilor, și aceasta într-un moment cînd transformarea Moldovei în pașalic era pentru aceștia o cale sigură pentru a se menține mai ușor în noua lor cucerire polonă. Acum face el cunoscut temutului vizir splendidul său răspuns la întrebarea dacă le pare bine moldovenilor că

împărăția turcească a luat Camenița : „Sîntem noi moldovenii bucuroși să să lățască în toate părțile cît de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lățască”¹.

În fața dezastrului, seimul polon din 1673, care a refuzat să ratifice tratatul, a votat impozite pentru formarea unei puternice armate. Cu aceasta a putut Sobieski să facă față celei de-a doua expediții turcești din acel an, repurtînd la 11 noiembrie 1673 o strălucită victorie la Hotin. În timpul luptelor, Ștefan Petriceicu a trecut de partea polonilor și, ca urmare, a fost înlocuit cu Dumitrașcu Cantacuzino. Dar polonii nu exploatară victoria, căci moartea lui Mihail Wiśniowiecki îi împletici în lupte politice interne pentru alegerea noului rege. Deși victoria deschidea lui Sobieski drumul spre tron, totuși el apelă la domnul Țării Românești, Gr. Ghica, să sprijine negocierile cu vizirul pentru pace și pentru un împrumut de bani de la turci, necesar finanțării candidaturii sale la tron. Și vizirul însărcină în același timp pe noul domn al Moldovei, Dumitrașcu Cantacuzino, să mijlocească aceste negocieri.

Acesta încredință misiunea boierului moldovean celui mai bun cunoscător al treburilor din Polonia, și anume lui Miron Costin, nobil și cetățean polon încă din 1638, care ajunsese între timp bine cunoscut și la turci. În primele zile ale anului 1674, el plecă din tabăra vizirului și, ocolind nordul Moldovei ocupat de Ștefan Petriceicu, trecu prin Transilvania în Polonia. În februarie se întoarse cu răspunsul în tabăra otomană. La 9 martie era apoi la Iași, iar în aprilie pornea din nou spre Polonia, tot prin Maramureș. La 30 martie ajungea la Liov, iar la 10 aprilie era primit de Sobieski². Rezultatul mediației sale rămăsese pînă acum necunoscut.

La 21 mai 1674, Sobieski fu ales rege cu ajutorul partidului filofrancez. Încoronarea fu însă amînată pentru mai tîrziu, căci o nouă expediție a sultanului și vizirului se ridică în vara celui an asupra Ucrainei pentru a susține pe Doroșenko, atacat de ruși. Aceștia fură înfrinți, iar hatmanul cazac despresurat. Fără a renunța la Camenița, Sobieski trimise cu această ocazie în tabăra turcească pentru negocieri de pace un sol, în persoana lui Jan Karwowski. Rezultatul a fost negativ. În noiembrie același an, hatmanul Jablonowski împresură Camenița, iar Sobieski smulse Ucraina de la Doroșenko. Acesta se arată dispus să treacă din nou sub suzeranitatea Poloniei, dar apoi, la îndemnul țarului, reveni și se supuse Rusiei.

Negocieri infructuoase de pace continuară și în 1675 prin intermediul hanului tătarilor. Ca urmare, o nouă expediție turcească, sub comanda seraschierului Ibrahim-pașa, se îndreptă spre Podolia și Liov. Sobieski se arată acum dispus să încheie pace, cedînd Camenița cu un teritoriu înconjurător, dar Ibrahim pretinse întreaga Podolie și Ucraina. În ajutorul turcilor sosiră sub zidurile Liovului și tătarii. Toți fură însă surprinși de un puternic atac al regelui polon, care repurtă acolo o strălucită victorie (24 august 1675). Primul țap ispășitor al înfrîngerii turcești fu Dumitrașcu Cantacuzino, care fu înlocuit cu Antonie Ruset.

¹ Ion Neculce, *Letopiseful Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, București, 1968, p. 63.

² I. Moșă, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 48-49.

Tratatul de pace continuă însă de ambele părți. La sfârșitul anului 1675, Sobieski trimise un sol la Mihai Apafi, principele Transilvaniei, cerându-i să medieze pentru pace. Stăruințe asemănătoare se făceau în același scop pe lângă principele ardelean și de Turcia. Apafi trimise un sol la vizir. În același timp, Poarta încredință sarcina de a mijloci și domnilor români. Aceștia își dădură toate silințele pentru o împăcare, care ar fi scutit principatele de atâtea cheltuieli, umilințe și primejdii. Gh. Duca ceru lui Sobieski, de cărui încoronare se făcea la 2 februarie 1676, să trimită la București un sol pentru a putea urmări mai de aproape negocierile cu turcii. La 14 martie 1676 fu trimis același Jan Karwowski, care aducea scrisori de la rege pentru Ibrahim seraschierul. Dar față de stăruințele polonilor pentru pace, turcii, considerându-le semne de slăbiciune, se arătară puțin dispuși să renunțe la pretențiile lor, realizate cu patru ani în urmă prin tratatul de la Buczacz, adică la întreaga Podolie și la Ucraina. Ei renunțară doar la tributul anual și la suma de răscumpărare a liovenilor. La rîndul lor, polonii, care obținuseră doar între timp însemnate victorii, refuzau să ratifice această umilitoare pace. Vizirul se pregătea deci pentru o nouă campanie împotriva lor. Dar faptul că sultanul aflase prin martie 1676 de tulburările din Egipt și de fierberea din Constantinopol a făcut pe turci să-și manifeste o oarecare dispoziție, cu totul trecătoare, pentru negocieri cu polonii. La 7 aprilie sultanul se ridică din Adrianopol pentru a intra în capitală și a trece apoi în Asia, iar în mai noua expediție contra Poloniei fu hotărâtă și pusă sub comanda aceluiași Ibrahim-pașa. Unii credeau că scopul ei va fi pedepsirea lui Doroșenko de a fi trădat pe turci. Scurt timp însă acesta reveni la vechea supunere și se dezvinovăți, iar vizirul îi trecu cu vederea nestatornicia ³.

ACTIVITATEA DIPLOMATICĂ A LUI MIRON COSTIN LA ADRIANOPOL

Lucru ce nu se știa pînă acum, la aceste negocieri cu turcii de la începutul anului 1676 la Adrianopol pentru încheierea păcii cu Polonia a participat activ și Miron Costin. Aceasta rezultă din noua sa scrisoare, care formează obiectul articolului de față. Scrisoarea, autograf polon al cronicarului, este adresată din Iași la 3 iunie 1676, după întoarcerea sa de la Adrianopol, prietenului său cel mai bun din Polonia, Marcu Matczyński, staroste de Grabowiec, cu care corespondase și mai înainte, și anume în primăvara anului 1674 ⁴, pe cînd se afla, după cum s-a amintit, în

³ Pentru expunerea de mai sus, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, IX, București, 1905, p. 141—171; I. Moga, *op.cit.*, p. 1—63; *Historia Polski* (Istoria Poloniei), Academia Polonă de Științe, I/2, Varșovia, 1957, p. 703—708; Zdz. Spieralski, *Awantury moldawskie* (Aventuri moldovenești), Varșovia, 1967, p. 194—197.

⁴ Scrisoarea din primăvara anului 1674 a fost publicată în traducere românească de P. P. Panaitescu în Miron Costin, *Opere*, vol. II, București, Edit. pentru literatură, 1965, p. 135. Cum în adresa acestei scrisori nu figurează numele de M. Matczyński, ci numai cel al dregătoriei sale de staroste de Grabowiec („starosta grabowiecki”), Panaitescu a tradus greșit forma adjectivală „grabowiecki”, adică „de Grabowiec”, prin numele propriu de „Grabowiecki”, creînd un „staroste Grabowiecki”, inexistent în realitate (vezi și vol. I al ediției citate, p. XIV și vol. II, p. 224). Istoricul român s-a mai lovit de asemenea dificultăți de limbă polonă cînd a tradus, de asemenea eronat, pe „pan halicki” prin „domnul

solie în Polonia, de la care va primi în 1677 o scrisoare, căruia-i va dedica apoi cronica sa polonă în proză⁵ și, în sfârșit, de la care va cere la 20 octombrie 1691⁶ ultimul ajutor înainte de a cădea în mâinile lui Constantin Cantemir și a fi executat.

În această scrisoare, după ce amintește că trimisul regelui polon la București, Jan Karwowski, va aduce polonilor răspunsul seraschie-rului Ibrahim-pașa la propunerile lor de pace, Miron Costin face o expunere amănunțită asupra activității desfășurate de el la Adrianopol în cursul primelor trei luni ale anului 1676, adică de la prima relatare a principelui Transilvaniei către Poartă în legătură cu negocierile de pace și pînă la plecarea sultanului la Constantinopol, în care timp s-a aflat mereu prezent în centrul discuțiilor și mereu întrebant despre situația și intențiile polonilor. Discuțiile le-a purtat cu chehaia (intendentul) marelui vizir, pe umerii căruia stăteau, după aprecierea sa, treburile atît ale casei vizirului, cît și ale întregului Imperiu otoman. Miron Costin nu-i dă numele. Este însă vorba de Suleiman-aga⁷.

Din scrisoarea noastră rezultă că Miron Costin nu venise la turci cu vreo misiune oficială de a negocia, ci făcea numai parte dintr-o delegație compusă dintr-un mare număr de boieri moldoveni care aduceau la Adrianopol haraciul țării. Prezența lui în această delegație fusese remarcată de reprezentanții Moldovei la Poartă încă pe drum, cu două zile înainte de a ajunge la Adrianopol, și adusă la cunoștințaintendentului vizirului. În același timp, și fostul domn, Dumitrașcu Cantacuzino, a făcut cunoscută acestuia prezența lui Costin în delegație, dar într-un mod răuvoitor, căci se temea de el mai mult decît de ceilalți boieri că-l va pîri la turci pentru ticăloșiile săvîrșite în timpul domniei sale în Moldova. Chehaia și-a pus din capul locului speranța că va afla de la Costin despre toate cele ce le puneau la cale polonii.

Într-adevăr, ajungînd la Adrianopol și fiind primit cu ceilalți boieri în primă audiență în afacerile țării, Miron Costin a fost provocat de fiecare dată de intentent să vorbească despre rege și despre poloni. După a treia întrebare, hotărîndu-se să simuleze o misiune oficială poloneză, i-a răspuns cu precauție și temporizînd, așa cum se cuvenea, după el, să se discute cu acest fel de oameni, că într-adevăr n-a venit pentru treburile Moldovei, ci că a fost trimis de regele polon ca reprezentant al său la Poartă; că este supus polon, dar în același timp și martor secret al bunelor sentimente pe care le nutrește regele față de sultan,

Halicki", sol polon la Poartă în 1597 (vezi *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 41, 43 și 168), cînd, de fapt, „pan halicki” trebuia tradus prin „domnul de Halicz”, care nu era altul decît castelanul acestei cetăți, Stanislaw Golski (vezi *Polski Słownik Biograficzny*, VIII/2, p. 230—231).

⁵ Miron Costin, *Opere*, I, p. XV, ed. critică îngrijită de P. P. Panaitescu citată mai sus.

⁶ Aceasta s-a întîmplat în timpul ultimei campanii a lui Sobieski în Moldova, care s-a terminat cu un total eșec, lăsînd pe Cantemir să se răfuiească cu cei ce susținuseră pe poloni. Miron Costin a căutat să răzbată în tabăra polonă, dar n-a putut de tătari. În această situație disperată, el a apelat la Marcu Matczyński cu aceste cuvinte, pe care le redau în traducere românească: „Mă adresez a doua oară. Nu știu dacă a ajuns; mai mult a fost greu, căci între tabără (polonă) și noi s-a aflat mereu hoarda (lătărăscă) și a trebuit s-o luăm din loc. Rog, rog, binefăcătorule al meu, caută să mă aperi de cea din urmă pierzare, pe vechea și binevoitoarea ta slugă” (vezi Zdz. Spieralski, *op. cit.*, p. 204).

⁷ Mehmed Rașid, *Tarih* (Cronică), vol. I, Istanbul, 1282 II. (1865), p. 292 și 334.

numai că ar fi de dorit ca și acesta să aibă față de rege aceleași simțăminte, „iar noi am fi bucuroși de aceasta, căci noi prin aceasta, înainte de toate, facem să piară războiul”. A zîmbit chehaia. A doua lui întrebare s-a referit la rezultatul negativ al celor două misiuni anterioare ale lui Costin la turci. Este, desigur, vorba de soliile sale din 1674, care, după cum se vede, au eșuat. S-a eschivat Costin, abil cunoscător al felului cum trebuia să se vorbească cu turcii, să dea un răspuns precis, ci a căutat să încînte pe interlocutor cu cuvinte mari : „... Așa de mari lucruri nu le poate duce la îndeplinire un om atît de neînsemnat, pînă ce Dumnezeu însuși nu orînduiește asemenea lucruri și nu le duce la capăt, după care noi, cei dintîi, suspinăm”. La a treia întrebare, dacă polonii sînt dispuși să cedeze Camenița cu Podolia, așa cum au lăsat să se înțeleagă prin principele Transilvaniei și prin ambasadorul Franței, a răspuns Costin că, dacă turcii voiesc pacea, să trimită soli. La sfîrșitul audienței l-a mai întrebat despre încoronarea lui Sobieski, despre obiceiul și locul ei.

A treia zi după aceasta a discutat intendentul cu Miron foarte pe scurt despre Dorosenko, căci tocmai atunci se făcuseră cunoscute din cîteva locuri schimbările sale de stăpîn, adică „metamorfozele” lui, după cum le numește cronicarul nostru.

Între timp sosiră știri repetate de la principele ardelean despre încoronarea lui Sobieski, dar și despre votarea în seimă a impozitelor pentru război.

Zărindu-l din nou pe Costin între boieri, la o nouă înfățișare în treburile țării, intendentul l-a luat, după plecarea celorlalți, lîngă el și, numai în prezența interpretului, l-a întrebat de unde le-o fi venind polonilor asemenea îndrăzneală ca să se pregătească de război în timp ce au trimis doar a doua oară, prin principele transilvan, pentru pace? Din nou răspunsul iscusit al lui Costin, și anume că „avînd piedică de război cu o împărăție atît de puternică”, polonii trebuie să se îngrijească de apărare, dar că nu sînt împotriva păcii, numai să nu vrea ca „pentru o bucată de Podolie să distrugă Moldova”.

A luat apoi chehaia pană și hîrtie pentru a nota, la întrebările puse lui Costin și la răspunsurile acestuia, orașele situate pe teritoriul Podoliei de la Camenița spre apus pînă la riul Zbrucz. La început Costin a refuzat să răspundă, pretextînd că „nu-mi pot aduce aminte, căci am fost prin aceste locuri încă copil fiind în școli”. Așadar, o nouă confirmare a celor spuse de el în altă parte ⁸ că a învățat carte în Polonia. Apoi, la insistențele turcului de a numi pe cele ce-și aduce aminte, el a înșirat o serie de orașele printre care unul pustiu, altul simplu sat, pe care chehaia și le-a notat pe hîrtie. În sfîrșit, l-a întrebat care parte a Podoliei este mai mare: cea de la riul Zbrucz către răsărit spre Camenița sau cea de la vest de acel riu? L-a înșelat și de data aceasta Costin, răspunzîndu-i că „fruntea Podoliei” este între Zbrucz și Camenița și că aceasta-i țara cea mai bună, „căci altfel — adaugă el — nu se putea vorbi”. Se desprinde de aici o nouă dovadă că diplomatul român apăra la tot pasul cauza polonă și implicit pe acea a țării sale.

⁸ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron-vodă Incoace*, în *Opere*, vol. I, ed. P. P. Panaitescu, 1965, p. 115 și 167.

Din timpul acestor discuții care se făceau prin interpret, lui Costin îi rămase în memorie și o frază turcească, pe care o reproduce în scrisoarea noastră. Este aceasta cea dintâi dovadă că învățatul român începuse să deprindă și limba turcească.

Îndată după ultimele discuții a fost strigată și plecarea, mai întâi numai a sultanului, apoi și a vizirului, din Adrianopol la Stambul. Costin îi sesizase și el pricina: turcii căutau să facă față răscoalei din Egipt asupra pașalei de acolo și să potolească murmurul iscat în capitala imperiului. Toate acestea îl făceau să tragă concluzia că turcii sînt foarte înclinați spre pace, nu însă fără a dobîndi un câștig teritorial cu ocazia hotărnicirii Cameniței, de a cărei salvare pentru poloni era convins că nu mai putea fi vorba.

Înainte de plecarea sultanului la Constantinopol și a lui Miron spre casă au sosit scrisori de la Doroșenko prin care acesta se declara din nou credincios Porții și încerca să se disculpe de trecerea lui de partea Moscovei. În ce fel de „grăție” însă a fost reprimit el la turci ne-o spune Costin, cînd, dînd de știre intendentului despre moartea țarului Alexei Mihailovici, s-a trezit cu replica: „Dar pe Doroșenko cînd îl ia dracu?”. Costin observă că numai seraschierul Ibrahim mai corespundea cu el de departe. El era sigur că Ibrahim va porni într-o nouă expediție, fie spre Bar și Nemirov, împotriva lui Doroșenko, fie spre Camenița, pentru a se răfui din nou cu polonii.

În fața noii primejdii, Costin se arată îngrijorat de soarta Pocuției și recomandă prietenului său polon, care era în același timp un amic apropiat al regelui, ca, în caz că nu s-ar putea apăra efectiv această provincie, să fie evacuați cel puțin locuitorii din orașele ei și salvați în munți. Adăugînd cu această ocazie că „ușor din cenușă se vor înălța casele cînd vor fi oameni”, înțeleptul cronicar moldovean exprima în cuvinte simple un adevăr crud trăit de poporul român în milenara sa existență.

În ceea ce privește salvarea Moldovei de primejdia înghițirii ei de turci, el își punea în această scrisoare toată speranța în poloni. De aceea ținea el atît de mult ca în tratatul de pace ce s-ar încheia să fie incluse și apărate și drepturile la viață și la independență ale țării sale. Căci, de nu, „atunci să se țină minte — răspica el profetic — că mult mai răi vor fi turcii într-o vecinătate atît de apropiată” pentru poloni, pentru a termina cu apelul apropiat desperării: „Nu pentru noi, ci pentru Dumnezeu, pentru legea creștinească și pentru bisericile lui Hristos, nu ne uitați!”.

În această scrisoare, care prin informațiile noi și sigure pe care le aduce formează un document de o valoare incontestabilă, se află și un bilet separat (țidulă) prin care Miron Costin recomandă atenției prietenului său și regelui pe noul domn, Antonie Ruset, „un bătrînel cuvios”, care scăpase din robia turcească un număr de vreo sută de poloni din Camenița.

Acesta este, în linii generale, conținutul noii scrisori a lui Miron Costin, redată într-o limbă polonă presărată, după obiceiul ei, la tot pasul de cuvinte și frînturi de fraze latinești, dar din care răzbate stilul vioi și plastic al cronicarului, care în graiul său natal a dat cele mai frumoase pagini de limbă și de slovă veche românească.

Scrisoarea este importantă ca document și pentru biografia autorului, dar mai ales pentru activitatea sa diplomatică, precum și pentru evoluția sentimentelor sale de prietenie față de Polonia, țara adoptivă a pribegiei, a tinereții și a învățaturii sale de carte. Înainte de toate însă ea este o mărturie în plus a înflăcăratei sale iubiri de țară.

Tipărită acum în originalul ei polon și în traducere românească, scrisoarea adaugă o nouă pagină de cronică la cele ieșite din pana iscusitului cronicar român.

Din cele două obiective posibile, prevăzute de Miron Costin, ale campaniei turcești ce se proiecta după discuțiile infructuoase de la Adrianopol, s-a realizat al doilea, adică Ibrahim-pașa a pornit împotriva Poloniei. El a murit însă pe drum, iar noul comandant, tot Ibrahim, dar Șaitan (Dracul), a devastat împreună cu tătarii Rusia ruteană. Deși seimul din 1676 votase importante mijloace pentru armată, totuși pînă la urmă Sobieski n-a reușit să strîngă decît o mică oștire, cu care a fost nevoit să se limiteze numai la o rezistență, de altfel eficace, în tabăra apărută de la Żórawno, unde a obținut la 22 octombrie 1676 un armistițiu cu turcii, lăsînd în mîinile lor, pentru tot restul perioadei de 23 de ani, Camenita cu Podolia.

Aceasta a fost, firește, o mare dezamăgire pentru Miron Costin, care-și pusese atîta nădejde în tăria Poloniei, țară care, în realitate, numai datorită lui Sobieski putuse scăpa, la rîndu-i, de jugul otoman și mărgini expansiunea teritorială a Porții pe riul Zbrucz. Fixarea noii granițe pe acest riu amintește însă și de convorbirile de la Adrianopol dintre Miron Costin și turcii.

COMENTARIILE PE MARGINEA UNOR SCRISORI ALE LUI MIRON COSTIN PUBLICATE RECENT

Este vorba de niște scrisori ale cronicarului provenind dintr-o perioadă posteroară celei analizate mai sus. Felul însă cum au fost publicate și comentate lasă foarte mult de dorit.

În 1958 Elena Lintz i-a tipărit două scrisori în limba polonă, mai întii într-o revistă polonă⁹, apoi într-una românească¹⁰. Ele sînt adresate lui St. Szczuka, secretar al regelui Sobieski, una din ele fără dată (dar presupusă, pe bună dreptate, de editoare a fi din 1684, cînd Costin se afla în pribegie în Polonia), iar alta din 6 octombrie 1685. În revista polonă s-a publicat textul lor polonez, dar cu foarte multe erori de lectură și omisiuni, cită vreme în revista românească s-au dat facsimilele originalelor, cu traducerea lor românească, de asemenea abundînd în greșeli și scăpări.

În prima scrisoare, Miron Costin cere secretarului regal să i se elibereze un „universal” pentru satele „Luzani și Oszychliti” de lingă Śniatyn. Neînțelegînd cuprinsul scrisorii, E. Lintz îi adaugă, în articolul

⁹ „Rocznik Przemyski”, IX, nr. 1, Przemysł, 1958, p. 203—210.

¹⁰ „Studii”, XI (1958), nr. 5, p. 79—88.

publicat în revista poloneză, un comentariu pe cât de eronat, pe atît de fantastic. După domnia-sa, din această scrisoare rezultă că — citez textual în traducere românească — „Costin a fost legat de curentul de eliberare a țăranilor din secolul al XVII-lea”, căci „el stăruie să primească de la Sobieski un universal de eliberare, pentru care se obligă să plătească satelor Luzani și Oszechliți de lângă Sniatyn”. În sfîrșit, că „se poate presupune pe baza acestei scrisori că Costin a avut destul de strînse raporturi cu Sniatynul; dacă a avut un oarecare interes propriu în legătură cu pămînturile de pe granița polono-românească, rămîne ca această problemă să fie soluționată de viitoarele cercetări în acest domeniu al istoriei”¹¹.

În articolul publicat în revista românească, E. Lintz comentează scrisoarea în felul următor: Costin cere să i se trimită „circularele regale” prin care Sobieski îi dăruia după obiceiul vremii, ca nobil cu indigenat polon, sate din domeniile regale drept beneficii viagere; asemenea beneficii se acordau de obicei nobililor cu merite deosebite față de rege; avînd în vedere însă că acestea se petreceau în 1684, imediat după întoarcerea lui Costin în pribegie în Polonia, putem considera această donație drept asigurarea de către rege a condițiilor materiale ale pribeagului și familiei acestuia; cele două sate poloneze se aflau în apropierea graniței de atunci cu Moldova, lângă Sniatyn¹².

În cea de-a doua scrisoare, Miron Costin trimite lui Szczuka știri despre luptele lui Jabłonowski cu turcii și cu tătarii la Țuțora din 1685.

Aceste două scrisori au fost tipărite din nou, numai în traducere românească, de P. P. Panaitescu. Doar că noul editor scrie că prima scrisoare, „datată, fără motiv, de Elena Lintz din anul 1684”, este „trimisă de Miron Costin din Moldova, deci înainte de aprilie 1683”. Panaitescu aduce ca argument pentru susținerea acestei datări faptul că în cea de-a doua scrisoare, trimisă din Polonia la 6 octombrie 1685, Costin face aluzie la cea precedentă, cînd spune într-un post-scriptum: «Rog să fii iertat pentru că acolo, în țara mea (sublinierea îi aparține — I.C.), n-am știut care este titlul milostivirii voastre»¹³. În post-scriptum se spune însă textual: „Prosze o wybaczenie pro nocie w tym moiey zem sie nie postarał nieco na tytuł w.m.m.m.p.”¹⁴, adică: „Rog de iertare pentru această notă a mea, că nu m-am străduit puțin pentru titlul milostivirii voastre, domnul meu milostiv”. Prin urmare, în textul polonez nu se află nici o urmă de „în țara mea”, pe care Panaitescu a crezut că o poate găsi în cuvintele: „w tym moiey zem sie”, citind greșit „zem sie” prin „ziemie” (țară). Rezultă deci că argumentele sale pentru datarea scrisorii înainte de aprilie 1683, din Moldova, cad de la sine.

În ceea ce privește comentariul cu care însoțește prima scrisoare, Panaitescu afirmă, la fel ca E. Lintz, fără a specifica însă dacă există

¹¹ E. Lintz, *Miron Costin*, în „Rocznik Przemyski”, IX, nr. 1, Przemyśl, 1958, p. 207—208.

¹² E. Lintz, *Două scrisori inedite ale lui Miron Costin*, în „Studii”, XI (1958), nr. 5, p. 79.

¹³ Miron Costin, *Opere*, ed. critică îngrijită de P. P. Panaitescu, vol. II, București, Edit. pentru literatură, 1965, p. 198.

¹⁴ Vezi facsimilul în „Studii”, XI (1958), nr. 5, p. 85.

vreo inspirație între aceste două afirmații, că „cronicarul moldovean capătă de la regele Poloniei, în calitate de nobil al regatului, două moșii în această țară : Luzani și Oszychlity, nu departe de granița Moldovei”. După Panaitescu, aceasta s-a întâmplat cu prilejul trimeriei de către Gh. Duca în solie în Polonia, în septembrie 1681, a unui fiu al lui Miron Costin, pe care acesta îl recomanda cu această ocazie lui Sobieski ¹⁵.

În realitate, despre ce este vorba în scrisoarea atât de bizar comentată de ambii autori? Este pur și simplu vorba de cererea lui Miron Costin de a i se elibera de cancelaria regală o poruncă deschisă pentru scutirea de dări și podvezi a satelor sale Lujeni și Oșehlib ¹⁶, situate la granița Pocuției, în apropierea Sniatynului, în afara teritoriului polon și cuprinse atunci în raza luptelor polonilor cu turcii și tătarii.

Așa se explică și interesul pe care l-a purtat mereu Costin acestei regiuni, unde-și avea și alte moșii ¹⁷. Așa se explică și cererea lui, formulată în scrisoarea noastră din 1676 de a se lua măsuri de salvare a populației de acolo din calea noii expediții otomane ce se proiecta atunci.

Nu poate fi, prin urmare, vorba de nici un atașament al său la născocitul, din neștiință, curent de eliberare a țărănimii din secolul al XVII-lea și nici de vreă donație de sate poloneze.

Aceste precizări se cereau a fi făcute acum, când se dă la lumină o nouă scrisoare a cronicarului, pentru a nu se umbri meritele lui reale cu alte „basne” la care nu s-a gândit și cu lucruri care n-au existat.

Reeditarea și comentarea corectă a corespondenței sale ar constitui un act de dreptate adus peste veacuri învățatului român și o contribuție prețioasă la restabilirea adevărului.

ANEXĂ

IAȘI, 3 IUNIE 1676. MIRON COSTIN CĂTRE MARCU MATCZYŃSKI STAROSTE DE GRABOWIEC, DESPRE DISCUȚIILE PURTATE LA ADRIANOPOL CU INTENDENTUL MARELUI VIZIR

Wielmożny mswy panie starosto, moy wielce mswy panie y bracie,

Posłaniec j<eg>o msci pana Garwowskiego z Multanskiej Ziemi respons podobno od Ibrahim paszy iako przyiento jego proposita niesie. Ja zas imaginem zamysłów expimo z ktorych versatus przez cate trzy miesiące, do samego wyjazdu cessarstwa z Andreanopolia ku Stambolowi, od pierwszej x-cia j<eg>o msci siedmigródzkiego relacy do Porty około pokoiu, presens zawsze y quaesitus pilnie o rzeczach do czegoby sie miały. Co wszystko nie zuchwalnym iakim umysłem, ale wyrazaiącym ich animusze wm. m. m. panu przez te wypisuie okazie.

¹⁵ Miron Costin, *Opere*, ed. citată, vol. I, p. XV—XVI.

¹⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 532; II, p. 424; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 85—86 și 180.

¹⁷ M. Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, vol. II, București, 1888, p. 534.

Jesczesmy dwoma dne nie doszli byli Andreanopolia z haraczem, kiedy rezydentowie naszi, ze idziemy tantus numerus boiarow w dolegliwościach naszych, kiechai wezyrskiemu, na ktorym y domu wezyra i totius imperii stoia sprawy, powiedzieli. A Dumitraszko przeszly hœp<odar>, za niecnoty swoje mnie sie nad inszych obawiając, powiedzial (providendo sibi) kiechai dosc malevole o mnie, ze in numero boiarow iestem.

Tegoz dnia kiehaia do terdzemana, to iest interpretatora, movi : idzie tu między woloskiami boiarami Miron, ma on wiedziec o wszystkim do czego sie Polacy maia.

A stanowszy iuz w Andreanopoliu, na pierwszey audienty w sprawach ziemskich, co raz inter proposita dolegliwosey naszych provocatus iestem do referenty o j<eg>o kr. msci, o Poliakach. Azem sie wto udawal ostroznie y ociagle, iako cum tali gente, po trzecim pytaniu per hyroniam wprawdzie, zem tam nie w tych przyiachal w sprawach, ale zebym od kr. j<eg>o mosci polskiego byl u Porty residentem, odpowiedzialem zem ich poddanym iestem, ale y tego iestem oculatus testis, ze krol j<eg>o msc terazniejszy w dobrym affectie iest ku Porcie, byle Pan Bog y cessarza j<eg>o msci do tegoz maklonil a my bysmi temu radzi, bo my przez tako najpierwiej giniemy woynę. Usmiechnol sie.

A drugim pytaniem : zem byl po dwa razy a nicem nie sprawil. Odpowiedzialem, ze tak wielkie rzeczy nie sa tak blahego czlowieka do skutku przywieść, az Bog sam sprawuie takie rzeczy y do konca przywodzi, do ktorego my pierwsi o ta wzdychamy.

Trzecim slowem : iako acz Polacy Kamieniec puszczaia s Podolem y s tym sie znac dali przez x-cia siedmig<odzkiego> y posla kr. j<eg>o msci francuskiego. Ktorem powiada wskazalismy ze iezeli chca pokoju niech posla przysla ; potym o coronaty szczesliwej j<eg>o k. msci y zwyczaui coronationis y mieyscu pytaiać. S tym odchod nasz s pierwszej byl audienty.

W trzeci dzien potym o Doroszenku brevissime, bo wlasnie pod ten czas iego metamorphosy relata s kilka miesc byla.

W kilka zas tydniach iterata od x-cia siedmig<irodzkiego> przybyla poczta o szczesliwej iuz coronatii j<ego> k. msci pana mego mlswego znac daiać y o uchwale apparatus woennych. Pod ktory czas zajrzawszy mnie assistentem w sprawach naszych kazal po odesciu assistentium blisko siebie z tłumaczem przysc, tym potykaiac slowem ze : iuz twój krol coronowany iest y powrotnie poslal do x-cia siedmig<odzkiego> w materi pokoju, ale co by mi sie zdalo ze y apparatus na woynę uradzili na radzie swoy, skąd byla Polakom zuchwalnosć przysc miała?

Powiedzialem ze s tak potenznym cessarstwem maiać woenny zawad musza obmyslic obrone, iednak od pokoju nie sa iak wiele wiedziec moze byle ich msc tegoz chcieli y rzeklem dlia kawalka Podolia Moldawe zgubic. Stanol potym wziowszy piro y papir sam na nieszczesliwa Podolia desiać. Naypierwiej tedy pytal iako pierwsza od Kamienca rzekę zowo. Powiedzialem : Orinin. Na co odpowiedzial : nie ta mala pierwsza ale husiatynska rzeka. Powiedzialem imie Zbrucz. Napisal imie rzyki ty. Rzekl potym : powiedz ze mi wiele miast iest po tej stronie tej rzeki ku Kamiencowi? Odmowilem ze pamientac nie moze, bo ieszcze chłopcem w szkołach będać na tych miescach bylem. Kazal mi mianowac miasta iak wiele pamientac moze. Poczołem od Studenice, Zwaniec, Dzwiniograd, Kudrinca, Czarnokozince, Orinin choc dawno pusty, wies oycow Jezuitow nad Smotryczem za miasto kladnać. Stamtad udalem sie ku Niedoborowi concluduiac znowu Studenicą. Mowi mi : a Husiatyn czemu nie mianuiesz. Powiedzialem ze Husiatyn iuz za rzeką iest po tamtej stronie. Odpowiedzial : iok, iok, Husiatin bizum olsun, to iest Husiatyn naszym byc musi. Wtez slowa y o Zynkowie, o ktorym kiedym powiedzial ze te miasteczko dwoma dni iazdy od Kamienca y blisko Baru iest, toz powiedzial ze Husiatyn a Zinkow musi byc naszym.

Mianuiac te miasteczka kiedy sie upomina o Zinkow, mowie : o Mohylow będzie sie pisal? Rzekl : ale to do Doroszenka nalezy. J tak mianowac go nie chcial, takze ani Baru.

Pytal : ktora wieksza czesc Podolia iest, czy od tej rzeki ku Kamiencowi czy od rzyki po tamtej stronie? Powiedzialem ze czolo Podolia tu po tej stronie y kraj najlepszy (bo inaczej mowic byc nie moglo).

Wziół do siebie registr, a prędko potym y wyiazd cessarSKI proclamatus z Andreanopola do Stambolu samego cessarza zrazu ale potym mutatum consilium zeby y wezyr s cessarstwem iachał. Niespodziana ta wola cessarstwa nastąpila non sine causa intrinseca. Oni iednak zawczasu zabiegaią zapałom ktore sie byly w Egipcie zaieli na pasze egiptckiego y w Stambole szemranie iuz sie było poczeło. S tego wszytkiego teđy y znakow pozwierchownych concludue ze do pokoiu są inclinatissimi nie bez swego iednak pozytku w ograniczeniu Kamienca.

Przed wyiazdem cessarzkim do Stambolu a naszym ku domowi przyszli listy od Doroszenka oznaymując o swoj w wiernosci perseveranty y iak znowu wiernym, Moskala tylko zwiesć musiał proznie obietnicami, y prosząc przeciwko niemu o posilki. W iakiej iednak łasce u nich zostaje zrozumielismy barzo dobrze kiedy oddaiąc wiadomosc o smierci cara moskiewskiego, nato : a Doroszenka kiedy diabel wezmie? J tak tylko Jbrahym pasza z nim correspondue z daleka. Ruszenie zas Jbrahym paszy z wojskiem albo ku Barowi y Niemerowi, albo zrazu pod Kamieniec. Chan zabawił.

Przypominam y kray pokucki dla milosierdzia bozego. Kiedy ratunek kraiowi temu nie zręczny byc sie zda, przynamnj ludzie z miasteczek w gory zwiesć zeby nie gineli. Łacno s popiłow domy staną kiedy ludzie będą. A iezelismy tego nie zasluzyli maiestatowi j — o k. msci zeby nas inter pacta nie zapomniano, nato niech pamienć będzie ze daleko gorszi będą Turcy w sąsiedztwie tak bliskim. Nie dla nas, dla Boga, dla wiary chzcescianskiej y kosciółow chrystusowych nie zapominaycie nas.

A to wszytko wypisawszy wm. m.m. panu w takiej nadziei zostae ze mnie z łaski swoj y pamieni nie zechcesz wypuscic, ktorego y na ten czas odsyłam sie pilnie łasce. Z Jass 3 Iuny 1676.

Wm. m. m. pana zyczliwy y powolny brat y sluga,

M<iron> K<ostyn>

Hetman nasz j-o m. p. Buhusz nisko sie klania w.m.m.m.p.

Swientobliwego staruszka mamy hospodara j-o msci terazniejszego omni pietate et zelo christiano praeditum virum, ktorego serdecznie zalecam wm.m.m. panu. Iezeli co mam łaski ia u. wm.m.m. pana niech będzie taki chrciesianin princeps notus w correszpondenty przy boku j<eg>o k. msci mianowicie wm.m.m. pana, wazyl sie tego czegob drugi nigdy pod sto dusz j. Kamienczan wyswobodzil z za Dunaiu. Przypominam w.m.m.m. panu y nieboraka p. Rusczyca miserio. Chco za niego wieznia Turczyzna. Stary sluga ten człowiek krolestwa tego.

Puternice milostive domnule staroste,
domnul meu milostiv și frate,

Trimisul milostivirii sale domnului Garwowski¹ va aduce, se pare, răspuns din Țara Muntenească de la Ibrahim-pașa² cum au fost primite *proposita*³ sale. Ci eu *exprimo imaginem*⁴ planurilor, cu care *versatus*⁵ vreme de trei luni întregi, pînă chiar la plecarea împărăției⁶ din Adrianopol spre Stambul, de la prima relatare a milostivirii sale principelui

¹ Jan Karwowski, sol polon la București.

² Seraschierul (comandantul de căpetenie al armatei turcești).

³ Propunerile.

⁴ Expun imaginea (tabloul, chipul).

⁵ Versat (bine deprins).

⁶ Sultanul Mahomed al IV-lea (1648—1687).

Transilvaniei⁷ către Poartă în legătură cu pacea, mereu *presens*⁸ și *quaesitus*⁹ fără preget despre lucruri, cum ar sta ele. Ceea ce toate le descriu cu această ocazie milostivirii voastre, domnul meu milostiv, nu cu un gând oarecare semeț, ci cu unul care să exprime îndrăznelile lor.

Mai aveam încă două zile pînă să ajungem la Adrianopol cu haraciul, cînd rezidenții noștri au spus chehaiei¹⁰ vizirului, pe care se reazemă treburile și ale casei vizirului¹¹ și ale *totius imperii*¹², că mergem *tantus numerus*¹³ de boieri în necazurile noastre, iar Dumitrașco¹⁴, fostul domn, temîndu-se de mine mai mult decît de ceilalți pentru ticăloșiile sale, a spus (*providendo sibi*)¹⁵ chehaiei destul de *malevole*¹⁶ despre mine că sînt *in numero*¹⁷ boierilor.

În aceeași zi, chehaia spune terzimanului, adică interpretului: „Merge aici între boierii moldoveni Miron; el trebuie să știe despre totul ceea ce plănuiesc polonii”.

Și ajungînd acum la Adrianopol, la prima audiență în treburile țării, sînt *provocatus*¹⁸ de fiecare dată, *inter proposita*¹⁹ necazurilor noastre, să refer despre măriia-sa regele, despre poloni.

Ca să mă prefac, cu băgare de seamă și tărăgănare, așa cum se cuvine *cum tali gente*²⁰, după a treia întrebare am răspuns *per hyroniam*²¹ că într-adevăr am venit acolo nu în aceste treburi, ci că aș fi rezident din partea mării-sale regelui Poloniei la Poartă, că sînt supusul lor < al polonilor >, dar că sînt *oculatus testis*²² și pentru aceasta, că măriia-sa regele de acum se află într-un simțămînt bun față de Poartă, numai ca domnul Dumnezeu să încline și pe măriia-sa împăratul la un asemenea simțămînt, iar noi am fi bucuroși de aceasta, căci noi prin aceasta, înainte de toate, facem să piară războiul. A zîmbit a rîde.

Iar la a doua întrebare că am fost în două rînduri și n-am isprăvit nimic, am răspuns că așa de mari lucruri nu le poate duce la îndeplinire un om atît de neînsemnat, pînă ce Dumnezeu însuși nu orînduiește asemenea lucruri și nu le duce la capăt, după care noi, cei dintîi, suspinăm.

Prin a treia vorbă: „Ne lasă oare polonii Camenița cu Podolia? Căci au dat de știre în această privință prin principele Transilvaniei și prin trimisul mării-sale regelui Franței”²³. Căror spuse le-am arătat că, dacă vreau pace, să trimită sol. Pe urmă a întrebat despre

⁷ Mihai Apafi (1661–1690).

⁸ *Praesens* = prezent.

⁹ Întrebat (consultat).

¹⁰ Intendentului (Suleiman-aga).

¹¹ Ahmed Fazıl Köprülü (1661–1676).

¹² Întregului imperiu.

¹³ Un număr așa de mare.

¹⁴ Cantacuzino (1673–1675).

¹⁵ Din precauție pentru el.

¹⁶ Răuvoitor.

¹⁷ În numărul.

¹⁸ Provocat.

¹⁹ Între subiectele.

²⁰ Cu un asemenea neam.

²¹ Ironic.

²² *Oculatus testis* = martor secret.

²³ Ludovic al XIV-lea.

fericita încoronare a măriei-sale regelui și despre obiceiul *coronationis*²⁴ și locul ei.

Cu această a urmat plecarea noastră de la prima audiență.

A treia zi după aceea : despre Doroșenko *brevissime*²⁵, căci tocmai în acel timp au fost *relata*²⁶ din câteva locuri metamorfozele lui.

Iar în câteva din zilele acestea a sosit de la principele Transilvaniei *iterata*²⁷ poșta deja despre fericita încoronare a măriei-sale regelui, domnul meu milostiv, dînd de știre și despre votarea *apparatus*²⁸ de război.

În caie timp, zărindu-mă *assistentem*²⁹ în treburile noastre, a poruncit să vin, după plecarea *assistentium*³⁰, cu interpretul aproape de el, întîmpinîndu-mă cu această vorbă :

„Regele tău este de acum încoronat și a trimis a doua oară la principele Transilvaniei *in materi*³¹ păcii, dar ceea ce mi s-ar părea e că au hotărît în sfatul lor și *apparatus*³² pentru război; de unde le-o fi venind polonilor îndrăzneala ?”.

Am răspuns, că, avînd piedică de război cu o împărăție atît de puternică, trebuie să se îngrijească de apărare, dar, că nu sînt împotriva păcii, după cum multe se pot ști, numai milostivirile lor să nu voiască — și am zis — ca pentru o bucată de Podolie să distrugă Moldova.

Luînd singur pana și hîrtia, s-a oprit apoi asupra nefericitei diviziuni a Podoliei. Mai întîi a întrebat cum se cheamă primul rîu de la Camenița <spre apus>.

Am spus : Orynin.

La aceasta a răspuns :

„Nu cel dintîi, acela mic, ci rîul Husiatynului”.

Am răspuns :

„Numele de Zbrucz”.

A scris numele acestui rîu.

Apoi a zis :

„Spune-mi, sînt multe orașe pe această parte a acestui rîu spre Camenița ?”.

Am refuzat, că nu-mi pot aduce aminte, căci am fost prin aceste locuri încă copil fiind în școli.

Mi-a poruncit să numesc orașele, cît de multe pot să mi le amintesc.

Am început cu Studienica, Żwaniec, Dźwinogród, Kudryńc, Czarnokozińce, Orynin, deși de mult pustiu, punînd ca oraș satul părinților iezuïți de pe Smotrycz, de acolo m-am îndreptat spre Niedoborów, încheind din nou cu Studienica.

Îmi zice : „Dar Husiatynul, de ce nu-l numești ?”.

Am spus că Husiatynul este peste rîu, de cealaltă parte.

²⁴ Încoronării.

²⁵ Foarte pe scurt.

²⁶ Relatate.

²⁷ Repetată.

²⁸ Pregătirilor.

²⁹ Asistînd.

³⁰ Celor de față.

³¹ În materie (de pace); în problema.

³² Pregătiri.

A răspuns :

„Iok, iok, Husiatin bizum olsun”, adică „Husiatynul trebuie să fie al nostru”.

La fel vorbe și despre Zińków, despre care, cînd am spus că acest orașel se află la două zile călare de Camenița și este aproape de Bar, a zis, de asemenea, că „Husiatyn și Zińków trebuie să fie ale noastre”.

Numind ³³ aceste orașele, cînd se amintește de Zińków, zic :

„Despre Mohylów se va scrie?”.

A spus :

„Dar acesta aparține lui Doroșenko”. Și așa n-a vrut să-l numească, de asemenea nici Barul ^{33 bis}.

A întrebat :

„Care parte a Podoliei este mai mare : cea de la acest rîu ³⁴ către Camenița sau cea de la rîu pe cealaltă parte?”.

Am spus că fruntea Podoliei este aici, pe această parte, și-i țara cea mai bună (căci altfel nu se putea vorbi).

A luat cu dînsul registrul și îndată după aceasta *proclamatus* ³⁵ dintr-o dată și plecarea din Adrianopol la Stambul a împăratului singur, în urmă însă *mutatum consilium* ³⁶, ca și vizirul să meargă cu împărăția. Această neașteptată voie a împărăției a urmat *non sine causa intrinseca* ³⁷. Căci ei previn din vreme înflăcăările care s-au fost pornit în Egipt asupra pașalei Egiptului și în Stambul a și început murmurul. Deci din toate acestea și din semne de la suprafață eu trag concluzia că sînt *inclinatissimi* ³⁸ spre pace, nu însă fără folosul lor în hotărnicirea Cameniței.

Înainte de plecarea împărăției la Stambul, iar a noastră spre casă, au sosit scrisori de la Doroșenko, înștiințînd despre perseverența lui în credință și cum este din nou credincios, numai că a fost nevoit să înșele pe muscal cu făgăduieli deșarte și cerînd ajutoare împotriva lui. În ce fel de grație însă rămîne la ei am înțeles foarte bine cînd, dîndu-le de știre despre moartea țarului Moscovei ³⁹, < a replicat > la aceasta : „Dar pe Doroșenko cînd îl ia dracul?”. Și așa numai Ibrahim-pașa corespundează cu el de departe. Pornirea însă a lui Ibrahim-pașa cu oastea : fie spre Bar și Niemirów, fie din capul locului la Camenița. Hanul a zăbovit.

Amintesc și de țara Pocuției, pentru mila lui Dumnezeu. Dacă ajutorul pentru această țară nu va putea fi îndemînatic, cel puțin oamenii să fie duși din orașele în munți, ca să nu piară. Ușor din cenușă se vor înălța casele cînd vor fi oameni.

Iar de nu vom binemerita de la maiestatea mării-sale regelui ca să nu ne uite *inter pacta* ⁴⁰, atunci să se țină minte că mult mai răi vor fi turcii într-o vecinătate atît de apropiată. Nu pentru noi, ci pentru Dumnezeu, pentru legea creștinească și pentru bisericile lui Hristos, nu ne uitați !

³³ — ^{33 bis} Aceste rînduri sînt adăugate de Costin pe marginea paginii a treia a scrisorii sale.

³⁴ Zbrucz.

³⁵ S-a strigat tare.

³⁶ S-a schimbat planul.

³⁷ Nu fără o cauză lăuntrică.

³⁸ Foarte înclinați.

³⁹ Alexei Mihailovici (1645—1676).

⁴⁰ Între pacte.

Și toate acestea scriindu-le milostivirii-voastre, domnul meu milostiv, rămân în nădejdea că nu vei vrea să mă lepezi din grația și amintirea sa, în a cărui grație mă recomand și acum. Din Iași, 3 iunie 1676.

Al milostivirii-voastre, domnul meu milostiv, binevoitor și plecat frate și slugă,

M<iron>C<ostin>

Hatmanul nostru, milostivirea-sa domnul Buhuș, se închină cu plecăciune milostivirii voastre, domnul meu milostiv.

<Țidulă>: Avem pe măria-sa domnul de acum⁴¹, un bătrînel cuvios, *omni pietate et zelo christiano praeditum virum*⁴², pe care-l recomand din toată inima milostivirii-voastre, domnul meu milostiv. Dacă eu mă bucur de ceva grație la milostivirea-voastră, domnul meu milostiv, atunci să fie un asemenea creștin *princeps notus*⁴³ în corespondență pe lingă măria-sa regele, adică pe lingă milostivirea-voastră, domnul meu milostiv. Să se țină în seamă ceea ce altul nicicînd n-a dezrobit de peste Dunăre pînă la o sută de suflete din Camenița. Amintesc milostivirii-voastre, domnul meu milostiv, și de *miserio*⁴⁴ bietului Rusczye; ei<turecii> vreau pentru el un prizonier turec. Acest om este o veche slugă a regatului acestuia.

(*Archiwum Głównie Akt Dawnych*, Varșovia, *Archiwum Zamoyskich*, 2872, p. 49—52)

⁴¹ Antonie Ruset (1675—1678).

⁴² Bărbat înzestrat cu toată pietatea și zelul creștin.

⁴³ Principe cunoscut.

⁴⁴ Nenorocirea.

COMEMORAREA A 150 DE ANI DE LA MOARTEA LUI PETRU MAIOR

PETRU MAIOR, ISTORICUL: CONCEPȚIE ȘI METODĂ

DE

MARIA PROTASE

În „cartea neamului”, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* — afirmă sugestiv D. Prodan¹ —, obsedează „imaginea proiectată în viitor a noii Dacii”, a statului unic român, al cărui simbol istoric este Mihai Viteazul, evocat în capitolul „Bărbăția românilor”. Sublinierea profetismului *Istoriei* lui Petru Maior nu este rezultatul unei reconstituirii, ci al dezvoltării unei permanențe. Aprecierea profesorului Prodan este în consonanță cu aceea a Societății „Petru Maior”, care în „Precu-vîntare” la ediția a III-a a *Istoriei* nu poate defini altfel semnificația personalității istoricului transilvănean pentru epoca lui 1883 decât reluînd formularea lui Heliade-Rădulescu, după care Maior este „Moise al românilor”. Chiar reținîndu-se doar aspectul vizionar al operei, încă ar fi suficient pentru a putea afirma că spiritualității autorului nu-i e străină filozofia istoriei: „Filozofia istoriei poate apare ca o sursă de ipoteze fecunde, fie — fapt constatat — că se manifestă prin unele aspecte profetice, fie că a servit printr-o serie de redresări, transformări, retușări la suscitarea unor concluzii mai bune”². *Istoria* lui Maior acoperă însă toate trei modalitățile de expresivare a unui real simț al filozofiei istoriei, deci un prim fapt ce pledează pentru considerarea autorului ca întîiul nostru istoric cu adevărat modern.

Opera sa nu se dovedește a fi rezultatul unor neobosite anchete documentare, ca la Șincai, nici al unei hărnicii și dăruiri ieșite din comun, ca la Micu, ci rezultatul unui spirit tentat de „iscodirea” și relevarea convingătoare a adevărului, totul fiind subsumat unei conștiințe active și participări vii la tumultul frămîntărilor politice ale momentului istoric. Eșecul experimentului iozefinist, respingerea *Supplexului* și restaurările nobiliare și clericale din timpul reacțiunii lui Francisc I fac ca revendicările politice ale românilor să se transfere de pe planul acțiunii directe pe acela al științei, al unei intense campanii de culturalizare în scopul ridicării pe o nouă treaptă a conștiinței naționale. Aceste noi planuri de mani-

¹ *Supplex libellus valachorum*, Buc., 1967, p. 388.

² Henri Irénée Marrou, *Qu'est ce que l'histoire?*, în *L'histoire et ses methodes*, Paris, Ple-yade, 1960, p. 30.

festare, subordonate înaltelor comandamente naționale, își găsesc o reală expresie în opera lui Maior. Într-un fel, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* chiar le depășește: abordând pentru o decisivă punere la punct tezele polemicii declanșate de *Supplex*, infirmând denaturările adversarilor și justificând validitatea revendicărilor românilor transilvăneni, Maior subliniază o dată mai mult actualitatea stipulațiilor petiției din 1791. Fără îndoială că faptul de a fi fost singura operă de seamă din istoriografia Școlii ardeleni care a văzut în epocă lumina tiparului, care a cunoscut o intensă circulație, care a creat o școală, influențând decisiv evoluția istoriografiei românești spre romantism, care a jucat un rol inestimabil în cultivarea conștiinței naționale în cele mai largi părți ale românilor ardeleni, fără îndoială că toate aceste calități îndreptățesc definirea *Istoriei* lui Maior ca o veritabilă „carte a neamului”.

Pentru a putea oferi o imagine sintetică a concepției lui Maior despre specificul istoriei și menirea istoricului, pentru a putea evita fragmentarea ei, inerent determinată de o prezentare didactică a fiecăreia dintre operele sale, se impune reconstituirea ei globală, pornind de la materialul pe care îl oferă ansamblul lucrărilor învățatului ardelean.

Una din primele reflecții ale lui Maior asupra istoriei datează din 1783. Ea este prilejuită de schița unei sumare clasificări a științelor, în care, alături de etică, morală și filozofie, istoria este considerată ca disciplină științifică de sine stătătoare: „De multe feluri sînt învățăturile pe lumea aceasta: alta este teologhicească . . ., alta a îndreptării lucrărilor . . ., alta filosoficească . . ., alta istoricească, prin care știm întîmplările și faptele ce s-au făcut, cumu-i că Cezar au învins pre Pompei, că Traian, împăratul Romei vechi, au adus de la Roma pre romani aici în Dachia”³. Mărturie a interesului pe care Maior îl purta încă din 1783 istoriei începutului românilor, pasajul de mai sus, desemnînd cu simplitatea cîtorva cuvinte teza romanității poporului român, este continuat de unele considerații ce trădează saltul net făcut de istoriografia noastră de la nivelul concepției medievale la acela al concepției raționaliste a luminilor. Anulînd dependența științelor față de teologie, acestea din urmă proclama autonomia fiecăreia dintre ele. În acest sens, Maior afirmă categoric că „numai întru învățătura dogmatică e nestîmîntnică beserica” și că imixtiunile teologiei în domeniul filozofiei sau istoriei sînt nule și neavenite: „Deci, de vei afla cumva undeva că beserica sau întru învățătura filosoficească, sau întru învățătura istoricească doară au greșit, sau că unele canoane sau așezămînturi . . . le-au mutat, nu te vei minuna, nici te vei sminti . . .”⁴. Cît privește problema autonomiei istoriei propriu-zise față de istoria bisericească, Maior face de asemenea un pas înainte față de contemporanii săi Micu sau Șincai. Scriind *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Micu acordă aproape jumătate din volum prezentării faptelor de istorie bisericească; aceleași fapte constituie și obiectul tomului IV din *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor*, nefăcîndu-se deci nici într-un caz, nici într-altul o separare netă, tranșantă a istoriei propriu-zise de

³ Procanon ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțelesul cel deplin și adevărat al canoanelor și a toată toameala besericească, spre folosul mai cu samă a românilor, Sibiu, 1948, p. 92—93.

⁴ *Ibidem*, p. 93.

aceea a bisericii. Șincai apare din acest punct de vedere și mai tradiționalist : structurarea *Hronicii* după analele medievale îl obligă la o continuă tratare în paralel, nediferențiată, a celor două domenii ale istoriei. În ceea ce îl privește pe Maior, separarea domeniilor, teoretizată în *Procanon*, devine concept operativ, concretizat peste trei decenii, prin elaborarea a două istorii distincte : *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, unde faptul de istorie bisericească devine doar un auxiliar al argumentării, și *Istoria besericeii românilor* ... , cuprinzând referiri firești, strict necesare, la istoria politică sau socială. Fie că este vorba de istorie propriu-zisă sau de istorie ecleziastică, comandamentul suprem este restabilirea adevărului, laconic, dar semnificativ expus în cunoscutul moto la *Istoria* din 1812 : „Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul”. Obiectivitatea, condiția fundamentală a istoriei, se constituie în „Cuvîntul înainte” al *Istoriei besericeii românilor* ... ca o autentică profesiune de credință : „Și aceea mărturisesc întru adevăr că toate monuminturile le-am scris cu dreptate și cele întimplale în veacul meu cu amărăciune și dezvăluit le spun”. Istoricul demn de acest nume, cu o acută responsabilitate a scrisului său, îi urmărește rostul din perspectiva generațiilor viitoare, cărora vrea să le releve nu numai adevărul, ci și cauzele evenimentelor, pentru ca opera lui să funcționeze asemenea unui îndreptar corectiv : „Și măcar că deobște obicei iaste istoricilor — continuă el în aceeași prefață — a nu scrie faptele cele scâlciate ale celor puternici pînă sînt în viață aceștia, pentru ca să nu fie surpați întru nenorocire de puterea lor, eu, totuși, pentru dragostea adevărului cu carea îmi este învăpăiată inima, mai bucuross am fost să sufer primejdia, de va fi așa voia celui înalt, decît să las a se înșela cei viitori cu strălucirile cele nălucite sau a nu ști cauza (pricina) schimbărilor celor în veacul meu întimplale : căci, fiind cunoscută cauza acelora, mai lesne apoi la vremea sa se vor putea aduce iarăși la statul lor cel dintîi cele acum rău strămutate” ; și, ca dovadă a aceluiași sentiment de responsabilitate față de obiectivitatea cărții sale, autorul încheia : „ ... Și gata sînt, de voi fi poftit spre aceea, deosebit a le adeveri”. *Istoria pentru începutul românilor* ... manifestă constant, insistent aceeași intransigență în considerarea obiectivității ca o condiție primordială a istoriografiei. Într-o formulare ce sugerează dimensiunea cultului pentru adevăr, Maior vorbește despre o „dregătorie a adevărului istoric”. Deplîngînd faptul că prin lipsa de obiectivitate Vopiscus nu e singurul exemplu detestabil oferit de istorie, notează : „Cîți sînt și acum pe carii, de-i va chema oarecarele om mare adeseori la prînz și îi va omeni, scriu minciuni de viața aceluia, puțin grijindu-se oare adevărate sînt sau ba !”⁵. De altfel, în *Istoria pentru începutul românilor*... pasajele în care este incriminat subiectivismul și tendențiozitatea interesată abundă la tot pasul. Pusă sub acuza interesării, una din opiniile lui Turoczi este anulată scurt : „De unde urmează că scriitorului acestuia întru cele ce grăiește asupra românilor, ca celui ce iaste interesat, nu se cade a i se crede” (p. 104—105) ; în egală măsură, pentru atitudinea sa părtinitoare, este condamnat și notarul regelui Béla al IV-lea : „Necumpătata dragoste ce avea notariul

⁵ *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, p. 47. Pentru a nu înmulți numărul notelor, citatele din această *Istorie* vor fi însoțite de indicația paginii în paranteză rotundă în cuprinsul textului.

spre ghinta cea unguerească și ura spre alte limbi la multe scâlciituri îl împinse pre el” (p. 93); sau : „... Preasfințitul notariu încă nu plini deregătoria adevărului istoric ...” (p. 97).

Maior știe că unele evenimente, neconsemnate la vremea lor, trebuie să se fi produs în funcție de condiționarea firească dintre cauză și efect, în care constă însuși procesul de devenire istorică. Hiatusurile istorice nu pot fi acceptate și, cum vom vedea, în scopul redării istoriei ca un proces în continuă evoluție, istoricul va recurge constant la *reconstituirea* anumitor evenimente, creditul pentru adevăr fiind transferat plauzibilului. În tendința realizării unei reconstituiri care să fie acceptată ca plauzibilă, Maior valorifică cu maximum de eficiență mijloace diverse : fapte istorice care aduc mărturii indirecte, puterea de fier a logicii, „firea lucrurilor omenești” (deci generalul uman, invocat ca și în *Procanon* cu consecvență) și, nu în ultimul rând, o complexă cunoaștere a realităților epocii în care se știe că s-a petrecut un anumit eveniment.

Că în concepția lui Maior istoria reprezintă un proces în continuă dezvoltare, o înlănțuire a fenomenelor istorice o dovedește și pasajul prin care acesta motivează în sens luminist elaborarea *Istoriei besericeii românilor* ... : „Mă durea inima că mai toate neamurile cele cîtuși de puțin polite *începutul, creșterea, schimbările și toate celelalte* ale besericilor sale prin o necurmată nevoiță a celor învățați ai săi le au scoase dintru întuneric la lumină ...” (subl. ns.). La rîndul ei, istoriografia este considerată — și optica frapează prin modernitate — ca rezultatul unor perpetue eforturi („necurmată nevoiță”), ca o știință construită prin contribuțiile succesive ale generațiilor. „Deci eu aici — se afirmă în aceeași prefață — numai cît am aruncat sămînță și am făcut ceva gătire, ca altul harnic (...) să nu se ostenească a căuta și acele care eu le-am însemnat sau le-am descris aici”. După Maior, chiar în cazul unei opere de pionierat, munca științifică trebuie să se ghideze după comandamentele conștiinciozității și aspirației spre tratare exhaustivă a problematicii. Într-o scrisoare din 1817 adresată lui Vasile Pop, dîndu-i sfaturi în legătură cu munca la disertația de doctorat, cărturarul transilvănean notează : „Totuși să nu crezi că din cauza noutății subiectului îți este îngăduit să fii mai puțin conștiincios la lucru, ci năzuiește totuși cu modestie să exploatezi [subiectul] astfel ca să nu poată rămîne nimic pentru alții”⁶.

După Maior, istoria, salvînd actul uman odată consumat de perisabilitate, dîndu-i nemurire, devine o cucerire a spiritualității omenești, aparținînd tuturor : „Adevărat acela folos l-am făcut în *Istoria* aceasta (*Istoria besericeii românilor* ..., prefață — M.P.), cît multe monuminturi din cele ce au vecuit pînă în timpul acesta și scripturi care au ajuns la mîinile mele să se pună afară de primejdia perirei nice să nu zacă de aici înainte ascunse întru întunecare, *ci tuturor să fie cunoscute*” (subl. ns.). Importanța conservării tezaurului documentar, de neprețuit pentru istorie, pe care îl constituie materialul arhivistic reiese și din menționarea în aceeași prefață a propunerii făcute lui Ioan Bob în soborul de la Blaj din 1792 de a organiza vechea arhivă a diecezei Făgărașului. Căci Maior are fără îndoială un adevărat cult pentru documentul istoric :

⁶ L. Marian, *Petru Maior — folclorist*, în *Contribuții la istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea*, 1927, p. 10.

„Dorul cel neastîmpărat, carele pururea l-am avut de a cunoaște... din tinerețile mele m-au îndemnat a culege oriunde aflam o hîrtiuță... și ca un lucru sfințit cu grije o am ținut”. De o prețuire identică se bucură însă și sursa orală: „Din pruncie am auzit bucuros pre bătrîni cînd grăia despre lucruri vechi... în tinerețele sale văzute sau și de la părinții lor auzite. După aceea înadins cercam să aflu de acest feliu de bărbați vechi de zile și însumi le dam ocașie (prilej) a vorbi despre lucrurile de de mult”. Informatorii săi trebuiau să aibă, cum rezultă din aprecierile relative la popa Ursu din Ibănești, făcute în prefața atît de des citată a *Istoriei besericei românilor*, „minte nesmintită”, „memorie nescăzută”, „simțirile întregi”. În sfîrșit, acolo unde în ordinea interesului primează o știre istorică, Maior respinge eventualul izvor oferit de folclor, întrucît acesta nu are memoria datelor: „Cîntările proștilor mai multe minciuni cuprind în sine decît adevăruri”, notează *Istoria* din 1812 (p. 123), afirmație reluată de altfel și în *Istoria besericei românilor*.

Școala ardeleană marchează o etapă însemnată în dezvoltarea istoriografiei noastre și prin extinderea explorării rigurose științifice a altor domenii înrudite ce-i pot oferi incontestabile argumente istorice. Se pun la contribuție datele oferite de numismatică („într-un ban la Rașius [sic]... Adrian se numește *Restitutor Daciae*, adică întorcătoriu sau mîntuitoriu Dachiei”, p. 23), ca și cele furnizate de arheologie, mai ales vechile inscripții (împăratul Decius „în marmori se cheamă vindecătoriu Dachiei și în banii lui se pune Dachia prinsă și adeseori Dachia fericită”, p. 27). Maior face apel, asemenea lui Șincai sau Micu, și la compendiile de inscripții („inscripția cea de la Bartalissius”), sondează adesea domeniile vieții sociale și culturale, dar se adresează incomparabil mai frecvent filologiei, știință ce cunoaște în luminism o dezvoltare fără precedent. Cu alte cuvinte, o serie de elemente și de principii definitorii pentru modernitatea concepției istoricului transilvănean.

Istoria pentru începutul românilor... își așază întregul eșafodaj argumentativ în jurul ideilor originii romane a poporului român și a unității și continuității neîntrerupte a elementului roman, respectiv român, pe pămîntul Daciei nord și sud-dunărene. Ideile nu sînt noi: fuseseră susținute de istoriografia umanistă românească, constituiseră canavaua științifică a *Supplexului* și tot ele alcătuiau problematica axială a operelor istorice ale lui Șincai și Micu, redactate sensibil anterior tipăririi *Istoriei* lui Maior. Interesantă nu apare deci discutarea ideilor în sine (o asemenea discuție riscă, fără îndoială, prin repetare, căderea în loc comun), cît modul lor de transpunere în opera lui Maior în raport cu aceea a înaintașilor, filiația, sincronismele și notele specifice, originale.

Între istoriografia umanistă și cea luministă, raportul tradiție-continuitate reliefează un proces evolutiv lipsit de discontinuități sau de negări categorice⁷. Luminismul românesc se dezvoltă prin valorificarea în noile împrejurări ale secolului al XVIII-lea a cuceririlor fundamentale ale umanismului autohton, cu atît mai puternic simțit ca parte integrantă a spiritualității lor de către ardeleni, în contrast cu umanismul maghiar

⁷ La o recentă și novatoare reluare a problemei, abordate și de L. Blaga, *op. cit.*, recurge Al. Dușu, în *Diversificarea preocupărilor cărturărești la umaniștii români*, în „Limbă și literatură”, 1968, p. 13 și urm.

din Transilvania și din Ungaria. Un însemnat rol catalizator îl joacă recepțarea și asimilarea unui plus de elemente din arsenalul ideologic al reformei, galicanismului, luminismului francez și *Aufklärung*-ului, al acelora care puteau fi subsumate luptei pentru triumful idealurilor naționale. Sub înfruierea suflului înnoitor al luminilor, știința devine și la noi o veritabilă instituție angajată în lupta pentru emancipare și progres. Și, ca cea mai angajată dintre disciplinele științifice, prin forța împrejurărilor se impune istoria, concepută nu ca o formă a descriptivității, ci ca mod de expresivare a semnificațiilor. Este plusul determinat de adâncirea spiritului critic al luminilor și de apariția acelor germeni ai sensului istoricității.

Trecerea de la istoriografia umanistă la cea luministă cunoaște propriu-zis tot atâtea momente cîte opere sînt create de reprezentanții luminismului transilvănean. Prin structură, în ciuda imensului material documentar pus la contribuție, în ciuda spiritului critic ce o străbate, cea mai apropiată de istoriografia umanistă dintre operele majore ale Școlii ardelenene apare *Hronica* lui Șincai. Compoziția ei prezintă similitudini frapante cu analele medievale, de unde și tentația considerării elementului descriptiv, aparent, ca notă dominantă. Într-un cuvînt, Șincai toarnă într-un tipar specific istoriografiei medievale un conținut tipic luminist. *Brevis historica notitia* ... a lui Micu, această primă sinteză a istoriei românilor, deși anterioară *Hronicii* lui Șincai, prin organizarea tematică a părților care o compun, marchează fără îndoială întîia încercare de distanțare netă față de istoriografia umanistă. Micu preia în linii generale, dîndu-le însă un nou sens, ideile sintetizate în opera lui D. Cantemir și a stolnicului Cantacuzino nu numai cele referitoare la latinitate și la continuitate, ci și ideea purității originii romane, așa cum concepute eruditul principe moldovean. Dar cartea respiră un sentiment nou, generat de preocuparea pentru destinul unui întreg popor cu o origine și o cultură comună, unitară. Varianta românească, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* ..., cuprinzînd acel paragraf semnificativ pentru orizontul conceptualității lui Micu, „Statul românilor peste tot”, vehiculează aceleași opinii, complex fructificate de opera de căpetenie, *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor*. Aceasta realizează plenar imaginea integrală a Daciei de odinioară și continuitatea elementului românesc pe întregul ei teritoriu, o continuitate unitară prin același destin istoric, aceleași îndeletniciri, aceeași viață spirituală și culturală⁸. Așadar, firele care leagă opera lui Micu de istoriografia umanistă, mai precis de erudiția proprie școlii istorice savante, abia pot fi descoperite în țesătura ei modernă. Cu toate acestea, *Istoria* lui Maior reprezintă o certă depășire, atît ca spirit, cît și ca metodologie.

Istoria pentru începutul românilor în Dacia, întîia istorie „tematică” în istoriografia noastră, se impune nu ca un experiment, ci ca o autentică reușită. Rezultă că ea face un salt peste fireasca etapă a experimentului, angajînd istoriografia noastră direct pe o nouă cale metodologică. O primă însușire care susține afirmația deplinei reușite a cărții este unitatea ei compozițională. Istoria propriu-zisă (excepțînd cele două

⁸ Prin preocuparea expresă pentru istoria culturii poporului său, Micu se înscrie în plin luminism evoluat în care, cum afirmă Gusdorf, „meditația filozofică se apleacă asupra fenomenului total de cultură, căruia încearcă să-i justifice dezvoltarea istorică” (Georges Gusdorf, *Introduction aux sciences humaines*, Paris, 1960, p. 253).

„disertații”) cuprinde 15 capitole, care se grupează în trei părți. Prima, formată din trei capitole, tratează evenimentele cuprinse între războaiele romanilor cu dacii pînă la retragerea aureliană (inclusiv); a doua grupează capitolele IV—XI, care demonstrează continuitatea elementului romanic în nordul Dunării pînă în secolul al XIII-lea, accentul căzînd, firește, pe continuitatea românilor în Transilvania, idee categoric contestată de Sulzer, Eder, și Engel; a treia parte, atestînd individualizarea lui Maior în istoriografia Școlii ardelenе și, în genere, în aceea anterioară lui, cuprinde capitolele XII—XV, care înfățișează istoria românilor sud-dunăreni de pe vremea lui Aurelian pînă la venirea turcilor. Cele trei părți formează o unitate nu numai datorită concepției de o remarcabilă modernitate de a considera în perspectivă istorică unitatea etnică a românilor nord și sud-dunăreni, ci și prin structurarea materialului într-o asemenea manieră, încît părțile să colaboreze la realizarea scopului final, dovedirea veridicității concepției.

Unitatea operei se realizează printr-o complexă interdependență între tot și părți, structura *Istoriei* fiind departe de a se reduce la liniaritatea acestora sau la interdependența părților a doua și a treia. Spre exemplu, capitolul al X-lea „Despre fabula care spune că românii în suta a treisprezecea de preste Dunăre au venit în Dachia” (teoria Sulzer-Eder), și capitolul al XI-lea „Pentru părerea lui Engel carele zice că românii cătră începutul sutei a noao au venit de preste Dunăre în Dachia”, reiau în discuție probleme din capitolul al II-lea al părții întii etc. Se realizează deci o unitate în varietatea detaliilor, în ciuda diversității părților. Cît privește cele două disertații care însoțesc ediția întii și a treia a cărții, acestea formează anexe necesare la care nu o dată autorul trimite în corpul operei, în care nu o dată sînt amintite capitole sau paragrafe din textul *Istoriei*.

Istoria lui Maior nu este însă o istorie tematică doar prin obiectul tratat; în egală măsură ea relevă structurarea tematică a materialului, fapt prin excelență evidențiat de a doua dintre cele trei părți. Capitolelor IV—VII, dezbătînd polemic evenimente istorice propriu-zise, li se asociază în capitolul al VIII-lea, ca o problemă de sine stătătoare, problema variatelor nume date românilor în cursul veacurilor. Oricîte exemple s-ar mai invoca, concluzia rămîne aceeași: sub unghiul tematicii, unitatea operei se realizează tocmai în virtutea diversității acesteia, *Istoria* apărînd ca o structură între ale cărei elemente se stabilește un sistem de relații funcționale. Ele fac ca opera să dobîndească o profundă coeziune interioară, să constituie un întreg, în care modificarea sau eliminarea unui element ar duce la dereglarea sistemului însuși. De pildă, teoriile lui Sulzer, Eder și Engel sînt atacate chiar din primele pagini ale *Istoriei*, fără să fie definitiv compromise decît în capitolele X—XI, care doar aparent se constituie într-o problemă aparte. Dacă aceste capitole ar fi extrase, întreaga construcție a operei, cel puțin din punct de vedere artistic, ar fi compromisă, cele două capitole realizînd de fapt încheierea atacului de la începutul cărții prin procedeul compensației de la distanță, procedeu specific artei lui Maior și magistral realizat și în prima sa operă, *Procanonul*. Cu un cuvînt, pledoaria lui Maior exclude divagația. Nu există în *Istoria* sa decît pasaje răzlețe cu referiri la contemporaneitate

sau cu valoare memorialistică. Spre deosebire de istoriile lui Șincai și Micu, în opera sa *nu se povestește, ci se expune*, se pledează. Fiecare pagină aparține analistului și polemistului, care își concentrează eforturile în direcția construirii demonstrației. Geniul autorului constă în axarea „discursului” pe o tematică unică, a cărei urmărire permite descifrarea unui sens în succesiunea evenimentelor, un sens al devenirii, subliniat prin coasocierea perspectivei istorice cu semnificația momentului contemporan. Fără ezitare, *Istoria pentru începutul românilor ...* poate fi considerată, așadar, întâiul eseu de sinteză istorică.

Dezvoltarea istoriei istoriografiei în spiritul unei moderne filozofii a istoriei, dezvoltare reflectată de studiile teoretice românești sau străine apărute în ultimele două decenii, permite o mai precisă conturare și diversificare a criteriilor de apreciere a operei istorice, o mai nuanțată și mai adecvată delimitare a diverselor forme pe care le îmbracă în evoluția lui scrisul istoriografic⁹. Faptul e de natură să invite la o încercare de revalorificare a contribuției Școlii ardeleni în fundamentarea istoriografiei noastre moderne, și în mod cu totul special la o reevaluare a contribuției lui Maior la acest proces.

În abordările mai vechi ale problemei s-a acreditat convingerea că aportul Școlii ardeleni în toate domeniile ei de afirmare, deci și în acela al istoriografiei, poate fi etichetat global ca tipic iluminist. Fără a nega valabilitatea aprecierii, considerăm oportună o abordare mai complexă și mai nuanțată a problemei în lumina noilor considerații teoretice în domeniul istoriei istoriografiei.

Unele din particularitățile operelor istorice ale Școlii ardeleni semnalate în treacăt (mai ales în cazul lui Șincai și Micu) demonstrează, cum s-a văzut, că nu fuseseră tăiate *definitiv* și *toate* punctele de legătură cu istoriografia umanismului românesc. Nu e de prisos să se remarce și o altă „punte”, de ordin metodologic, explicabilă de altfel prin condițiile particulare de dezvoltare a istoriografiei Școlii ardeleni în contextul luptei pentru drepturi naționale a românilor din Transilvania. Micu, Șincai și Maior susțin fără excepție ideea originii pur romane a românilor. Or, raționalismul luminist respinge ipoteza ca punct de plecare în cercetare, respinge arbitrarul și proclamă ca adevăr numai teza verificată prin experiență și rezultată prin „generalizarea esenței fenomenelor studiate”¹⁰. Ca atare, cei trei reprezentanți ai Școlii ardeleni, prin susținerea cu orice preț a amintitei „teze”, se dovedesc a fi tributari unei metode infirmate de raționalismul luminist.

Dominante rămân însă, desigur, trăsăturile ce caracterizează istoriografia luministă¹¹. Operele sînt pătrunse de spiritul laic, de sensul istoricității și de cultul pentru reconstituirea exactă a adevărului istoric. Pasiunea studiului se îmbină acum cu o tehnică de cercetare incomparabil evoluată, care pune la contribuție datele arheologiei, numismaticii, filologiei, culturii, literaturii etc. Nutrind o încredere fără rezerve în forțele rațiunii și deci ale științei, în puterea omului, a omului de cultură (de aici și supra-

⁹ Vezi pentru istoriografia românească Șt. Pascu, E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României*, în „Studii”, 1964, nr. 1.

¹⁰ Ernst Cassirer, *La filosofia dell'illuminismo*, Firenze, 1952, p. 23.

¹¹ În legătură cu notele specifice istoriografiei luministe, cf. Pompiliu Teodor, *Samuil Micu, istoricul* (teză de doctorat), p. 252 și urm.

estimarea personalității luminate), istoricii Școlii ardelenne au convingerea că progresul și fericirea devin posibile prin învățătură, de unde conștiința caracterului constructiv-educativ al operelor lor, opere ce fac elogiul culturii naționale. Istoria nu mai apare apoi ca o înșiruire de evenimente, ci mai degrabă ca un comentariu pe marginea lor, interpretarea — critică, laică — urmărind extragerea semnificației faptului dat. Spiritul critic odată recunoscut drept criteriu suprem al cercetării istorice, trebuia inevitabil să genereze treptat opere din ce în ce mai angajate. Într-adevăr, accentele polemice, la început doar incidentale în istoriografia Școlii ardelenne (Micu și Șincai), devin în cele din urmă dominante (Budai-Deleanu și, mai ales, Maior). Din această perspectivă, *Istoria pentru începutul românilor* ... deschide un capitol în istoriografia noastră. Rămânând obiectivă, ea este într-o asemenea măsură polemică, încît, fără a i se putea contesta validitatea științifică, adevărul exprimat este înainte de toate *adevărul lui Maior*, reînviat și redat prin focul temperamentului său. Este o primă calitate majoră prin care opera depășește net istoriografia luministă, anticipând-o pe aceea romantică. Voltaire este incomparabil mai puțin prezent în istoria lui Carol al XII-lea sau în aceea a lui Ludovic al XIV-lea decît Maior în *Istoria pentru începutul românilor*...

De altfel istoriografia Școlii ardelenne, luată în ansamblul ei, posedă câteva note specifice care o diferențiază de istoriografia luministă, diferențieri sesizate de cercetare și adecvat motivate prin condițiile social-istorice concrete în care se dezvoltă. Forma națională pe care o îmbracă luminismul Școlii ardelenne, prefigurare a naționalismului romantic, nu putea să genereze decît o istoriografie puternic colorată în sens național, care nu se mai înscrie total între coordonatele viziunii luministe. Mai mult, diferențierile față de aceasta vizează unele probleme esențiale, încît „luminismul” istoriografiei Școlii ardelenne trebuie sensibil nuanțat.

Cum se știe, Micu, Șincai, Maior și Budai-Deleanu scriu în faza crepusculară a spiritului luminilor europene, în care apăruseră deja germeii negării lui, în egală măsură germeii romantismului. După Georges Gusdorf, școala istorică romantică se afirmă în perioada 1780—1830 (între 1830 și 1850 dominînd pozitivismul)¹². Principalul criteriu potrivit căruia după 1780 se impune istoriografia romantică este acela al schimbării domeniului de aplicabilitate a istoricității : „... Ideea unui progres unanim al istoriei universale, vizînd împlinirea unei legi abstracte, face loc ideii unei creșteri organice a națiunilor și popoarelor după drumurile pe care se îndreaptă istoria”¹³. Cu alte cuvinte, istoricitatea nu se va mai aplica domeniului universal, ci național : „Istoria va fi națională mai degrabă decît universală”¹⁴. Or, o astfel de atitudine față de istoricitate este proprie și reprezentanților Școlii ardelenne, în raport firese cu împrejurările istorice care o generează.

Istoriografia luministă exalta apoi prezentul unei omeniri care prin rațiune, știință și cultură pune temelii unei „ere a fericirii”, prezent emancipator, definit în opoziție cu tenebrele și ignoranța unui ev mediu disprefuit, în care nu vede o etapă „a procesului dezvoltării societății

¹² *Ibidem*, p. 411.

¹³ *Ibidem*, p. 412.

¹⁴ *Ibidem*.

umane", ci numai „pur și simplu o discontinuitate a civilizației, nemeritînd decît milă și desconsiderare”¹⁵. Istoriografia Școlii ardeleni nu numai că nu exaltă prezentul, un prezent întunecat prin decăderea condiției străluciților strămoși romani, ci descopere în evul mediu, ilustrat de un Basarab și Vlad Țepeș, de Ștefan cel Mare și Ioan Corvin, simbolul afirmării glorioase a luptei de apărare a ființei naționale. În opera lui Maior, pe planul trecutului istoriei, alături de personalitățile luminate, înțelepte (de tipul lui Inochentie Micu), așa cum le-a conceput luminismul, se profilează și imaginea ilustrului și războinicului principe medieval care, prin ideea națională pe care o întruchipează, depășește aria gândirii luminate și ne conduce spre galeria eroilor romantici. Or, numai istoriografia romantică, proclamînd națiunea ca agent al dezvoltării universale¹⁶, oferă ca model contemporanilor spiritele profetice ale trecutului medieval¹⁷. Noua investigație a istoriei nu se mai reduce, așadar, la evocarea unui trecut menit să satisfacă doar pasiunea științifică, ci a unui trecut care să se transforme într-o idee-forță, angajată în construirea viitorului.

Vlad Georgescu¹⁸ considera apoi întemeiat că între particularitățile istoriografiei romantice românești de la începutul secolului al XIX-lea se numără și atribuirea de sentimente și de idealuri proprii contemporaneității autorului unei epoci de mult depășite. Pentru a ne limita la două exemple, în *Istoria* sa Maior prezintă cu atîta căldură lupta pentru independență a românilor sud-dunăreni împotriva Bizanțului, înfățișează cu o atît de pasionată participare afectivă sacrificiile împinse pînă la martiraj ale românilor pentru apărarea ortodoxismului, pivotul naționalității (*Istoria besericeii românilor*), încît este cu neputință să nu sesizezi în subtextul operelor un transfer de sentimente, o investire a faptelor din trecut cu un plus de semnificații contemporane în scopul transformării lor în mărturii cu valoare de exemplaritate.

Deci noul domeniu de aplicabilitate a sensului istoricității — istoria națională —, noua viziune asupra istoriei prezentului și a evului mediu (aceasta reprezentînd „epoca în care s-a format spiritul național al popoarelor”¹⁹), considerarea epocii medievale ca un efort al națiunii pe calea progresului, civilizației și culturii, exaltarea alături de marile personalități ale antichității romane a eroismului domnitorilor medievali în scopul restituirii poporului român a înaltei demnități umane originare, profetismul corelat acestei evocări (reliefaț mai ales la Maior, cum o relevă D. Prodan), investirea trecutului cu ideile și cu sentimentele contemporane constituie cîteva dintre trăsăturile esențiale (esențiale întrucît privesc noul sens al istoricității și viziunea asupra istoriei) care subliniază aportul adus de Școala ardeleană la dezvoltarea istoriografiei românești. Aceste trăsă-

¹⁵ Georges Politzer, *La philosophie des lumières et la pensée moderne*, în *Ecrits 1, La philosophie et les mythes*, Paris, 1969, p. 113 și urm.

¹⁶ Georges Gusdorf, *op. cit.*

¹⁷ Henri Irénée Marrou, *Comment comprendre le métier d'historien*, în *L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1960, p. 1469; vezi și *Encyclopedie de la Pleyade*, Introducere la vol. III, *Histoire universelle*, Paris, 1958.

¹⁸ *Idées sociales et politiques dans la littérature historique des Principautés Roumaines pendant la seconde moitié du XVIII-e siècle et au début du XIX-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1967, nr. 1–2, p. 189.

¹⁹ Georges Gusdorf, *op. cit.*, p. 413.

turi, specifice înainte de toate istoriografiei romantice, vin să modifice sensibil eticheta „luministă” a scrisului istoric care ilustrează Renașterea ardeleană.

Considerăm că este semnificativ paralelismul ce se poate stabili între condițiile determinante și caracterul istoriografiei Școlii ardeleni, pe de o parte, și al aceleia al istoriografiei romantice de după 1780 din Germania (divizată într-o mulțime de stătulețe), pe de alta, istoriografie care militează pentru trezirea conștiinței naționale. Și niciodată istoriografia germană de după 1780, ajunsă la maturitate prin opera lui Herder, n-a fost considerată altfel decât romantică !

În definirea ca luministă a istoriografiei Școlii ardeleni a prevalat formarea intelectuală a istoricilor care o reprezintă în spiritul *Aufklärung*-ului, atitudinea lor reformistă în lupta pentru revendicări naționale și — nu într-o măsură neglijabilă — forma operelor istorice, formă cel puțin parțial subordonată aceleia a istoriografiei umaniste, deci un fapt ce părea a interzice depășirea, în sensul considerării istoriografiei Școlii ardeleni altfel decât luministă. Cu alte cuvinte, aspectele formale și de context s-au impus cu atîta forță, încît au abătut atenția de la criteriile principale de apreciere : sensul istoricității și viziunea asupra istoriei. Dată fiind evidența diferențierilor față de istoriografia luministă (așa cum o cunoaște Occidentul), opinii mai noi ²⁰ atestă în istoriografia noastră o trecere de la luminism la romantism fără negarea luminismului. Afirmația, apreciind judicios deosebirea dintre condițiile dezvoltării istoriografiei românești în raport cu cea apuseană ²¹, devine valabilă, credem, numai ținîndu-se seama că de fapt istoriografie luministă pură, în sensul consacrat al noțiunii, *nu am avut niciodată* (altfel, logic, negația romantică ar fi fost iminentă !).

De aceea în 1834 (la a doua ediție), în faza premergătoare revoluției din 1848, ca și în 1883 (la ediția a treia), semnificația *Istoriei* lui Maior, spiritul său incendiar, rolul ei de a-i face cunoscuți pe „eroii născuți în sînul poporului nostru, meritele lor pentru patrie și creștinătate” ²² erau simțite în linii generale la fel ca în momentul apariției (1812).

Luminist prin formația spirituală și universul enciclopedic al preocupărilor, în condițiile manifestării acute a luptei pentru drepturi politice în Transilvania, Maior în chip firesc nu putea decît să subsumeze luminismul ideii naționale (și observația are în mare măsură valabilitate și pentru ceilalți corifei ai Școlii ardeleni ²³), pe planul scrisului istoric îmbinînd elemente ale unei gîndiri, dar mai ales ale unei metodologii de tip luminist cu o viziune specific romantică. Este, așadar, vorba de o fază precursoră a istoriografiei romantice, fază pentru care *Istoria pentru începutul românilor* ... se revendică drept valoare reprezentativă.

²⁰ Pompiliu Teodor, *Iluminism și romantism* (comunicare la sesiunea anuală de comunicări a corpului didactic, Cluj, 1970). Trecerea de la istoriografia luministă la cea romantică, fără negația romanticilor ca în apus, este explicată prin continuitatea și identitatea problematicii politice în cele două etape succesive.

²¹ Nu trebuie omis faptul că însuși luminismul românesc în care se circumscrie opera istorică a reprezentanților săi din Transilvania este tardiv, manifestîndu-se plenar în etapa în care în apus începe cristalizarea romantismului, de spiritul căruia nu poate rămîne străin din clipa în care împrejurările luptei naționale interne creaseră deja o atmosferă propice tocmai receptării unui asemenea spirit.

²² I. Antonelli, *Breviar istoric al școalelor din Blaj*, Blaj, 1877, p. 17.

²³ Vezi Pompiliu Teodor, *Samuil Micu, istoricul*, p. 219.

Progresul remarcabil înregistrat de opera lui Maior în istoriografia noastră constă în realizarea osmozei metodologice între aportul erudiției clasice și abordarea sintetică a fenomenului istoric, ca și în capacitatea de surprindere a sensului marilor probleme ale contemporaneității. Maior apare astfel ca întiiul veritabil istoric modern care și-a dat seama că, rezumată la o documentare exhaustivă, istoria rămîne exterioră istoriei, că pentru sesizarea interdependenței cauzale a fenomenelor și a semnificațiilor e nevoie de solicitarea tuturor calităților spirituale și culturale. Asociate documentului și logicii subtile, acestea pot reînvia trecutul, dîndu-i culoare, prospețime și mai ales sens și actualitate. Ineditul sistemului conceptual și măiestria prin care acesta capătă expresie conferă *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* caracterul de *permanență* în peisajistica istoriografiei și a culturii românești.

CĂLĂTORI ROMÂNI PESTE HOTARE

CU IANCU ALECSANDRI ÎN ANGLIA ȘI SCOȚIA LA 1850

DE

CORNELIA BODEA

Interesul călătorilor români pentru insulele britanice nu este un fenomen inedit la mijlocul secolului al XIX-lea, dar nici prea des întâlnit pînă atunci. S-a întîmplat ca și impresiile culese de către vizitatorii mînați într-acolo de dorința de a cunoaște țara și civilizația regatului unit să nu fi fost întotdeauna consemnate și păstrate. Nu cunoaștem, de pildă, gîndurile și reflecțiile cărturarului umanist, bănățeanul Mihail Halici, șezător în capitala britanică în deceniile de sfîrșit de secol XVII și început de XVIII¹. Nu avem nici o idee de ce impresie au făcut știința și civilizația engleză asupra aromânului sibian Eustațiu Placicus (Plakida), medicul oculist de la curtea domnului muntean Constantin Brîncoveanu, plecat din București cu lordul Paget la 1702 și ajuns în anul următor bursier al aceluiași lord la Greek College din Oxford². Nu știm de asemenea nimic din ceea ce va fi gîndit despre lumea și viața engleză, la celălalt capăt al secolului al XVIII-lea, un alt om de carte bănățean, iluministul Paul Iorgovici, care a stat la Londra aproape un an (1793), după alți trei ani petrecuți în Italia și o mai fugară ședere în Franța și în Parisul Marii Revoluții³. Nu mai puțin prețioasă ar fi fost cunoașterea prin *oratio recta* a realităților ce vor fi interesat pe cei doi prieteni și oameni de finanțe, G. Sina și Zenovie Haagi Constantin Pop, din vizita lor de studii și de afaceri în marea metropolă la 1826—1827⁴. Tot așa două scrisori trimise din Londra, în mai și august 1831, de Petrache Poenaru ne îndreptătesc să regretăm lipsa unor note mai ample asupra cercurilor și centrelor industriale și metalurgice engleze vizitate de polivalentul promotor al culturii

¹ P. Cernovodeanu, *Contactele umanistului Mihail Halici cu literatura engleză*, în „Orizont”, XX (1969), nr. 12 (188), p. 74—76.

² Dr. N. Vătămanu, *Eustatius Placicus, un medic oculist la București în primii ani ai secolului al XVIII-lea*, în „Oftalmologia”, IX (1965), nr. 3, p. 253—259.

³ T. Topliceanu, *Paul Iorgovici. Viața și opera (1774—1808)*, în „Analele Banatului”, IV (1931), nr. 2—4; *Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 103—106.

⁴ Dum. Z. Furnică, *Călătoria lui Zenovie Haagi Constantin Pop la Paris și Londra în anii 1826 și 1827*, București, 1931.

și tehnicii românești⁵. Despre colonelul liberal Ion Cîmpineanu știm tot din sursă directă cât de mult l-ar fi interesat aplicarea tehnicii în industrializarea și modernizarea urbanistă din propria-i țară. Deținem din scrisorile sale că a vizitat și orașele Sheffield, Birmingham și Liverpool cu acest gând; dar amănunțele sînt puține⁶, de altfel și prezența sa în regatul britanic a fost determinată în primul rînd de ideea obținerii unui sprijin politic în realizarea planului de unificare națională. În 1846 Ion Ionescu de la Brad a făcut drumul în Anglia cu scopul anumit de a se instrui și documenta în domeniul industriei și zootehniei. Din Londra el a trimis un articol de specialitate privind industria engleză, care s-a publicat la Iași, în „Albina românească”, și la București, în „Curierul românesc”⁷. Aceasta însă tot nu înseamnă o descriere de călătorie în sensul în care va redacta chiar el, în 1850, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*.

Cele dintii note despre Anglia în accepția sensului clasic al genului literar le datorăm peregrinului transilvan Ioan Codru-Drăgușanu, care între 1838 și 1844 a colindat Apusul în lung și în lat din dorința de a-și delecta mintea și ochii cu frumusețile civilizației și ale naturii⁸. Înaintașul său întru ale călătoriei, Constantin Radovici din Golești, făcuse inaugurarea scriptică a celor ce văzuse în Apus în 1826⁹, dar el nu trecuse Canalul Mînecii. Din 34 de scrisori cât cuprinde întreaga călătorie, Codru-Drăgușanu consacră Angliei și Londrei mai mult de trei, cu însemnări pline de substanță, prezentate într-o formă vie și atrăgătoare, talent care i-a asigurat, de altfel, succes editorial și în zilele noastre. Vorbește de țară și locuitorii ei, de obiceiurile și moravurile politice și sociale, de instituții și ceremonii îndătinate, de interioare de palate nobiliare, de reședința regală de la Windsor și de imensul ei parc; evocă o seară de operă la Covent Garden, notează reflecții în legătură cu Muzeul Britanic, Catedrala St. Paul, Royal Polytechnical Institute, Box-Hall, Tunelul de sub Tamisa, revelă aspecte citadine specifice, viața comercială, bucătăria engleză.

Vizitele sale de agrement în Anglia se sincronizează cu alte călătorii, în care timp interese politice-economice centrate în jurul planurilor de emancipare națională aduseseră în capitala Marii Britanii și pe Ion

⁵ George Potra, *Petrache Poenaru, clitor al învățămîntului în țara noastră. 1797—1875*, București, 1963, p. 293—297.

⁶ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849*, București, 1967, p. 225—229, 231.

⁷ I. Ionescu, *Industria engleză*, în „Albina românească”, XVIII (1846), nr. 60, p. 237—244; „Curierul românesc”, XVIII (1846), p. 267—269 și 270—272. Cu patru ani mai devreme, Ion Ionescu a publicat și o broșură despre *Vitele albe din Engllitera*, Iași, 1842.

⁸ *Peregrinul transilvanu, sau Epistole scrise den tiere straine unui amicu in patria de la anulu 1835 pana inchisive 1848*, Sibiu, 1865; I. Codru-Drăgușanu, *Călătoriile unui român ardelean în țară și în străinătate (1835—1844)*, Ediție prefăcută în stil literar de astăzi de Const. Onciul, tipograf, cu o prefață de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910; idem, *Peregrinul transilvan. 1835—1844*, ed. Ș. Cioculescu, București, 1942; idem, *Peregrinul transilvan*, ed. R. Munteanu, București, 1956.

⁹ *Insemnare a călătoriei mele, Constantin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, Buda, 1826; idem, ed. Nerva Hodoș, 1910; idem, ed. P. V. Haneș, București, 1915; idem, ed. Panaitescu-Perpessicius, București, 1952; idem, ed. Gh. Popa, București, 1964.

Ghica, pe Dimitrie Crețulescu și pe Dumitru Brătianu. Aceste interese se vor repeta mai des în cursul deceniului al patrulea și al celui următor atît pe linie oficială, cît și conspirativ revoluționară. Dar scrisorile emisarilor politici abia dezvăluie ici-colo cîte o informație din ceea ce se consemnează obișnuit în notele sau jurnalul de călătorie. Ca atare, ele nu intră în obiectul prezentării de față¹⁰.

În 1846 un alt călător, mai apropiat în preocupări de Dinicu Golescu și de Codru-Drăgușanu, încheagă prin aportul său un triptic de însemnări românești despre trei itinerare asemănătoare. Este „boierul moldovean” semnalat de George Potra, dar, din păcate, neidentificat¹¹. Fără să urmărească o operă educativă-națională ca dîrzul cărturar muntean din 1824—1826 și nici o formă stilistică epistolară ca aceea a peregrinului transilvan, relatarea amplă și amănunțită a călătorului moldovean despre cele văzute în sudul și apusul Europei de la 20 mai 1846 la 2 februarie 1847, ar binemerita oricînd o editare integrală. Descrierea călătoriei sale începe de la Tarigrad și continuă pe rînd: Atena, Corfu, Malta, Siracuza, Catania, Mesina, Napoli, Roma, Florența, Padua, Veneția, Milano, Genova, Marsilia, Lyon, Paris, Rouen, Le Havre și Londra. Drumul de întoarcere cuprinde Ostenda, Anvers, Amsterdam, Haga, Rotterdam, Bruxelles, din nou Parisul, apoi Berlin, Dresda, München, Viena, Cernăuți. La Londra¹², vizitatorul moldovean se informează îndeaproape de nivelul de viață socială și economică a locuitorilor, de monumente de cultură și de artă ale orașului; ne poartă cu sine mai puțin prin muzeele celebre și mai mult prin grădini și parcuri, pe străzi și în localuri, bazaruri, la docurile Tamisei, la tunel, la bursă, fără să neglijeze nici Turnul Londrei, catedralele, parlamentul etc. În afara orașului vizitează și el Palatul de la Windsor, Palatul invalizilor de marină de la Greenwich. Notele sale sînt mai puțin prelucrate, dar observațiile personale, comparațiile cu situațiile de acasă și, în genere, obiectivele urmărite trădează un spirit ager și iscoditor, o inteligență cu resurse variate, un observator care se instruește și instruește la rîndul său.

Redus ca proporții, rezumîndu-se și ca arie exclusiv la Londra, cu cîteva puncte vizitate în afara orașului pînă la Liverpool, un jurnal al pictorului Constantin Daniel Rosenthal datează din același an, 1846. Prima scrisoare relatînd șederea în Londra a ispitit pe destinatarul ei real, C. A. Rosetti, s-o programeze ca proză foiletonistă în „Românul” chiar din primul an de apariție a ziarului, 1857. A anunțat-o cu titlul *Douăzeci de zile în orașul Londra, sau Ziarul amicitiei*¹³. Manuscrisul s-a rătăcit însă; el nu a mai fost publicat nicăieri și nici n-a fost găsit. S-a păstrat numai continuarea, cuprinzînd călă-

¹⁰ Menționăm că în trecut, abstracție făcînd de pretenții domnești din secolul al XVI-lea (Petru Cercl, Ioan Bogdan și Ștefan Bogdan), primul român plecat cu o misiune diplomatică în Anglia a fost polcovnicul moldovean Constantin Nacu, solul domnului pribeag Gheorghe Ștefan, în 1666 (E. D. Tappe, *Charles II and the Prince of Moldavia*, în „The Slavonic and East European Review”, XVIII (1950), nr. 17, p. 406—410).

¹¹ G. Potra, *Statele Europei la 1846—1847 văzute de un boier moldovean*, București, 1940 (extras din „Revista istorică română”, IX, 1939).

¹² B.A.R., ms. rom. 3 781, f. 82—103; G. Potra, *op. cit.*

¹³ „Românul”, I (1857), nr. 5, 18/30 ianuarie, p. 1; Marin Bucur, *C. A. Rosetti — mesianism și donquijotism revoluționar*, București, 1970, p. 286 și 290.

toria la Liverpool, Crimdale, Rochdale, și în Lincolnshire. Observațiile sau referirile lui Rosenthal la oameni și locuri, la monumente și industrii sînt accidente față de bogăția efluviilor lirice, autobiografice-sentimentale de romantic îndrăgostit. Este, se pare, trăsătura dominantă, continuată din prima parte a notelor, ceea ce a îndemnat și pe C. A. Rosetti s-o sublinieze prin subtitlul dat, *Ziarul amicitiei*. Din acest punct de vedere, însemnările lui Rosenthal interesează mai mult pentru datele biografice și forma lor literară decît pentru caracterul instructiv în sine. Este inversul de ceea ce oferă meticuloasele notări ale boierului moldovean; inversul și de ceea ce vom surprinde și la Iancu Alecsandri, ale cărui însemnări — din 1850 — despre Londra, Anglia propriu-zisă și Scoția le publicăm astăzi.

Fratele mai mic al poetului Vasile Alecsandri este, în plus, și primul român despre care avem mărturia contactului direct cu țara și locuitorii Scoției.

Pe linia intereselor politice, răstimpul dintre vizita colonelului Cîmpineanu de la sfîrșitul deceniului al patrulea și vizitele emisarilor români de la capătul celui alt deceniu înregistrează un salt elocvent. Efervescenta anilor revoluționari s-a făcut simțită mult pe acest plan. Dumitru Brătianu, de pildă, revine la Londra în 1848, ca agent diplomatic al guvernului provizoriu muntean, și va rămîne acolo și după căderea revoluției, ca membru al Comitetului central democratic de la Londra, avînd să apere cauza temporar înfrîntă și să pregătească reușita revoluției viitoare. Eliade, Tell și Nicolae Goleșcu, foștii reprezentanți ai Locotenenței domnești la 1848, vor căuta în Anglia contacte directe cu personalitățile politice engleze în scopul soluționării situației critice din principatele ocupate de armatele străine. În februarie 1849, doctorul Nicolae Crețulescu încercase și el să cîștige interesul ambasadorului otoman la Londra pentru cauza exilaților români. În ianuarie 1850, Nicolae Bălcescu se afla la Londra pentru a lucra pe amîndouă căile, diplomatică și revoluționar-conspirativă. Nu mai vorbim că C. A. Rosetti, prin căsătoria din 1847 cu Maria Grant, legase de atunci o sumă de alte prietenii engleze.

În mijlocul lumii active, militantă pentru viitorul politic al zilei de mîine, își face loc și un antidot, născut din spiritul de reacție față de dezamăgirile primului eșec revoluționar sau, după expresia însăși a aceluia de care ne ocupăm mai jos, ieșit din „amărăciunea pe care au lăsat-o în inimi realitățile ultimilor ani”. Soluția în această situație a fost acomodarea la noile împrejurări; în cel mai bun caz, ancorarea în lumea studiilor de specialitate sau de cultură enciclopedică. — Acesta este și cazul lui Iancu Alecsandri.

Este de remarcant că, deși a fost adus la școală la Paris încă din 1835¹⁴, aproape o dată cu fratele său Vasile — care venise pentru studii superioare, și cu prima pleiadă de moldo-munteni, viitori pașoptiști —, nici unul din cei doi frați Alecsandri nu a trecut Canalul Mîneei pentru o călătorie de agrement. Pe români în genere îi atrăgea mai mult sudul mediteranean — Italia, Spania —, poate și ca o variantă maritimă a drumului spre casă sau de acasă.

¹⁴ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834—1849*, ed. P. V. Haneș, București, 1913, p. 67.

Pe Iancu Alecsandri începuturile revoluției l-au surprins în grupul tineretului de la Paris. La întoarcerea acasă, mișcarea, prematur izbucnită în Moldova, fusese înfrântă și domnitorul, stăpîn pe situație, ordonase închiderea granițelor pentru cei bănuși a fi tulburători ai ordinii legale. Mai tânăr cu 4 sau 6 ani decît poetul, Iancu Alecsandri își urmează fratele pribeag. În Transilvania participă la elaborarea programului radical de la Brașov (12/24 mai 1848). Ajuns în Bucovina, i se încredințează misiuni secrete pe lingă deputații bucovineni de la Viena și pe lingă guvernul revoluționar de la București în vederea unor planuri și acțiuni comune¹⁵. Prin A. G. Golescu, aflat și el în august la Viena, cunoaștem gîndurile și intențiile de luptă pan-românească, în care se înrolase și tînărul emisar moldovean. La Paris, Golescu va îndemna și pe Vasile Mălinescu să se întoarcă în Bucovina, „pentru a rămîne acolo să facă propagandă pentru unirea tuturor românilor și să lucreze împreună cu dl. Ion Alecsandri (ce mergea și el în Bucovina)”¹⁶; cuvintele citate sînt ale lui Golescu însuși¹⁶. La 8/20 noiembrie 1848 Iancu Alecsandri se afla încă la Cernăuți cu un grup de moldoveni revoluționari; refuzau cu hotărîre, „oricît de dorită le era întoarcerea în iubita Moldovă”¹⁷, să intre în țară prin clemență domnească și nu prin dreptatea cauzei¹⁷. În decembrie era așteptat la Paris, împreună cu Negri, M. Costache-Epureanu, Lascăr Rosetti și alți cîțiva pribeagi.

Din misiunea sa în Transilvania, N. Bălcescu se gîndea la Iancu Alecsandri ca la un element de încredere pentru a comanda o companie în legiunea pe care se străduia să o constituie.

În octombrie 1849, amîndoi frații Alecsandri erau cei dintîi a se bucura de sosirea lui Bălcescu la Paris. Înainte de sfîrșitul anului, Vasile se întoarce în Moldova, încurajat de noul domn și prieten Grișore Ghica. *Iancu rămînea la Paris.*

Călătoria peste Canalul Mînecii o întreprinde în vara anului următor. Are bani suficienți, cunoaște îndestulător limba țării ca să se poată descurca cu ușurință în lumea anglo-saxonă. Așadar, din mai și pînă în august 1850, cît a durat vizita sa în Anglia, Iancu Alecsandri, de dimineață pînă seară, observă, înregistrează, se instruieste cu bedekerul în mînă, cere informații suplimentare, critică sau admiră. În Londra locuiește într-adins într-un cămin (*boarding house*) pentru străini, de limbă engleză, ca să fie obligat să nu vorbească decît engleza. Ia și ore suplimentare de conversație pentru o cît mai rapidă și aprofundată deprindere. Locatarii căminului sînt în exclusivitate americani și se simte bine între ei. Leagă prietenii, dar nu politice. A cunoscut și pe Francisc Pulszki, fostul secretar al lui Kossuth, de pildă, dar nu și-a lărgit cercul relațiilor de acest gen. Într-un cuvînt, caută maximul de foloase practice și cît mai puțină politică și viață conspirativă.

În descrierea celor văzute, Alecsandri urmărește metodic să-și familiarizeze fratele, întîi cu monumentele și locurile vizitate, apoi trece

¹⁵ Anul 1848 în *Principatele Române*, București, 1902 — 1903, vol. III, p. 328 — 329 (scrisoarea lui G. Sion către I. Alecsandri din 10/22 august); vol. IV, p. 483 — 484 (scrisoarea lui I. Alecsandri către A. G. Golescu din 21 septembrie/3 octombrie 1848).

¹⁶ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. II, București, 1939, p. 384.

¹⁷ Anul 1848, V, p. 389 (declarația emigraților moldoveni în Bucovina).

la considerații de ordin general despre oameni, stare socială, obiceiuri. Și reușește cu deplin talent de evocare, stîrnind chiar laudele poetului. Începe cu *Turnul Londrei* pentru vechimea lui pe de o parte, dar și pentru că, mai mult decît bijuteriile coroanei, ceea ce-l atrage aici sînt de fapt „amintirile teribilelor evenimente care s-au petrecut între zidurile acestei închisori”. Tot așa, în catedrala *Westminster* a zăbovit cu răbdare lingă fiecare mormînt de suverani, miniștri ai regatului, oameni de litere și știință. S-a oprit cu deosebire mai mult în colțul poezilor, lingă Shakespeare, Dickens, Milton, Grey, Goldsmith și toți ceilalți, pentru considerația pe care o avea pentru propriul său frate poet și pentru dorința de a-și înobilă sufletul.

Amănuntele din descrierea *Parlamentului* sînt, evident, procurate din lectura ghidului, popularul *Cruchley's Picture of London or Visitor's Assistant*, care la 1850 ajunsese la a 15-a ediție; dar și aici, ca peste tot de altfel, nu-i lipsesc aprecierile personale, spiritul critic, uneori caustic, ca atunci cînd este vorba de perucile și de ținuta judecătorilor și deputaților.

Exteriorul palatului regal *St. James* nu-l impresionează; dimpotrivă îi aduce aminte de casa părintească din Moldova..., avînd în plus trei caturi. A avut ocazie în schimb să vadă și să se minuneze de lux și strălucire orbitoare, asistînd ca pieton, într-o zi de recepție, la *St. James*, la parada pitoreștilor echipaje în drum spre palat, echipajul regal el însuși orbînd cu strălucirea broderiilor de aur în drumul de la un palat (*Buckingham*) la celălalt (*St. James*).

Muzeul Britanic îl uluiește. I se pare totuși că acest uriaș — cel mai considerabil din Europa — cumulează o varietate prea mare de lucruri și săli: istorie naturală, mineralogie, etnografie, antichități egiptene, orientale, grecești, romane, bibliotecă. Apreciază totul pornind de la un bagaj similar acumulat în *Luvrul Parisului*. Are cuvinte de reprobare pentru lordul *Elgin* de a fi răpit Greciei friza *Partenonului* și atîtea alte frumuseți de artă.

În fața catedrei *Sf. Paul* se simte coplesit numai de grandoearea proporțiilor ei arhitecturale. Comparația cu modelul—*Sf. Petru* de la *Roma*—o dezavantajează prin severitatea cultului protestant, lăsînd celelalte toată splendoarea pompei din interior. Cît despre vederea panoramică a *Londrei*, pe care spera s-o vadă urcînd cele 600 de trepte ale turnului catedralei, fumul coșurilor de fabrică și ale clădirilor orașului l-au făcut să coboare fără să fi constatat altceva decît direcția celor patru puncte cardinale.

De fapt metropola, cu cele două milioane de locuitori cîți avea în 1850, nu l-a impresionat atît prin monumentele sale, cît prin monumentalitatea laturii industriale, a economiei și a comerțului său. „Dacă există un oraș pe lume în care artele mecanice — scrie *Iancu Alecsandri* — ale navigației și tot ceea ce se raportează la industria manufacturieră și la comerț să fie pe un pedestal, acesta este «*Londra*»”: *Londra* milioanele de vapoare de tot felul și de toate proveniențele, aducînd produsele lumii și ducînd mărfurile lumii întregi; *Londra* cu rețeaua ei de căi ferate, *Londra* imenselor docuri, dintre care unul singur (*docul Sfînta Ecaterina*) poate primi pînă la 110 000 de tone de mărfuri; *Londra* șantierelor de construcție, a comerțului mondial, a tranzac-

țiilor, unde pentru o societate ca Compania Indiilor Orientale milioanele serveau de unitate monetară, cum era irlmilicul în Principate; Londra întreprinderilor uriașe, unde o berărie ca *Barclay, Perkins et Co.*, în zilele de iarnă consumă bere corespunzând pînă la 54 000 de kile de orz și din ale cărei butoaie șase ating o capacitate de 3 000 de banițe fiecare.

În general, orașul cu cele peste 12 000 de străzi și străduțe cu 200 000 de case și clădiri publice, cu miile de omnibuze și sute de vapoare, i se pare mai bine constituit decît Parisul, care la această dată nu cunoscuse gloria transformărilor urbanistice hausmaniene.

Iancu Alecsandri nu neglijează nici aspectul social, moravurile și obiceiurile londonezului sau ale englezului în genere. Înclinarea muncitorului, ca și a unei părți a englezilor pentru băutură, o explică ca pe o distracție, un sport, la care se recurge, oricît de paradoxal se pare, din constrîngerii religioase: „la religion lui défend d'en avoir une autre; je ne veux pas dire par là—scrie Alecsandri—qu'elle autorise la boisson, mais comme elle empêche que le peuple ait d'autres plaisirs, il n'est pas étonnant qu'il se livre à celui-la avec ardeur”. Clasele avute își permit practica unei sume de sporturi costisitoare: yachtul, călăria, cricetul, încît, un străin care nu poate dispune de toate acestea se plictisește de moarte duminica

Ultimele două săptămîni de petrecere în Marea Britanie se încheie cu încîntătoarea călătorie în Scoția. Pînă să iasă din Anglia propriu-zisă, itinerarul său înregistrează un prim popas la *Matlock*, pitorescul orașel al lordului Derby; un alt popas la *Chatsworth*, cea mai îngrijită și mai bogată reședință privată din toată Anglia. La *York* s-a oprit anume pentru frumoasa catedrală, care întrece pe toate celelalte în proporții și sculpturi. O și descrie cu lux de amănunte.

De la *York*, nici o oprire pînă în capitala Scoției. Aici, la *Edinburgh* a zăbovit trei zile, fiindcă a stat să vadă și ruinele de la *Melrose* și *Dryburgh Abbey*, ca și *Abbotsford*, ultima locuință a lui *Walter Scott*. Pe urmele pașilor marelui romancier, mort în 1832, i se pare de altfel că merge peste tot în mult cîntata Scoție. Și acesta nu e numai sentimentul său; el este al oricărui localnic, al oricărui vizitator. Monumentul ridicat *in memoriam* la *Edinburgh* i se pare dintre cele mai remarcabile opere de artă. Capitala Scoției în sine îi oferă unul din spectacolele care greu s-ar mai putea întîlni aiurea prin pitorescul așezării și prin contrastul izbitor dintre cele două orașe, vechi și nou, lipite unul de altul. Orașul medieval, concentrat de o parte și de alta a faimoasei străzi *Canongate*, devenită celebră tot prin romanele lui *Walter Scott*, îi trezește comparația cu cele mai mizere cartiere evreiești din *Galiția*. Închisoarea, palatul *Holyrood*, atît de legat de amintirea *Mariei Stuart*, casa predicatorului *John Knox*, le înregistrează fără a stărui prea mult asupra lor, în afară de interesul pentru frumoasa și nenorocita regină. Mai mult pare a-l fi atras orașul nou, curat și bine și cu gust construit. Aici îi rețin atenția *Royal Institute*, destinat expozițiilor, Școala superioară și mai cu seamă interesantul monument național de pe *Calton Hill*, un fel de *Partenon* rămas neacoperit, și celelalte monumente ridicate în memoria amiralului *Nelson* și oamenilor celebri ai Scoției.

Călătorul nostru părăsește Edinburghul la 17 iulie, continuându-și intinerarul spre lacurile și munții din vestul Scoției, căutînd parcă peste tot lumea eroilor și eroinelor lui Walter Scott: *Trossachs*, vilceaua dintre *Lochs* (lacurile) *Katrine* și *Achray*, plimbarea pe lacul *Lhomond* de la poalele muntelui omonim, noaptea petrecută la *Inversnaid*, totul i-a prilejuit amintiri greu de uitat. Distanța de la *Inversnaid* la *Glasgow*, noua destinație în drumul de întoarcere, a parcurs-o parte cu trenul, parte cu vaporul, în trei ore și jumătate. În oraș a stat mai puțin, suficient însă pentru a fi putut vizita și catedrala cu cele mai frumoase morminte.

Scrisoarea se încheie cu cîteva observații generale asupra Scoției, neașteptate, în fond, pentru secolul al XIX-lea: populația, aceea, cel puțin, pe care a văzut-o Iancu Alecsandri și pe care el ne asigură a fi exact aceeași și în părțile din nordul cel mai îndepărtat, nu mai oferă nici în costumele său național aproape disparent, nici în ținută — fără a ne lăsa să înțelegem exact semnificația cuvîntului său aici — pitorescul pozelor. Nici cîntece, nici cimpoi. . .

Din drumul spre Londra e de regretat că despre *Liverpool*, orașul comerțului prin excelență cu Statele Unite, și despre *Manchester*, orașul industriei textile și de cauciuc, pe care a avut prilejul să le viziteze pe îndelete grație unor cunoștințe și prieteni bogați și ospitalieri, nu ne împărtășește mai nimic. Și, cu toate acestea, o spune singur, la *Manchester*, de pildă, a putut să-și facă o idee completă de ce însemna lucrul în fabricile engleze și viața locuitorilor unuia dintre cele mai mari centre industriale ale lumii din 1850.

Dar și atît cît descrie și relatează Iancu Alecsandri, adăugat la notele predecesorilor săi și completat cu însemnările celui de-al doilea boier moldovean — neidentificat — participant la expoziția internațională din 1851¹⁸, completat și cu admirabilele pagini scrise de Alexandru Odobescu despre călătoria sa de la Paris la Londra din 1852¹⁹, pe lângă care stau cu egală valoare artistică și documentară însemnările lui Vasile Alecsandri²⁰ din repetatele sale vizite (și misiuni diplomatice), vizite care au început în 1851 în tovărășia competentă a fratelui său, s-ar putea înmănunchea într-un prim material pentru o ediție cu textele călătorilor români în Anglia. Ea nu ar avea decît de câștigat, îmbogățită fiind cu referiri din scrisori, spicuite chiar din volumele de corespondență politică (Dumitru Brătianu, Ion Ghica ș.a.) sau autobiografice²¹, adusă în timp pînă la N. Iorga²² și de la el apoi pînă aproape de zilele noastre.

¹⁸ G. Potra, *Călătoria unui boier moldovean în Europa sec. XIX*, în „Revista istorică”, XIX (1933), aprilie-iunie, p. 126—139; cf. idem, *Călători români în țări străine*, București, 1939.

¹⁹ Al. Odobescu, *Călătorie din Paris la Londra* (de la 3 pînă la 11 august 1852), publicate de Al. Tzigara-Samurcaș, în „Convorbiri literare”, LXVII (1934), p. 621—635. În prima ediție fragmentară, *ibidem*, XLIX (1915), p. 1141—1147.

²⁰ E.D. Tappe, *Alecsandri and the English*, în „Revue des Etudes Roumaines”, II, 1954, p. 153—168; același și în “The Slavonic and East European Review”, XXVIII (1949), p. 536—545.

²¹ Un exemplu: *Biografia domnului Alex. Christofi*, 1897, p. 27 („Voiajiul la Londra” făcut de Christofi, N. Pleșoianu și Tell în 1850).

²² N. Iorga, *Cum am văzut eu Anglia*, în „Cuget clar”, IV (1939), nr. 5—7.

ANEXE

I

Londres, le 17 Juin 1850

Cher Basile,

Notre Strabon moldovalaque m'écrivait dernièrement : *lucru bun vine cam greu*, et je crois devoir l'imiter pour t'expliquer comment il se fait que je ne t'ai encore rien dit de la ville que j'habite depuis bientôt quatre semaines.

Un séjour à Londres ressemble peu à ceux que nous sommes habitués à faire dans les autres capitales de l'Europe : partout la langue française nous est une baguette magique, surtout lorsque cette baguette est incrustée d'or ; partout nous rencontrons des compatriotes, ce qui à vrai dire, n'est pas toujours une *faveur céleste* ; des amis qui nous montrent la route, enfin des coutumes avec lesquelles nous sommes tout aussi familiers qu'avec le clocher Tous Saints. Ici c'est différent. Avant de rien entreprendre il faut en quelque sorte s'acclimater à une foule d'usages auxquels nous sommes étrangers, et passer par des formalités qui sont inévitables et qu'il nous faut apprendre. Deux choses y sont principalement nécessaires ; je n'ai pas besoin de te dire que ce sont l'argent et la langue. J'ai suffisamment de l'un et de l'autre pour profiter sérieusement de mon voyage, et grâce à l'étude que j'ai faite des usages et des formalités dont je viens te parler et qui sont indispensables pour quiconque veut bien connaître Londres, je puis me flatter de l'espoir d'emporter de mon excursion plus qu'un vague souvenir.

Nos connaissances ont conçu ou se sont fait de cette ville une idée très imparfaite lorsqu'ils ne se livrent pas à une prévention complète. Que de fois n'en ai-je pas entendu dire qu'il n'y avait rien à voir, que les monuments y sont misérables. Je n'hésite pas à déclarer que ce jugement est plus qu'exagéré. Comment se pouvait-il en vérité qu'il en fut ainsi d'une ville comptant, comme Londres, deux millions et quelques centaines de milliers d'habitants et riche come elle l'est ? Ce que j'en ai vu jusqu'ici m'en donne une toute autre idée. Je n'ai pas encore tout visité. Je n'entreprendrai donc point de te donner un aperçu général sur cette immense Capitale, encore moins sur les mœurs de ses habitants que je ne connais que bien faiblement. Mieux instruit d'ici à un mois, je tâcherai de te dire, avant mon départ, l'avis que je me serai formé à ce sujet. Ce que je compte te communiquer, en attendant, c'est la description des lieux que j'ai visités, bien entendu de ceux qui peuvent offrir quelque intérêt.

Comme tels je te parlerai d'abord d'un monument qui est peut-être le plus ancien de Londres puisqu'on le dit commencé sous Jules

César et fini sous le règne de Guillaume le Conquérant : tu as deviné qu'il s'agit de la Tour de Londres. Tu t'imagines peut-être que, justifiant son titre, ce monument possède quelque tour dont l'élévation déroberait les gémisséments des prisonniers à la meilleure ouïe humaine ; noire et crénelée, n'ayant pour toutes ouvertures que d'étroites fenêtres à travers lesquelles il entre juste assez de lumière pour avertir les malheureux condamnés de l'existence du jour ! Rien de tout cela. La tour de Londres ou ce que l'on appelle proprement la *Tour Blanche* est un bâtiment carré, situé au milieu d'un misérable fort du 7e ou 8e siècle peut-être, qu'est entouré d'un fossé creusé sur le bord de la Tamise. Dans ce bâtiment, quelques salles contenant des armures complètes et quelques dépouilles de deux ou trois chefs indiens tombés entre les mains des Anglais. On y voit une pièce qui a servi de prison au célèbre Sir W. Raleigh, tour à tour favori et prisonnier, et décapité l'an 1618 sous le gracieux règne de Jacques I. Dans cette pièce on montre encore la hâche qui a servi à l'exécution de la malheureuse Anna Boleyn et à celle du favori de la reine Elisabeth, le duc d'Essex. En sortant de la Tour Blanche, le visiteur est conduit dans une salle qui renferme les bijoux qui servent au couronnement : la grande couronne, sans être belle, est d'un grand prix ; d'autres pièces telles que les fonts baptismaux, les sceptres, les épées de la Justice, le diadème et le sceptre d'Anna Boleyn offrent quelque intérêt. Une fois sorti de cet endroit appelé la chambre des joyaux ou de la *Regalia*, on n'a plus rien à visiter que des prisons, et pour ma part c'est ce qui m'a le plus intéressé. En effet, ce que j'étais allé voir à la célèbre Tour, ce sont ces prisons mêmes, parce que c'est dans le souvenir des terribles événements qui s'y sont passés que consiste l'intérêt de cet édifice. Sans doute les quatre murs de la chambre occupée tour à tour par Anna Boleyn et le duc d'Essex ; la pièce où furent étranglés les enfants d'Edouard ne disent pas plus par leur simple présence à l'œil du voyageur que l'endroit où Anna Boleyn, Catherine Howard et Jane Grey furent décapitées. Mais faut-il autre chose que prononcer ces noms pour se sentir frémir, et peut-on entrer sans émotion dans cette petite chambre où 367 ans en arrière deux êtres innocents étaient égorgés parce que la Providence, en les faisant descendre des rois, vendait leur existence, un obstacle à l'ambition d'un monstre ? Peut-on contempler le nom d'une belle reine gravé grossièrement dans le mur, sans s'imaginer les tourments de celle qui, peu de temps avant d'être prisonnière avait été l'idole d'un roi débauché ? Ce qui nous attire dans un voyage c'est une belle nature ou des monuments ; ce que nous demandons à ceux-ci lorsqu'ils ne sont pas consacrés aux arts, ce sont les souvenirs historiques, et surtout des souvenirs anciens, remplis de mystère ou d'horreur. A ce point de vue la Tour de Londres offre un intérêt incontestable.

En sortant d'ici, j'ai été visiter les docks-réservoirs pour les bâtiments, et le Tunnel. Tu sais ce que c'est que le Tunnel ; pour compléter, cependant, l'idée que tu en as j'ajouterai qu'il a 1200 pieds de long et que pour y arriver, on descend jusqu'aux entrailles de la terre. Je me réserve de te parler des docks à l'occasion du coup d'œil que j'ai promis de te tracer de la ville de Londres, comme étant une de ses fondations les plus importantes.

Il y a un monument que tu connais et que les continentaux n'apprécient peut-être pas assez; c'est l'abbaye de Westminster. Cette église a cela de différent de St. Denis, à laquelle on la compare parfois, qu'elle ne renferme pas seulement les cendres des rois; on y voit le tombeau des ministres à côté de celui des poètes, celui de l'évêque à côté de celui de la comédienne. Les tombeaux qu'elle contient sont innombrables et pour la plupart assez beaux. A vrai dire il n'y [a] aucun chef d'œuvre; cependant, il y en a parmi ces monuments qui sont d'un grand intérêt, principalement ceux qui se trouvent dans les chapelles consacrées aux rois. Ces chapelles sont au nombre de neuf; on remarque surtout celle de Henry VII, dont les sépultures sont peut-être uniques dans leur genre, et qui contiennent les sépultures du roi dont elle porte le nom, de la reine Elisabeth, de Marie Stuart, des enfants d'Edouard, et de plusieurs autres souverains et personnages célèbres. On voit rangées dans la nef, les bannières des chevaliers de l'ordre du Bath qui est, comme tu sais, après celui de la Jarretière, le seul ordre de la G-de Bretagne. Les autres chapelles sont également remplies de tombeaux de souverains, ministres, hommes célèbres, etc. On en rencontre qui sont d'une grande ancienneté. Celui d'un roi saxon remonte au septième siècle. L'on y voit également ceux d'Edouard le Confesseur, d'Edouard III, de son fils Edouard surnommé *le Prince Noir* etc... Toute l'Abbaye est encombrée de sépultures: j'emploie ce mot à dessein, attendu que leur trop grande profusion difforme l'intérieur du bâtiment qui sans cela pourrait passer pour une assez belle église gothique. Une des parties les plus intéressantes est ce qu'on appelle le *coin des poètes*. Ici rien que des auteurs célèbres, poètes ou prosateurs: Shakespeare, Dickens, Milton, Grey, Goldsmith, etc... J'ai passé dans cet endroit une grande partie de mon temps à lire les épitaphes et, sauf le respect que je te dois, à toi qui es réellement poète, à rêver un peu aux nobles instincts du cœur humain, aux rares félicités de ce monde, qui me revenaient à l'esprit avec le souvenir de ceux qui en ont rendu si bien l'image, et dont je contempiais le tombeau. Parmi les épitaphes, il y en a une qui est assez belle. En voici la traduction:

« La muse grecque ne règne plus sans rivale; la G-de Bretagne a droit désormais à l'hommage des nations; car dans les élans de Milton elle a vu ressusciter le feu d'Homère, et sur la lyre de Grey les transports de Pyndare ».

Le texte anglais est celui-ci:

“No more the *Grecian Muse* unrivalled reigns,
To Britain let the nations homage pay;
She felt a Homer's fire in Milton's strains,
And Pindar's rapture in the lyre of Grey.”

Tu as sans doute entendu parler du nouveau Parlement. Ce bâtiment est tout ce que j'ai vu de plus beau en fait de construction gothique moderne. Il a coûté jusqu'ici 800 000 livres sterling* et il n'est pas encore terminé. Si tout l'intérieur sera en rapport avec la chambre des Lords qui seule est achevée, il ne manquera rien à ce monument qui puisse le rendre célèbre. Cette chambre des Lords est de la plus grande

* Les uns disent 2 000 000. Ce dernier chiffre me paraît exagéré.

richesse et d'un véritable intérêt historique, attendu qu'elle renferme les armes et blasons de toutes les dynasties qui ont régné sur la G-de Bretagne et de toute la noblesse britannique ancienne et moderne. Le trône et le dais sont faits avec beaucoup de goût, et sauf un peu trop de dorures, toute la salle est réellement remarquable.

C'est tout à côté du nouveau Parlement qui est bâti sur les bords de la Tamise, que se trouve la fameuse *salle de Westminster* dont le toit ne repose que sur ses murs et qui a servi dans plus d'une occasion, à un couvert de 10 mille convives. C'est ici que l'on fit connaître à Charles I sa sentence de mort. De la salle de Westminster on entre, par cinq ou six portes, dans les différentes enceintes de plusieurs tribunaux. Profitant de l'heureuse rencontre que je fis d'un aimable jeune homme au perruque poudrée et en robe, probablement quelque juge ou attorney, je consacrais quelques instants à assister à la séance du tribunal appelé *la Cour du Banc de la reine*, et à celle de *la cour de l'Echiquier*. L'objet du premier de ces deux tribunaux est le jugement des litiges entre la couronne et les particuliers; le second s'occupe des procès relatifs au revenu de l'Etat, aux douanes, aux amendes, etc... Les juges, dans tous les Tribunaux, portent perruques; il en est de même des membres des bureaux des deux Chambres. C'est à la Chambre des Communes que j'ai retrouvé pour la première fois cet usage bizarre laissé ailleurs aux comédiens, et je n'en ai pas été surpris. Je n'ai pas été moins étonné du sang-eûne que j'ai vu régner parmi messieurs les représentants. D'abord chacun demeure couvert, à moins qu'il ne préfère le contraire; ensuite le sommeil este une épidemie, on ronfle dit-on, sans le moindre scrupule. Ceux des honorables qui attrapent un canapé s'y étendent avec autant de grâce que l'Ariane des Tuileries. Point de tribune des orateurs; chacun parle de sa place, et parle bien, peut-être précisément parce qu'il n'y a pas de tribune, mais bien certainement parce que l'on n'y court pas après les discours.

Je ne te dirai rien sur l'*Académie des Beaux Arts*, attendu que je n'en pense pas plus. Un Musée qui ne contient que trois ou quatre bons tableaux ne compte pas. Le bâtiment est assez beau, comme toutes les nouvelles constructions de Londres, il est fait dans le style grec: un centre et deux ailes à colonnades. L'Académie des Beaux Arts est située à l'extrémité d'une vaste et belle place appelée la *Place de Trafalgar* au centre de laquelle se trouve la colonne de Nelson placée entre deux bassins.

A l'extrémité opposée à celle de l'Académie des Beaux Arts l'on voit la statue équestre de Charles I, décapité à une centaine de pas de là, en face de son palais de *Whitehall*. C'est du pied de cette statue que les héraults proclament, dit-on, les noms des souverains le jour des couronnements. De la *Whitehall*, qui n'est plus, comme tu sais, la demeure des rois, il ne reste plus qu'une chapelle, que j'irai voir un de ces jours, dissimulée dans un bâtiment de construction moderne et de fort peu d'importance — la *Whitehall* ayant brulé, comme ont brulé ici tant d'autres édifices.

La Cour habite le Palais de Buckingham qui n'a rien de remarquable, et reçoit dans celui de St. James; c'est tout bonnement une

mauvaise construction en brique aussi basse que notre maison, et ayant malgré cela trois étages. On assure, cependant, que l'intérieur est beaucoup mieux approprié aux réceptions diverses qui y sont tenues et qui sont toujours, à ce qu'il paraît, des solennités. Tout le monde parle déjà d'un *drawing-room* (lever, réception) que la reine doit tenir dans trois ou quatre jours ; elle quitte exprès pour cela l'île de Wight où elle se trouve depuis son dernier accouchement. La cérémonie a lieu vers deux heures, une tenue particulière est de rigueur, et beaucoup de personnes vont assister, dit-on, à la procession des voitures.

En fait de Musées, la ville de Londres en contient un assez grand nombre. Le principal est celui que l'on appelle le *Musée britannique* consacré à l'histoire naturelle, à la minéralogie et aux antiquités égyptiennes, grecques, romaines et britanniques. — Il y a en outre dans ce bâtiment, une *salle ethnographique* d'un grand intérêt, qui correspond par la composition, entièrement à la *salle de la Sauvagerie* qui se trouve dans le Musée de la marine au Louvre. Il m'a été impossible de tout voir à ma première visite, et j'ai laissé pour une seconde les salles consacrées aux sculptures antiques et quelques autres pièces. Je ne puis donc te rien dire, par conséquent, de la fameuse frise du Parthénon que lord Elgin a eu l'audace d'enlever à la Grèce. Les salles contenant *les antiquités grecques, égyptiennes et romaines* et qui sont différentes de celles des sculptures, sont d'une très grande richesse, et peuvent rivaliser je crois avec avantage avec ce que l'on a vu dans ce genre à Paris.

le 20 Juin

Commencée il y a trois jours, cette lettre eut été inachevée, si je n'avais pas attendu que je sois à même de compléter ma description du Musée britannique.

J'ai consacré une seconde visite à ce musée, à l'examen attentif des salles Lycienne, Phigalienne, de Ninive et d'Elgin. C'est dans cette dernière que se trouvent les célèbres métopes, la frise et quelques statues fort endommagées du Parthénon. Le sujet des premiers et de ces bas-reliefs, qui sont au nombre de 16, est le combat des centaures et des Athéniens. Celui de la frise qui se compose de 73 bas-reliefs, représente la procession de la fête célèbre appelée la Grande Panathénée. Les statues étaient placées dans les deux frontispices du Parthénon. Toutes ces pièces ne sauraient avoir de prix ; l'on ne connaît rien de si beau en fait de sculptures antiques, et si j'étais grec j'en voudrais éternellement à la nation anglaise de les avoir dérobées à Athènes. Ces bas-reliefs, du reste, ne sont pas les seuls que le Musée britannique possède ; il contient également (salle Phigalienne) ceux qui décoraient le fameux Mausolée d'Halicarnasse élevé par la fidèle épouse de Mausole, et intitulé la septième merveille du monde. Ces bas-reliefs, attribués à cinq des plus célèbres sculpteurs de la Grèce, parmi lesquels Praxitèles, représentent le combat des Grecs et des Amazones. Ils ont été

donnés en 1846 par le Sultan Abdul-Medgid à Sir Stratford Canning. Il y a en outre, dans la même salle, vingt-trois bas-reliefs qui ont appartenu au temple d'Apollon élevé dans le voisinage de Phigalie (Arcadie) et construit par Ictinus, l'architecte de Parthénon. Ces pièces représentent encore le combat des Centaurs et des Athéniens et celui des Grecs et des Amazones. Les salles Phigalienne et Elgin renferment aussi quelques belles statues principalement, un satyre qui est remarquable et une infinité de monuments de l'antiquité de toute espèce. A l'entrée de ces deux pièces se trouve le *grand salon central* qui contient une grande quantité de morceaux de prix. L'heure avancée m'a obligé d'en remettre la visite à une autre fois, car comme tu penses bien je retournerai au Musée britannique bien certainement deux ou trois fois encore. — La salle Lycienne renferme entr'autres restes des villes de la Lybie (Asie Mineure), ceux de l'Acropolis de Xanthos. La pièce portant le nom de Nimroud²³ ne contient que des sculptures assyriennes : elles sont assez intéressantes, en ceci qu'elles représentent presque toutes un seul et même sujet : ce sont les guerres et la vie privée d'un roi. Le Musée britannique possède aussi une riche Bibliothèque. Ce monument a le tort de cummuler trop de choses ; autrement, je le crois, pour ses antiquités, le Musée le plus considérable en Europe.

Je t'ai parlé, dans la première partie de cette lettre, d'une réception qui devait être tenue à St. James. Cette réception, en effet a eu lieu aujourd'hui et j'ai assisté comme tant d'autres badauds à la procession des équipages. Le spectacle vallait la peine d'être vu : je me suis cru pour un moment, transporté à une centaine d'années en arrière. Qu'étaient-ce-que les perruques, dont je t'ai parlé, de la Chambre des Communes et des Tribunaux ; c'est ici que mes yeux en ont vu passer et repasser. Tous les cochers et laquais en avaient, ou presque tous — je parle des équipages considérables — ; ajoute à cela qu'ils portaient d'énormes chapeaux à trois cornes, ou des chapeaux à cloques. Leurs maîtres et maîtresses étaient, sinon aussi classiques, du moins peu modernes. Les dames avaient des plumes, les hommes des uniformes, quelques-uns portaient perruque ; ce devaient être des fonctionnaires. Le coup d'œil m'a paru original et surtout *excessivement* brillant. Deux choses m'ont frappé à cette procession : la beauté des femmes et des chevaux, tu te ferais difficilement une idée à ce sujet. J'oubliais de te dire que la reine elle-même, accompagnée du Prince Albert, a passé en équipage. Elle se rendait du palais de Buckingham au palais Saint James. A vrai dire, je n'ai vu que son équipage qui était ruissellant de broderies d'or.

En voilà assez, je crois, pour cette fois. Dans une prochaine lettre je te parlerai sur la Cathédrale de St. Paul, de Windsor, de Hampton Court, et de quelques autres localités.

²³ Nimrod sau Nemroth (C.B.).

En attendant, si tu veux connaître l'existence que je mène à Londres, la voici : Tu sais qu'un des motifs pour lesquels je suis venu en Angleterre est l'étude de la langue. En conséquence je me suis placé dans ce que l'on appelle ici un *boarding-house*, ou maison garnie, où à raison de trois livres par semaine je suis logé, éclairé et considérablement nourri. Personne n'y parle un mot de français et force m'est, par conséquent, de parler la langue du pays. — Sorti sur les onze heures, je passe toute une journée à courir tantôt les monuments, tantôt les promenades publiques, seul la plupart du temps, n'ayant pour tout compagnon que mon guide et la canne que tu m'as donnée. Je rentre à six heures pour diner et souvent je ne sors plus ; je passe le reste de la soirée au salon ; là tous les locataires se réunissent pour prendre le thé ou le café, et j'utilise mon temps à apprendre l'anglais en mettant mes interlocuteurs — que je prends toujours parmi les dames — dans la confusion, ce qui les amuse beaucoup. La maison est exclusivement habitée par des américains, et j'ai fait à plus d'un la promesse d'aller avec toi leur rendre un jour visite à New York, Boston, Philadelphie etc... Quelquefois je vais en soirée chez quelques personnes dont j'ai fait connaissance il y a une quinzaine de jours. Mr. Pulszki, que je vois parfois, m'a offert de me conduire dans quelques maisons ; mais je ne pense pas en profiter, attendu qu'il serait parfaitement absurde de ma part de faire des liaisons, ayant à quitter Londres dans trois semaines au plus tard. Dans la semaine, je prends des leçons d'anglais ; j'ai si peu de temps, cependant, que je suis malheureusement obligé de m'y appliquer d'une manière insuffisante.

Ta lettre du 28 du mois dernier m'a causé beaucoup de peine. Ce que tu me dis au sujet de tes dispositions poétiques ne peut, en vérité, que m'affliger. Desespérais-tu donc de trouver encore en ce monde des objets qui t'exaltent, et n'avons-nous plus ici bas, malgré l'amertume qu'ont laissé dans nos cœurs les réalités de ces dernières années, à remonter quelques moments de bonheur, d'admiration, ou d'enthousiasme ? Crois-moi, cher Basile, le sentiment poétique vit toujours comme les sujets qui l'inspirent, mais, faut-il te le dire, les travaux dramatiques te font plus de mal que tu ne crois ; il n'y a qu'une chose qui te soit plus préjudiciable encore, c'est la politique. Je t'en conjure, quitte l'une et l'autre, et les beaux vers te reviendront. A propos de Jassi, *notre cousin* Jean Branisteno²⁴ semble peu s'en accommoder à Paris : il suit et pour moi et pour lui les conseils que tu me donne de m'amuser, et je vois l'instant où j'en serais obligé d'intervenir avec ma morale dans le genre de vie qu'il a adopté.

Je t'embrasse

JEAN

P.S. (pe prima pagină) : J'écrirai à De l'Eglise [?] au sujet du vétérinaire.

²⁴ Viitorul colonel Iancu Brănișteanu, fiul Catincăi, sora vornicului V. Alecsandri (C.B.).

II

Londres, le 26 Juillet 1850

Cher Basile,

Malgré la promesse que je t'avais faite de te donner une idée de Windsor et de la Cathédrale de Saint Paul, j'ai quitté Londres sans avoir rempli mon engagement. Toi qui as été si souvent en voyages tu n'ignores pas que nous ne sommes pas toujours maîtres de faire ce que nous voulons, et il est, par conséquent, superflu de t'expliquer comment il se fait que j'ai été obligé de remettre à aujourd'hui ce que j'aurais tant désiré terminer avant mon retour de l'Ecosse que je viens de visiter. Comme toujours, chose remise est besogne double, la mienne augmente de la relation que je te dois sur ce pays. Mais loin de m'en effrayer, je suis ravi, attendu que de cette façon je pourrai, en te parlant de Londres et de l'Ecosse dans la même lettre, donner plus de suite à ma narration, et mériter par là les éloges encourageants que je viens de lire dans ta lettre écrite quelques jours avant le départ de mon père pour Galatz. Tu me permettras à propos de ces éloges de n'en prendre que ce qui m'est dû, et de laisser le reste à Mr. Cruchley²⁵, l'auteur du guide que j'ai consulté pour te donner correctes mes relations sur Londres. En ce moment encore je suis obligé d'y avoir recours pour pouvoir te donner une idée générale de cette ville monstre. Avant de te le faire, cependant, je vais tâcher de m'acquitter de la description que je te dois de Saint Paul.

Tu n'ignores pas que cette église a été, sauf les dimensions, littéralement copiée sur Saint Pierre de Rome. Soit pour cette raison, soit parce que la copie est entièrement dépourvue des chefs-d'œuvres contenus dans l'original, soit enfin parce que, grâce à la sévérité de culte protestant, la pompe que l'on rencontre dans les églises catholiques et qui ajoute beaucoup à la splendeur des temples consacrés à Dieu, en est totalement exclue, Saint Paul ne m'a étonné que par ses proportions. En effet, si c'est la grandeur des proportions qui doit frapper dans un monument, je déclare la cathédrale de la ville de Londres une des plus vastes et des mieux exécutées de celles que j'ai vues. (Voici les proportions : 500 pieds de long et 404 de haut); mais, si au contraire ce que nous devons rechercher dans une construction destinée à l'adoration de la Providence c'est cette imitation heureuse, dans les lignes, de la pensée humaine que le style gothique presque seul semble avoir atteint, Saint-Paul n'est qu'une énorme bâtisse qui serait digne d'attention, sans doute, si Saint Pierre n'avait pas existé avant. Dieu me garde de lui faire le moindre reproche au point de vue de l'architecture : cela me serait impossible, et pour cause, c'est peut-être pour cette même cause que je ne me suis pas extasié à la vue de la coupole qui est généralement un objet d'admiration. Malheureusement, dans mon ignorance, je juge les monuments absolument comme je juge les tableaux :

²⁵ Cruchley's *Picture of London, or Visitor's Assistant*, 15th ed., London, (C.B.).

je passe parfois impitoyablement à côté de ceux qui ont une réputation européenne, pour ne m'arrêter que devant ce qui me plaît. Ainsi, j'ai eu l'impression de rester froid devant des Riberra pour aller m'enflammer plus loin en face d'un séduisant Giordano. Oh ! décadence de l'esprit humain ! J'oublie de te dire, à propos de Saint Paul, que j'ai eu le bonheur de monter les 600 marches de la tour pour jouir de la vue de Londres ; malheureusement j'avais compté sans la fumée des manufactures et des cheminées de la ville, et j'ai dû descendre sans avoir appris autre chose que la direction des quatre points cardinaux.

Nous voici enfin arrivé à Windsor ! Mais voilà toi le fou, oh mon frère, et prépare-toi à recevoir un coup fatal que je vais te porter. Oh ! honte éternelle pour nous tous : Windsor, le Versailles des rois d'Angleterre, la . . . Windsor enfin je ne l'ai pas vu ! t'ai-je bien avoué, est-ce bien moi qui ose confesser un forfait de cette taille ? hélas il n'est que trop vrai, je ne l'ai pas vu, et qui plus est, je ne verrai pas Windsor, parce qu'il fut en réparation. Que ma douleur ne t'étonne pas, oh ! mon frère. Les Anglais m'assurent avoir commis un crime irrémissible, et comme il n'est pas impossible que cette lettre tombe entre leurs mains, je veux paraître inconsolable à leurs yeux. Mais entre nous, je crois que je ne serais pas damné.

Saint Paul n'est pas la dernière curiosité que j'ai visité à Londres. Avant de partir pour l'Ecosse j'ai été dans plus d'un endroit, de plus ou moins d'importance : je puis, néanmoins, t'en épargner la description pour te parler de la ville en général.

Pour débiter, il faut que je te rappelle que Londres a une population de plus de deux millions d'habitants. Cela servira à t'expliquer certains détails dans lesquels je vais entrer. Dans ma première lettre, j'ai en quelque sorte entrepris la justification de cette ville par rapport à ses monuments. J'ai tâché de te prouver qu'elle n'en était pas entièrement dépourvue. Quoique j'en ai dit, cependant, ce n'est certes point par les Beaux-Arts qu'elle se distingue, j'ajouterai même que lorsqu'elle s'avise de faire l'artiste, elle a l'air passablement emprunté.

Mais en revanche, s'il y a une ville au monde où des arts mécaniques, celui de la navigation et tout ce qui a rapport à l'industrie manufacturière et au commerce, soient sur un piédestal, c'est Londres.

Où rencontrer ailleurs, en effet, un port qui contienne journallement plusieurs millions de bâtiments de toutes les dimensions et de toutes provenances apportant tous les produits du monde et emportant des marchandises pour le monde entier ? Où rencontrer ailleurs un faisceau de chemin de fer courant dans toutes les directions, sans cesse, et toujours achalandés ? Où trouver, comme ici, des bassins capables de contenir des centaines de bâtiments des plus grandes dimensions et des magasins de la taille de ceux qui entourent les docks (tel est le nom que l'on donne aux bassins) ? Les magasins des docks S-te Catherine peuvent recevoir jusqu'à 110.000 tonneaux de marchandises. Il y en a entr'autres aux docks de Londres qui est capable de contenir 24.000 barils de tabac (1 baril = 230 litres). Où trouver ces ateliers de construction sans nombre ? et ces fonderies toujours en mouvement ?

Tout cela n'est d'ailleurs, qu'un des côtés de l'activité qui caractérise la ville de Londres.

Pour se faire une idée de cette activité il faut aller passer quelques heures dans la Cité, ce centre des affaires du monde entier où les transactions prennent des proportions telles qu'à la folle seule il semblerait permis d'en rendre compte ; il faut se rappeler qu'il y a dans cette même cité une maison noire et gigantesque où les millions servent d'unités comme les irmiliks chez nous. Cette maison c'est la Compagnie des Indes Orientales. Il faut aussi aller visiter la brasserie si célèbre de *Barclay, Perkins and Co*, dont le capital est évalué à 7 millions de livres du stirling (175 mil. de francs), et qui consomme à elle seule dans les journées d'hiver, jusqu'à 540 quarters de drèche (145 quarters = 100 de nos Kilas). Les tonneaux de cette brasserie sont gigantesques : il y en a particulièrement 6 de la capacité de 3.000 de *banits* chacun.

Avec les quelques chiffres que je viens de te donner tu peux maintenant te faire une idée de cette ville qui a une surface de 18 miles carrées avec une circonférence de 30, 12.000 rues, ruelles etc ... 200.000 maisons et bâtiments publics et, où, indépendamment de deux ou trois milliers d'omnibus l'on a pour moyens de transport quelques centaines de bateaux à vapeur, et, pour quelques destinations, même des chemins de fer. En général la ville de Londres est mieux construite que Paris et les rues sont plus propres. Il y a un jour de la semaine cependant où ces mêmes rues sont absolument négligés : ce jour c'est le Dimanche, les Anglais ne pensant alors qu'à purifier leurs âmes. Tout le monde, me demanderas-tu, va donc à l'église, les dimanches ? Je n'en sais rien. Ce dont je suis certain c'est que les jours de fête l'Angleterre en général c'est comme un cimetière dans lequel on aperçoit à peine quelques âmes errant par ci par là, le reste demeure chez soi, à se reposer, à manger et à boire.

Cette dernière distraction est particulière aux villes manufacturières. Là, l'ouvrier qui a travaillé toute la semaine, qui, à l'été, enchaîné du matin au soir au fuseau d'une manufacture de coton et qui a empoisonné son âme — au milieu des matières tinctoriales d'une tincturerie de calicots, là l'ouvrier passe son dimanche à se désaltérer et à reprendre des forces qu'il ira dissiper du nouveau le lendemain. Pour ma part, je m'en garderais bien de lui faire un crime, de ce qui est pour lui une nécessité, et quant à la religion il n'a littéralement pas l'air d'en avoir. La boisson, voilà, je le crains bien, la seule distraction d'une grande partie du peuple anglais : la religion lui défend d'en avoir une autre ; je ne veux pas dire par là qu'elle autorise la boisson, mais comme elle empêche que le peuple ait d'autres plaisirs, il n'est pas étonnant qu'il se livre à celui-là avec ardeur. Les classes élevées, cependant, en ont quelques-uns qui sont excellents à mon avis, parce qu'ils sont tous du genre gymnastique : ce sont les régates, le *cricket*, une espèce de *tzika*, l'équitation etc... Ainsi il n'est pas rare de rencontrer sur la Tamise une nombreuse société d'amis à bord d'un bateau à vapeur loué, se rendant à Greenwich ou à Kew pour passer la journée, et ce n'est qu'en Angleterre que l'on voit de ces délicieux petits yachts appartenant à des particuliers qui entreprennent dans ces légères embarcations les courses les plus éloignées ; les étrangers qui n'ont des yachts, des chevaux, ou des parties de *cricket*, s'ennuient horriblement le dimanche quand ils réussissent à s'amuser dans la semaine. Ils n'ont même pas,

dans aucune des villes de l'Angleterre, excepté la capitale, le moindre jardin public où ils puissent aller passer quelques heures. Il ne leur reste que le domicile, la lecture et la cigarette, trois distractions qui quelquefois ne font qu'une lorsque nous sommes condamnés à la torture de quelque volume narcotique dans le genre des poésies de M-me Dabordes Valmon ou de l'ex-roi de Bavière. De crainte que ma lettre ne tombe dans cette catégorie je viens passer à l'Ecosse.

C'est le 11 Juillet que j'ai quitté Londres. J'ai passé la première nuit à Matlock qui est un joli petit village du comte Derby, et où les Anglais prétendent prendre les eaux. Pour ma part, j'aurais de la peine à te dire à quelle époque cela a lieu, attendu que dans ce pays, la saison des plaisirs retient les gens dans les villes jusqu'au 15 août. Matlock est un petit endroit assez pittoresque ; on le considère comme la Suisse de l'Angleterre proprement dite. Au fond, c'est bien peu de chose, mais comme cela était sur la route de Chatsworth où j'avais à me rendre, je ne regrette pas de m'y être arrêté. *Chatsworth* qui n'est qu'à une distance de neuf ou dix miles de Matlock est un magnifique château appartenant au duc de Devonshire, et passant pour la plus belle résidence particulière du royaume. En vérité, on peut difficilement remonter quelque chose de plus riche, même après avoir vu Socola. *Chatsworth* est une véritable demeure royale qui possède une charmante galerie de tableaux, une assez bonne salle de statues, des appartements de la dernière splendeur, et de fort beaux jardins. C'est ici que j'ai vu des serres chaudes, les mieux fournies, après celles du jardin de Kew, qui se trouve aux environs de Londres, et surtout les plus beaux fruits du monde. Le parc de *Chatsworth* 1.500 acres d'étendue et un circuit de 13 miles, il contient 2.000 chevreuils. Comme tu le vois, tout y est sur un pied royal. Si tu vas jamais à *Chatsworth* je te recommande d'examiner les bas-reliefs en bois par Gibbs qui ornent quelques-unes des salles. Une chose digne de remarque c'est que ce château est mieux tenu qu'aucun des monuments publics de l'Angleterre. Je n'ai, en vérité, rencontré aucun pays où l'on prenne, comme dans celui-ci, aussi peu de soin des monuments publics.

La nuit de 12 je l'ai passée à York, où je me suis arrêté pour visiter le Minster, dont tu vois la gravure en tête de cette lettre et qui est considéré comme la plus belle cathédrale gothique du Royaume. Cette église est réellement fort belle, à cause de ses proportions et de ses sculptures. Elle a quelques pieds de plus que Saint Paul de Londres. La fenêtre qui se trouve derrière l'autel est remarquable pour sa dimension et ses vitraux ; elle a 75 de haut et représente la création. Il y a en outre cinq autres fenêtres dans une des ailes du centre qui sont de la même hauteur que celle-ci et qui portent le nom des : *cinq Sœurs*, parce que la peinture des vitraux a été copiée, dit-on, sur la broderie de cinq sœurs. En fait de sculpture il y a deux choses qui y sont remarquables, la *maison du chapitre*, aile ajoutée à l'église postérieurement à la fondation, et *l'avant-mur* qui ferme l'entrée du chœur. A ce propos, il faut que je t'explique ce que l'on appelle *le chœur* dans les églises protestantes. A partir du centre de l'église et jusqu'à un point plus ou moins rapproché de l'extrémité opposée à la porte d'entrée, on trace un mur tout autour des colonnes

des arches, de sorte que cette enceinte coupe le bâtiment en deux. C'est là que l'office se tient, et c'est ce que l'on appelle le chœur*. Comme tu pense bien cela n'a lieu que dans les églises construites avant la Réforme, et dont la dimension serait capable de donner au culte une certaine pompe que les protestants veulent absolument éviter. Il faut dire qu'ils ne réussissent que trop bien, car des plus belles églises l'on ne voit jamais que la moitié et toute leur majesté, est, de la sorte, tronquée. Mais pour en revenir à la *maison du chapitre*, cette pièce qui n'est après tout qu'une salle octogone, est digne du plus minutieux examen; je veux parler de deux ou trois cents colonnettes et autant de têtes en relief dont les sculpteurs ont des plus ingénieuses. Parmi les chapiteaux de ces colonnettes et parmi ces nombreuses têtes il n'y en a pas deux qui se ressemblent. Comme je l'ai dit, l'avant-mur ferme l'entrée du cœur. Ce morceau est un chef d'œuvre de sculpture. Il contient douze statues de rois à commencer depuis Guillaume le Conquérant, et qui sont placées dans des niches surmontées de dais terminés en pointes. Le Minster de York a été fondé dans le 13e siècle. On y montre entre autres antiquités un cor de chasse en ivoire qui est fort précieux, et un siège qui a servi de trône depuis les rois saxons. Le guide qui nous le faisait voir s'est permis de faire un jeu de mots à ce sujet: Il a dit que «malgré le grand nombre de couronnements qui ont eu lieu sur ce trône, le roi Jacques I d'Angleterre y a été seul couronné». Le jeu de mots consiste en ceci que Jacques I était déjà roi d'Ecosse sous le nom de Jacques VI lorsqu'il fut couronné roi d'Angleterre ce qui n'est pas le cas habituellement, du moins ce qui n'avait jamais eu lieu jusque là, les rois n'ayant été que princes avant leur avènement au trône. N'est-ce pas *shocking*, pour un Anglais?

De York je ne me suis plus arrêté qu'à *Edimbourg*. Ici j'ai demeuré trois jours à cause d'une excursion que j'ai été faire à Melrose, à l'abbaye de Dryburgh dont tu pourras voir le dessin en tête de ma lettre à Cathinca²⁶, et Abbotsford représenté dans la gravure ci-dessus, et qui m'a pris toute une journée.

Melrose et Dryburgh sont deux belles ruines que tous les voyageurs vont visiter; mais ce qui attire surtout leur attention c'est Abbotsford, le château de Sir Walter Scott. Il faut savoir que le nom de ce romancier célèbre est l'objet d'un grand culte non seulement parmi les Ecossais et les Anglais, mais même parmi leurs frères de l'autre côté de l'Atlantique. Plus d'un monument sont élevés à sa mémoire; c'est à Edimbourg cependant que se trouve le plus remarquable. Il consiste en une belle tour gothique érigée à fleur de terre au milieu d'une des rues de la ville, et dans les principales niches de laquelle on a placé quatre statues dont les sujets tirés de quelques-uns des meilleurs ouvrages de Sir Walter Scott. Sa statue est posée tout au bas et au centre de la tour: c'est un beau modèle en marbre blanc. Quant à Abbotsford c'est un assez joli château qui possède une bonne collection d'armes et quelques tableaux, mais qui, au fond, n'a rien de remarquable. Il faut que je t'avertisse que la gravure est infiniment plus pittoresque que l'original qui se trouve placé dans une assez mauvaise situation.

* Le même arrangement a lieu à l'église de Westminster et à la cathédrale de Saint Paul.

²⁶ Catinca, sora frațior Alecsandri, căsătorită întâi cu Costache Voinescu, recăsătorită în 1843 cu Costache Rolla [C. B.].

Edimbourg est une des villes les plus intéressantes que l'on puisse rencontrer, à cause du contraste qu'elle présente entre la vieille et la nouvelle cité. L'une est toute construite dans [] style du moyen-âge. C'est là qu'on voit la célèbre rue de la Canongate (la porte du canon) devenue si fameuse par un des romans de Sir Walter Scott. Cette rue commence à Holyrood, le palais des rois d'Ecosse et qui a été la résidence de Charles X après sa fuite de France, et finit à la citadelle qui est une vieille et mauvaise forteresse située sur une haute colline. D'un bout à l'autre de Canongate on voit déboucher sur les deux côtés une infinité de petites ruelles où deux hommes pourraient passer de front avec peine, et qui renferment les habitations de la population de cette partie de la ville. Te dire ce que c'est que ces ruelles et ces demeures, est chose au-dessus de mes forces; je ne vois qu'un moyen de t'en donner idée c'est de t'assurer que les Juifs de la Galicie reculeraient à leur approche. Rien d'aussi misérable au monde, mais aussi rien de plus sale au monde que la population de la vieille ville d'Edimbourg. Tout le monde en général y va pieds nus et je n'y ai pas vu des femmes qui fussent peignées. On montre dans la Canongate la fameuse prison d'Edimbourg et la maison du célèbre prédicateur Jean Knox qui a vécu sous le règne de l'intéressante Marie Stuart. Le nom de cette reine, si fameuse pour sa beauté et ses malheurs, fait tout l'intérêt du palais de Holyrood et de la citadelle; ni l'un, ni l'autre de ces monuments ne renferme rien qui soit digne d'attention, si ce n'est peut-être la couronne, le sceptre et l'épée des rois d'Ecosse qui se trouvent dans le dernier. Mais si l'ancienne ville est sale et mal bâtie, la nouvelle qui n'est séparée de celle-ci que par un ravin, est propre et bien construite. Ici l'on a élevé quelques monuments qui sont d'un assez bon goût, entre autre le *Royal Institution* qui est destiné aux expositions, la *Haute Ecole* et la *Prison*. Edimbourg est bâtie dans une des situations les plus romantiques: son voisinage de la mer et des hautes collines sur lesquelles elle se trouve placée, en rendent l'aspect infiniment pittoresque. Sur une de ces collines, appelée le *Calton Hill*, les habitants ont voulu élever un temple qui ressemblât au Parthénon; l'entreprise, comme tu penses bien, s'est arrêté en chemin et l'on n'en voit que quelques colonnes sans toit. En revanche on a trouvé le moyen d'y mettre plusieurs monuments élevés à la mémoire de Nelson et de quelques hommes célèbres de l'Ecosse.

J'ai quitté Edimbourg le 17 pour me rendre aux Trossachs²⁷ et aux lacs de l'ouest qui ont la réputation d'être les plus beaux de tout le pays. A partir de Stirling où je suis arrivé vers les 9 heures du matin après un voyage de deux heures et demi en chemin de fer, le pays devient de plus en plus pittoresque. Jusqu'au lac *Kettrine*²⁸ où l'on arrive sur les trois heures de l'après midi le voyage se fait *dans* ou plutôt *sur* de bonnes diligences atelées de deux ou trois chevaux. La plupart des places sont sur le toit de la voiture afin de donner aux voyageurs le moyen de jouir du spectacle de la contrée. En général les montagnes de l'Ecosse sont peu élevées; la plus haute n'a que quatre mille

²⁷ *Trossachs*, vilcea pitorească între Lochs Katriine și Achray, cîntată de W. Scott în *The Lady of the Lake* (C.B.).

²⁸ Loch Katriine (C.B.).

et quelques centaines de pieds au-dessus du niveau de la mer ; on l'appelle *St Ben Meedin*. Pour ma part je n'ai vu que le *Ben Lhomond* situé sur les bords du lac de ce nom et haut de 3.200 pieds, la *Benvenue et Benan* et la *Benmore* qui sont tous à peu près de la même élévation. Mais ce qui en rend la vue pittoresque, c'est leur situation. Comme le Ben Lhomond les autres trois montagnes que je viens de les nommer se trouvent aux bords de l'un ou l'autre des lacs Kettrine ou Lhomond. La position du Benvenue et de Benan est surtout remarquable en ce qu'ils sont placés des deux côtés du passage qui conduit du lac *Achray** au lac Kettrine et à une distance seulement d'une portée de fusil, ce qui rend ce passage fort étroit, de là son nom de *Trossachs* ou Trochsen ce qui en écossais signifie passage étroit. Cet endroit est des plus ravissants, bien qu'il n'ait pas le caractère sauvage que je lui avais supposé. Au moment où les voitures débouchent Trossachs en venant du lac Achray, le lac Kettrine apparaît tout à coup aux yeux du voyageur enchanté bien qu'il n'en offre d'abord à sa vue qu'un petit bassin fermé de tous côtés par les montagnes qui se déroulent aux pieds du Benvenue et du Benan ; mais bientôt le bateau à vapeur qui nous emporte nous amène au milieu d'une belle nappe d'eau longue de dix miles et protégée au Nord et au midi par la même chaîne de montagnes couvertes d'une belle végétation, et par ci par là parsemées de quelques fermes ou de quelques modestes maisons de campagne. En une heure de temps on est à terre pour traverser dans de petits britchcas ²⁹ les 6 miles qui séparent le lac Kettrine du lac Lhomond. Ce passage est des plus arides et le petit lac que l'on y rencontre ne vaut pas plus la peine que l'on en parle. Mais arrivé à *Inversnaid Mill* (le moulin d'*Inversnaid*, tel est le nom que l'on donne à l'endroit où les voyageurs attendent le bateau à vapeur qui doit leur faire parcourir le lac Lhomond et où il n'y a pour toute habitation qu'un assez bon hôtel), arrivé — dis-je — à *Inversnaid Mill* le spectacle change de nouveau ; bien que la première vue que l'on ait du lac soit dans le même genre que celle du lac Kettrine. L'aspect cependant y est plus majestueux ; il annonce déjà d'autre proportions. Le lac Lhomond, en effet, a une longueur de près de trente miles et se termine au sud par un groupe de charmantes îles qui sont toutes parfaitement tenues et cultivées. L'une entre autres est destinée à l'entretien des chevreuils du duc de Montros. C'est la plus longue et la plus considérable de toutes les îles du lac qui sont au nombre de trente. La superficie totale du lac Lhomond est de 20.000 acres ; sa largeur qui va toujours en croissant finit par être de 5 miles à l'extrémité sud. Mais aussi plus on descend vers le sud et plus la hauteur des montagnes diminue ; à *Balloch* où les voyageurs prennent le chemin de fer, qui doit les conduire au bord de la Clyde, le pays ne présente plus à leurs yeux que de belles et vertes collines. Les 27 miles du lac Lhomond sont parcourues dans l'espace de moins de deux heures.

La nuit que j'ai passée à *Inversnaid Mill* (en général on y arrive à une heure où il n'y a plus de bateau à vapeur) a été des plus délicieuses et si j'en parle c'est pour en consigner le souvenir dans ces relations que je t'envoie, bien que je les fasse à contre-cœur. Une belle nuit au bord

* Le lac n'a que 4 miles de long. Il est, malgré cela, digne d'être visité ; d'ailleurs il se trouve sur la route habituelle de la diligence.

²⁹ Cuvint românesc brișcă (trăsură mică neacoperită) (C. B.).

d'un lac est, en effet, une chose tellement inévitable dans les relations des touristes que ceux qui, comme moi, ont eu la bonne fortune d'en avoir eu réellement une, hésitent de s'en féliciter trop haut, de peur de passer pour menteurs. Un clair de lune au bord d'un lac, une tempête en mer sont tout aussi indispensables au voyageur que la cravate blanche l'est au marié ou le calendrier au bureau de l'agent de change. Et cependant il faut bien que tu le saches et surtout que tu le croies : la nuit de mon séjour à Inversnaid Mill, la plus belle lune brillait dans le ciel. Autre incident : à côté de l'hôtel il y a une cataracte d'une trentaine de pieds dont le bruit seul rompait le calme d'une si délicieuse nuit. Je n'ai pas la puissance de Josua, sans cela j'eusse fixé la lune dans le ciel jusqu'à vérification ; mais Dieu merci la cataracte durera encore bien des siècles et tu pourras voir si j'ai dit vrai.

Le chemin de fer qui va de *Balloch* à *Bocoling* n'est pas long ; ici l'on s'embarque sur un des nombreux bateaux à vapeur de la Clyde et une heure après on arrive à *Glasgow*. De Inversnaid Mill à cette dernière ville on va en trois heures et demie. A Glasgow je ne suis resté que jusqu'au train de 9 heures du soir qui devait me conduire à Liverpool. Dans cet intervalle j'ai été visiter la ville et la cathédrale. Cette église est assez belle par elle-même. Ce qui la distingue, cependant, des autres églises gothiques que j'ai vues c'est qu'elle possède les plus beaux caveaux que j'ai encore rencontrés. Ces caveaux sont formés de voûtes sans nombre soutenues par de fort belles colonnes, dont les chapiteaux sont sculptés avec beaucoup de soin. Anciennement on y faisait le service.

Le 19 juillet au matin j'étais à *Liverpool*, ville si fameuse pour le commerce de l'Angleterre avec les États-Unis. J'y suis resté trois jours dans le but de profiter d'une lettre de recommandation que Mr. Cortazzi m'avait envoyé de Paris pour son beau-frère Mr. Hornley. J'ai trouvé auprès de ce dernier et sa dame, la sœur de Mr. Cortazzi, le plus gracieux accueil et les moments que j'ai passés dans leur société seront des ceux dont je conserverai toujours le souvenir. J'avais d'ailleurs à Liverpool d'autres connaissances qui m'ont invité à dîner et dans la société desquelles je suis resté jusqu'au moment de mon départ pour *Manchester*, qui a eu lieu le 22.

Ici, grâce à une lettre de recommandation que Mr. Hornley m'a donné pour un de ses parents, Mr. Birley, qui est un des plus grands manufacturiers de l'endroit, j'ai été à même de visiter plusieurs des principaux établissements. C'est à Manchester que j'ai pu avoir une idée de ce que c'est que le travail des manufactures et de ce que deviennent les populations des localités semblables. Le cadre de cette lettre ne me permet pas de te donner la description d'une manufacture de coton ou de caoutchouc. Je la laisse donc à d'autre temps.

Le 23 au matin j'étais au terme de mon voyage. Ce voyage je suis enchanté de l'avoir entrepris. Est-ce à dire cependant qu'il aurait pour tout le monde le même intérêt qu'il a eu pour moi ? Je ne sais. Quoiqu'il en soit, celui qui fera une petite excursion à Edimbourg et aux lacs que j'ai visités ne pourra emporter de ce pays qu'un agréable souvenir. Qu'il ne s'attende cependant à trouver du pittoresque que

dans les sites, la population, celle du moins que j'ai vue et qui est exactement la même que celle de la partie du nord la plus éloignée, la population n'en offre plus ni dans son costume national qui a presque entièrement disparu, ni dans son maintien (et tu sais ce que j'entends par là) le pittoresque des poses et des groupes, ni dans son expression extérieure. Point de chant, point de musette. La musique n'est sans doute pas étrangère à l'Ecosse, mais je doute que les Ecossais aient le sentiment musical.

Pour visiter ce pays et en général pour visiter l'Angleterre il faut absolument parler l'anglais et avoir beaucoup plus d'argent que nous n'avons l'habitude d'en dépenser sur le Continent. Telles sont les instructions que je donnerais à quiconque voudrait passer la Manche — et avec lesquelles je crois devoir terminer cette lettre interminable.

Tu remarqueras que l'enveloppe de cette lettre est d'une taille plus qu'ordinaire ; si je l'ai préférée aux enveloppes d'usage c'est pour ne pas briser les gravures.

Je quitte Londres le 30 ou le 31 de ce mois.

Adresse-moi désormais, par conséquent, tes lettres à Paris, à ma demeure de la rue Vivienne.

Ton frère

JEAN

Bibl. Centrală de Stat, Arhiva, Fond. M. Kogălniceanu XC/12.

CLASELE ȘI PĂTURILE SOCIALE DIN ROMÂNIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DE

MIRCEA IOSA

Problema claselor și a păturilor sociale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea n-a făcut obiectul unei cercetări amănunțite¹. Cele câteva lucrări privind clasele sociale, elaborate de vechea istoriografie, se referă la o perioadă mult mai târzie, și anume la cea de după primul război mondial². În genere, lipsite de o cercetare amănunțită, aceste lucrări se rezumă, în majoritatea cazurilor, la aprecieri de ordin general, fără să dea cât de cât precizări chiar și pentru această perioadă. Nici lucrările monografice referitoare la burghezia românească³ nu reușesc să analizeze în mod concret structura acesteia, ponderea ei în raport cu celelalte clase, procesele care aveau loc în sinul ei. Fără îndoială, această situație s-a datorat în mare parte lipsei datelor statistice-demografice care să permită stabilirea diferitelor clase și pături sociale, precum și al dezinteresului manifestat de istoriografia din trecut.

De altfel, problema este destul de complexă, deoarece clasele sociale nu constituiau organisme încheiate, bine definite, ale căror limite să poată fi stabilite cu ușurință. Procesul de cristalizare a claselor era, în perioada de care ne ocupăm, în dezvoltare : reprezentanți ai burgheziei colaborând cu moșierimea (Take Ionescu, Gh. Panu etc. de pildă), devenind membri ai Partidului Conservator ; la rîndul lor, reprezentanți ai moșierimii erau membri ai Partidului Național Liberal (D.Ă. Sturdza). Colaborarea dintre unele elemente ale burgheziei și ale moșierimii constituie una din trăsăturile specifice ale situației claselor sociale din

¹ Pentru începutul secolului al XX-lea dispunem de un material documentat care întreprinde o analiză amănunțită în legătură cu *Poziția păturilor sociale față de răscoala din 1907*, aparținând prof. univ. V. Maciu, publicat în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, București, Edit. Acad., 1957, de care ne-am folosit și noi în lucrarea de față.

² Vezi Petre I. Ghiață, *Scurtă privire asupra claselor sociale*, București, 1929, și *Problema claselor sociale*, București, 1942 ; D. Drăghicescu, *Partide și clase sociale*, București, 1922.

³ Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originile și rolul ei istoric*, București, 1925, și M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1924.

România de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Aceasta nu înseamnă că se poate pune un semn de egalitate între ponderea burgheziei în sînul moșierimii sau a moșierimii în sînul burgheziei, cum încerca să susțină Titu Maiorescu⁴, însă de o colaborare între diferitele elemente cu interese tangente din sînul burgheziei și moșierimii se poate vorbi cu toată certitudinea.

Determinarea claselor sociale, a raportului dintre ele, precum și a reciprocității lor de acțiune și de influențare, ajută la lămurirea conținutului și scopurilor partidelor politice, luptei dintre ele, precum și a altor aspecte.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea s-au produs unele schimbări calitative în situația claselor și a păturilor sociale. În linii generale a continuat procesul de dezvoltare și de cristalizare a claselor sociale specifice perioadei de dezvoltare a capitalismului: burghezia și proletariatul. Raporturile dintre clase au devenit mai complexe, s-a diversificat și s-a dezvoltat viața politică, complicându-se în același timp prin menținerea moșierimii, a rămășițelor relațiilor feudale, precum și a unei însemnate categorii de mici producători de mărfuri, atât la orașe, cât și la sate. Deși în structura socială moșierimea, ca deținătoare a majorității pămîntului, continua să fie încă o forță economică și politică în stat, e drept în descreștere, *burghezia*, ca una din clasele principale ale societății capitaliste românești, capătă în ultimele decenii ale secolului XIX o oarecare întîietate în viața politică a țării. Treptat, burghezia, cucerind importante poziții economice, avea să se impună, situîndu-se pe primul plan în rîndurile forțelor sociale.

Imediat după cucerirea independenței de stat, ca urmare a eforturilor și a luptei ei, a fost creată Banca Națională a României (1880), care a marcat un moment deosebit de important în dezvoltarea burgheziei românești. Crearea Băncii Naționale a constituit osatura întregului sistem bancar capitalist cu ajutorul căreia burghezia, și în primul rînd marea burghezie bancară, avea să-și asigure poziții dominante în economia întregii țări. Interesată în dezvoltarea economică generală a țării, în dezvoltarea industriei, a băncilor, a comerțului, a transporturilor, în tot ceea ce ținea de modernizarea țării, burghezia s-a impus în toate domeniile de activitate. Folosind aparatul de stat, ea a adoptat o serie de măsuri care au accelerat progresul social-economic al țării și, implicit, au contribuit la consolidarea pozițiilor ei economice. Astfel, în problema dezvoltării industriei, ea a militat pentru o politică protecționistă, care corespundea cerințelor obiective ale dezvoltării sociale și, implicit, servea intereselor ei. Se știe însă că industria era puternic frînată, printre altele, și de convenția comercială cu Austro-Ungaria, încheiată în 1875,

⁴ „Iar dacă e vorba de originea socială a celor ce compun partidele noastre actuale — arăta el —, e probabil că am găsi, în partidul numit național liberal, tot atîția descendenți din familiile boierești și mai mulți fanarioși decît în Partidul Conservator, care, la rîndul său, cuprinde în aceeași proporție elemente burgheze și țărănești” (Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. I (1866—1876), București, 1897, p. 51).

care nemulțumea nu numai burghezia, dar afecta în mod serios însăși interesele unei părți a moșierimii. Reprezentanții burgheziei au susținut cu puternice argumente necesitatea încurajării industriei, declanșând un curent de opinie împotriva convenției comerciale cu Austro-Ungaria. „Țara aceasta — arată Mihail Kogălniceanu — trebuie să aibă odată suveranitatea și a intereselor sale economice; ea trebuie să fie stăpîină la ea acasă, să arate că și ea are puterea ei și că nu are nevoie să cerșetorească nici tratate, nici convențiuni”⁵. În aceeași ordine de idei, A. D. Xenopol arăta că statul trebuie să dea în primul rînd sprijin industriei mari: „Industria mare este ceea ce trebuie să căutăm a dezvolta mai întîi în România”⁶. La rîndul său, P. S. Aurelian considera că „lipsa de protecțiune a muncii naționale, ne-ar expune a periclita nu numai interesele noastre economice, dar chiar ființa statului nostru”⁷.

Adoptarea tarifului vamal protecționist din 1886 și a legii „Măsurile generale pentru a veni în ajutorul industriei naționale” din aprilie 1887 au deschis burgheziei calea pentru dezvoltarea industriei capitaliste, care a constituit o cerință imperioasă în evoluția economică a țării, un factor esențial în organismul ei social și, implicit, în evoluția burgheziei. Datorită însă slăbiciunilor ei, a lipsei de capital și de experiență, burghezia a antrenat în această operă și capitalul străin. Emil Costinescu, raportorul legii de încurajare a industriei naționale, arăta în legătură cu aceasta: „Ceea ce ne lipsește nouă românilor nu este numai capitalul trebuincios întreprinderilor industriale, dar și de specialitate și experiență, fără de care asemenea întreprinderi nu pot să izbutescă... Pentru aceste cuvinte, proiectul de lege nu refuză industriașilor străini din România foloasele acordate în genere tuturor industriilor lor, ori de cine ar fi ele făcute”⁸. Într-adevăr, legea din 1887, care a fost privită ca „punctul de plecare al unei noi ere a burgheziei naționale, era capitalismului industrial”⁹, acorda avantaje tuturor acelora care se angajau să creeze întreprinderi industriale, indiferent de proveniența capitalului lor. Dar încurajînd numai pe aceia dintre întreprinzătorii care dispuneau de minimum 50 000 lei capital, respectiv 25 de lucrători, legea din 1887 încuraja, de fapt, numai marea industrie și deci marea burghezie industrială, căreia îi punea la dispoziție toate înlesnirile posibile: scutiri vamale, reduceri pentru transport, prime de fabricație, despăgubiri pentru export, docuri pentru magazinat warante de scompt comercial”¹⁰, ceea ce constituia un important sprijin în dezvoltarea industriei românești, contribuind la creșterea numerică a burgheziei, a forței ei economice.

Față de industria țărilor capitaliste avansate, industria din România, în special marea industrie, la sfîrșitul secolului al XIX-lea era slab dezvoltată și, ca atare, marea burghezie era slab reprezentată. *Ancheta industrială din 1901—1902* consemna pentru vechea Românie un număr de

⁵ Dezbaterile Adunării Deputaților pe 1886/1887, ședința din 4 februarie 1887, p. 516.

⁶ A. D. Xenopol, *Studii economice*, București, 1880, p. 235.

⁷ P. S. Aurelian, *Politica noastră vamală*, București, 1890, p. 10—11.

⁸ N. Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I (1888—1901), București, 1912, p. 180.

⁹ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, București, 1925, p. 33.

¹⁰ C. I. Brătianu, *Cîteva amintiri din rostul nostru social în timpul celor din urmă 40 de ani. 1866—1907*, București, 1908, p. 43.

62 188 de întreprinderi industriale¹¹, din care numai 625 reprezentau „marea industrie”. Este de menționat că, din acestea, 613 beneficiau de încurajarea statului, obținând avantajele legii de încurajare a industriei naționale (181) sau folosind favorurile create de protecționismul vamal (431). Pe de altă parte, 192 de întreprinderi¹², respectiv 30,7% din totalul celor 625, erau societăți industriale în consiliile cărora se aflau reprezentanți ai marii burghezii. Așa, de pildă, în industria hîrtiei, societatea „Letea”, înființată în 1881, avea ca director pe C. I. Brătianu, iar ca membri pe Constantin Porumbaru, Procopie Dumitrescu și alții; „Societatea anonimă pentru exploatarea de păduri și ferăstraie de vapori”, mai înainte fostă „Göetz”, avea ca președinte pe Alex. Băicoianu, iar ca membri pe prințul Barbu Știrbei; „Societatea anonimă română pentru industria forestieră”, înființată în 1872, avea ca președinte pe Mihail Pherekyde, vicepreședinte pe Const. Olănescu, iar ca membri pe I. G. Saita, I. N. Lahovari și alții. În industria de ciment, la „Societatea de bazalt și ceramică”, printre membrii consiliului de administrație figurau I. G. Poenaru-Bordea, Nicolae Zanne și alții¹³.

De fapt, burghezia mare era constituită dintr-o pătură subțire, compusă din proprietarii marilor întreprinderi industriale, bancare, comerciale etc. În legătură cu aceasta, C. Dobrogeanu-Gherea observa în mod just că, „lipsită, în bună parte, de marea industrie și deci de marele comerț, burghezia mare e foarte slab reprezentată”¹⁴. La rîndul său, Gh. Panu consemna și el că „țara noastră era redusă la cîteva mii de capitaliști...”¹⁵.

Cu toate că era redusă ca număr, marea burghezie cîștiga teren în defavoarea moșierimii. Încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea încep să se distingă unele familii de mari industriași, care se vor afirma în deceniile următoare, ca familia Grigore Alexandrescu, deținătoarea unor importante fabrici de tăbăcărie, familia Assan, posesoare a unor mari fabrici de făină, uleiuri vegetale, lacuri etc., familia Costinescu, proprietară a mai multor fabrici de cuie, sîrmă, șuruburi, var, cherestea etc.

Pe de altă parte, este de menționat că în rîndurile marilor industriași se găseau și numeroși mari moșieri deveniți industriași, ca prințul Barbu Știrbey, care poseda fabrici de sticlărie, de țesături de bumbac, fabrici de conserve, mori etc., fiind în același timp membru în diverse consilii de administrație ale unor societăți industriale, sau ca prințul Valentin Bibescu, posesor al unor fabrici de var, ipsos și cherestea, ca Negroponte, care avea fabrici de mobile și țimplărie, de var și ipsos, de celuloză și carton¹⁶. Gh. Gr. Cantacuzino (Nababul), viitorul președinte al Partidului Conservator, avea acțiuni la fabrica de ciment de la Brăila.

Alături de marea burghezie industrială se afirma marea burghezie bancară, grupată mai ales în jurul „Băncii Naționale”, socotită drept „o citadelă” a Partidului Național-Liberal în general și a Brătienilor în special. Banca Națională acordă importante credite marii burghezii, la

¹¹ Vezi *Ancheta industrială din 1901–1902*, vol. I, București, 1904, p. 6.

¹² *Ibidem*, p. 7.

¹³ *Balkan Compass*, Viena, 1914–1915, p. 297–299.

¹⁴ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neotobăgia*, București, 1910, p. 228.

¹⁵ Gh. Panu, *Chestiuni politice. Sufragiul universal*, București, 1893, p. 44.

¹⁶ Vezi N.I. Paianu, *Industria mare. 1866–1906*, ed. a II-a, București, 1966, p. 80–95.

conducerea ei perindându-se fruntași ai Partidului Național-Liberal, ca : Ion Cîmpineanu, Anton Carp, Emil Costinescu, Procopie Dumitrescu, Eugeniu Carada ca directori, Alex. Băicoianu, P. Stoicescu, C. Angelescu, Eugeniu Stătescu, I. C. Brătianu și alții ca cenzori¹⁷. În afara Băncii Naționale, cu sucursale existente în cele 25 de capitale de județe ale țării, marea burghezie avea la dispoziție numeroase alte case de bancă și societăți de credit. Numai în ultima decadă a secolului al XIX-lea s-au înființat 15 bănci, însumând un capital de 73 632 902 lei¹⁸, care au contribuit la creșterea burgheziei bancare. Întărirea burgheziei bancare nu era pe placul reprezentanților moșierimii. Referindu-se la rolul băncilor în întărirea burgheziei, Nicolae Filipescu arăta cu indignare că „ei (liberalii. — M. I.) au cîștigat citeva cetățui, și astăzi, cu funcționarii și cu datornicii de la băncile lor, această aristocrație a banului luptă în contra noastră... Partidul Liberal ține piept conservatorilor cu băncile și creditele, cu instituțiile sale financiare”¹⁹.

Nu mai puțin importantă era burghezia comercială, în rîndurile căreia se distingeau cîteva reprezentanți de seamă cu rol bine definit în ierarhia protipendadei burghze, ca, de pildă, D. Hagi-Teodorachi, președintele Camerei de comerț, proprietar al unei fabrici de cărămidă, Dumitru Bragadiru-Marinescu, proprietar al unor fabrici de alcool și bere, Chr. Staicovici etc.

Mult mai numeroasă decît marea burghezie (industrială, bancară, comercială), ca urmare a lărgirii pieței interne, era burghezia mijlocie. În componența acestei categorii intra cea mai mare parte a proprietarilor întreprinderilor industriale, încadrate de *Ancheta industrială din 1901—1092* în categoria „întreprinderilor mijlocii și mici”, în număr de 54 405, precum și ai celor 6 923 de „industrii speciale” : mori mici, joagăre, pive²⁰ etc. În structura burgheziei mijlocii intrau de asemenea comercianții și funcționarii întreprinderilor industriale și bancare, liber-profesioniștii, inginerii etc. Datorită faptului că nu dispunem de date statistice concrete, stabilirea numărului tuturor acestora este dificilă. Totuși, pe baza *Statisticii profesiunilor supuse impozitului de patentă pe anul 1903—1904* se poate constata existența a 1 325 de avocați, 10 364 de antreprenori, 151 de ingineri, 42 de bancheri etc.²¹. Lipsită de o forță economică suficientă, deși taxa pe patentă fusese redusă pentru profesiunile libere de la 10 % în 1 863 la 4 % în 1896, iar „aceia dintre patentari care exercitau mai multe comerțuri, industrii etc. în același local plăteau o singură taxă”²², burghezia mijlocie căuta adeseori sprijinul în capitalul străin.

¹⁷ V. Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale a României (1880—1924)*, București, 1928, p. 109—110.

¹⁸ Este vorba de Banca agricolă (1894), Banca generală română (1898), Banca poporului (1898) și Banca „Colentina” din București, apoi de cîteva bănci provinciale mai importante, ca Banca Mehedințului (1899) din T. Severin, Banca comerțului (1898) din Craiova, Societatea de economie din Piatra-Neamț (1899), Banca „Dunărea” din Tulcea (1890) etc. (V. Slăvescu, *Organizația de credit a României*, București, 1922, p. 202).

¹⁹ Nicolae Filipescu, *op. cit.*, p. 220—221.

²⁰ *Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. I, București, 1904, p. 6.

²¹ *Statistica profesiunilor supuse impozitului de patentă în anul 1903—1904*, București, 1905, p. 197—198 și 200—204.

²² *Ibidem*, p. 8.

În genere, burghezia, în totalitatea ei, poseda venituri care contrastau cu acelea ale celorlalte clase și păături sociale. Potrivit unor calcule ale vremii, la începutul secolului al XIX-lea un număr restrîns de proprietari urbani (528), avînd un venit de peste 10 000 de lei, încasau anual o sumă doar cu 25% mai mică decît 103 355 de persoane care aveau un venit ce nu depășea 600 de lei. Cu toate acestea, burghezia nu era atît de puternică, încît să impună o politică economică netă în favoarea dezvoltării capitalismului, care necesita lărgirea pieții interne prin înlăturarea resturilor feudale din agricultură și prin mărirea puterii de cumpărare a maselor. Ea nu a pus problema lichidării moșierimii datorită atît slăbiciunilor ei economice, cît și faptului că în Partidul Național-Liberal, principala sa organizație politică, în afara burgheziei industriale și bancare existau numeroși moșieri mijlocii și mici, precum și mari arendași²³, care n-ar fi acceptat o asemenea măsură. În plus, condițiile externe nu permiteau acest lucru. Aripa moșierească din Partidul Național-Liberal, al cărui principal exponent era D. A. Sturdza, se opunea unei asemenea măsuri. De altfel această aripă ducea o luptă ascunsă împotriva exponenților capitalului bancar, reprezentați prin membrii familiei Brătianu și ai susținătorului ăcestuia Eugeniu Carada²⁴. Pe de altă parte, așa cum arătam mai sus, burghezia însăși avea însemnate proprietăți funciare. Anumite grupări însă ale burgheziei, mai ales ale burgheziei industriale, se pronunțau totuși pentru restrîngerea puterii economice a moșierimii, propunînd în acest sens în 1897, atunci cînd problema țărănească începuse să se pună cu acuitate, înființarea „Casei rurale”, prin mijlocirea căreia moșile scoase în vînzare trebuiau să treacă pe bază de credit în mîinile țărănimii înstărite. Instituția „Casei rurale” a întîmpinat însă o opoziție puternică din partea moșierimii, care vedea în aceasta o măsură îndreptată împotriva proprietății, „o lege de desproprietărire a proprietarilor”, cum se exprima Nicolae Filipescu²⁵.

Vintilă Brătianu, unul din reprezentanții capitalului bancar, doctrinar al liberalilor și susținător al „Casei rurale”, răspunzînd lui N. Filipescu, preciza că prin „Casa rurală” se urmărea o posibilitate de trecere treptată a pămîntului moșieresc în mîinile țărănimii înstărite. „Casa rurală” — arăta el — s-a pus ca urmare a necesității de a se da satisfacțiune unei chestiuni nu numai sociale, dar și economice, chestiunii transformării normale a proprietății mari, transformare care se produce pretutindeni”²⁶. Burghezia industrială și bancară, ce domina Partidul Național-Liberal, era interesată în accelerarea ritmului dezvoltării capitalismului, orientîndu-se spre o anumită reducere a mării proprietăți funciare. Această poziție era împărtășită întru totul și de reprezentanții burgheziei mijlocii

²³ V. Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala din 1907*, în *Studii și referate privind răscoalele țărănești*, București, Edit. Acad., 1957, p. 122.

²⁴ Profund nemulțumit de politica lui D. A. Sturdza — care, dorind să ajungă cît mai repede în guvern, în timpul crizei economice-financiare din 1899—1901 s-a opus ca Banca Națională să ajute statul, iar în 1901, ca prim-ministru, ministru de externe și ad-interim la război, a luat măsura de a interzice ofițerilor să voteze —, Eugeniu Carada, în urma unei aspre scrisori trimise lui D. A. Sturdza, îl invită să respecte Constituția, amenințîndu-l cu demisia din Comitetul executiv al Partidului Național-Liberal (vezi M. Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada, 1837—1910*, București, 1937, p. 339—340).

²⁵ Nic. Filipescu, *op. cit.*, vol. I, p. 322.

²⁶ Vintilă Brătianu, *Scrieri și cuvîntări*, vol. I, București, 1938, p. 124.

și mici, interesați și ei în lărgirea pieții interne și a unor transformări burghezo-democratice. În această privință, Gh. Panu, unul din reprezentanții acesteia, deși cu o poziție politică fluctuantă, susținea necesitatea împroprietăririi țăranilor din moșiile statului și după terminarea acestora din moșiile particulare, precum și acordarea votului universal. „Existența acestei țări — spunea el — rezidă în cea mai mare parte în cele 4 500 000 de săraci sau cu avere modestă, iar nu în cele câteva zeci de mii de orășeni sau bogătași”²⁷.

În genere, burghezia — prin organizația sa politică Partidul Național-Liberal — a adoptat o serie de măsuri care au contribuit la accelerarea progresului social al țării. În același timp însă, ea a ținut seama și de anumite deziderate ale moșierimii, ceea ce a constituit o frână în dezvoltarea țării.

O dată cu dezvoltarea industriei și a burgheziei se afirmă *proletariatul*, „clasa muncitorilor salariați moderni, care, neposedând mijloace de producție proprii, sînt nevoiți să-și vîndă forța lor de muncă pentru a putea trăi”²⁸. Dezvoltarea proletariatului — clasa fundamentală a societății capitaliste, care începuse să se afirme ca o forță socială înaintată încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea — a constituit un factor de cea mai mare importanță pentru destinele istorice ale țării noastre. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în condițiile creșterii în ansamblu a clasei muncitoare, a crescut și proletariatul modern de fabrică. Numai în „marea industrie” prelucrătoare erau, potrivit datelor statistice, 37 325 de muncitori²⁹, reprezentînd aproximativ 30% din numărul total al muncitorilor din industria prelucrătoare de 107 010. În categoria proletariatului industrial modern de fabrică intrau de asemenea muncitorii din industria carboniferă, din prelucrarea țiteiului, de la căile ferate, muncitorii din porturi etc.

În comparație cu țările din Apusul Europei, mai dezvoltate din punct de vedere industrial și unde proletariatul de fabrică era rupt de lumea satului, de agricultură, în România el păstra încă puternice legături cu masa țăranimii ruinate, din rîndurile căreia provenea. La Căile ferate, în întreprinderile petroliere, pe șantierele de construcții, în porturi, precum și în industria forestieră, muncitorii păstrau încă legături cu satul respectiv unde posedau mici întinderi de pămînt, ceea ce explică într-o oarecare măsură și interesul pe care clasa muncitoare îl avea față de țăranime, față de nevoile ei.

O trăsătură de evidențiat în legătură cu proletariatul industrial din țara noastră este aceea că, deși în ansamblu numărul muncitorilor de fabrică era relativ scăzut, totuși concentrarea lor atinsese un nivel ridicat. Potrivit datelor *Anchetei industriale din 1901—1902*, întreprinderile cu pînă la 50 de muncitori, reprezentînd 70,7%, nu concentrau decît 24,9% din muncitori, în timp ce întreprinderile cu peste 100 de

²⁷ Gh. Panu, *op. cit.*, p. 43—44.

²⁸ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Edit. politică, 1958, p. 466.

²⁹ *Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. I, p. 118.

muncitori, deși reprezentau numai 13,4% din totalul mării industrii prelucrătoare, concentrău 56,6% din totalul muncitorilor de fabrică³⁰.

Aprorape 40% din numărul muncitorilor din industria mare se aflau în județul Ilfov și în București, care era nu numai centrul administrativ și cultural cel mai însemnat al țării, dar în același timp și centrul industrial și politic cel mai puternic. „Județul Ilfov și, în special, capitala țării — constata *Ancheta industrială*... — constituie centrul cel mai activ și mai important pentru producția industrială”³¹. De asemenea, proletariatul industrial era concentrat în mare măsură și în județul Prahova, unde existau 78 de întreprinderi încadrate în marea industrie, având un număr total de 3770 de muncitori³², precum și în porturile Galați și Brăila, care concentrău un mare număr de muncitori indispensabili atât întreprinderilor industriale, cât mai ales comerțului intens de cereale ce se efectua aici. Este de reținut că numai în întreprinderile mării industrii din orașul Galați lucrau 2325 de muncitori³³.

Situația proletariatului era grea, deși reprezentanții ai burgheziei și ai moșierimii încercau să demonstreze că, datorită slabei dezvoltări a industriei și implicit a proletariatului, în România de la sfârșitul secolului al XIX-lea nu se puneau probleme muncitorești stringente. În realitate, clasa muncitoare suferea crunt de pe urma întregului cortegiu de consecințe care decurgeau din dezvoltarea capitalismului. Având o asemenea situație, ea a desfășurat largi acțiuni pentru îmbunătățirea condițiilor ei de muncă și de trai, pentru cucerirea de drepturi și de libertăți cu caracter general-democratic (drept de vot universal, garantarea și lărgirea drepturilor cetățenești, egalitatea în drepturi a femeilor cu bărbații), pentru progresul țării. „Propășirea în toate țările lumii — remarca istoricul A. D. Xenopol — este datorită acelei clase a societății care este nemulțumită de starea ei de lucruri existentă. Ea pornește, de obicei, de la clasele apăsate și dezmoștenite de bunurile acestei lumi”³⁴.

Clasa muncitoare, ca una care era lipsită de mijloacele de producție, s-a afirmat ca o clasă socială militantă nu numai pentru propriile sale interese, ci și ca apărătoare a intereselor generale ale poporului român. Ea avea conștiința de clasă cea mai dezvoltată, fapt de altfel remarcat de

³⁰ Repartizarea întreprinderilor mării industrii după numărul muncitorilor:

Categoria muncitorilor	Nr. întreprinderilor	%	Numărul muncitorilor	%
Până la 25	253	40,8	2 779	7,5
De la 25 la 50	186	29,9	6 497	17,4
„ „ 50 la 100	99	15,9	6 855	18,3
„ „ 100 la 500	75	12,1	15 357	40,9
„ „ 500 la 1000	7	1,1	4 354	11,6
Peste 1000	1	0,2	1 513	4,1
Total	621*	100	37 325	100

* Pentru 4 întreprinderi nu s-a putut face clasificarea (Vezi *Ancheta industrială din 1901-1902*, vol. I, p. 118).

³¹ *Ancheta industrială* . . . , vol. I, București, 1904, p. 38.

³² *Ibidem*, p. 39.

³³ *Ibidem*.

³⁴ A.D. Xenopol în *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 123.

unul dintre sociologii de la începutul secolului al XX-lea, care menționa că, „întru cât privește conștiința de clasă, desigur că proletariatul industrial o are mai dezvoltată decât oricare alta. Este fără îndoială clasa cea mai conștientă de sine și de interesul ei. Condițiile ei de viață, traiul în aglomerații urbane, dependența ei imediată de salariu, de valoarea salariului, perfectă omogenitate de situații și de interes între toți membrii ei fac din clasa proletară clasa cea mai solidară și cea mai conștientă de sine și de interesul ei”^{34 bis}. În genere, este de reliefat că n-a existat domeniu de activitate în care clasa muncitoare să nu-și fi formulat puncte de vedere înaintate, corespunzătoare necesităților de dezvoltare ale țării.

Acțiunile tot mai hotărâte inițiate de clasa muncitoare, mai ales după crearea P. S. D. M. R., au atras asupra ei teama și ostilitatea claselor dominante, care s-au văzut nevoite să facă, concomitent cu măsurile de prigonire, unele concesii. Exprimînd teama claselor dominante față de acțiunile clasei muncitoare, Nic. Filipescu arată în expunerea de motive asupra legii minelor din 1895: „Trăim, d-lor miniștri, într-o țară în care aceste chestiuni nu sînt încă acute. Cu cît va propăși munca națională, cu atît se vor ivi și la noi problemele care s-au ivit aiurea; să dăm lucrătorilor noștri o organizare astfel încît să ne punem la adăpostul unor pericole care, în țările cele mari, amenință nu numai proprietatea statului, dar care în țările cele mici amenință însăși existența lor”³⁵.

Piedici serioase întîmpina mișcarea socialistă și din partea elementelor burghezo-liberale aflate în conducerea P. S. D. M. R. Concentrîndu-și activitatea aproape în exclusivitate asupra luptei politice, redusă la cadrul parlamentar, și văzînd în partid mai mult un aparat de agitație pentru campaniile electorale, aceste elemente au procedat la dezorganizarea partidului și la trecerea lor în bloc în Partidul Național-Liberal.

Specificul dezvoltării politice și economice și nerezolvarea problemei agrare au făcut ca în structura socială a țării noastre să se mențină încă multă vreme *moșierimea*. Fiind legată de o formă de proprietate și de relații învechite, depășite istoricește, *moșierimea* a jucat un rol politic negativ, opunîndu-se reformelor și schimbărilor menite să ducă societatea spre progres. Ea disprețuia și combătea cu înverșunare transformările pe cale de înfăptuire elaborate de reprezentanții înaintați ai burgheziei, pe care le eticheta ca imitații ce nu corespundeau specificului țării noastre. În realitate, ea se împotriva transformărilor, deoarece acestea loveau în interesele ei de clasă. În acest sens sînt semnificative relatările unuia dintre reprezentanții *moșierimii*, Radu Rosetti. Vlăstar al unei vechi familii boierești, care în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea își vînduse moșia, devenind înalt funcționar de stat, Radu Rosetti, deși membru activ al Partidului Conservator, nu se sfa să spună că „îndeobște membrii vechii clase boierești, care au mai păstrat o avere teritorială, se agață cu cerbicie de principiul sfințeniei dreptului de proprietate și nu vor să audă de nici o intervențiune a statului pentru a modifica dis-

^{34 bis} D. Drăghicescu, *Partide și clase sociale*, București, 1922, p. 43.

³⁵ Nic. Filipescu, *op. cit.*, p. 167.

tribuirea proprietății sau pentru a supune raporturile dintre țaran și stăpîn la un control mai eficace din partea statului”³⁶.

Proprietară a majorității pămîntului, deși din punct de vedere numeric constituia o cantitate neglijabilă în raport cu milioanele de țărani lipsiți sau avînd pămînt puțin, moșierimea constituia încă o forță economică și politică în stat. Într-adevăr, un număr de 4171 de mari proprietari de pămînt³⁷, care posedau da la 100 de ha în sus și reprezentau aproximativ doar 0,39% din totalul proprietarilor de pămînt, stăpîneau 46,54% din întregul pămînt cultivabil al țării. În realitate, numărul marilor proprietari era și mai mic. Referindu-se la aceasta, Radu Rosetti arăta că „partea marii boierimi, a cărei interese vin în conflict cu interesele țărănimii, se ridică la o cifră inferioară aceleia de 4 171”, că „sînt cîțiva bogătași care posedă 10, 20 și 30 moșii”³⁸. Din rîndurile celor 4 171 de mari proprietari se desprindea o pătură subțire de numai 1 563 de mari latifundiari, avînd de la 500 de ha în sus, care alcătuia marea moșierime. După calculele lui C. Stere, marea moșierime se reducea la mai puțin de 1 563 de familii. În articolul *Latifundiile*, C. Stere scria : „În România, cei vreo mie de mari proprietari stăpînesc 4 000 000 ha, cu o mijlocie de proprietar care nu numai e de 3 ori mai mare ca această mijlocie în Anglia și de 2 1/2 ori mai mare ca în Irlanda, dar care întrecea și pe cea din Scoția, țări vestite prin latifundiile lor”³⁹.

De obicei, marii proprietari își arendau moșiile, petrecîndu-și cea mai mare parte a timpului — iar unii avîndu-și chiar domiciliul stabil în străinătate — în Franța, Italia și Elveția. Radu Rosetti nota în legătură cu aceasta că „mulți din boierii mari, rămași încă cu moșii, le arendează chiar în Moldova, iar în Țara Românească arendarea este regulă... așa că... se poate zice că numai în prea puține locuri se mai găsesc urmașii boierimii mari în conflict zilnic de interese cu țărani”⁴⁰. La rîndul său, economistul G. Maior arăta că „puțini dintre marii proprietari își cultivau singuri moșiile și țineau cont de progresele tehnicii, înzestrîndu-și moșiile cu ceea ce era necesar unei exploatări moderne, cea mai mare parte arendîndu-le”. Printre cei care își căutau singuri de moșii, el cita pe Alex. Cantacuzino-Paşcani⁴¹.

Pe de o parte, nedeprinși cu eforturile necesare organizării producției, marii moșieri preferau să-și arendeze moșiile unor elemente cămătărești, al căror capital „erau brațele locuitorilor cărora le dă pămînt, iar aceștia, drept chirie, îi dă muncă”⁴², iar pe de altă parte, incapabili de a-și mai cultiva singuri moșia sub regimul proprietății burgheze, după cum observa E. Lovinescu, care desfăcuse vechile legături feudale și ca un corolar necesar „camăta”⁴³, o mare parte a marii moșierimi era în continuu regres. În lupta economică cu arendașii, ea pierdea tot mai mult terenul și o dată cu aceasta și însemnătatea ei. Cea mai mare parte a moși-

³⁶ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, București, 1907, p. 576.

³⁷ După calculele lui C. Stere, numărul proprietarilor cu peste 100 ha era de 4 111.

³⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 579.

³⁹ „Viața românească”, 1 908, nr. 5, p. 302.

⁴⁰ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 575.

⁴¹ G. Maior, *România agricolă*, București, 1911, p. 135.

⁴² Marin Petrescu, *Studii economice. Moșia Dedulești din județul Brăila*, în „Hotărnicii de moșii”, D.O., p. 2.

⁴³ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, p. 199.

ilor sale erau ipotecate la Creditul funciar rural. Moșierimea nu avea acces la creditele Băncii Naționale, acordate prin casele județene. Toate intervențiile ei făcute pe lângă Banca Națională au rămas fără rezultat⁴⁴. La un moment dat, Consiliul Băncii Naționale înclina să admită propunerea de a scosta efectele agricole de o valoare mai mare de 5 000 de lei. Cel care s-a opus însă a fost Eugeniu Carada. „El și-a dat seama — aprecia un autor — că, dacă Banca Națională ar fi primit la scont efecte de o valoare mai mare de 5 000 lei, întregul portofoliu agricol ar fi fost compus numai din polițele moșierilor, iar casele județene ar fi încetat să-și îndeplinească misiunea lor de creare a burgheziei sătești”⁴⁵, în care era interesat în cel mai înalt grad Partidul Național-Liberal.

În 1894 a fost înființată Banca agricolă cu scopul tocmai de a ridica proprietatea mare, de a-i da o oarecare preponderență, de a procura moșierimii capitalul necesar, dar aceasta nu a îndreptățit așteptările. Ea a pierdut cu totul din vedere acest scop, efectuând afaceri de scont, export de cereale ca oricare altă bancă⁴⁶. Cu toate acestea, nu se poate spune că Banca agricolă nu sprijinea moșierimea, scontând polițele ei, primind valori în depozite, făcând vânzări sau cumpărări de titluri sau de produse agricole în contul agricultorilor etc.⁴⁷.

Din punct de vedere politic, moșierimea (mare, mijlocie și mică) era grupată în Partidul Conservator. Ca apărător al proprietății moșierești, Partidul Conservator — expresia politică autentică a tradiționalismului, după care tînjea atât de mult moșierimea — nu concepea nici un fel de schimbări care ar fi dus la micșorarea rolului moșierimii. Cu toate acestea, rolul politic al Partidului Conservator este după 1884 în descreștere, deși în rîndurile lui fuseseră atrase în ultimul deceniu al secolului trecut unele elemente burgheze, în scopul tocmai de a întări poziția moșierimii în fața asaltului burgheziei. Aceste elemente s-au dovedit însă în mare parte dizolvante (Take Ionescu, Gh. Panu etc.).

În timp ce rolul economic și politic al moșierimii era în continuă scădere se afirma o pătură subțire, arendașimea. Profitând de slăbiciunea moșierimii, arendașii au acaparat o mare parte a pămîntului, ridicîndu-se pe ruinele acesteia⁴⁸. Cei mai mulți dintre ei n-aveau nimic a face cu agricultura, provenind din rîndurile micilor prăvăliași și comisionari

⁴⁴ Prin 1884 moșierii s-au adresat ministrului de finanțe, G. Lecca, rugîndu-l să stăruiască la Banca Națională pentru a obține admiterea la scont și a efectelor agricole mai mari de 5 000 de lei (Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada. 1837—1910*, București, 1937, p. 245).

⁴⁵ M. Gr. Romașcanu, *op. cit.*, p. 245. De altfel, moșierii nu-i puteau trece cu vederea lui Carada nici faptul că el pusese în circulație bancnotele, care, înmulțindu-se mereu, au contribuit la creșterea puterii economice a burgheziei, inclusiv a arendașilor în dauna moșierimii. „Datorită bancnotelor lui s-au putut ridica la ranguri și la averi oamenii noi, cu nume necunoscute, care apucaseră în scurtă vreme să conducă și să guverneze această țară. De aici și ura aceea profundă și frica aproape superstițioasă a păturii noastre boierești de băncile și de creditele liberale, pe care le bănuiau patronate toate din umbră de Eug. Carada (M. Gr. Romașcanu, *op. cit.*, p. 289).

⁴⁶ G. Maior, *op. cit.*, p. 284.

⁴⁷ C. Jormescu și I. Popa-Burcă, *Harta agronomică a României*, București, 1907, p. 116.

⁴⁸ „Locul boierului autohton nu l-a luat deocamdată orașeanul — arăta E. Lovinescu —, ci, mai ales, vechilul, adică tot un element rural, care însă, și prin lipsa de tradiție, și prin energie nouă, avea să devină mai lesne auxiliariul burgheziei” (E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 200).

de cereale care cîstigaseră bani și apoi, prin influențe locale și politice, s-au aruncat în areni de moși. „Mulțimea de arendași — nota G. Maior — s-a recrutat mai cu seamă dintre comisionarii și exportatorii de grîne care au dat avansuri proprietarilor pe cereale și apoi au luat ei înșiși moșia în arendă. Mulți dintre ei erau „misiții și interpușii băncilor ori caselor de export — încît nu știi dacă nu au constituite gaj—sau sechestrul pe recolte, ori custode pe moșie, ori că este simplu interpusul băncii creditoare”⁴⁹.

În privința utilității arendașilor, în literatura de specialitate s-au purtat unele discuții în sensul că, dacă unii îi socoteau necesari și de oarecare folos într-o țară agricolă și cu proprietate mare predominantă⁵⁰, avînd în vedere faptul că văduvele, orfanii și instituțiile de binefacere nu-și puteau îngriji moșiile și deci erau nevoite să le arendeze, alții, dimpotrivă, considerau că arendașii puteau lipsi. Printre aceștia din urmă se număra și Nicolae Filipescu, după care arendașul nu era indispensabil. „Profitul pe care-l cîștigă intermediarul — arăta el — ar trebui, fără neajuns, să se împartă pe viitor numai proprietarului și țăranului”⁵¹. Ca unul care își cultiva singur moșia, Nicolae Filipescu era potrivnic arendașilor, care acaparaseră zeci și sute de ha de pe urma cărora scoteau mari beneficii.

Din punct de vedere politic, arendașimea, în special cea din Moldova, puternic sprijinită de finanța austriacă, era legată de Partidul Conservator prin fracțiunea junimistă, care lua deschis apărarea trusturilor arendașești constituite spre sfîrșitul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea.

În structura societății românești de la sfîrșitul secolului trecut, un loc de cea mai mare importanță îl ocupa *țărănimea*, care, numericeste, reprezenta peste 81 % din totalul populației țării⁵². Deși ocupa această poziție, din punct de vedere economic țărănimea se afla, în raport cu celelalte clase și pături sociale, în completă stare de inferioritate. În mare parte lipsită de mijloace de producție, de pămînt, de unelte de muncă etc., țărănimea era supusă unei adînci exploatări din partea moșierilor și a arendașilor.

Din situația repartizării pămîntului rezultă că, în timp ce 4171 de mari moșieri stăpîneau 3 787 192 ha, revenindu-i fiecăruia, în medie, peste 1 920 ha, proprietatea țărănească de pînă la 10 ha, aparținînd la mai bine de un milion de țărani (1 015 302), deținea o suprafață de 3 319 695 ha, revenind, în medie doar 3,27 ha. Pe de altă parte, dacă avem în vedere repartizarea veniturilor realizate, rezultă că cei peste un milion de țărani aveau un venit anual mai mic de 600 de lei fiecare, în timp ce un număr de numai 2 248 de mari proprietari aveau un venit de peste 10 000 de lei fiecare⁵³. Aceste cifre evidențiază antagonismul dintre marea masă a țărănimii, care ducea o existență condamnată la

⁴⁹ G. Maior, *România agricolă*, București, 1911, p. 156.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Nic. Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I (1888—1901), București, 1912, p. 126.

⁵² *Anuarul statistic al României*, vol. I, București, 1908, p. 22—23.

⁵³ Nicolas Xenopol, *La richesse de la Roumanie*, București, 1916, p. 106—107.

privațiuni permanente, și un număr restrâns de moșieri și arendași care realizau venituri imense.

Este știut că țărănimea nu era omogenă, în rîndurile ei distingîndu-se, după modul de cîștig și de stare materială, mai multe categorii : a) țărani lipsiți de pămînt, care, nevoiți să-și cîștige existența, lucrau în schimbul unui salariu ; ei constituiau categoria proletariatului agricol ; b) țărani săraci cu întinderi de pămînt mici, care nu le asigurau existența, fiind nevoiți să lucreze pe moșii la arendași și la moșieri și chiar la țărani înstăriți ; c) țărani mijlocași, care, în genere, posedau întinderi de pămînt de pe urma cărora își asigurau trebuințele, deși uneori și aceștia erau nevoiți să apeleze la moșieri și la arendași, și, în sfîrșit, d) burghezia sătească, care dispunea de întinderi de pămînt de pe urma cărora scotea venituri importante, care nu numai că-i ajungeau pentru îndestularea gospodăriei, ci îi și prisoseau, permițîndu-i să-și pună și ceva deoparte.

Deși repartizarea proprietății funciare nu poate fi considerată ca unic criteriu pentru caracterizarea structurii țărănimii, ea este totuși unul din indicii cei mai importanți. În linii generale, lipsa pămîntului caracteriza proletariatul agricol ; ca atare, cei 300 000 de țărani fără pămînt, pe care îi indică datele statistice⁵⁴, trebuie socotiți ca alcătuiind categoria proletariatului agricol. Lotul mai mic de 5 ha caracteriza țărănimea săracă ; în această situație erau cele 744 564 de gospodării țărănești⁵⁵, care, neajungîndu-le pămîntul, erau nevoite să-și cîștige existența prin angajare sau învoieli la arendași, moșieri sau la țărani înstăriți. Lotul de 5—10 ha caracteriza țărănimea mijlocașă, care constituia o pătură subțire de numai 176 375 de gospodării, reprezentînd doar 14,03 % din totalul gospodăriilor țărănești. Țărănimea mijlocașă avea o situație extrem de instabilă. Greutățile fiscale, concurența pe care o întîmpina mai ales din partea burgheziei sătești, ca și eventualitatea unei recolte proaste, făceau ca mulți mijlocași să sărăcească, să îngroașe rîndurile țărănilor săraci și chiar ale proletariatului agricol.

În genere, nedispunînd sau avînd puțin pămînt de muncă, țărănimea era nevoită să muncească în dijmă pămîntul moșierilor și al arendașilor, asigurînd acestora forța de muncă necesară efectuării muncilor agricole. Pe de altă parte, aceștia, speculînd nevoia de pămînt și de imaș a țărănimii, sporeau în mod sistematic obligațiile, exploatînd-o în mod dureros. „Raporturile de învoieli dintre țărani, pe de o parte, și proprietari și arendași, pe de altă parte, erau atît de aspre, atît de neumane și atît de umilitoare — arăta G. D. Creangă — , încît nici într-o colonie oarecare, în Congo, nu se va găsi stări mai nesănătoase de cum erau ele înainte de revolta din 1907”⁵⁶. În baza legilor de învoieli agricole, moșierii și arendașii smulgeau o parte din ce în ce mai mare din produsul total realizat de țărănime, care suporta o dublă exploatare : cea decurgînd din

⁵⁴ G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România, 1907* (tabela 6 recapitulativă). Statistica aceasta se baza pe imbinarea recensămintelor proprietății din 1896, 1902 și 1905.

⁵⁵ În legătură cu numărul țărănilor fără pămînt și cu mai puțin de 3 ha, Radu Rosetti scria : „... Ceea ce este absolut sigur este că numărul țărănilor cu mai puțin de 3 ha sau fără pămînt de loc este foarte mare...” (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 494.).

⁵⁶ G. D. Creangă, *Considerațiuni generale asupra reformelor agrare și asupra expropriării*, București, 1913, p. 19.

relațiile capitaliste și pe cea generată de sistemul bazat pe dijmă. În afara de aceasta, țărănimea trebuia să facă față unei puternice presiuni fiscale, proprietatea țărănească fiind mult mai mult impusă la hectar decît proprietatea moșierească, ceea ce contribuia la ruina ei.

Elementul cel mai puternic economic este în sinul țărănimii îl constituia burghezia sătească, a cărei dezvoltare și consolidare au fost favorizate mai ales după răscoala din 1888, prin însăși legea de vânzare a bunurilor statului. Dacă, înainte de răscoala din 1888, moșierimea, voind să dețină singură monopolul pămîntului și temîndu-se de concurența burgheziei sătești, își manifestase opoziția față de aceasta, după răscoală ea era interesată în dezvoltarea și consolidarea burgheziei sătești, pe care voia s-o transforme într-un instrument de apărare a mării proprietăți.

În legătură cu aceasta, unul din observatorii politici, referindu-se la legea lui P.P. Carp din 1889, arată : „După ce i-au contestat cu atîta înverșunare proprietatea pămîntului, acum cel dintîi lucru pentru țăran este proprietatea lui, căci proprietatea îi asigură neatîrnarea materială. De aici apărarea proprietății cu orice preț. . . De aici legile sau propunerile de protejare a țăranului și a proprietății lui, inalienabilitatea și indivizibilitatea micii proprietăți”⁵⁷. Legea pentru vânzarea bunurilor statului din 1889 venea și în sprijinul burgheziei sătești. Conform prevederilor legii, în afara loturilor mici de 5 ha, din fiecare moșie scoasă în vânzare trebuia rezervată 1/4 pentru loturi mari de 10 și 25 ha. În baza acestei legi, numai între anii 1889 și 1896 s-au vîndut 20 360 ha la un număr de 1 548 de țărani, din care 1 163 au cumpărat loturi de 10 ha, iar 386 loturi de 25 ha⁵⁸.

Conform datelor recensămîntului fiscal din 1905, burghezia sătească se reducea la o pătură subțire de numai 36 318 proprietăți agricole, însă puternică economic este, deținînd 695 953 ha, adică 8,89% din întreaga suprafață țărănească. În realitate, ea era cu mult mai mare, deoarece în rîndurile ei trebuie să socotim și alte categorii sociale rurale, ca negustorii de tot felul de la sate, precum și pe unii preoți și învățători, care, deși, în genere, nu posedau proprietăți agricole peste 10 ha, prin adaosul salariului aveau venituri echivalente cu acelea ale burgheziei sătești⁵⁹. Forța economică a burgheziei s-a manifestat puternic prin băncile populare de la sate (care încep să se constituie din 1891), al căror număr a crescut în timp de zece ani la cîteva sute. Numai între 1 aprilie — 1 decembrie 1901 s-au înființat 168 de bănci⁶⁰.

Acțiunea de constituire a băncilor populare, al căror ascuțiș era îndreptat împotriva cămătarilor, a fost puternic sprijinită de Spiru Haret, membru marcant al Partidului Național-Liberal, care a antrenat în această mișcare întreaga intelectualitate a satelor (preoți și învățători). Băncile populare veneau mai ales în sprijinul burgheziei sătești, căreia îi puneau la dispoziție credite cu dobînză relativ mică, procurîndu-i în comision instrumente agricole, îngrășăminte, sîmînță etc. De altfel,

⁵⁷ E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 118.

⁵⁸ *Anuarul statistic al României*, București, 1904, p. 240, vezi și G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, p. XXXVI.

⁵⁹ V. Maciu, *op. cit.*, p. 125.

⁶⁰ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 487.

cea mai mare parte a capitalului acestor bănci se datora burgheziei sătești, care, dispunând de bani, utiliza munca salariată, avînd rolul hotărîtor la sate. „Satul nostru — nota Radu Rosetti — este o alcătuire plutocratică; într-însul dictează frunțașii, țărani cu stare... Frunțașii alcătuiesc în sat o aristocrație după chipul celorlalte aristocrații, adică monopolizează pentru ei puterea și abuzează de slăbiciunea celor mici... De obicei, într-un sat cu spirit normal, frunțașii stăpînesc și țin cu desăvîrșire în friu sărăcimea”⁶¹.

Cea mai mare parte a țărănimii era neștiutoare de carte: peste 80% din numărul bărbaților și peste 91% din acela al femeilor.

Deși Constituția și legile țării prevedeau o seamă de libertăți de organizare, de întrunire, de drept de vot la Colegiul al III-lea (țărănesc), acestea nu erau respectate, astfel că, practic, țărănimea, care forma majoritatea populației țării, era lipsită de drepturi politice. Combătînd clasele dominante, care în numele censului, al averii, în numele proprietății mari, în numele industriei sau al agriculturii mari încercau să excludă pe cei care nu aveau avere, pe cei ce nu erau mari proprietari, Gh. Panu arăta: „În luptele politice, reacționarii și stăpînitorii nu se sfiesc de a pune înaintea interesul lor și a căuta să excludă marea majoritate a cetățenilor de la drepturi politice...”⁶². El releva în continuare faptul că „ceea ce dă acestei țări caracterul de stat, de nație cu expresie politică este mulțimea, sînt milioanele de țărani și de suflete din masa populară. Apoi nu este revoltător ca tocmai aceia care justifică existența noastră de popor cu numărul lor cel mare și cu interesele lor legate de acest pămînt, tocmai aceia să fie sacrificați politicește în profitul unei pături subțiri sociale, oricît de bogată și de cultă ar fi ea...?”⁶³. Mai departe, el constata că, din punct de vedere economic, „țărănimea are mai mari interese economice angajate decît pătura subțire a proprietarilor mari rurali și urbani”⁶⁴.

O parte a burgheziei sătești, dîndu-și seama că nu se putea aștepta la nici un sprijin din partea marii burghezii, a încercat încă din 1881 să organizeze un partid politic al țărănimii prin înființarea în comuna Mușetești (Argeș) a aceluia „Comitet al țărănilor”. Inițiatorul acestei încercări a fost învățătorul C. Dobrescu-Argeș. În vederea constituirii „partidei țărănești”, C. Dobrescu-Argeș a alcătuit și a publicat un proiect de program⁶⁵, care, în domeniul agrar, prevedea modificarea legii privind vînzarea moșiilor statului, în sensul acordării de loturi fiecărui țăran cu mai puțin de 5 ha de pămînt. În proiect se arăta de asemenea necesitatea adoptării unei legi preconizînd scoaterea în vînzare a moșiilor aparținînd domeniilor coroanei, instituțiilor și chiar particularilor. Totodată, proiectul preconiza înființarea unei bănci subvenționate de stat cu ajutorul căreia să poată fi cumpărate moșiile aparținînd marilor proprietari pentru

⁶¹ *Ibidem*, p. 585—589.

⁶² Gh. Panu, *Chestiuni politice. Sufragiul universal*, București, 1893, p. 41.

⁶³ *Ibidem*, p. 44.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 42. Pe de altă parte, P.P. Carp, recunoștea și el că „poporul n-a putut să profite de libertatea (de a alege.— *M.I.*) ce i s-a dat. El, adică masa electorală, a devenit un instrument docil în mîinile guvernanților” (C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, 1936, p. 165).

⁶⁵ Pentru amănunte în legătură cu „partida țărănească”, vezi Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967, p. 181—186.

a fi revândute în loturi mari și mici țăranilor. Se înțelege că loturile mari urmau să fie cumpărate de țăranii înstăriți, de burghezia satelor. Oricum, încercarea de constituire a unui partid „țăranesc” n-a avut sorți de izbândă, fiind „zdrobit”, cum se exprima N. Iorga, la puțin timp de moșierime ⁶⁶.

În cadrul societății românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în afară de burghezie, proletariat, moșierime și țăranime existau largi pături mijlocii, alcătuite din mici meseriași, intelectuali și alte categorii sociale, care erau interesate în mod obiectiv în dezvoltarea democratică a țării.

Meseriașii alcătuiau o pătură însemnată a societății românești. Existența unui mare număr de meseriași, aproximativ 166 000 la începutul secolului al XX-lea ⁶⁷, se datora faptului că industria mașinistă era încă slab dezvoltată, astfel că o serie de necesități ale pieței interne erau satisfăcute de meseriași. Creșterea importului de produse fabricate și dezvoltarea industriei au accentuat procesul de decădere a meseriilor mai ales după 1873, când a fost desființat regimul breslelor. Produsele industriei de fabrică se vindeau pe piață la prețuri mult mai reduse decât acelea efectuate de meseriași. Lipsiți de ateliere, de magazine de desfacere, de materii prime și de unele perfecționate, de credite ieftine, meseriașii suportau o puternică concurență din partea industriei mașiniste. În plus, ei trebuiau să facă față taxelor tot mai apăsătoare instituite de stat, din care cauză cei mai mulți, neputându-le plăti la timp, se ruinau, trecînd în rîndurile proletariatului industrial.

Lipsiți de o lege care să-i pună la adăpost de concurență și lăsați vreme de aproape 30 de ani (1873—1902) fără o reglementare a condițiilor lor de muncă, meseriașii s-au aflat într-o continuă frământare. Pentru a atrage atenția cercurilor guvernante asupra situației lor, meseriașii au desfășurat o serie de acțiuni, organizînd mai multe congrese și întruniri, în care au cerut cu insistență reglementarea meseriilor și apărarea intereselor lor. Pentru a pune capăt agitațiilor meseriașilor, guvernanții au alcătuit unele proiecte de legi. Așa, în 1888, P.P. Carp a elaborat un astfel de proiect de lege care încerca rezolvarea problemei meseriașilor prin reînființarea obligatorie a breslelor. Proiectul n-a căpătat putere de lege datorită faptului că liderul junimist n-a ajuns să supună proiectul în discuția corpurilor legiuitoare, fiind înlăturat din guvern. Agitațiile meseriașilor au luat proporții și mai mari, manifestîndu-se cu deosebită putere în perioada crizei financiare din anii 1899—1901. Mișcarea lor însă nu se datora atît efectelor crizei financiare, cît, mai ales concurenței ce li se făcea din partea marilor capitaliști ⁶⁸. Nicolae Filipescu, ministrul dome-

⁶⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 287.

⁶⁷ Stabilit pe baza lucrării lui Lazăr Theodor și Fr. Robin-Derescu, *Starea și statistica meseriilor*, București, 1901, p. 16 și 131. Alte statistici indică o cifră mai mică, și anume 97 755, din care 53 587 meseriași, 26 400 calfe și 17 768 ucenici (*Anuarul statistic al României*, București, 1901, p. 22).

⁶⁸ „Din studiul păsurilor diferitelor meserii și din memoriile Camerei de comerț — se arăta într-o lucrare — reiese că și în această ramură a activității noastre naționale se observă același fenomen ca și în multe altele . . .”; și mai departe: „Din rapoartele Camerei de comerț și industrie și din procesele-verbale încheiate la consfătuirile ținute în lunile martie, aprilie, mai și iunie reiese că mulți se tem de industria mare și de concurență . . .” (Lazăr Theodor și Fr. Robin-Derescu, *op. cit.*, p. 12).

niilor, a încercat în 1900 să oprească agitațiile lor, care deveniseră „amenințătoare”, alcătuind un nou proiect de lege pentru organizarea meseriilor. Proiectul lui Filipescu mergea însă pe linia susținută de P.P. Carp; el vedea rezolvarea chestiunii meseriașilor în a) obligativitatea breslelor, b) în instituirea de școli-ateliere și c) în asigurarea meseriașilor prin înființarea caselor de ajutor, subvenționate de comune. Nici acest proiect n-a ajuns însă în dezbaterile Camerei și a Senatului.

Agitațiile meseriașilor au culminat cu manifestația de stradă din 12/25 februarie 1902, care a avut ca rezultat ciocniri violente între meseriași și poliție. Manifestația a determinat guvernul liberal al lui D.A. Sturdza să supună a doua zi în discuția parlamentului proiectul legii meseriilor elaborat de V. Missir, care a și fost votat. Pentru moment, meseriașii s-au liniștit. Dar, pe măsură ce industria mașinistă câștiga teren, situația meseriașilor se înrăutățea. Concurența mării industrii era nimicitoare. De aceea, după 1902, procesul de ruinare a meseriașilor devenea tot mai rapid; tot mai mulți dintre ei se ruinau și intrau în rîndurile proletariatului industrial. O dată cu aceasta creșteau și nemulțumirile lor.

O altă pătură socială importantă o constituia *intelectualitatea*. De fapt, ea ocupa o situație intermediară, apropiindu-se în parte, prin atitudine și prin concepție, de burghezie, fiind sub o formă sau alta, subordonată de aceasta, slujind interesele ei, iar în parte de muncitorii salariați. Situația intermediară, instabilă, contradictorie de multe ori, a acestei pături se datora și faptului că ea nu constituia o categorie socială omogenă, ei o pătură ai cărei membri proveneau din diferitele clase sociale și, mai frecvent din rîndurile păturilor mijlocii. Psihologia și conștiința intelectualilor proveniți din păturile mijlocii reliefau K. Marx și F. Engels, erau determinate în mod fundamental de situația contradictorie a maselor mic-burgheze. „Într-o societate înaintată — arătau ei —, mic-burghezul ... este orbit de grandoarea mării burghezii și simpatizează cu suferințele poporului. El este în același timp burghezul și poporul. În forul său interior, el se mîndrește că este imparțial, că a găsit echilibrul just, care are pretenția că se deosebește de calea de mijloc. Un astfel de mic-burghez zeifică *contradicția*, căci contradicția este esența ființei sale. El însuși nu e altceva decît întruchiparea contradicției sociale”⁶⁹. Pe de o parte, intelectualii slujeau interesele burgheziei și difuzau ideologia acesteia în sinul maselor, iar pe de altă parte ei însuși sufereau de pe urma exploatareii capitaliste. De aici, șovăiala, contemplarea și, mai ales, individualismul intelectualului mic-burghez, în contrast cu solidaritatea de care da dovadă proletariatul.

În ciuda faptului că intelectualitatea nu avea o concepție unitară, că în rîndurile ei se răspîndiseră puncte de vedere contradictorii, este de reliefat că din rîndurile ei s-au ridicat o serie de savanți, cei mai mulți pregătiți în cele două universități de la București și Iași, ca: Spiru Haret și Gheorghe Țițeica în domeniul matematicii, P. Poni și dr. C. I. Istrati în domeniul chimiei, Grigore Cobălcescu în domeniul geologiei și paleontologiei, Grigore Antipa și Emil Racoviță în domeniul biologiei, Gh. Marinescu și Toma Ionescu în domeniul medicinei, P.S. Aurelian în domeniul economiei, A.D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga și alții în domeniul istoriei

⁶⁹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 27, București, Edit. politică, 1966, p. 438.

etc. O parte a intelectualilor era atașată de mișcarea socialistă, promovind în rândurile maselor populare ideile înaintate ale acesteia. Avem în vedere în primul rând intelectualii cu tendințe revoluționare din deceniul al optulea al secolului al XIX-lea : Nicolae Zubcu-Codreanu, Eugen Lupu, iar în următoarele decenii Traian Demetrescu, Anton Bacalbașa, Emil Racoviță, dr. Ștefan Stîncă, D. Voinov, Ion Cantacuzino, ca, de altfel, întreaga pleiadă a scriitorilor din jurul revistei „Contemporanul” : Alex. Vlahuță, I.L. Caragiale, G. Coșbuc, M. Sadoveanu etc.

La sfârșitul secolului al XIX-lea se observă o creștere însemnată a diferitelor categorii de intelectuali în general, a numărului funcționarilor în special și, ca atare, a populației neproductive. Potrivit statisticilor vremii, în 1901 existau 102 560 funcționari diverși⁷⁰, reprezentând aproximativ 2% din totalul populației țării. Cea mai mare parte a lor duceau o viață plină de privațiuni. Astfel aproape 43% aveau un salariu mai mic de 50 de lei, ceea ce însemna că erau foarte apropiați de muncitorii salariați, iar peste 33% între 50 și 100 de lei. Deci mai bine de 76% aveau un salariu mai mic de 100 de lei⁷¹, în timp ce mai puțin de 1% aveau salarii între 500 și 1 000 de lei. Aceasta însemna că exista o deosebire mare între păturile inferioare ale funcționarilor și cele superioare, acelea care aveau un salariu de peste 500 de lei și care, de fapt, duceau o viață burgheză. Masa mare a funcționarilor aveau venituri reduse, fiind apropiată de muncitorii salariați, uneori avînd aproape aceeași situație ca și aceștia.

Din cele câteva aspecte relatate aici reiese că, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, clasele și păturile sociale se găseau într-un continuu proces de transformare și de cristalizare, mai ales burghezia și proletariatul. Cît privește moșierimea, aceasta era bine definită din punct de vedere economic, constituind, datorită egoismului și exclusivismului ei, o adevărată castă, aflată într-un permanent conflict cu țărănimea, pe a cărei temelie se rezema întregul edificiu al societății. Condițiile de viață și de muncă ale țărănimii erau dintre cele mai dezastuoase; de aici și mișcările aproape neîntrerupte care au culminat cu marea răscoală a țărănimii din primăvara anului 1907. Celelalte pături, meseriașii și intelectualitatea, ocupînd situații intermediare, își duceau și ele cu greu existența, întrucît, sub acțiunea legilor obiective ale producției capitaliste, cea mai mare parte a lor se ruina, se proletariza.

⁷⁰ *Anuarul statistic al României*, București, 1904, p. 137.

⁷¹ *Ibidem*.

FACTORII DETERMINANȚI AI VARIAȚIILOR ARENZII ȚĂRĂNEȘTI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA ÎN ROMÂNIA

DE

V. LIVEANU (responsabilul temei), C. LULEA,
L. ASĂNĂCHESCU, V. MEDELEANU, C. MOȚEI

Una dintre tendințele noi ale cercetării istorice pe plan internațional este utilizarea matematicii și a calculatorului electronic. Această tendință s-a afirmat atât la ultimul Congres internațional de științe istorice (Moscova, august 1970), cât și la Conferința internațională despre „Matematica în arheologie și istorie” (Mamaia, septembrie 1970).

Articolul de față își propune să prezinte câteva rezultate preliminare ale unei experiențe de aplicare a matematicii în studiile istorice, efectuată la Institutul de istorie „N. Iorga” din București cu colaborarea unor institute de calcul¹.

Matematica și calculatorul electronic pot fi utilizate pentru găsirea extrem de rapidă a datelor cantitative sau calitative privind o anumită problemă (date înregistrate în prealabil pe cartele, benzi, discuri) sau pentru cercetarea *relațiilor* dintre diferite date, procese și obiecte. În ce privește aceste relații, matematica și calculatorul pot fi utilizate pentru stabilirea mai rapidă a unor relații care, principial, pot fi stabilite și prin metodele istorice tradiționale (de pildă experiențele privind stabilirea filiației dintre manuscrisele aceleiași cronici)² sau pot fi utilizate pentru descoperirea unor relații imposibil de sesizat prin metodele tradiționale.

¹ V. Liveanu, inițiatorul și coordonatorul studiului, a redactat prezentul articol. V. Medeleanu și C. Moței, documentariste, lucrează la stringerea și la înregistrarea datelor, precum și la efectuarea calculor manuale. C. Lulea și L. Asănăchescu, matematiciene, asigură punerea în punct a programelor și efectuarea lucrărilor legate de prelucrarea datelor la calculatorul electronic al Centrului de calcul al Universității din București. Mulțumim tovarășului academician N. Teodorescu, directorul Centrului de calcul al Universității din București, și tovarășului I. Văduva, directorul adjunct al Centrului, pentru sprijinul acordat în efectuarea lucrării. În cercetarea problemei, V. Liveanu a beneficiat de colaborarea cu F. Pottier, de la „Centre d'Études Sociologiques” din Paris, care a asigurat de asemenea prelucrarea unor date și căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

² Vezi experiența lui S. Niță în articolul publicat în numărul de față al revistei.

Cu ajutorul matematicii și al calculatorului, istoricul poate descoperi relații care permit fie serierea cronologică (de pildă a inscripțiilor) sau clasificarea unor obiecte (de pildă a obiectelor arheologice), fie investigarea proceselor istorice, a dependențelor, a interacțiunilor dintre fenomenele istorice, ceea ce duce la elucidarea relațiilor cauzale și funcționale și, în general, a legităților și a determinismului istoric. Tocmai investigarea acestor din urmă categorii de conexiuni reprezintă treapta superioară, obiectivul istoriei, care se vrea cu adevărat științifică. Ne-am propus de aceea să încercăm folosirea matematicii și a calculatorului pentru descoperirea unor relații istorice *care nu pot fi cercetate cu mijloace tradiționale* și care permit investigarea determinismului istoric.

Pentru studierea relațiilor cauzale, și, în general, a dependențelor dintre fenomenele social-istorice este necesară studierea *asocierii* dintre variațiile fenomenelor. Deoarece fenomenele sociale sînt rezultatul interacțiunii unei multitudini de factori, cercetarea gradului de asociație dintre diferitele fenomene istorice este deosebit de dificilă. Dintre numeroșii factori care acționează la un anumit moment, care sînt cei care influențează fenomenul ce ne interesează? Variațiile căror factori sînt legate între ele? Care este importanța relativă a variației fiecărui factor în complexul de factori de care depinde un proces istoric dat? Pentru a răspunde la aceste întrebări este necesar să stabilim măsura asociației dintre fenomenul care ne interesează și variația altor factori. Intensitatea asociației dintre variațiile diferiților factori este reflectată de indicatorii corelației.

1. REGRESIE ȘI CORELAȚIE

Caracteristica unui element (obiect, individ, fenomen) care poate varia de la un element la altul sau de la un moment la altul se numește variabilă.

Cînd valorilor numerice ale unei anumite variabile îi corespund valori numerice *strict determinate* ale altei variabile, se spune că între cele două variabile există o *dependență funcțională* (sensul matematic al conceptului „dependență funcțională” nu trebuie confundat cu sensul curent al conceptului de relație funcțională. Dependența funcțională este o *relație matematică*, care poate exprima fie o relație cauzală, fie o relație de alt gen).

Dar în procesele în care acționează numeroși factori, deci și în procesele istorice, relațiile de dependență dintre diferitele fenomene iau foarte rar forma relațiilor de dependență *funcțională*. În procesele istorice, dependența dintre fenomene ia mult mai frecvent forma relațiilor așa-numite de dependență statistică sau de *corelație*. În cazul dependenței statistice dintre două variabile x și y , nu există o relație precis determinată între *fiecare* valoare numerică a variabilei x și *fiecare* valoare numerică a variabilei y ; există însă o relație precis determinată între *ansamblul* valorilor variabilei x și *ansamblul* valorilor variabilei y , și anume ansamblul valorilor variabilei y se grupează în cadrul anumitor limite dependente de ansamblul valorilor lui x .

Dacă avem un număr de date privitoare la două variabile (de pildă mărimea arenzii în fiecare județ din România în 1906, notată cu y , și numărul plugurilor moșierilor în județele din România în același an, notat cu x), se poate stabili o ecuație de gradul I, numită ecuație de *regresie liniară*, care să exprime pe y în funcție de x , așa încît 1) suma abaterilor valorilor *reale* ale variabilei y de la valorile lui y *estimate* pe baza ecuației de regresie să fie egală cu zero, iar 2) suma *pătratelor* acestor abateri să fie *minimă*³. Se poate stabili o ecuație asemănătoare care să exprime pe x în funcție de y .

Se pot stabili și alte ecuații de regresie care să nu fie de gradul I (numite ecuații de *regresie neliniară*) și care să exprime variabila y în funcție de variabila x , așa încît suma abaterilor valorilor *reale* ale variabilei y față de valorile variabilei y *estimate* pe baza fiecărei dintre aceste ecuații să fie zero, iar suma *pătratelor* acestor abateri să fie *minimă*.

Corelația este *asocierea* variațiilor a două variabile printr-o ecuație de regresie, deci printr-o relație cantitativă. Corelația poate fi *liniară* cînd ecuația de regresie este liniară (de gradul I) sau *neliniară* (cînd ecuația de regresie nu este de gradul I). Indicatorul gradului de asociere, de corelare, a variațiilor a două variabile prin ecuație de regresie, deci printr-o relație cantitativă, este *raportul de corelație*.

Pătratul raportului de corelație arată în ce măsură variația unei variabile poate fi explicată prin ecuația de regresie. Dacă raportul de corelație între x și y este 0,800, atunci 64% din variația variabilei y se poate explica printr-o ecuație de regresie (restul variației se explică prin legătura cu alte variabile).

Un indicator al intensității corelației în cazul corelației *liniare* este *coeficientul de corelație*, cunoscut și sub numele de coeficientul de corelație Bravais-Pearson. Coeficientul de corelație arată în ce grad între variațiile a două caracteristici cantitative există o asociație, care poate fi descrisă printr-o ecuație de regresie de gradul I.

Coeficientul de corelație liniară variază între $+1$ și -1 . Cînd coeficientul de corelație este pozitiv, relația dintre cele două caracteristici cantitative este directă: cînd x crește, crește și y , iar cînd x scade, scade și y . Cînd semnul este negativ, relația este inversă: cînd x crește, y scade, iar cînd x scade, y crește. Cînd coeficientul de corelație este 0, între cele două caracteristici cantitative nu se poate stabili nici o ecuație de gradul I. Cînd coeficientul de corelație este $+1$ sau -1 , între cele două caracteristici există o dependență funcțională; în acest caz, fiecărei valori reale a variabilei x îi corespunde și în realitate exact valoarea variabilei y calculată pe baza ecuației de regresie.

³ În caz că variabila y este exprimată în funcție de variabila x printr-o ecuație de gradul I, expresia matematică are forma $y = a + bx$, a și b fiind constante (reamintim că gradul ecuației este dat de cel mai mare exponent al lui x). În cazul nostru, ecuația ar avea următoarea formă:

mărimea arenzii = $a + (bx$ numărul plugurilor moșierilor)

a și b fiind constantele caracteristice ale ecuației de regresie, care se pot calcula plecînd de la valorile reale ale celor două variabile. În cazul nostru, valorile reale ale variabilei y sînt valorile arenzii în diferitele județe aflate din izvoare istorice, iar valorile *estimate* ale variabilei x sînt valorile calculate pe baza ecuației de mai sus, pornindu-se de la valorile reale ale variabilei x (adică de la numărul plugurilor moșierilor în diferitele județe, indicat în statisticile vremii).

Cînd valoarea absolută a coeficientului de corelație între variabilele x și y este mai mare decît valoarea absolută a coeficientului de corelație dintre variabilele y și z , atunci corelația dintre x și y este mai mare decît corelația dintre y și z .

Pătratul coeficientului de corelație arată în ce măsură variațiile variabilei y și cea a variabilei x pot fi explicate prin respectiva ecuație de regresie liniară.

Se poate calcula de asemenea coeficientul de *corelație multiplă*, care indică gradul de *interacțiune* dintre mai multe caracteristici, intensitatea dependenței unei caracteristici cantitative y de variația mai multor variabile $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$. De asemenea se poate calcula coeficientul de *corelație parțială*, care indică intensitatea asociației dintre două variabile y și x_1 în cazul că valorile altor variabile x_2, x_3, \dots, x_m ar fi fost menținute constante.

Statistica matematică a elaborat o serie de proceduri care indică în ce condiții și cu ce probabilitate indicatorii corelației calculați pentru un eșantion (de pildă pentru 40 de comune) sînt apropiați de indicatorii corelației pentru întreg ansamblul (în cazul de mai sus pentru toate comunele țării).

Cercetarea factorilor determinanți ai unui proces social-economic din trecut constă de multe ori în căutarea *variabilelor* de care depinde evoluția altei variabile. În astfel de situații, indicatorii corelației pot ajuta istoricului să descopere factorii pe care îi caută.

2. FACTORII DETERMINANȚI AI „ARENZII ȚĂRĂNEȘTI“ PROBLEME ȘI IZVOARELE

Se știe că înainte de primul război mondial, circa 2/3 din suprafața cultivabilă a proprietății moșierești se cultiva cu inventarul și cu forța de muncă ale țăranilor (în general ale țăranilor cu pămînt puțin), care luau în arendă loturi din pămîntul marilor proprietari⁴. Înțelegem prin „arendă țărănească”, termen cu totul convențional, arenda plătită de țăranii pentru pămîntul luat în arendă de la marea proprietate. Formele acestei arenze sînt cunoscute: arenda în natură, arenda în muncă, arenda în bani transformată în arendă în muncă etc. Baza acestui sistem, numit în literatura istorică și social-economică „sistemul muncii în dijmă”, este de asemenea cunoscută: persistența mării proprietăți moșierești, lipsite de suficient inventar agricol.

Caracterul sistemului, de tranziție de la feudalism la capitalism, a fost deseori analizat de istorici, economiști și sociologi. Creșterea arenzii țărănești în perioada 1870—1906 a fost pusă în lumină încă din 1906 de ancheta oficială condusă de G.D. Creangă⁵. Dar o cercetare specială asupra factorilor determinanți ai variației arenzii țărănești nu s-a întreprins încă. Multitudinea factorilor care pot fi presupuși a influența cuan-

⁴ V. Liveanu, M. Rusenescu, T. Lungu, M. Iosa, I. Kovács' și V. Bozga, *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921*, București, 1967, p. 41.

⁵ G.D. Creangă, *Creșterea arenzii pămîntului în bani și în dijmă, a pășunatului și a prefurilor muncilor agricole de la 1870—1906*, București, 1908.

tumul arenzii este extrem de mare. Metodele tradiționale nu permit o verificare temeinică a tuturor ipotezelor care se pot face cu privire la acțiunea pe care fiecare dintre factorii care ar trebui examinați o exercită în realitate asupra variației arenzii.

Metodele matematice permit însă depășirea acestei dificultăți. Datele existente permit calcularea unor indicatori ai corelației. Dacă lipsa unor date suficiente pentru perioada 1870—1900 îngreuiază studiul *diacronic*, vertical, al factorilor care influențau mărimea arenzii plătite de țărani, datele mult mai bogate relative la situația de la începutul secolului al XX-lea permit un studiu *sincronic*, orizontal, asupra factorilor determinanți ai variației arenzii. Și anume, dispunem, pe de o parte, de date provenite din ancheta efectuată de G. D. Creangă în 1906 privitoare la mărimea arenzii pe mai mult de 800 de moșii, reprezentând peste 20% din numărul moșiilor și peste 25% din suprafața cultivabilă a proprietății moșierești. În fiecare județ, moșiile supuse anchetei au fost alese în așa fel, încât să ofere o imagine a arenzii țărănești mijlocii din județ. Pe de altă parte, avem o serie de date statistice *complete* pe județe, referitoare la cele mai diferite aspecte.

Am încercat a analiza relația dintre variația arenzii medii pe județe în 1906 și variația altor factori calculați tot pe județe. Datele privitoare la factorii presupuși a determina mărimea arenzii nu sînt toate din 1906 și nici măcar din același an. Dar este vorba de date care privesc anii imediat anteriori (1902—1905) și care pot fi considerate relevante și pentru anul 1906 (cu atît mai mult cu cît o bună parte a arenzilor plătite în 1906 erau arenzii prevăzute în învoielii pe mai mulți ani, încheiate în anii anteriori). Date privitoare la suprafața și la numărul proprietăților țărănești de 0,1—5 ha și 5—10 ha există numai pentru anul 1896, dar pot fi de asemenea luate în considerație, deoarece schimbările față de 1906 n-au fost prea mari ⁶.

Un studiu orizontal al factorilor determinanți ai arenzii țărănești medii pe județe în 1906 apare deci posibil din punctul de vedere al documentației statistice existente.

Propunîndu-ne să cercetăm cauzele variației arenzii plătite de țărani moșierilor în așa-numitul sistem al „muncii în dijmă” (precizăm, dacă mai este nevoie, că prin „muncă în dijmă” se înțelege în literatura de specialitate întreaga muncă prestată de țărani în contul arenzii datorate moșierilor), am ajuns la concluzia că pe baza datelor existente ar trebui luați în considerație într-o etapă preliminară 90 de factori (variabile) indicați în tabelul 1.

O parte din factorii luați în considerație sînt numai apropiați de cei pe care am fi dorit să-i studiem, dar ne-am oprit asupra lor obligați fiind de lipsa unor date mai adecvate. De pildă, în cazul variabilei 44, a trebuit să luăm în considerare numărul plugurilor agricultorilor care aveau mai puțin de 100 ha numai pentru că nu există alte date. Am fi

⁶ În 1896 existau 920 939 de proprietari a 0,1—10 ha, care dețineau în total 3 153 645 ha (G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, tabela 6). În 1905 numărul acestor proprietăți era de 1 015 302, iar suprafața pe care o dețineau era de 3 319 695 ha (N. R. Căpităneanu, *Raport prezentat domnului ministru de finanțe asupra recensămîntului fiscal din anul 1905*, București, 1906).

dorit să dispunem de date privind plugurile agricultorilor care posedau mai puțin de 50 ha, dar în lipsa lor am luat variabila 44, așa cum se vede din tabel. Dacă unii dintre indicatorii (factorii, variabile) luați în considerație prezintă din acest punct de vedere imperfecțiuni, raportînd caracteristici din ani diferiți sau aparținînd altor categorii de proprietăți decît cele care ar fi trebuit luate în mod normal în considerație, aceasta se explică prin lacunele izvoarelor statistice, care atît de des impietează cercetarea istorică. Pentru a expune motivele introducerii în tabelă a fiecărei variabile, ar trebui să lungim prea mult articolul de față. Credem însă că motivele care au dictat această alegere sînt evidente.

Am dorit să ținem seama atît de repartitia proprietății funciare, cît și de repartitia inventarului agricol; am dorit să ținem seama atît de situația agriculturii, cît și de situația economică generală, atît de factorii economici, cît și de cei geografici, demografici și culturali. Am dorit să *nuanțăm* explicațiile. Care dintre categoriile de proprietăți exercitau o influență mai mare asupra arenzii, proprietățile de 5—10 ha sau cele de 2—3 ha, cele de 0,1—10 ha sau numărul proprietarilor din aceleași categorii? Acesta este genul de întrebări la care am crezut că trebuie să răspundem cînd am introdus variabile ca 6—9, 13—19 etc.

Precizăm aici că prin „capi de familie fără pămînt” avem în vedere cifrele rezultate din ancheta efectuată în 1905 sub conducerea lui Scraba. „Țăranii neproprietari”, cuprind și pe „copărtașii” care beneficiau efectiv de o parte din lotul familial (în general mai mic de 5 ha), fără a fi însă proprietari din punct de vedere juridic, fără a figura deci pe rolurile fiscale care au servit la alcătuirea statisticii „neproprietarilor”.

Intrucît formele arenzii variau de la moșie la moșie, a trebuit să găsim date comparabile pentru a caracteriza diferitele obligații în natură, muncă și bani contractate de țărani ca arendă.

Ne-am oprit atenția în primul rînd asupra raportului dintre numărul zilelor de muncă prestate de țăranul arendaș *pentru marea proprietate* (în contul unui hectar luat în arendă), pe de o parte, și numărul zilelor de muncă prestate de țăran *pentru recolta rămasă lui* (de pe hectarul luat în arendă), pe de altă parte.

Acest raport arată, în fond, cîte hectare lucra țăranul-arendaș pentru marea proprietar în contul unui hectar luat în arendă. S-ar putea spune că este vorba de rata supramuncii la hectar.

Raportul menționat este totodată raportul dintre cota-parte din recoltă preluată de marea proprietate pentru un hectar dat în arendă țăranului și cota-parte din recoltă rămasă țăranului. Îl vom numi *rata arenzii*⁷.

⁷ Am făcut abstracție de deosebiriile dintre fertilitatea loturilor arendate țăranilor și a celor rezervate de marea proprietate pentru cultura în regie.

Vasta și extrem de prețioasă lucrare a lui G. D. Creangă consacrată învoielilor agricole⁸ oferă posibilitatea de a se calcula rata arenzii⁹. Am putut astfel calcula media aritmetică ponderată a ratei arenzii pentru fiecare județ¹⁰ (este vorba deci în fiecare județ de media ponderată a arenzii pe 25—30 de moșii, selectate de autorii anchetei în scopul de a da o imagine asupra arenzii medii).

Ar fi fost interesant de stabilit cuantumul arenzii socotit la *prețul produselor*, cu alte cuvinte prețul produselor obținute de marea proprietate în contul arenzii pentru un hectar. Datele existente nu oferă această posibilitate. Lucrarea lui Creangă oferă o serie de date privitoare la „prețul zilelor de muncă” prestate de țărani în contul arenzii la un hectar, adică suma pe care ar fi trebuit s-o plătească moșierul dacă zilele de muncă prestate de un țaran în contul arenzii unui hectar ar fi fost prestate de un muncitor angajat pe bani¹¹. Aceste date oferă unele indicații interesante asupra resorturilor intime ale funcționării sistemului muncii în dijmă.

3. COEFICIENȚII DE CORELAȚIE LINIARĂ A ARENZII ȚĂRĂNEȘTI ÎN 1905. CONSIDERAȚII ASUPRA DOMENIULUI LOR DE VALABILITATE

În tabela de mai jos indicăm coeficienții de corelație liniară între 90 de variabile (factori), pe de o parte, rata arenzii și arenda în bani la ha, socotită la prețul muncii, pe de altă parte. Pentru calcularea corelației liniare dintre variabilele 91 și 92 și celelalte 90 de variabile, s-a folosit un calculator BM 360/30. S-au calculat de asemenea la calculatorul electronic coeficienții de corelație dintre fiecare pereche de variabile (variabila 1 cu toate variabilele de la 2 la 92, variabila 3 cu toate variabilele de la 1 la 92 etc.). În total, la calculatorul electronic s-au calculat 3 200 de coeficienți de corelație în mai puțin de jumătate de oră. Cu o mașină de calcul electrică de birou, calcularea unui coeficient de corelație ia unui cercetător 5—6 ore. Comentariile sînt de prisos.

⁸ *Invoielile agricole în România în vigoare pe anul 1906*, București, 1907.

⁹ Pentru 23 de județe, G.D. Creangă indică direct pentru *fiecare* moșie atît numărul zilelor de muncă necesare pentru cultivarea unui hectar luat în arendă de țărani, cît și numărul zilelor de muncă pe care în schimbul acestui hectar luat în arendă țaranul trebuia să le lucreze pentru marea proprietate. Pentru nouă județe, în care prevala „arenda în bani transformată în muncă”, G.D. Creangă indică 1) „prețul muncii” necesare pentru cultivarea hectarului luat în arendă de țaran și 2) „arenda în bani” (apropiat în fapt de „prețul muncii” efectuate de țărani în contul arenzii datorate marelui proprietar). Cu alte cuvinte, arenda plătită de țaran și munca necesară pot fi evaluate în 23 de județe în zile-muncă, iar în nouă județe în bani. Menționăm că pentru fiecare moșie am luat media dintre rata arenzii la cultura grîului și rata arenzii la cultura porumbului.

¹⁰ Cu alte cuvinte, am ținut seama și de suprafața moșiilor. Dacă pe o moșie de 100 ha arenda era de 50 lei la ha, iar pe o moșie de 200 ha arenda era de 100 de lei la ha, media aritmetică a arenzii era de 75 lei, iar media aritmetică ponderată a arenzii era de

$$\frac{(100 \times 50) + (200 \times 100)}{300} = 83,33 \text{ lei.}$$

¹¹ S-a luat în considerație în mod diferențiat suma plătită pentru diferitele lucrări agricole, ținîndu-se seama, pentru arat, cărat și alte lucrări, de suma plătită unui lucrător angajat pe bani cu plugul, carul și vitele lui.

Variabila (între paranteze anul la care se referă datele disponibile)	Coeficienți de corelație liniară cu	
	rata arării	arenda în bani (calculată la prețurile muncii)
1. Suprafața cultivabilă (1905) ¹ Suprafața totală (1905) ²	-0,029	-0,008
2. Suprafața de pășune (1905) ¹ Suprafața totală (1905)	-0,093	-0,292
3. Suprafața pădurilor (1905) ¹ Suprafața totală (1905)	0,185	-0,093
4. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) ³ Suprafața totală a proprietăților (1902, 1905) ^{3,4}	0,126	-0,085
5. Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902) ³ Suprafața totală a proprietăților (1902, 1905)	0,140	-0,080
6. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Suprafața proprietăților pînă la 10 ha (1905) ⁴	-0,084	-0,198
7. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Suprafața proprietăților de 0,1 - 5 ha (1896) ³	-0,423	-0,332
8. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Suprafața proprietăților de 5 - 10 ha (1896) ³	0,290	0,193
9. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Suprafața proprietăților de 10 - 50 ha (1905) ³	0,061	0,137
10. Suprafața proprietăților de 10 - 50 ha (1905) Suprafața proprietăților de 0,1 - 50 ha (1905) ^{3,4}	-0,541	-0,397
11. Suprafața proprietăților de 5 - 10 ha (1896) Suprafața proprietăților de 0,1 - 50 ha (1905)	-0,306	-0,377
12. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul țăranilor neproprietari (1904) ³	-0,473	-0,426
13. Numărul țăranilor neproprietari (1904) Numărul proprietarilor a 0,1 - 50 ha (1905) ^{3,4}	0,460	0,218
14. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul țăranilor proprietari a 0,1 - 50 ha + numărul țăranilor neproprietari (1904, 1905) ^{3,4}	-0,271	-0,260
15. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul proprietăților de 0,1 - 50 ha (1905)	-0,161	-0,188
16. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 - 5 ha (1896) ³	-0,411	-0,291
17. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 - 10 ha (1905) ⁴	-0,293	-0,248
18. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul proprietarilor a 5 - 10 ha (1905) ³	0,098	-0,149
19. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul proprietarilor a 10 - 50 ha (1905) ³	0,136	0,197
20. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 - 5 ha + numărul țăranilor neproprietari (1896, 1904)	-0,430	-0,337
21. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 - 10 ha + numărul țăranilor neproprietari (1904, 1905)	-0,364	-0,304
22. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul țăranilor neproprietari (1904)	-0,540	-0,161

Variabila (Intre paranteze anul la care se referă datele disponibile)	Coeficienți de corelație liniară cu	
	rata arenzii	arenda în bani (calcu- lată la prețul muncii)
23. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 — 50 ha (1905)	-0,270	-0,290
24. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 — 10 ha (1905)	-0,372	-0,314
25. Numărul proprietarilor de peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 — 5 ha (1896)	-0,421	-0,316
26. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 — 50 ha + numărul țără- nilor neproprietari (1904, 1905)	-0,405	-0,387
27. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 — 10 ha + numărul ță- ranilor neproprietari (1904, 1905)	-0,423	-0,361
28. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 0,1 — 5 ha + numărul țăra- nilor neproprietari (1896, 1904)	-0,468	-0,364
29. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 5 — 10 ha (1896)	0,291	0,300
30. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902) Numărul proprietarilor a 10 — 50 ha (1905)	0,214	0,205
31. Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905) Suprafața proprietăților de 0,1 — 10 ha (1905)	-0,283	-0,349
32. Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905) Numărul țărănilor neproprietari + numărul proprietari- lor a 0,1 — 10 ha (1904, 1905)	-0,509	-0,395
33. Suprafața cultivabilă a județului (1905) Numărul agricultorilor (1905) ¹	-0,432	-0,219
34. Suprafața cultivabilă a județului (1905) Populația rurală (1906) ^{5,6}	-0,446	-0,252
35. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul agricultorilor (1905)	-0,280	-0,253
36. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902) Populația rurală (1906)	-0,249	-0,252
37. Suprafața proprietăților de 0,1 — 50 ha (1905) Numărul agricultorilor (1905)	-0,524	-0,340
38. Populația urbană (1906) ^{5,6} Populația rurală (1906)	-0,236	0,096
39. Numărul muncitorilor din marea industrie (1902) ^{7,8} Populația totală (1906) ^{5,6}	0,092	0,333
40. Numărul muncitorilor din marea și mica industrie (1902) ^{7,8} Populația totală (1906)	-0,339	0,340
41. Numărul știutorilor de carte rurali (1906) ⁹ Populația rurală de peste 7 ani (1906) ⁵	-0,451	-0,077
42. Procentul suprafeței proprietăților de peste 50 ha ² aren- date (1902)	0,217	0,102
43. Numărul țărănilor din județ care arendează pământul (1907) ¹⁰ Numărul proprietarilor a 0,1 — 50 ha (1905)	0,347	0,329

Variabila (Intre paranteze anul la care se referă datele disponibile)	Coeficienți de corelație liniară cu	
	rata arenzii	arenda în bani (calcu- lată la prețul muncii)
44. Numărul plugurilor în proprietatea micilor agricultori (1905) ¹¹		
Numărul total al plugurilor (1905) ¹¹	0,353	0,842
45. Numărul plugurilor în proprietatea moșierilor (1905) ¹¹		
Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	-0,311	-0,569
46. Suprafața cultivată a marilor exploatări (1906) ¹		
Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	-0,055	0,043
47. Prețul porumbului (1905) ¹²	-0,111	-0,197
48. Prețul plinii (1905) ¹²	0,133	0,389
49. Numărul secerătorilor și al secerătorilor legători (1905) ¹¹		
Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	-0,254	-0,153
50. Numărul vitelor marilor agricultori (1900) ¹²		
Total vite (1900) ¹²	0,113	-0,244
51. Numărul vitelor marilor agricultori (1900)		
Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	0,128	-0,078
52. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul capilor de familie fără pământ (1905) ¹²	0,050	-0,135
53. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul capilor de familie fără pământ + muncitori străini (1905) ¹²	0,108	0,105
54. Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)		
Numărul capilor de familie fără pământ (1905)	-0,267	-0,257
55. Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)		
Numărul capilor de familie fără pământ + muncitori străini (1905)	-0,075	0,008
56. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul muncitorilor agricoli capi de familie (1902) + muncitori străini (1905)	0,135	0,167
57. Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)		
Muncitorii agricoli capi de familie + muncitori străini (1905)	0,001	0,083
58. Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul țărănilor învoiți (1905) ¹²	-0,456	-0,333
59. Suprafața proprietăților de peste 10 ha (1902, 1905)		
Numărul țărănilor învoiți (1905)	-0,435	-0,306
60. Numărul proprietarilor a peste 100 ha (1902)		
Numărul țărănilor învoiți (1905)	-0,442	-0,305
61. Producția medie de grâu la ha la marii agricultori (1906) ¹	0,148	0,054
62. Producția medie de grâu la ha la micii agricultori (1906) ¹	0,289	0,262
63. Producția medie de porumb la ha la marii agricultori (1906) ¹	0,144	0,357
64. Producția medie de porumb la ha la micii agricultori (1906) ¹	0,145	0,308
65. Procentul suprafeței proprietăților de peste 100 ha arendate (1902) ²	0,050	-0,051

Variabila (Intre paranteze anul la care se referă datele disponibile)	Coeficienți de corelație liniară cu	
	rata arenzii	arenda în bani (calcu- lată la prețul muncii)
66. Datoriile ipotecare la particulari ale marii proprietăți (1899) ¹⁴		
Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)	0,262	0,370
67. Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)		
Numărul țăranilor neproprietari (1904)	-0,423	-0,396
68. Totalul dobinzilor datoriilor ipotecare la particulari (1899) ¹⁴		
Suprafața proprietăților de peste 50 ha (1902)	0,170	0,406
69. Numărul meseriașilor din județ + lucrătorii de la țară (1905) ¹²		
Populația rurală (1905)	0,224	0,147
70. Numărul lucrătorilor de la țară (1905)		
Populația rurală a județului (1905)	0,215	0,085
71. Numărul comunelor în care locuitorii se ocupă cu cărău- șia (1905) ¹²		
Numărul comunelor (1905) ¹⁵	0,000	-0,432
72. Numărul comunelor în care locuitorii se ocupă și cu co- merțul (1905) ¹²		
Numărul comunelor (1905)	0,061	0,052
73. Populația urbană (1905) ⁵	0,053	0,389
74. Suprafața viticolă (1906) ¹	-0,106	-0,002
75. Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)		
Numărul proprietarilor a 2 - 5 ha (1896) ³	-0,422	-0,348
76. Suprafața luată în arendă de micile exploatări (1905)		
Numărul țăranilor învoiți (1905)	-0,429	-0,270
77. Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)		
Numărul capilor de familie fără pământ (1905)	-0,154	-0,028
78. Datoriile ipotecare ale proprietăților de peste 100 ha (1899)		
Suprafața proprietăților de peste 100 ha (1902)	0,231	0,189
79. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha ³ (1902)		
Suprafața totală cultivabilă a proprietăților (1902)	0,005	-0,018
80. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul țăranilor neproprietari (1904)	-0,228	0,008
81. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul proprietarilor a 0,1 - 5 ha (1896)	-0,489	-0,395
82. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Populația rurală (1906)	-0,530	-0,296
83. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul agricultorilor (1905)	-0,060	-0,164
84. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)		
Numărul capilor de familie fără pământ (1905)	-0,292	

Variabila (între paranteze anul la care se referă datele disponibile)	Coeficienți de corelație liniară cu	
	rata arenzii	arenda în bani (calcu- lată la prețul muncii)
85. Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902) Numărul țărănilor învoiți (1905)	-0,417	-0,449
86. Numărul plugurilor proprietăților sub 100 ha (1905) Suprafața proprietăților sub 100 ha (1902, 1905)	0,576	0,441
87. Numărul plugurilor proprietăților de peste 100 ha (1905) Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)	-0,221	-0,867
88. Suprafața cultivată a exploatărilor de peste 100 ha (1906) Suprafața cultivabilă a proprietăților de peste 50 ha (1902)	0,196	0,210
89. Suprafața cultivabilă a moșiilor excedentară față de inventar (1902) ¹⁶ Potențialul suplimentar al inventarului țărănesc (1905) ¹⁷	-0,475	-0,162
90. Potențialul suplimentar al inventarului țărănesc (1905) Suprafața luată în arendă de țărani (1905) ¹	0,430	0,112
91. Recolta prelevată de marea proprietate pentru un ha arendaț ¹⁸ Recolta rămasă țărănilor la un ha arendaț (Rata arenzii)	1	
92. Arenda în bani la ha (calculată pe baza prețului muncii) ¹⁹		1

NOTE LA TABEL

¹ *Statistica agricolă a României, 1905—1906.*

² *Anuarul statistic al României, București, 1909.*

³ G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România, București, 1907.* Pentru variabilele pentru care s-a luat *totalul* proprietăților mai mici de 10 ha, cifrele privind aceste proprietăți au fost luate după lucrarea lui N.R. Căpităneanu, citată în nota următoare, care redă situația din 1905 (pe cînd G.D. Creangă dă cifrele din 1896). Pentru variabilele pentru care s-au luat în considerație diferitele subcategorii, de pildă proprietățile de 0,1—5 ha, 5—10 ha, 2—5 ha etc., s-au luat, în lipsa altora, datele din lucrarea lui G.D. Creangă privind anul 1896.

⁴ N.R. Căpităneanu, *Raport prezentat domnului ministru de finanțe asupra recensămîntului fiscal din anul 1905, București, 1906.* Suprafața totală a proprietăților luată în considerare de noi, în lipsa altor date, cuprinde: a) suprafața proprietăților de 1—50 ha din 1905 după lucrarea citată în această notă; b) suprafața proprietăților de 10—50 ha din 1902 după aceeași lucrare, utilizată și de G.D. Creangă; c) suprafața proprietăților de peste 100 ha din 1905 după G.D. Creangă, care a luat în considerare și domeniile Coroanei și alte categorii de moșii neincluse în datele lui N.R. Căpităneanu.

⁵ L. Colescu, *Recensămîntul general al populației, București, 1905.*

⁶ *Mișcarea populației României, vol. I, București, 1909.* Populația județului în 1906 s-a stabilit pe baza cifrelor recensămîntului populației din 1899 și a cifrelor privind mișcarea populației în 1900—1906.

⁷ *Ancheta industrială din anii 1901—1902*, vol. I—II, București, 1904.

⁸ *Statistica minieră. 1902—1906*, București, 1906.

⁹ *Statistica științurilor de carte din România* (Intocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populației din 19 decembrie 1912), București, 1912. Indicatorul 41 s-a calculat prin interpolare, luându-se drept bază rezultatele recensămintelor din 1899 și 1912.

¹⁰ *Numărul țăranilor care și-au arendat pământul de bunăvoie și cauzele acestor arendări*, [G.D. Creangă], București, 1907.

¹¹ *Statistica mașinilor și instrumentelor agricole*, București, 1905.

¹² G.D. Scraba, *Starea socială a sateanului*, București, 1907.

¹³ L. Colescu, *Statistica animalelor domestice din România 1900*, București, 1903.

¹⁴ Dimitrie S. Nenișescu, *Sarcinile proprietății rurale*, București, 1901.

¹⁵ *Lege pentru organizarea comunelor rurale*, București, 1904.

¹⁶ Prin „suprafața cultivabilă a moșiilor, excedentară față de inventar” înțelegem diferența dintre suprafața cultivabilă a moșiilor de peste 50 ha și suprafața care putea fi arată de plugurile „marilor agricultori” ale proprietarilor a peste 100 ha. Potrivit datelor oficiale, un plug ara în medie 18—20 ha pe an (*Statistica mașinilor și instrumentelor agricole întreprinse în anul 1905*, p. 32); am luat în considerare cifra de 20 ha. Pentru a calcula diferența menționată, am utilizat datele publicate în izvoarele citate în notele 3 și 11.

¹⁷ Înțelegem prin potențialul suplimentar al inventarului țăranesc diferența dintre suprafața care putea fi arată de plugurile țăranilor și suprafața proprietăților de 0,1—100 ha. Am luat în considerație suprafața proprietăților de 0,1—100 ha (în cea mai mare parte suprafața arabilă) și numărul plugurilor „micilor agricultori” (cu mai puțin de 100 ha), potrivit surselor citate în notele 3 și 4.

¹⁸ Media ponderată a ratei arenzii, calculată pentru moșiile anchetate în 1906.

¹⁹ Media ponderată a arenzii, calculată pentru moșiile anchetate în 1906.

După cum reiese din cele arătate la începutul articolului, coeficienții de corelație din tabel reflectă intensitatea asociației, concordanței dintre variația ratei arenzii și a arenzii calculate în bani cu fiecare dintre celelalte 90 de variabile. Dacă semnul coeficientului de corelație cu arenda în bani, de pildă, era pozitiv, acolo unde arenda creștea, variabila considerată tindea de asemenea să crească; dacă semnul coeficientului era negativ, acolo unde arenda creștea, variabila considerată tindea să scadă. Corelația era cu atât mai puternică, cu cât valoarea coeficientului, făcând abstracție de semn, era mai mare.

O problemă esențială este cea a testelor statistice privitoare la semnificația (valabilitatea) coeficienților de corelație calculați (de pildă pentru alți ani decât cei la care se referă datele noastre). Problema are un caracter prea tehnic pentru a o trata acum.

Sint necesare, credem, doar două observații. În probleme istorice ca cea de care ne ocupăm, matematica ne poate ajuta nu la stabilirea mărimii *riguros exacte* pe care au avut-o în realitatea trecută indicatorii calculați acum, ci numai la stabilirea *ordinului de mărime* a acestor indicatori, a „ierarhiei” acestor indicatori. Nu obținem o certitudine *absolută*, dar dobândim totuși ceva esențial, și anume cunoștințe noi asupra unor lucruri, respectiv asupra unor relații matematice între fenomene istorice, despre care mai înainte nu știam nimic. În al doilea rând, trebuie să avem în vedere că datele noastre se referă la *toate* cele 32 de județe ale României (cu excepția datelor privitoare la variabila 89, care se referă la 30 de județe). Vom compara coeficienții din tabel cu rezultatele prelucrării unor date privind situația din cele patru decenii anterioare. În orice caz

însă, coeficienții din tabelă prezintă marea utilitate de a contribui la schițarea unei imagini noi, mai exactă, asupra relațiilor agrare în anul 1906, deci într-un moment crucial al istoriei noastre agrare și general-naționale: ajunul marii răscoale țărănești din 1907.

4. DESPRE INTERPRETAREA ISTORICĂ A COEFICIENȚILOR DE CORELAȚIE

În problema *sensului* relației cauzale, în problema de a ști dacă între două variabile corelate există sau nu o relație cauzală, de a ști dacă variația unei variabile este cauza sau efectul variației celeilalte variabile (sau dacă între cele două variabile există o acțiune cauzală reciprocă)¹², indicatorii corelației, în stadiul actual de elaborare a metodologiei statistice, pot fi utilizați numai în lumina *ansamblului* informațiilor (cantitative și necantitative) asupra fenomenelor cercetate¹³.

Dacă am fi dispus de date privitoare la toți anii din perioada 1870—1906, am fi putut calcula coeficienții de corelație între arenda dintr-un an și nivelul celorlalte variabile în anii anteriori — ceea ce ar fi înlesnit descoperirea relațiilor cauzale.

Datele existente ne-au îngăduit utilizarea unui procedeu asemănător doar în cazul variabilei 41. Dimpotrivă, în cazurile variabilelor legate de proprietățile țărănești de 0,1—5 ha, 2—5 ha și 5—10 ha, am recurs la ipoteza contrară, că situația acestor categorii de proprietari nu a fost în 1905 mult diferită de cea din 1906. În alte cazuri considerăm că pentru fiecare județ situația arenzii în anii anteriori era apropiată de cea din 1906.

În cercetarea istorică, cea mai frecventă situație este cea în care, datele fiind lacunare, aplicarea procedeelelor inductive utilizate în alte discipline este imposibilă. În precizarea sensului coeficienților de corelație trebuie să ținem seama de această situație.

Ne vom opri mai întâi asupra ratei arenzii, care indică, precum s-a arătat, raportul dintre partea din recoltă prelevată de moșier și partea din recoltă rămasă țăranului. După cum se vede din tabelă, rata arenzii este cel mai puternic corelată cu raportul dintre numărul plugurilor țărănilor și suprafața proprietăților țărănești¹⁴ (variabila 86), coeficientul de corelație fiind 0,576. Coeficientul de corelație liniară fiind pozitiv, înseamnă că, acolo unde raportul dintre numărul plugurilor țărănești și suprafața proprietăților țărănești era mai mare, rata arenzii tindea și ea să fie mai mare.

Acolo unde suprafața proprietăților țărănești era mai mare, arenda tindea să fie mai mică. În județele în care plugurile țărănilor erau mai

¹² Dialectica subliniază că efectul devine, la rindul său, cauză. De aceea „acțiunea cauzală reciprocă” o înțelegem într-un sens mai restrins, și anume în sensul unei acțiuni în care nu se poate stabili că acțiunea cauzală a variabilei A asupra variabilei B este mai slabă sau mai puternică decât acțiunea cauzală a variabilei B asupra variabilei A.

¹³ Cf. R. Boudon, *L'analyse mathématique des faits sociaux*, Paris, 1967, p. 89 și 448.

¹⁴ Am arătat că dispunem numai de datele globale privitoare la numărul plugurilor gospodăriilor de pînă la 100 ha. Pondere economică a proprietăților de 50—100 ha era mică; aceste proprietăți stăpneau sub 2% din suprafața totală a proprietăților. Moșiile de peste 100 ha, de peste 20 de ori mai întinse, dețineau numai 8% din numărul total al plugurilor. Mai precizăm că statistica fiscală privitoare la proprietatea țărănească cuprinde terenul arabil.

numeroase, arenda tindea să fie mai mare. 34% din variația arenzii poate fi explicată din punct de vedere matematic de variația raportului dintre totalul plugurilor țăranilor și totalul suprafeței proprietăților lor.

Așa cum s-a subliniat, în stadiul actual de elaborare a metodologiei statistice, problema de a ști dacă variația ratei arenzii era cauza variației variabilei 86 (a numărului de pluguri țăărănești raportat la suprafața proprietății țăărănești), dacă variația variabilei 86 era cauza variației ratei arenzii sau dacă între variația ratei arenzii și variația variabilei 86 era o acțiune cauzală reciprocă sau o relație necauzală se poate soluționa doar pe baza ansamblului informațiilor (inclusiv necantitative) de care dispunem.

Pentru cine cunoaște cât de cât problema, coeficientul de corelație găsit este o confirmare a ipotezei că variația inventarului țăărănesc era o cauză a variației ratei arenzii. Cu cât era mai mare numărul plugurilor țăărănești raportat la suprafața pământului țăărănesc (în cea mai mare parte pământ cultivabil), cu atât mai mare era suprafața suplimentară pe care o puteau cultiva țăranii pe lângă suprafața proprie și cu atât mai mare era deci suprafața pământului moșieresc pe care o puteau lua țăranii în arendă. Variabila 86 reprezintă deci un indicator al potențialului țăărănesc de luare în arendă a pământului moșieresc. În mod firesc, dacă acest potențial era mai mare, tindea să fie mai mare și cererea țăranilor de a lua pământ moșieresc în arendă, tindea deci să fie mai mare și rata arenzii.

Se poate presupune că și creșterea arenzii, obligînd pe țărani să ia mai mult pământ moșieresc în arendă, îi împingea să-și mărească inventarul. Dar, pe de altă parte, mărirea arenzii îngreunaa acumularea în gospodăriile țăărănești. În stadiul dat al cunoștințelor noastre nu ne putem pronunța în problema unei acțiuni cauzale reciproce a ratei arenzii asupra variabilei 86.

Mai observăm însă ca un fapt incontestabil demn de reținut că cea mai importantă corelație¹⁵ a ratei arenzii este corelația cu indicatorul unor raporturi de proprietate, respectiv raportul dintre proprietatea țăărănească asupra uneltelor și proprietatea țăărănească asupra pământului. Era o corelație în cadrul căreia rata arenzii tindea să fie mai mare acolo unde proprietatea țăărănească asupra pământului era mai mică.

Se mai vede din tabel că între rata arenzii și numărul plugurilor moșierilor raportat la suprafața cultivabilă a moșiilor (variabila 87) corelația era directă : 0,221. Acolo unde numărul plugurilor marii proprietăți care reveneau la un hectar de pământ *cultivabil* al marii proprietăți era mai mare, deci acolo unde marii proprietari puteau să-și cultive cu inventar propriu o parte mai mare din pământul cultivabil de care dispuneau, acolo rata arenzii tindea să fie *mai mare*, deoarece marea proprietate oferea mai puțin pământ cultivabil spre arendă. Coeficientul de corelație (netrecut în tabelă) dintre rata arenzii și numărul absolut al plugurilor moșierilor este relativ important : 0,558. Coeficientul de corelație al ratei arenzii cu numărul plugurilor moșierești raportat la suprafața cultivabilă a moșiilor este însă foarte slab. Numai 4% din variația arenzii poate fi explicată prin variația variabilei 87.

¹⁵ Când vorbim despre corelație fără altă specificație, avem în vedere corelația liniară.

Variabila 87 este un indicator al *ofertei* de pământ moșieresc pentru arendă. Este necesar să raportăm oferta la cerere și în acest fel ajungem la variabila 89. Variabila 89 reprezintă raportul dintre suprafața acelei părți a moșiilor pe care moșierii¹⁶ nu o puteau ara cu plugurile proprii (pentru că depășea capacitatea de lucru a acestor pluguri) și suprafața suplimentară (depășind suprafața totală a proprietății țărănești) care putea fi arată cu totalul plugurilor aflate în proprietatea țăranilor. Ținând seama că un plug putea ara în medie 20 ha „formula” variabilei 89 este următoarea¹⁷:

Suprafața cultivabilă a moșiilor — (Numărul plugurilor moșierilor \times 20 ha)
(Numărul plugurilor țăranilor \times 20) — suprafața proprietăților țărănești

Coeficientul de corelație între această variabilă și rata arenzii este — 0,475. Deoarece corelația era inversă (coeficientul negativ), acolo unde raportul de mai sus era mai mare rata arenzii tindea să fie mai mică, iar în județele în care acest raport era mai mic rata arenzii tindea să fie mai mare.

Din „formula” variabilei 89 și din semnul negativ al coeficientului ei de corelație liniară cu rata arenzii, ca și din corelația directă cu variabila 87, reiese că mărirea numărului de pluguri al moșierilor tindea să fie însoțită de creșterea ratei arenzii. Acest fapt este confirmat de izvoarele vremii¹⁸. (Avem în vedere nu creșterea în timp, ci creșterea de la un județ la altul. Prin „rata arenzii” înțelegem totdeauna media ei pe județ. În cazul celorlalte variabile avem în vedere nivelul global, pe întregul județ.)

Al doilea coeficient de corelație important în ordinea mărimii este cel dintre rata arenzii și ponderea suprafeței gospodăriilor înstărite (chiaburești) în ansamblul suprafeței gospodăriilor țărănești (variabila 10) : —0,541. În județele în care această pondere era mai mare, rata arenzii tindea să fie mai mică. Se poate face ipoteza că sensul acestei corelații era următorul: țăranii înstăriți puteau rezista mai ușor presiunii economice a moșierilor; ca atare, creșterea ponderii gospodăriilor chiaburești era cauza scăderii ratei arenzii. Această ipoteză este infirmată însă de următoarele considerente întemeiate pe analiza corelației:

1) introducerea variabilei 10 ca variabilă independentă în ecuația de regresie multiplă schimbă sensul unor coeficienți de regresie (și, respectiv, al unor coeficienți de corelație parțială) și face ca aceste corelații să devină lipsite de sens istoric, să nu concorde cu ansamblul informațiile privitoare la „comportamentul” acestor variabile (asupra acestei probleme vom reveni în altă lucrare);

2) influența (acțiunea cauzală) exercitată asupra mărimii arenzii de ponderea economică a gospodăriilor țărănești înstărite (cu 10—50 ha) este oglindită de coeficienții de corelație dintre rata arenzii și a) variabila 9 (raportul dintre suprafața moșiilor și suprafața totală a proprietăților chiaburești) b) variabila 19 (raportul dintre suprafața moșiilor și numărul țăranilor înstăriți). Acești coeficienți de corelație sînt pozitivi și, dată

¹⁶ În afara mențiunilor speciale, prin moșieri înțelegem și marii arendași care luau în arendă moșiile.

¹⁷ Vezi nota 16 la tabelă.

¹⁸ Vezi V. Liveanu ș. a., *op. cit.*, p. 45.

fiind „formula” acestor două variabile, arată că, acolo unde ponderea țărănimii înstărite era mai mare, arenda era într-adevăr mai mică. Dar acești coeficienți de corelație sînt foarte mici: $0,061$ și, respectiv, $0,136$. Aceasta este un indiciu că influența (acțiunea cauzală) exercitată de variația ponderii economice a țărănimii înstărite asupra variației ratei arenzii era foarte slabă. Într-adevăr, țărani proprietari a 10—50 ha luau în arendă doar circa $1/6$ din totalul pămîntului dat în arendă de moșieri¹⁹, deci probabil nu influența arenda în măsura așa de mare implicată de coeficientul de corelație — $0,541$.

Ipoteza formulată mai sus cu privire la sensul corelației dintre variabila 10 și rata arenzii nu pare a concorda cu ansamblul informațiilor disponibile. Trebuie mai curînd să admitem că sensul coeficientului de corelație dintre rata arenzii și variabila 10 este altul, exprimînd acțiunea cauzală a ratei arenzii asupra variabilei 10. Mai curînd trebuie să admitem că, acolo unde rata arenzii era mai mare, procesul „acumulării de capital” în rîndurile țărănimii și ale celorlalte pături rurale era mai dificil și deci ponderea economică a țărănimii înstărite era mai mică. Mărimea ratei arenzii era cea care influența posibilitățile de „înstărire” a țărănimii și ponderea economică a țărănimii înstărite în sînul țărănimii, iar influența în sens invers era mult mai slabă.

Mai este interesant de remarcat aici că variația ratei arenzii era pozitiv și relativ puternic corelată cu proporția țărănilor neproprietari în totalul țărănilor (variabila 13), coeficientul de corelație fiind $0,460$. Acolo unde rata arenzii era mai mare, sărăcia țărănilor era de asemenea mai mare, deci numărul țărănilor neproprietari tindea să fie mai mare. Aceasta ni se pare a fi o concluzie importantă: mărirea ratei arenzii era un factor de accentuare a sărăcirii și a ruinării țărănimii (corelația pozitivă cu variabila 13), dar mărirea ratei arenzii nu era și un factor de *diferențiere* a țărănimii, de formare a unei țărănime înstărite, căci acolo unde rata arenzii era mai mare ponderea economică a chiaburimii tindea să fie mai mică (corelația ratei arenzii cu variabila 10).

În cazul corelației dintre rata arenzii și proporția țărănilor neproprietari în totalul țărănilor, acțiunea cauzală se exercita în ambele sensuri: creșterea numărului țărănilor neproprietari contribuia, la rîndul ei, la creșterea arenzii. Această concluzie este impusă de corelația importantă dintre rata arenzii și 1) raportul dintre numărul moșierilor și numărul țărănilor neproprietari (variabila 22), coeficient de corelație — $0,540$; 2) raportul dintre suprafața moșiilor și numărul țărănilor neproprietari, coeficient de corelație — $0,473$.

Acolo unde numărul țărănilor neproprietari (raportat la numărul moșierilor sau la suprafața moșiilor) era mai mare, deci acolo unde cereea de pămînt a țărănilor era mai mare, rata arenzii tindea de asemenea să fie mai mare. Acolo unde suprafața moșiilor și mai ales numărul moșierilor (raportate la numărul țărănilor neproprietari) erau mai mari și deci concurența dintre cei care ofereau pămîntul în arendă era mai mare, rata arenzii tindea a fi mai mică. Cele două variabile 12 și 22 reprezintă

¹⁹ În 1905—1913 țărani luau în arendă de la moșieri circa 1 200 000 ha (*op. cit.*, p. 37). Gospodăriile care exploatau 10—50 ha de pămînt dețineau în 1913 în arendă 277 275 ha (*Agri-cultorii și repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, București, 1915, p. 30), din care o parte, circa 100 000 ha, arendate de la țărani.

doi indicatori ai raportului dintre oferta și cererea de pământ moșieresc pentru arendă. Ni se pare demn de reținut că, din punctul de vedere al intensității corelației, al doilea factor determinant al arenzii este, ca și primul, un raport de proprietate, respectiv raportul dintre numărul moși-erilor și al țăranilor neproprietari.

În cadrul acestui articol, care oricum a devenit prea întins, nu avem spațiul necesar pentru a insista asupra fiecărui coeficient din tabela de mai sus, cu atât mai puțin putem să ne oprim asupra celor peste 4 000 de coeficienți de corelație între fiecare dintre variabilele considerate. Vom expune acum pe scurt o serie de concluzii care se desprind din examinarea coeficienților de corelație din tabel.

Din punctul de vedere al intensității corelației, locurile al treilea și al patrulea dintre factorii determinanți ai ratei arenzii îl ocupă factori în care raporturile de *proprietate* se îmbină cu raporturile *demografice*. Este vorba mai întâi de variabila 82, raportul dintre suprafața cultivabilă a moșiilor și populația rurală, al cărei coeficient de corelație este de $-0,530$. Acolo unde populația rurală raportată la suprafața cultivabilă a moșiilor era mai mare, rata arenzii tindea de asemenea să fie mare, căci nevoia, presiunea sub care se aflau țăranii cu mai multe „suflete” de întreținut de a lua pământ în arendă erau mai mari. Este posibilă și influența în sens invers a ratei arenzii, care, acolo unde era mai mare, micșora posibilitățile de întreținere a populației rurale. Aici, ca și în alte cazuri, se vede că, acolo unde suprafața moșiilor raportată la factorul luat în considerație era mai mare, arenda tindea a fi mai mică, pentru că oferta de pământ pentru arendă era mai mare.

Este de reținut apoi raportul dintre suprafața totală a proprietăților țărănești și numărul agricultorilor (variabila 37), al cărei coeficient de corelație cu rata arenzii era $0,524$. Sensul este clar: acolo unde țăranii (agricultorii) dispuneau de mai mult pământ, rata arenzii plătite moși-erilor tindea a fi mai mică.

Coeficienții de corelație între rata arenzii și densitatea agricultorilor, respectiv a populației rurale, la *hectar de suprafață cultivabilă* (variabilele 33 și 34) sînt destul de însemnați: $-0,446$ și $-0,432$, dar totuși sensibil mai mici decît coeficienții de corelație dintre rata arenzii și densitatea populației față de suprafața *proprietăților*²⁰.

Un alt coeficient de corelație relativ ridicat ($-0,509$) și care merită reținut este cel dintre rata arenzii și variabila 32, raportul dintre suprafața proprietăților de peste 10 ha și numărul țăranilor cu mai puțin de 10 ha (inclusiv neproprietarii). Se pare că suprafața proprietăților de peste 10 ha reflecta amploarea *ofertei* de pământ pentru luat în arendă, iar numărul țăranilor cu mai puțin de 10 ha amploarea *cererii* de pământ pentru arendă. Comparația cu coeficientul corelației dintre rata arenzii și indicatorul 21 (care nu ia în considerație suprafața proprietăților de 10—50 ha) arată că raportul dintre suprafața proprietăților chiaburești și numărul țăranilor cu mai puțin de 10 ha (inclusiv neproprietarii) influența de asemenea rata arenzii, probabil prin aceea că gospodăriile chiaburești ofereau un „debușeu” potențialului suplimentar de forță de muncă al țăranilor cu mai puțin de 10 ha.

²⁰ Variabila 33 „reflecta” de altfel variabila 34 (vezi mai jos, p. 20).

Așa cum se vede din tabelă, am calculat coeficienții de corelație dintre rata arenzii și diferiți indicatori ²¹ construiți prin raportarea rînd pe rînd a numărului și a suprafeței (totale și cultivabile) a moșiilor de peste 50 ha și de peste 100 ha la numărul și la suprafața proprietăților țărănești sub 5 ha. Tabela arată că, dintre indicatorii astfel construiți, cel mai puternic corelați cu rata arenzii sint :

a) raportul dintre suprafața *cultivabilă* a moșiilor de peste 50 ha și *numărul* țăranilor cu proprietăți mai mici de 5 ha (variabila 81), coeficient de corelație — 0,489 ;

b) raportul dintre suprafața moșiilor de peste 50 ha și suprafața proprietăților mai mici de 5 ha (variabila 7), coeficient de corelație de — 0,423 ;

c) raportul dintre numărul moșiilor peste 100 ha și *numărul* țăranilor cu proprietăți mai mici de 5 ha (variabila 25), coeficient de corelație — 0,421 ;

d) raportul dintre suprafața moșiilor de peste 50 ha și numărul țăranilor cu proprietăți sub 5 ha (variabila 16), coeficient de corelație — 0,411.

Iată deci că nu gospodăriile mijlocașe exercitau, așa cum se credea, principala influență asupra mărimii arenzii, ci gospodăriile sărace cu pămînt puțin (avem aici în vedere pe țăranii cu pămînt ; s-a văzut că numărul țăranilor neproprietari, raportat la suprafața și la numărul moșiilor, avea o influență și mai puternică). Se vede de asemenea din compararea coeficienților de la punctele a) și d) că suprafața cultivabilă a moșiilor era în acest caz mai importantă decît suprafața totală. Sensul corelațiilor dintre rata arenzii și variabilele 81 și 25 este clar : acolo unde suprafața sau numărul moșiilor era mai mare, și concurența dintre moșieri la darea pămîntului în arendă era mai puternică și arenda tindea să scadă. Acolo unde *numărul* țăranilor cu proprietăți mai mici de 5 ha era mai mare, concurența dintre țăranii care cereau pămînt în arendă era mai mare și arenda tindea să scadă.

În ce privește corelația cu variabila 7, problema este mai complicată, dar ea ne permite să punem în lumină unul dintre marile avantaje ale analizei corelațiilor. Deoarece coeficientul de corelație cu variabila 7 $\frac{\text{suprafața moșiilor}}{\text{suprafața proprietăților sub 5 ha}}$ este negativ, s-ar părea că,

(suprafața proprietăților sub 5 ha) acolo unde suprafața totală a proprietăților țărănești sub 5 ha era mai mare, arenda tindea să scadă. Dar aceasta este numai o aparență, decurgînd din aceea că suprafața totală a proprietăților țărănești sub 5 ha era puternic corelată cu *numărul proprietarilor*. Coeficientul de corelație *parțială*, care arată corelația dintre rata arenzii și suprafața moșiilor raportată la *suprafața* proprietăților sub 5 ha în cazul că variabila 81 (suprafața cultivabilă a moșiilor raportată la *numărul* proprietăților țărănești) ar fi devenit constantă și deci lipsită de influență asupra ratei arenzii este 0,428, deci pozitiv. Acolo unde suprafața gospodăriilor cu mai puțin de 5 ha era mai mare, rata arenzii tindea și ea să fie mai mare.

²¹ Un indicator este o caracteristică cantitativă, care poate varia deci o variabilă. De aceea ne-am permis să utilizăm uneori termenul „indicator” în locul termenului „variabilă”.

Astfel, calculul corelației *parțiale* permite istoricului să *înlocuiască experimentul*, „să izoleze” acțiunea unor variabile și „să elimine” prin calcul efectul altora.

O corelație relativ importantă este și cea dintre rata arenzii și raportul dintre suprafața totală a moșiilor de peste 50 ha și numărul țăranilor învoiți, care luau pământ moșieresc în arendă (variabila 58), coeficient de corelație $-0,456$. Se vede din comparația cu variabila 85 că în acest caz suprafața *totală* a moșiilor era mai importantă decât cea *cultivabilă*, probabil pentru că, așa cum se știe, învoielile agricole se refereau și la terenurile de pășune, nu numai la cele cultivabile.

Coeficienții de corelație cu indicatorii în a căror componență intră țăranii învoiți sînt mai slabi decât coeficienții de corelație cu alți indicatori care reflectă cererea *latentă* de pământ pentru arendă a țăranilor (variabilele 86, 22, 82, 32); aceasta sugerează concluzia că cererea *latentă, potențială* a țăranilor, deci *concurența* dintre țărani, avea asupra ratei arenzii o influență mai mare decât cererea efectiv satisfăcută a țăranilor, concretizată în numărul țăranilor învoiți,

În sfîrșit, mai atrage atenția coeficientul de corelație relativ important dintre rata arenzii și proporția știutorilor de carte rurali: $-0,451$ (variabila 41). Acolo unde numărul știutorilor de carte era mai mare, arenda tindea să fie mai mică (țăranii își puteau apăra mai bine interesele la încheierea învoielilor (contractelor) de arendă, putînd fi înșelați mai greu). Desigur, acolo unde arenda era mai mare și situația țăranilor mai proastă, era mai greu pentru țărani să-și trimită copiii la școală și deci proporția știutorilor de carte tindea să fie mai mică. Deoarece însă proporția știutorilor de carte în anul 1905, pe care noi am luat-o în considerație, este rezultatul unui proces mai îndelungat, desfășurat în deceniile *anterioare*, reiese că în coeficientul de corelație obținut se reflectă acțiunea *cauzală* a științei de carte asupra ratei arenzii.

Unele variabile sînt destul de puternic corelate cu rata arenzii, dar reprezintă realități foarte apropiate între ele (motivul introducerii lor simultane în tabelă a fost arătat la paginile 19–20). De pildă, suprafața cultivabilă a județului raportată la *numărul agriculților* (variabila 33, coeficient de corelație cu rata arenzii $-0,432$) este foarte apropiată în ce privește „componența” de suprafața cultivabilă raportată la *populația rurală* (variabila 34, coeficient de corelație cu rata arenzii de $-0,446$). Coeficienții lor de corelație cu rata arenzii sînt foarte apropiați și coeficientul de corelație între variabilele 33 și 34 este 0,986, deci foarte apropiat de 1. Se poate considera corelația ratei arenzii cu variabila 33 ca o simplă „reflectare” a corelației cu variabila 34.

În alte cazuri, corelația destul de însemnată a ratei arenzii cu o anumită variabilă *A* este reflectarea corelațiilor ratei arenzii cu alte variabile *B* și *C*, din a căror îmbinare rezultă variabila *A* (amintim că, o variabilă fiind o caracteristică cantitativă, influența ei poate rezulta din îmbinarea influențelor altor caracteristici cantitative componente). De exemplu, coeficientul de corelație $-0,468$ al ratei arenzii cu variabila 28 (numărul proprietarilor a peste 100 ha raportat la numărul țăranilor proprietari și al țăranilor cu proprietăți sub 5 ha) este o „reflectare” a corelației ratei arenzii cu variabila 22 (numărul proprietăților de peste 100 ha raportat la numărul țăranilor neproprietari, coeficient $-0,540$)

și cu variabila 25 (numărul proprietăților de peste 100 ha raportat la numărul proprietăților de 1—5 ha, coeficient $-0,421$). Alte cazuri de acest fel, destul de multe, pot fi lesne constatate de cititori la examinarea tablei de mai sus.

Se constată absența unei corelații liniare puternice cu variabile despre care presupuneam că exercită o puternică influență asupra ratei arenzii. Dintre acestea amintim proporția suprafeței moșiilor în totalul suprafeței proprietăților (variabilele 4 și 5, coeficienți $0,126$ și $0,140$); numărul capilor de familie fără pământ (variabilele 52—57); ²² procentul suprafeței moșiilor date de proprietari în seama marilor arendași (variabilele 42 și 65, coeficienți $0,217$ și $0,050$); prețul porumbului și al grâului (variabilele 47 și 48, coeficienți $-0,111$ și $0,133$); producția medie la hectar (variabilele 60—62). Rămîne ca studiul corelației neliniare să ne edifice definitiv dacă între rata arenzii și aceste din urmă variabile există sau nu o corelație semnificativă. De pe acum se desprinde însă o concluzie importantă: absența unei corelații liniare și configurația graficelor norurilor de puncte arată că, în ipoteza că se va găsi o corelație neliniară, aceasta va fi de așa natură, încît creșterea uneia și aceleiași variabile să apară însoțită de o tendință de creștere a ratei arenzii în unele județe și de scădere a ratei arenzii în altele (în timp ce pentru variabilele corelate *liniar tendința* este uniformă).

În concluzie, analiza corelațiilor liniare ne-a arătat că factorii determinanți ai ratei arenzii sînt (în paranteză se dă coeficientul corelației): numărul plugurilor țărănilor raportat la suprafața totală a proprietăților lor ($0,576$); raportul dintre numărul proprietăților de peste 100 ha și numărul țărănilor fără pământ ($-0,540$); suprafața cultivabilă a moșiilor de peste 50 ha raportată la populația rurală ($-0,530$); raportul dintre suprafața totală a proprietăților de peste 10 ha și numărul proprietăților sub 10 ha ($-0,509$); raportul dintre suprafața cultivabilă a moșiilor de peste 50 ha și numărul proprietăților sub 5 ha ($-0,489$); raportul dintre suprafața cultivabilă a moșiilor care nu putea fi arată cu plugurile moșierilor și potențialul excedentar al inventarului țărănesc ($-0,475$); raportul dintre suprafața moșiilor de peste 50 ha și numărul țărănilor învoiți ($-0,456$); proporția știutorilor de carte în ansamblul populației ($-0,451$).

În ce privește corelațiile arenzii în bani (calculată pe baza prețului muncii), spațiul nu ne permite decît cîteva scurte observații. Coeficienții de corelație ai diferitelor variabile cu arenda în bani sînt diferiți de cei obținuți în cazul ratei arenzii, pentru că 1) rata arenzii ține seama și de partea rămasă țăranului; 2) rata arenzii se referă la volumul absolut al recoltei și nu la evaluarea acestui volum în bani; 3) cuantumul arenzii, socotit la prețul muncii, depinde de prețul forței de muncă din agricultură. Din toate aceste considerente, arenda în bani este mai puțin semnificativă decît rata arenzii.

²² Lipsa unei corelații cu „capii de familie fără pământ” în timp ce corelații cu „țărani neproprietari” există se explică, credem, nu numai (sau nu atît) prin aceea că „neproprietarii” cuprîndeau și pe copărtași, dar mai ales prin faptul că datele despre numărul capilor de familie fără pământ provin din ancheta organizată în 1905 de Scraba, fiind mai puțin sigure decît datele despre „țărani neproprietari” provenite din examinarea rolurilor fiscale.

Cei mai ridicați coeficienți de corelație sînt dați de variabile legate de repartitia inventarului agricol. Observăm mai întîi corelația ridicată cu proporția plugurilor țărănilor în totalul plugurilor (variabila 44, coeficient $0,642$). Cu numărul plugurilor țărănilor raportat la suprafața totală a proprietăților țărănești (variabila 87), coeficientul de corelație este $0,441$. Acolo unde țărăanii aveau mai mult inventar și puteau cere mai mult pămînt în arendă, arenda în bani tindea să fie mai mare (prin „arenda în bani” înțelegem, în afara mențiunilor speciale, arenda în bani calculată la „prețul muncii”; prin „prețul muncii” înțelegem nu o categorie a economiei politice, ci noțiunea curentă în limbajul vremii, explicată la pagina 13).

Aici se ridică însă o problemă specială. Coeficientul de corelație al arenzii în bani cu raportul dintre numărul plugurilor moșierilor și suprafața cultivabilă a moșiilor (variabila 86) este cel mai puternic: $-0,867$. De asemenea este puternică corelația arenzii în bani cu raportul dintre numărul plugurilor moșierilor și suprafața totală a moșiilor (variabila 45), coeficient $-0,567$. De aici reiese că, acolo unde numărul plugurilor moșierilor raportat la suprafața cultivabilă a moșiilor (și de asemenea numărul acestor pluguri raportat la suprafața totală a moșiilor) era mai mare, arenda în bani era mai mică. Or, din cele arătate mai sus s-a văzut că, acolo unde numărul plugurilor raportat la suprafața cultivabilă a moșiilor era mai mare, rata arenzii de asemenea tindea să fie mai mare. S-a arătat de asemenea că izvoarele vremii vorbesc despre creșterea arenzii acolo unde moșierii extindeau suprafața pe care o cultivau cu inventar propriu (și corelația ratei arenzii cu numărul *absolut* al plugurilor concordă cu aceste informații).

Există deci o aparentă contradicție între corelația dintre numărul plugurilor moșierești și rata arenzii și corelația dintre numărul plugurilor moșierești și arenda în bani (calculată la prețul muncii).

Explicația acestui interesant fenomen, pus în lumină de analiza corelațiilor, ni se pare a fi următoarea: arenda în bani, calculată la prețul muncii, reprezenta suna pe care ar fi trebuit s-o plătească moșierii în caz că munca prestată de țărani în contul arenzii ar fi fost prestată de *muncitori angajați cu bani*. Moșierii erau interesați să extindă cultura pămîntului cu inventar propriu, să-și sporească numărul plugurilor, mai ales acolo unde prețul muncilor efectuate de țărani în contul arenzii era mai mic și unde angajarea muncitorilor cu bani (respectiv plata salariilor) cerea moșierilor cheltuieli bănești mai mici. Cu alte cuvinte, coeficientul de corelație foarte mare dintre arenda în bani calculată la prețul muncii și variabila 87 arată că, în condițiile „sistemului muncii în dijă”, arenda *redușă calculată la prețul muncii* era un stimulent hotărîtor în extinderea cultivării moșiilor cu inventarul *moșierilor*, deci în extinderea relațiilor capitaliste.

Studiul ulterior al corelațiilor inclusiv al factorilor determinanți ai „prețului muncii” va confirma această explicație sau va indica alta, mai exactă²³. În orice caz, faptul că ancheta întreprinsă în 1906 de Ministe-

²³ În județele în care arenda medie pe județ era mai mică, *unii* moșieri introduceau mai multe pluguri, mărind arenda pe moșiile lor; creșterea numărului de pluguri și a arenzii pe unele moșii era insuficientă pentru a spori în mod simțitor arenda medie pe întregul județ.

rul de Interne a calculat arenda în bani luînd ca bază „prețul muncii” este un indiciu, credem, al importanței pe care raportarea arenzii la „prețul muncii” o avea în viața practică, economică.

Examinarea în continuare a tabelii de mai sus arată că arenda calculată pe baza prețului muncii era influențată de asemenea, ca și rata arenzii, de raportul dintre suprafața moșiilor și numărul țăranilor aparținînd anumitor categorii.

Coeficientul de corelație al arenzii calculate la prețul muncii cu suprafața proprietăților de peste 10 ha raportată la numărul proprietăților mai mici de 5 ha (deci a țăranilor săraci) este de $-0,509$.

Coeficientul de corelație cu variabilele 22 și 12, deci cu numărul (și, respectiv, cu suprafața) moșiilor de peste 50 ha raportate la numărul țăranilor neproprietari este de $-0,461$ (și respectiv, de $-0,426$). Coeficientul de corelație al arenzii în bani cu raportul dintre suprafața cultivabilă a moșiilor de peste 50 ha și numărul țăranilor învoiți este de $-0,449$. Aceștia sînt factori întîlniți și în studiul determinării ratei arenzii și sensul corelațiilor este același ca mai sus. În determinarea arenzii în bani intervin însă factori noi : proporția comunelor ai căror locuitori se ocupau cu cîrăușia (variabila 71, coeficient $-0,432$) și nivelul dobînzii ipotecare la hectar al moșiilor (variabila 68, coeficient $0,406$). În ce privește corelația cu dobînzile ipotecare datorate de marea proprietate, se poate presupune că aceste dobînzii împingeau pe moșieri să ridice arenda (acest sens al influenței cauzale este sugerat și de faptul că cifrele privind dobînzile ipotecare privesc ani *anteriori* datelor despre arendă). Se poate face însă și presupunerea că, acolo unde arenda era mai mare, moșierii puteau obține mai ușor împrumuturi (ofereau garanții mai solide) și, ca atare, se împrumutau mai mult. Această din urmă ipoteză poate explica corelația cu condiția ca arenda din anii la care se referă datele despre datoriile ipotecare să fi fost puternic corelată cu arenda din 1906 ; o astfel de corelație puternică este într-adevăr *confirmată* de calculele făcute pînă în prezent.

În ce privește corelația cu variabila 71, aceasta sugerează că, acolo unde cîrăușia era mai răspîndită, țăranii puteau rezista mai ușor nevoii de pămînt și presiunii economice a moșierilor și, dacă arenda depășea un anumit nivel, țăranii preferau să-și păstreze timpul și vitele disponibile pentru cîrăușie mai curînd decît să le imobilizeze prin asumarea obligației de a cultiva pămînt luat în arendă. De aceea, acolo unde cîrăușia era mai răspîndită, arenda tindea să fie mai mică. Totodată, arenda mai mare împingea țăranii spre ocupații auxiliare, inclusiv spre cîrăușie. Diverse izvoare confirmă importanța cîrăușiei ca sursă de venituri bănești ale țăranimii, ceea ce concordă cu constatarea unei influențe a extinderii cîrăușiei asupra nivelului arenzii calculate la prețul muncii.

Factorii amintiți la pagina 327 și despre care ne-am fi așteptat a influența arenda se dovedesc a nu fi corelați liniar cu arenda calculată în bani.

Factorii luați în considerație de noi nu pot explica, firește, în *întregime* variația arenzii. Ecuatiile de regresie multiplă pe care le-am tratat pînă acum arată că numai cîțiva, cei mai importanți, dintre factorii enumerați pînă acum sînt suficienți pentru a explica 80—85% din variația totală a arenzii. Înseamnă că factorii neluați în seamă de noi vor putea

explica, în plus, doar 10—15% din variația totală a ratei arenzii și a arenzii calculate în bani (la prețul muncii). Unul dintre avantajele matematicii se dovedește astfel a consta în precizarea limitelor necunoscutului.

5. UNELE CONCLUZII

Calculul coeficienților de corelație liniară pune în lumină rolul primordial pe care îl avea repartitia proprietății inventarului agricol și a proprietății pământului în variația arenzii, rolul celorlalți factori economici, demografici și culturali, amintiți mai sus. Principalii factori determinanți ai variației arenzii pun în lumină resturile feudale ale sistemului bazat pe „arenda țărănească”, pe munca în dijmă, în sensul că ei exprimă sub diverse aspecte persistența mării proprietăți funciare, lipsite însă de inventar agricol, și lipsa de pământ a majorității țăranilor care poseda însă inventar agricol.

Totodată, principalii factori determinanți ai arenzii țărănești pun în lumină caracterul de trecere spre capitalism al sistemului muncii în dijmă, deoarece reflectă puternica influență pe care o exercită raportul dintre cererea și oferta de pământ pentru arendă, dintre cererea și oferta de inventar țărănesc pentru cultivarea pământului moșieresc lipsit de inventar. Arenda țărănească, cultivarea pământului moșieresc cu inventarul țăranului, nu mai decurgea din obligații impuse țăranilor prin așezăminte extraeconomice, juridice, de tipul, de pildă, al Regulamentului organic, ci din raporturi economice, de cerere²⁴ și ofertă, între proprietarii pământului, pe de o parte, și proprietarii inventarului și forței (propriei) de muncă, pe de altă parte. În aceste condiții, influența raportului între cerere și ofertă asupra fluctuațiilor arenzii (pusă în lumină de analiza corelațiilor) reflecta influența concurenței asupra mărimii arenzii, posibilă datorită faptului că arenda era un raport între „agenți economici” liberi din punct de vedere juridic. Faptul că județele în care suprafața moșiilor raportată la diverși factori era mai mare arenda tindea de asemenea să fie mai mare se explică tocmai prin concurența dintre moșieri. Aceasta nu însemna, firește, că țăranimea era interesată în creșterea puterii economice a moșierilor. Am văzut, dimpotrivă, că, acolo unde proprietatea țărănească era mai întinsă, acolo unde numărul țăranilor neproprietari era mai mic, arenda tindea să fie mai mică.

Noi nu am studiat cauzele apariției și ale menținerii sistemului arenzii țărănești, ci numai cauzele variației „arenzii țărănești”, a cărei existență era inerentă repartitiei din acea vreme a pământului și a inventarului agricol.

Revenind la caracterul de trecere la capitalism al sistemului arenzii țărănești, amintim că, precum s-a văzut, însuși interesul măririi arenzii împingea în anumite condiții pe moșieri la extinderea relațiilor capitaliste pe moșii.

²⁴ Legislația învoielilor agricole prevedea, după cum se știe, o constrângere extracomică a țăranilor care nu-și îndeplineau obligațiile asumate prin contractele de luare în arendă a pământului. Dar acest element de constrângere economică intervenea după ce țăranii încheiau contractele de arendare sub imperiul direct al necesităților economice și fără a fi obligați prin lege să lucreze pentru moșieri.

În încheiere, vrem să subliniem din nou că despre rezultate și concluzii definitive ale analizei corelațiilor dintre variabilele considerate vom putea vorbi numai după calcularea unor coeficienți de corelație neliniară, a unor coeficienți de corelație multiplă și parțială, a unor coeficienți de corelație a rangurilor și după ce vom face unele comparații (în limita datelor disponibile) cu situația din perioada anterioară. În interpretarea rezultatelor obținute prin calcul ne va ajuta, ca și pînă acum, „matricole grafice ordonabile”, construite prin metoda Bertin”²⁵. Va fi necesară, firește, în continuare utilizarea unui calculator electronic, colaborarea dintre istorici și matematicieni.

Dacă prelucrarea datelor în calculator cere timp foarte scurt, stringerea datelor și pregătirea lor pentru calculator și obținerea accesului la calculator necesită un timp mai îndelungat. Ni s-a părut de aceea că publicarea unor rezultate, fie ele parțiale și preliminare, va fi utilă pentru o mai rapidă informare a celor interesați asupra unor noi metode utilizabile în cercetarea istorică. Matematica și calculatorul electronic, fără a-și propune, firește, „monopolizarea” metodelor cercetării istorice, permit stabilirea și sesizarea unor relații între faptele istorice, relații care nu pot fi descoperite prin alte mijloace. Aceste descoperiri îmbogățesc materialul factual acumulat de cercetarea istorică cu rezultate noi, care duc înainte cunoștințele istorice. Dar interpretarea noilor relații istorice descoperite cu ajutorul matematicii, descoperirea sensului istoric al acestor relații, depășește, cel puțin în momentul de față, cadrul teoriei matematice și este de domeniul teoriei istorice, bazată pe ansamblul informațiilor istorice, atît a celor care *pot*, cît și a celor care *nu pot* fi prelucrate matematic. Progresul, dezvoltarea teoriei istorice, la rîndul ei, presupun utilizarea și valorificarea rezultatelor noilor metode de investigație, în cadrul cărora prezența metodelor matematice se afirmă tot mai puternic.

²⁵ Vezi Jacques Bertin, *Semiologie graphique*, Paris-Haga, 1967, p. 166—168; idem, *Le railement graphique de l'information*, în „Atome”, nr. 269, vol. 24, octombrie 1969, p. 599—603. Cel care a redactat acest articol a beneficiat de ajutorul domnului J. Bertin și al colaboratorului său Daniel Gronoff la construirea unei astfel de matrice la „Laboratoire de Cartographie” de pe lingă „École Pratique des Hautes Études” din Paris. Menționăm de asemenea că C. Ciochină și L. Curta de la Centrul de calcul și cibernetică economică s-au îngrijit de calculele necesare pentru stabilirea arenzii mijlocii pe județ (variabila 92) și pentru stabilirea nivelului pe fiecare județ al variabilelor exprimate sub formă fracționară.

STABILIREA ÎNLĂNȚUIRII DIFERITELOR VARIANTE
ALE ISTORIEI ȚĂRII ROMÂNEȘTI. 1290—1690
LETOPISEȚUL CANTACUZINESC

DE

SORIN NIȚĂ

Vom încerca să arătăm în acest articol cum se poate stabili înlănțuirea unor copii păstrate după o cronică munteană, folosind unele procedee noi și ajutându-ne, pentru a ne ușura munca și a scurta timpul de lucru, și de un calculator electronic.

De fapt vom folosi o variantă a cunoscutei metode a greșelilor (erorilor) comune, care nu este de loc nouă. După cum se știe, această metodă datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și îi este atribuită lui Lachmann, care considera semnificativ pentru transmisia unui text nu caracteristicile comune (interne sau externe), ci numai părțile diferite dintre manuscrisele care conțin același text. Aplicând această metodă în scopul obținerii unei ediții critice a lucrării *Graduel Roman* sau *Culegere de cântece bisericesti*, călugărul francez Dom Froger și-a dat seama că procedeele folosite aveau o structură complet logică și și-a pus printre primii problema tratării lor la o mașină electronică de calcul. Un grup de matematicieni francezi de la compania de mașini „Bull” au stabilit un program pentru mașina Gamma-ET, verificând în acest mod ipotezele și calculele lui Froger.

Noutatea lucrării noastre în studiul *Letopiseșului cantacuzinesc* o constituie faptul că vom folosi una dintre metodele indirecte, sistematizată de Froger și Poré, și anume pe cea intitulată de ei metoda prin greșeli fictive.

1. STADIUL CERCETĂRILOR RELATIVE LA LETOPISEȚUL CANTACUZINESC

Să spunem pentru început câteva cuvinte despre obiectul studiului nostru. Această lucrare, numită deseori și *Cronica anonimă* din motive lesne de înțeles, se presupune că a fost scrisă de oameni ai familiei Cantacuzino, care au folosit în redactarea ei și lucrări anterioare, ca *Viața lui Nifon*, *Istoria lui Mihai-Vodă sin Pătrașco-Vodă*, *Istoria domniei*

lui Matei Basarab și altele. *Letopisețul cantacuzinesc* a avut o foarte mare circulație în manuscris. O dovadă a acestui lucru este faptul că s-au păstrat pînă astăzi 48 de manuscrise, care se găsesc în diferite biblioteci din țară și din străinătate.

În general, toate editările care s-au făcut după această lucrare au constat în reproducerea unui singur manuscris.

Astfel, în 1847, Nicolae Bălcescu a tipărit în „Magazinul istoric pentru Dacia” un manuscris care aparținuse domnitorului Ștefan Cantacuzino și care se afla pe atunci în biblioteca Colegiului Sfintul Sava din București.

În 1859 librarul și editorul George Ioanid a tipărit un manuscris copiat de Radu Lupescu.

În 1910 Stoica Nicolaescu folosește două manuscrise pentru o nouă redactare a cronicii, pe care o publică în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”.

În 1942 N. Simache și Tr. Cristescu publică două ediții ale *Istoriei Țării Românești*, reproducînd în una textul publicat de Bălcescu și în cealaltă textul publicat de Stoica Nicolaescu.

Abia în 1960 apare în Editura Academiei ediția critică a lucrării, întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu. Aceștia pleacă de la studierea comparativă a tuturor manuscriselor existente. Și ei publică tot un singur manuscris, pe care îl consideră cel mai vechi și fără lacune întîmplătoare, dar dau și un aparat critic, în care notează toate variantele sub care apar diferite cuvinte sau pasaje și în alte manuscrise, considerate de ei reprezentative. De asemenea au întocmit și au publicat o stemmă a diferitelor variante ale cronicii.

După cîte cunoaștem, aceasta este ultima lucrare referitoare la *Letopisețul cantacuzinesc*.

Menționăm că toate aceste date le-am extras din partea de introducere a ediției critice sus-amintite.

2. METODA GREȘELILOR COMUNE AȘA CUM ESTE PREZENTATĂ ÎN LUCRĂRILE LUI DOM FROGER

De-a lungul timpului, în critica textuală s-au imaginat diverse modele, ca, de exemplu cursul unei ape care se alterează spre vărsare; un model judiciar în care manuscrisele sînt martorii, iar critica textuală este judecătorul; un model medical în care manuscrisele sînt bolnavii care trebuie vindecați ș. a. Transmiterea textelor este asimilată astăzi cu o genealogie umană, în care manuscrisul după care se copiază este un „tată”, copia sa este un „fiu”, iar copistul poate reprezenta „mama”. Ordinea în care se succedă diversele versiuni (copii) ale unei lucrări se poate reprezenta deci printr-un arbore genealogic. Filologii numesc această figură stemma manuscriselor. Matematicienii observă că este vorba de un graf, în care manuscrisele sînt vîrfurile grafului, iar relațiile de filiație sînt arcele lui. În cazul cînd nu există contaminare, acest graf este o arborescență a cărei rădăcină este textul original.

Un graf prezintă două aspecte principale: înlănțuire, care exprimă faptul că se poate trece de la un manuscris la altul printr-o serie de

manuscrise intermediare, și orientare, care presupune alegerea unei origini și a unui sens de parcurgere.

Pe această proprietate a grafurilor se bazează metoda pe care o vom folosi. Deoarece înlănțuirea caracterizează o structură independentă de orientare, se poate căuta independent de ea. În acest mod am procedat și noi. Nu este neapărat nevoie să cunoaștem strămoșul suprem al manuscriselor conservate pentru a reconstitui înlănțuirea. Aceasta poate fi găsită cu origini diferite. Dacă originea este străbunul istoric adevărat, genealogia se va numi „absolută” sau „adevărată”; dacă originea este un manuscris oarecare, atunci genealogia este „relativă” la acel manuscris.

Metoda greșelilor comune a izvorât din analiza greșelilor copiștilor. În mod inevitabil, copiștii au făcut greșeli, datorate fie neatenției, fie faptului că n-au înțeles ceea ce scriau, fie dorinței de a corecta originalul. Astfel, orice copie prezintă în anumite locuri ale textului, numite locuri variante, deosebiri față de textul manuscrisului după care a fost copiat. Să luăm un exemplu. Presupunem că după un manuscris original O s-au făcut trei copii A , B și C , că după A s-au făcut alte două copii, D și E , ș.a.m.d. Notăm manuscrisele prin puncte și, dacă manuscrisul Y a fost copiat după manuscrisul X , ducem o săgeată de la X la Y . Exemplul propus se poate reprezenta ca în figura 1 :

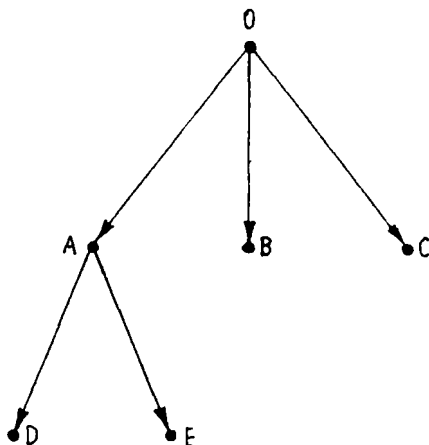

Fig. 1

În anumite locuri variante, manuscrisul A , copiat după originalul O , conține unele greșeli. Acestea constituie o grupă de greșeli care în mod normal, exceptând anomaliile și complicațiile, vor fi transmise manuscriselor D și E , copiate după A . Acestei grupe de greșeli i se pot asocia fie manuscrisul responsabil A , fie grupa de manuscrise A , D și E , care au în comun aceste greșeli.

Trebuie făcută o precizare. În exemplul nostru, în care am plecat de la originalul O , putem întrebuința cuvântul greșeală, pentru că este vorba efectiv de greșeli față de originul O . În general, dacă plecăm

de la un manuscris oarecare, dacă folosim, de exemplu, o genealogie relativă, nu mai avem de-a face cu greșeli, ci cu variante față de acel manuscris.

Să notăm acum în graful din figura 1 fiecare vîrf X al grafului cu grupa de manuscrise care au în comun greșelile săvîrșite de X , adică să adăugăm alături de X pe toți descendenții săi. Obținem în acest mod un graf al înlănțuirii grupelor de manuscrise care conțin aceleași greșeli (fig. 2).

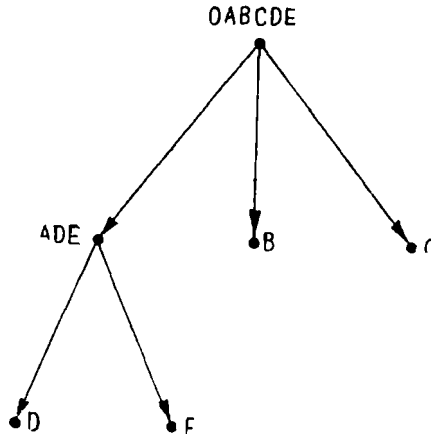

Fig. 2

Fiecare grupă include strict toate grupele care descind din ea în sensul teoriei mulțimilor; cu alte cuvinte, fiecare literă dintr-o grupă inferioară se găsește și în toate grupele superioare legate de ea și, dacă scoatem din fiecare grupă toate literele care apar în grupele descendente ei, în grupa respectivă mai rămîne o literă. Deci toate manuscrisele care conțin una sau mai multe greșeli formează o grupă complementară grupei care e în acele locuri variante conține același text ca și originalul. Un manuscris situat la sfîrșitul unei linii (de exemplu E din figura 1) este o grupă redusă la un singur reprezentant. În general, greșelile se acumulează la manuscrisele care descind unele dintr-altele și sînt diferite la manuscrisele colaterale. Din acest motiv, grupele colaterale se pun unele lîngă altele și, în acest mod, atunci cînd nu există contaminare, grupele de manuscrise greșite nu se suprapun.

Greșelile creează diferențe între manuscrise, deci distanțe între ele. Comparînd două manuscrise și numărînd toate diferențele dintre ele, se poate evalua distanța printr-un număr. Distanțele pot arăta și ele înlănțuirea. Astfel trei manuscrise sînt în linie dreaptă dacă distanța mai mare este suma celorlalte două mai mici și formează un triunghi cînd distanța mai mare este mai mică decît suma celorlalte două. Pe acest procedeu se bazează metoda prin distanțe.

Greșeala se poate descoperi prin conjectură și ne arată orientarea și chiar înlănțuirea și distanțele. Înlănțuirea este dată de greșelile care se acumulează sau se diversifică, iar pentru a calcula distanța dintre două

manuscrite se merge pe lanțul care le unește în graful înlănțuirii, adunînd greșelile care se întilnesc pe drum.

Grupele de manuscrite greșite se pot constata direct. Vom arăta ceva mai tîrziu cum se procedează. Prin incluziuni, aceste grupe arată înlănțuirea. Deci înlănțuirea se poate stabili cu ajutorul grupelor sau al distanțelor.

După ce am găsit înlănțuirea, problema care se pune este de a da un sens relațiilor genealogice, adică de a orienta graful înlănțuirii. Dacă considerăm graful înlănțuirii ca o schemă cu bile legate între ele prin tije mobile, totul revine la a ști de care bilă, adică manuscris, să apucăm montajul și să-l suspendăm. Manuscrisul de care trebuie apucată schema este strămoșul suprem al manuscriselor conservate. Este foarte dificil și uneori chiar imposibil de găsit acest strămoș suprem. Din această cauză se va proceda altfel. Avem în graful înlănțuirii două manuscrite (de exemplu *A* și *D* din figura 1), unite printr-o linie. Ne punem întrebarea dacă *A* a fost copiat după *D* sau, invers, *D* după *A*. Apelînd la coniectură sau la unele procedee care se referă la istoria externă a textelor — forma scrierii, suportul scrierii, mijloacele folosite pentru a scrie, unele notații sau chiar datări, elemente legate de codicologie —, se poate răspunde la această întrebare. Orientînd în acest mod cîteva arce și făcînd un simplu raționament pe figura care indică înlănțuirea, se poate găsi orientarea generală a sistemului. Originea acestei orientări indică strămoșul suprem.

În concluzie, s-a văzut că există mai multe metode pentru reconstituirea arborelui genealogic al transmisiei (stemma manuscriselor), și anume :

— o metodă directă, care pleacă de la greșeli, grupele greșite arătînd graful căutat, și

— mai multe metode indirecte, care fac la început abstracție de noțiunea de greșală, pentru a nu reține decît pe cea de diferență sau variantă. Se reconstituie înlănțuirea plecînd fie de la grupe, fie de la distanțe și apoi se dă orientarea adevărată după cum am arătat mai sus.

În aplicația efectuată am folosit metoda indirectă prin grupe fictiv greșite, pe care o vom expune în continuare.

Prima etapă este strîngerea laolaltă a tuturor manuscriselor care conțin aceeași operă sau a unor copii foarte exacte după ele, preferabil microfilme sau copii la xerox, și apoi confruntarea lor. Înțelegem prin confruntarea manuscriselor alegerea unui manuscris de bază, de obicei cel mai lung, compararea tuturor celorlalte manuscrite cu acest manuscris de bază și notarea tuturor diferențelor.

Trebuie să se dea o adresă fiecărui loc variant. Se obișnuiește, în general, să se noteze rîndul în care se găsește diferența. Se pot da și adrese mai precise. Astfel, în aplicația efectuată am dat o adresă formată din opt cifre, primele trei notînd pagina, următoarele două rîndul, următoarele două cuvîntul din rînd unde începe diferența și, în fine, ultima cifră notînd din cîte cifre este formată diferența, adică cît de mare, cît de lungă este. Toate aceste cifre sînt raportate la manuscrisul de bază. Deci după această primă etapă obținem pentru fiecare manuscris, cu excepția celui de bază, cîte o listă care conține adrese și alături diferența, notată sub formă de omisiuni sau adăugiri. Astfel, dacă, de exemplu, în manu-

scrisul de bază apare cuvîntul „boierii”, iar în manuscrisul A cuvîntul „boiarii”, se vor nota în lista A, alături de adresa respectivă, următoarele : omiterea cuvîntului „boierii”, și adăugarea cuvîntului „boiarii”. Alți autori preferă să dea lista altfel : în fața scriu tot adresa, iar alături pe două rînduri : pe rîndul de sus forma sub care apare un cuvînt sau grup de cuvinte în manuscrisul de bază și dedesubt forma în care apar în manuscrisul cu care comparăm. Dacă unul dintre ele omite un cuvînt, atunci se poate nota cu două paranteze rotunde, între care nu se scrie nimic.

În a doua etapă trecem de la aceste liste individuale la o singură listă pentru toate manuscrisele. Ea va conține adresele locurilor variante așezate în ordine crescătoare (adică în ordinea lor naturală din manuscrisul de bază) și, alături de fiecare adresă, toate variantele sub care apare cuvîntul sau pasajul de la acea adresă în mulțimea manuscriselor. Lîngă fiecare variantă se pune grupa de manuscrise care o conține. Obținem deci o listă în care sînt notate deosebirile față de manuscrisul de bază și grupa de manuscrise care conține aceste deosebiri.

Privind acum lista, alegem numai locurile variante pentru care există doar cîte două variante, deci corespunzător doar cîte două grupe de manuscrise.

În a treia etapă, din această ultimă listă vom obține o altă listă cu grupe de manuscrise urmate de o pondere, care arată de cîte ori grupa respectivă apare în lista anterioară, și, în continuare, de adresele tuturor locurilor variante cu numai două variante în care apare acea grupă de manuscrise. Lista va fi ordonată plecînd de la grupa cu ponderea cea mai mare și terminînd cu grupele cu ponderea 1.

În continuare, în etapa a patra, ordonăm grupele de manuscrise prin incluziuni, ținînd seama de ponderi, și obținem graficul înlănțuirii grupelor de manuscrise. Din aceasta se poate obține graficul înlănțuirii, după cum vom arăta puțin mai tîrziu, exemplificat pe cazul *Letopiseșului cantacuzinesc*.

Dacă transmisia textelor ar fi normală, adică dacă fiecare copist ar copia după un singur manuscris și ar reproduce greșelile acestuia, la care le-ar adăuga pe cele proprii, lucrurile ar fi simple și ponderea n-ar mai juca nici un rol. În practică nu se întîmplă chiar așa, existînd unele anomalii și complicații, ca, de exemplu, documentație trunchiată (manuscrise pierdute și lacune în manuscrise), inexistența într-un manuscris a unor greșeli strămoșești pe care ar fi trebuit să le aibă, unele greșeli pe care manuscrise colaterale n-ar trebui să le aibă (întîlniri întîmplătoare), contaminare ș.a.

Manuscrisele pierdute în centrul unei stele, adică cele după care s-au copiat cel puțin două exemplare, apar în înlănțuire și se pot reconstitui. Acest caz va fi foarte bine exemplificat în aplicația pe care o vom expune cu privire la cronică. Mult mai complicat este cazul manuscriselor pierdute în mijlocul unei linii, cînd dispar din înlănțuire și greșelile comise de ele par datorate descendenților imediați.

Cînd un manuscris este privat de o greșeală comisă de un strămoș îndepărtat, anomalia este vizibilă și se poate înlătura ; în schimb, cînd greșeala de care este privat a fost comisă de strămoșul său imediat, atunci anomalia este invizibilă.

Pentru înlăturarea întâmplărilor întâmplătoare (doi copişti diferiți au făcut aceeași greșeală în același loc) și a contaminării (un copist a avut la dispoziție două sau mai multe manuscrise), ne vom bizui pe probabilitatea lor mai mică. Aceasta face ca grupele de manuscrise datorate anomaliilor să aibă ponderi mici. Din această cauză vom trasa graficul înlăturării grupelor de manuscrise, luând în considerație doar grupele cu ponderi mari. Cele cu ponderi mici sînt suspecte și le lăsăm provizoriu la o parte. După ce trasăm graficul, dacă nu dau naștere la conflicte, putem insera aici și o parte din grupele cu ponderi mici.

Un specialist, filolog sau istoric, poate să-și dea seama de multe dintre grupele datorate anomaliilor și le poate înlătura. În aplicația efectuată ne-am bizuit doar pe ponderea grupelor, după cum se va vedea în continuare.

3. APLICAREA METODELOR LUI FROGER ÎN STUDIUL LETOPISEȚULUI CANTACUZINESC

După cum am mai spus, pînă astăzi s-au păstrat 48 de copii ale *Letopisețului cantacuzinesc*, copii pentru care C. Grecescu și D. Simonescu au dat stemma (graficul filiației) din figura 3 :

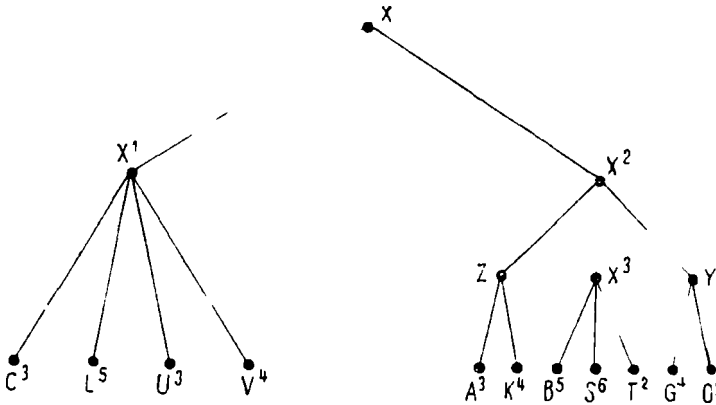

Fig. 3

În această stemmă, X este arhetipul cronicii, care s-a răspîndit prin hiparhetipurile X^1 și X^2 . Indicii atribuiți literelor în figura 3 au două semnificații diferite: cei atribuiți literei X (X^1 , X^2 , X^3) notează fiecare câte un manuscris pierdut (de asemenea X , Y și Z sînt tot manuscrise pierdute), pe cînd cei atribuiți literelor A , B , C , G , K , L , O , S , T , U și V reprezintă numărul manuscriselor care se găsesc în grupa respectivă. Astfel, în grupa notată cu C^3 se găsesc trei manuscrise: C , C^1 și C^2 .

Menționăm că în studiul cronicii n-am folosit nici manuscrisele, nici copiile lor, ci numai aparatul critic prezentat în partea de jos a fiecărei pagini în ediția critică a lucrării. De aici am obținut exact lista de date pe care ar fi trebuit s-o obținem după etapa a doua, prezentată

ceva mai înainte. În continuare am alcătuit pentru etapa a treia un program în limbaj FORTRAN pentru calculatorul I.B.M. — 360. Acesta ne-a furnizat tabelele cu grupe de manuscrise și ponderi, pe care le vom expune în continuare. Pe baza acestor tabele am putut obține graful înlănțuirii grupelor de manuscrise.

În ediția critică a lucrării, de la pagina 1 la pagina 188, autorii au transcris în partea de sus a fiecărei pagini manuscrisul de bază *V*, iar în aparatul critic au folosit manuscrisele *C*, *L*, *G*, *O*, *A* și *K*. De la pagina 188 până la sfârșit (p. 195) s-a transcris manuscrisul de bază *K*¹, iar în aparat s-au folosit manuscrisele *A*¹, *B*, *S*² și *A*, *K*, *G*, care se mai folosiseră și înainte.

Noi am extras date din trei locuri ale aparatului critic, însumând 24 de pagini, și anume paginile 1—10, 106—115 și 189—193.

Am observat că în paginile 5—10 nu apăreau decât patru manuscrise, și anume *A*, *C*, *K* și *L*. Pentru datele furnizate calculatorului din aceste pagini, acesta a dat tabela următoare :

Tabela 1

<i>ACKL</i>	1	<i>AC</i>	3
<i>ACK</i>	2	<i>AK</i>	83
<i>ACL</i>	5	<i>AL</i>	3
<i>AKL</i>	5	<i>CK</i>	6
<i>CKL</i>	4	<i>CL</i>	13
		<i>KL</i>	2

În această tabelă, grupele de litere reprezintă grupe de manuscrise cu aceleași variante față de grupa în care este și manuscrisul de bază (*V* în acest caz); numărul care le însoțește reprezintă ponderea grupei, adică de câte ori apare grupa respectivă în cele cinci pagini. Precizăm că atât în această tabelă, cât și în cele care vor urma, nu am mai trecut grupele formate dintr-un singur manuscris.

Privind tabela, remarcăm grupele *AK* și *CL*, care au ponderi foarte mari — 83 și, respectiv, 13 — în comparație cu ponderile restului grupelor. În acest mod am fost conduși la graful înlănțuirii grupelor de manuscrise din figura 4 :

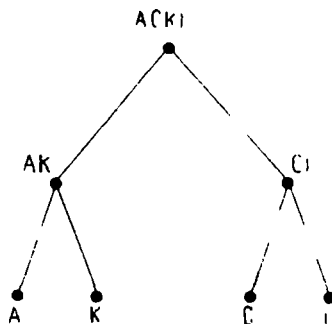

Fig. 4

Scoatem acum din fiecare grupă toate manuscrisele care apar în grupele inferioare legate de ea. Dacă nu mai rămâne nimic într-o grupă, înseamnă că am descoperit un manuscris pierdut (în centrul unei stele). Notăm manuscrisele pierdute cu litere noi și obținem astfel graful din figura 5, în care X^1 , Z și W sînt manuscrise pierdute :

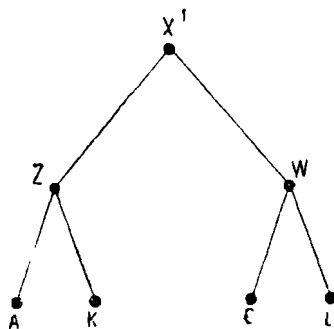

Fig. 5

Adăugăm acum manuscrisul de bază V ca strămoș suprem al înălțurii.

Obținem în acest mod graful înălțurii pentru cele cinci manuscrise, A , C , K , L și V (fig. 6) :

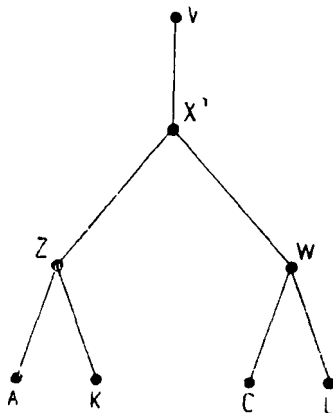

Fig. 6

Menționăm că acest graf este un graf neorientat, spre deosebire de cel din figura 3, care era un graf orientat. Pentru orientarea grafului trebuie să se apeleze la alte metode, după cum am arătat.

Să considerăm acum paginile 1–10, în al căror aparat critic apare și manuscrisul *O* (de fapt numai în primele cinci pagini). Pentru această porțiune de text, datele sînt cuprinse în tabela următoare :

Tabela 2

<i>ACKLO</i>	2	<i>AC</i>	3
<i>ACKL</i>	3	<i>AK</i>	103
<i>AKLO</i>	1	<i>AL</i>	5
<i>CKLO</i>	3	<i>AO</i>	4
<i>ACK</i>	2	<i>CK</i>	6
<i>ACL</i>	8	<i>CL</i>	20
<i>AKL</i>	7	<i>CO</i>	2
<i>AKO</i>	9	<i>KL</i>	3
<i>CKL</i>	5	<i>KO</i>	2
		<i>LO</i>	1

Din această tabelă remarcăm din nou grupele *AK* și *CL*, cu ponderi de 103 și, respectiv, 20, precum și grupa *AKO*, cu ponderea 9, o pondere mare, ținînd cont că manuscrisul *O* nu apare decît în jumătate din textul considerat (primele cinci pagini).

Celelalte grupe au ponderi foarte mici. Ponderea cea mai mare dintre ele o deține grupa *ACL*, cu opt apariții în 10 pagini, deci nici măcar o apariție pe pagină. Probabil aceste grupe cu ponderi mici sînt datorate anomaliilor. Astfel am întîlnit grupe formate, de exemplu, prin înlocuirea cuvîntului „Vasile” cu „Vasilie”, a lui „boierii” cu „boiarii”, a lui „Dumnezeu” cu „D-zău”, grupe care credem că sînt datorate întîlnirilor întîmplătoare. Prin studierea mai atentă a textului, un specialist poate înlătura multe dintre aceste grupe atunci cînd ar provoca încurcături.

Folosind datele furnizate de tabela 2, se obține graful înlănțuirii pentru grupele de manuscrite (fig. 7) :

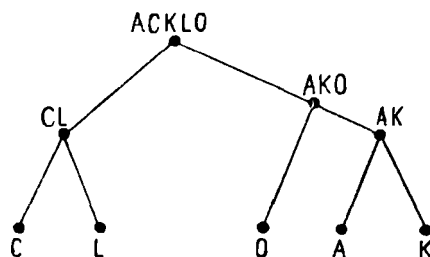

Fig. 7

Scoatem din fiecare grupă toate manuscrisele care apar în grupele descendente :

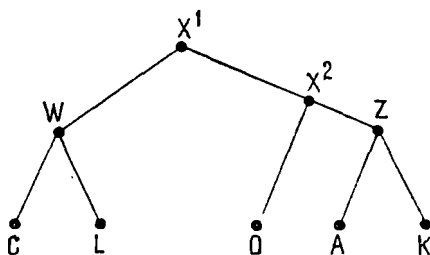

Fig. 8

Adăugăm manuscrisul V ca strămoș suprem al înălțurii pentru cele șase manuscrise : A, C, K, L, O și V (fig. 9) :

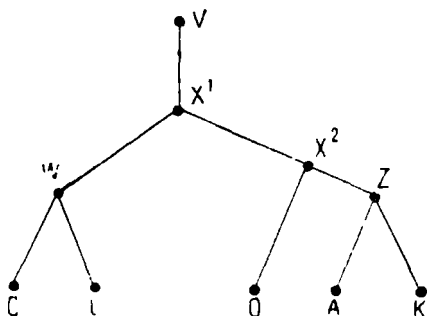

Fig. 9

Acest graf al înălțurii nu numai că nu-l contrazice pe cel din figura 6, dar îl întregeste și-l completează. Astfel, în figura 9 apărind un manuscris în plus (manuscrisul O), se găsește încă un manuscris pierdut : manuscrisul X^2 .

Să studiem acum textul cuprins în paginile 106—115, text în care, pe lângă aceste șase manuscrise, mai apare și un al șaptelea, și anume G . Pentru acest text se obține următoarea tabelă :

Tabela 3

ACGKLO	4	AGK	1	AC	2
ACGKL	1	AKL	4	AG	1
ACGKO	2	AKO	3	AK	20
ACGK	1	ALO	4	AL	2
ACKL	2	CGK	2	AO	3
AGKO	9	CGL	1	CG	2
AGKL	1	CKL	1	CK	3
AKLO	2	CLO	1	CL	5
CGKL	2	GKL	1	CO	3
ACK	2	GKO	1	CK	3
ACL	2	KLO	1	GO	5
				KL	1
				KO	4
				LO	1

Pe baza studierii tabelii 3 obținem graful înălțurii grupelor de manuscrise din figura 10 :

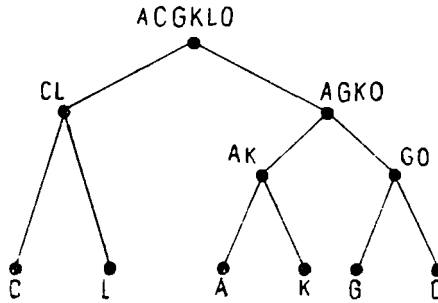

Fig. 10

Scoatem acum din fiecare grupă manuscrisele care apar și în grupele descendente. Notăm manuscrisele pierdute (fig. 11) :

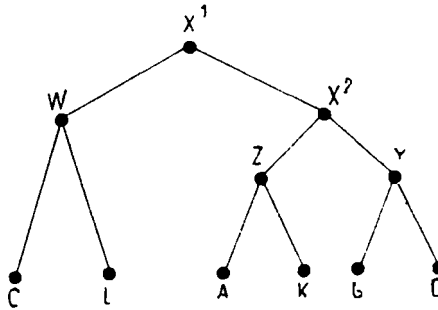

Fig. 11

Adăugăm manuscrisul de bază V ca strămoș suprem al înălțurii și obținem graful final al înălțurii pentru cele șapte manuscrise : A, C, G, K, L, O și V (fig. 12) :

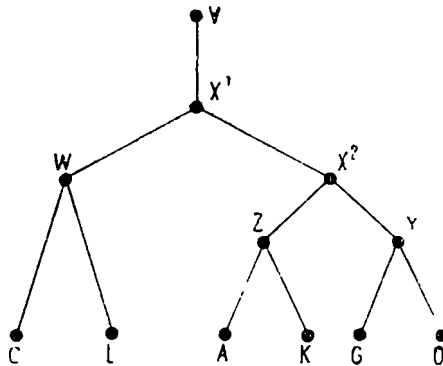

Fig. 12

Acest graf (fig. 12) le precizează și le completează pe cele din figurile 6 și 9. Folosind încă un manuscris (manuscrisul G), apare în înălțuire încă un manuscris pierdut (manuscrisul Y).

Am spus la timpul respectiv cum se poate orienta acest graf. Ne vom mulțumi să-l orientăm, ghidându-ne după cel dat de istorici în figura 3. Pentru aceasta vom presupune existența unui manuscris în mijlocul unei linii, manuscris care nu se putea obține prin metoda folosită de noi.

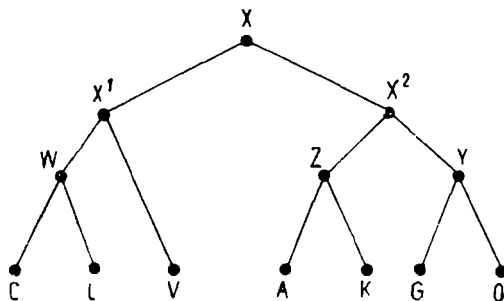

Fig. 13

Am obținut un amănunt care nu reiese din graful din figura 3, și anume că manuscrisele C și L au un strămoș comun (manuscrisul W) și sînt deci mai apropiate între ele în comparație cu manuscrisul V , toate aceste trei manuscrise fiind descendenți din același străbun: manuscrisul X^1 . O cercetare mai atentă și pe o porțiune mai mare de text poate să confirme sau să infirme acest lucru.

Exceptînd acest fapt, se observă că graful din figura 13 coincide perfect cu o parte a grafului din figura 3, obținut prin alte metode. Coincide doar cu o parte, pentru că graful din figura 13 folosește doar șapte manuscrise existente, pe cînd cel din figura 3 le folosește pe toate cele 48 de manuscrise.

Să studiem acum textul din paginile 189—193, care folosește alte manuscrise, și anume K^1 ca manuscris de bază, precum și manuscrisele A^1 , K , B și G . Obținem tabela de mai jos :

Tabela 4

A^1BGK	4	A^1B	4
A^1BG	7	A^1G	2
A^1BK	2	A^1K	5
A^1GK	4	BG	18
BGK	1	BK	4
		GK	3

Din datele furnizate de tabelă obținem graful înlănțuirii grupelor de manuscrite (fig. 14) :

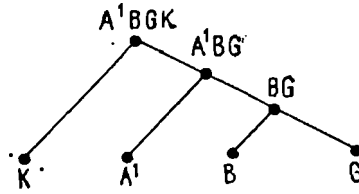

Fig. 14

Scoatem din fiecare grupă toate manuscrisele care apar în grupele descendente și notăm manuscrisele pierdute cu litere noi. Obținem graful din figura 15 :

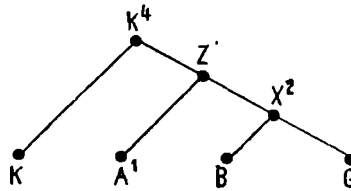

Fig. 15

Adăugăm și manuscrisul de bază, K^1 . Obținem graful înlănțuirii pentru cele cinci manuscrite : K , K^1 , A^1 , B și G (fig. 16) :

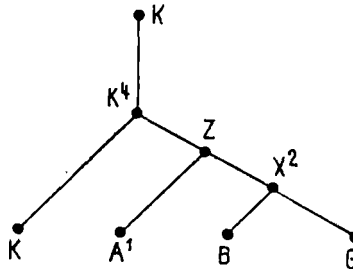

Fig. 16

Orientăm acest graf cu ajutorul celui dat de istorici. Obținem graful orientat din figura 17 :

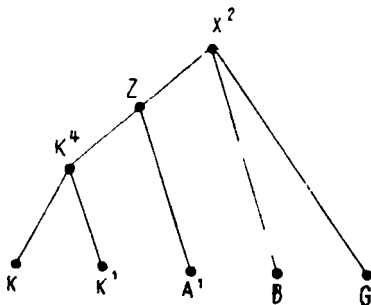

Fig. 17

Și acest graf coincide perfect cu o altă parte a grafului din figura 3.

4. MECANIZARE ÎN CRITICA TEXTUALĂ

Am spus deja că un grup de matematicieni francezi au stabilit un program cu ajutorul căruia un calculator a reprodus operațiile efectuate de Froger cu mîna.

Vom arăta în cîteva cuvinte principiile acestui program. S-au perforat pe cartele textele tuturor manuscriselor, s-au scos apoi la imprimantă aceste texte, s-a verificat dacă nu s-au comis greșeli și abia pe urmă mașina a început să compare pe rînd cartelele fiecărui text cu cartelele manuscrisului de bază. Cînd nu găsește identități între două cartele, mașina ia, de exemplu, grupe de două cuvinte și compară primul cuvînt din textul de referință cu primul și apoi cu al doilea cuvînt din celălalt manuscris, apoi compară al doilea cuvînt din textul de referință cu primul și al doilea cuvînt din textul colaționat. Cînd găsește o egalitate, mașina aliniază cele două texte la cuvintele egale găsite și constată că textul colaționat omite sau adaugă un anumit cuvînt sau grup de cuvinte în raport cu textul de referință. Toate variantele sînt date deci sub formă de adăugiri sau omisiuni. Dacă mașina nu găsește egalitate în două cuvinte, mărește pasul, de exemplu, la cinci cuvinte, apoi la 10 cuvinte ș.a.m.d. În urma acestor operații apare pentru fiecare manuscris o listă care notează toate deosebirile aceluia manuscris față de manuscrisul de bază.

Considerăm că în momentul de față perforarea textelor tuturor manuscriselor pe cartele este o treabă mai dificilă sau măcar tot atît de dificilă ca și aceea de a compara textele și a nota cu mîna diferențele. Atunci cînd vor fi puse la punct cititoarele automate, ajutorul calculatorului va fi foarte mare și în primele etape ale metodei grupelor greșite. În tot cazul, descrierea algoritmică și programarea întregului proces constituie o foarte mare realizare.

Noi am alcătuit un program numai pentru etapa a treia a metodei expuse în partea a doua a articolului, aceasta și dintr-un motiv mai particular, și anume faptul că ediția critică a *Letopisețului cantacuzinesc* ne-a furnizat în aparatul său critic exact datele care ar fi trebuit să le obținem înaintea etapei a treia, adică o listă de adrese și grupa de manuscrise care la adresa respectivă conține aceeași diferență față de grupa rivală, din care face parte și manuscrisul de bază. Această listă am perforat-o pe cartele, primele opt coloane fiind ocupate de adresa locului variant.

Adresa dată de noi prezintă avantajul că locul variant respectiv poate fi identificat ușor și repede atunci când vrem să cercetăm dacă o anumită grupă de manuscrise nu este datorată anomaliilor.

Programul făcut de noi poate fi folosit pentru 56 de manuscrise și pentru 128 de date. Credem că numărul copiilor rămase după textele românești vechi nu este în general mai mare de 56 de manuscrise; în caz contrar, cu unele mici modificări, programul se poate folosi pentru 76 de manuscrise și chiar mai multe. De asemenea programul poate fi adaptat cu ușurință pentru un număr de date de două ori mai mare, de patru ori mai mare ș.a.m.d.

Lista perforată pe cartele constituie datele programului. O dată a programului constă dintr-un număr de cel mult 120 de cifre, primele 8 cifre reprezentând adresa locului variant, iar următoarele grupa de manuscrise corespunzătoare, câte două cifre pentru fiecare manuscris. Din aceste considerente a reieșit că putem folosi programul pentru 56 de manuscrise: $120 = 8 + 2 \times 56$. După cum s-a observat pînă acum, am notat manuscrisele cu litere sau cu litere urmate de indici. Am preferat pentru ușurința programului să facem o nouă codificare și să notăm un manuscris cu un număr din două cifre. Vom avea în vedere ca în grupa de manuscrise numerele de câte două cifre să fie puse în ordine crescătoare, ceea ce ar corespunde la ordinea alfabetică în limbajul literelor.

Iată, de exemplu, cum arată o dată a programului:

10607043111213141516

Aceasta înseamnă că avem o variantă la pagina 106, rîndul 7, că varianta începe la al patrulea cuvînt din rînd și că are o lungime de trei cuvinte. În continuare avem grupa de manuscrise care la această adresă conține aceeași variantă față de manuscrisul de bază. Această grupă este formată din șase manuscrise (12 cifre), și anume manuscrisele notate cu 11, 12, 13, 14, 15 și 16.

Programul indică mașinii să cerceteze întreaga listă de date, să vadă de câte ori apare aceeași grupă de manuscrise în listă (alcătuieste ponderea grupei respective) și să dea o altă listă care va cuprinde grupele de manuscrise, urmate de ponderi și de adresele tuturor locurilor variante unde a apărut acea grupă, adică de un număr de adrese egal cu ponderea. Această listă este ordonată după ponderi, și anume în ordinea lor descrescătoare.

Amintim că programul a fost alcătuit în limbaj FORTRAN-IV. Pentru exemplificare prezentăm în continuare o parte din program, și anume cea în care se calculează ponderile grupelor de manuscrise :

```

J = 1
DO 6 I = 1,64
  IF (A (2,2,J)) 7,12, 7
7 DO 9 JI = J, 128
  DO 9 K = 2,15
  IF (A (2, K, J) - A (2, K, JI)) 10, 9, 10
9 CONTINUE
  JI = 129
10 DO 11 KI = 1, 14
11 A(1, KI, I) = A (2, KI + 1, J)
  A (1,15, I) = JI - J
  IF (JI - 129) 6,12, 6
6 J = JI
12 INDICE = I
  DO 20 JI = INDICE, 64
  DO 20 KI = 1, 15
20 A (1, KI, JI) = 0

```

Fiecare rînd reprezintă o cartelă perforată.

Privind lista dată de calculator în urma efectuării programului, luăm în considerație doar primele grupe din listă, adică grupele cu ponderile cele mai mari, și stabilim înlănțuirea manuscriselor prin incluziunile acestor grupe. După cum am mai spus, dacă nu dau loc la contradicții, se pot insera după aceea și grupe cu ponderi mai mici.

Considerăm că, atunci cînd se lucrează cu un număr mare de date, adică se ia în considerație o parte mare din text, mașina de calcul reprezintă un ajutor prețios.

5. SCURTE CONCLUZII

Analiza de mai sus sugerează ideea că la textele vechi românești n-a intervenit contaminarea, deoarece manuscrisele erau destul de rare, deci destul de scumpe, și este puțin probabil ca un copist să fi avut la dispoziție mai mult de un exemplar. Pentru acest motiv, metoda greșelilor comune ar putea avea un viitor frumos în studierea cronicilor românești. Ea poate fi combinată și cu alte metode, după cum s-a văzut deja pe parcursul acestui articol, formînd împreună o metodă complexă.

Calculatorul, care în momentul de față ne ușurează munca doar în anumite etape, cu timpul va putea, pe baza unui program foarte bine pus la punct, să stabilească singur înlănțuirea manuscriselor și deci va fi un colaborator prețios pentru cei ce se ocupă de editarea textelor.

În încheiere trebuie precizat faptul că aplicarea metodei doar pe unele porțiuni de text nu poate da o înlănțuire sigură, ci ne poate doar sugera unele indicii asupra înlănțuirii. Este o problemă interesantă care

trebuie studiată, și anume cu ce probabilitate înlanțuirea stabilită pe baza unor eșantioane de text poate fi considerată valabilă pentru întreg textul. Considerăm că în prezent, dacă se va lucra cu această metodă, este bine să se folosească întreg textul manuscrisului, lucru care nu pune probleme în cazul manuscriselor mici.

BIBLIOGRAFIE

- DOM J. FROGER, *La critique des textes et son automatisation*, Paris, Dunod, 1968.
DOM J. FROGER, *La critique textuelle et la methode des groupes fautifs*, în „Chaiers de lexicologie“, 1962, vol. 3.
A. KAUFMANN, *Metode și modele ale cercetării operaționale*, vol. 2.

CONFERINȚA ANGLO-ROMÂNĂ „MATEMATICA ÎN ARHEOLOGIE ȘI ȘTIINȚELE ISTORICE”

DE

VASILE LIVEANU

Între 11 și 24 septembrie 1970 a avut loc la Mamaia conferința anglo-română „Matematica în arheologie și științele istorice”. Conferința a fost „anglo-română” în sensul că a fost organizată de Academia Republicii Socialiste România și The Royal Society of London. La ea au participat însă cercetători, în număr de peste 90, din 15 țări: Anglia, Bulgaria, Canada, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Franța, Republica Federală a Germaniei, India, Italia, Olanda, România, Statele Unite ale Americii, Suedia, Ungaria.

În afara ședințelor de comunicări — au fost prezentate peste 50 de comunicări — s-au organizat trei mese rotunde. Au fost organizate excursii la obiective arheologice și turistice din Dobrogea. Comitetul de organizare (secretari: F.R. Hodson și P. Tăutu) a asigurat conferinței condiții de lucru deosebit de bune și de plăcute.

Comunicările susținute la conferință au prezentat variate metode matematice aplicabile în cercetarea arheologică și, în general, în cercetarea istorică. Ceea ce ne propunem în articolul de față prin trecerea în revistă a comunicărilor nu este, firește, redarea aparatului matematic al metodelor prezentate, ci indicarea sau, mai exact spus, sugerarea unor domenii și probleme ale istoriei la a căror cercetare s-ar putea folosi matematica (persoanele interesate vor putea cunoaște în detaliu aceste metode datorită publicării volumului cuprinzând actele conferinței). Trebuie de la început să arătăm că, pentru a rămâne cât mai fideli ideilor și intențiilor autorilor, am folosit pe larg rezumatele comunicărilor, difuzate la conferință.

Conținutul unora dintre comunicările prezentate la conferință, inclusiv foarte interesantă *Evaluare a rezultatelor conferinței*, făcută de arheologul C.A. Moberg (Suedia) în încheierea lucrărilor, nu este prezentat mai jos numai pentru că textul sau rezumatul lor nu a fost difuzat.

Comunicările prezentate s-au axat pe direcții variate. Un grup de comunicări s-au ocupat de fundamentarea unor domenii ale matematicii care își găsesc aplicații în istorie și în arheologie.

Comunicarea academicianului Gr. C. Moisil despre *Sistemele de axiome ale relațiilor de similaritate* a dat câteva axiome care fac dintr-o rețea de obiecte între care există relații de similaritate un spațiu topologic; este vorba, cu alte cuvinte, de axiomele care permit să se aplice topologia în cercetarea relațiilor de similaritate dintre obiecte. Importanța acestei probleme pentru arheologie este lesne sesizabilă dacă avem în vedere rolul atât de important pe care îl are cercetarea relațiilor de asemănare dintre obiecte în munca arheologului și a istoricului (nu trebuie uitat că și istoricul are de clasificat diverse obiecte, procese sau fenomene istorice, categorii sociale, unități administrative etc.).

Probleme matematice generale cu aplicabilitate în arheologie și istorie au fost tratate și în comunicările *Bazele matematice ale tipologiei și taxonomiei* de A. C. Spaulding (S.U.A.), *Unele aspecte matematice ale taxonomiei și diagnozei în arheologie* de M. Manolescu și G. Bordenache, *Asupra algoritmului de recunoaștere* de S. Guiașu (algoritmul de recunoaștere este interesant pentru problema clasificării și pentru alte probleme în care o entitate x trebuie identificată pe baza anumitor caracteristici).

Aplicațiile practice ale matematicii în cercetările arheologice și istorice au constituit, firește, preocuparea majorității comunicărilor. Una dintre temele cele mai dezbătute a fost aceea a *clasificării*. Delimitarea „culturilor”, atribuirea fiecărui obiect arheologic unei anumite culturi arheologice, constituie o sarcină fundamentală a arheologului. Or, îndeplinirea acestei sarcini se bazează în fond pe *clasificarea* obiectelor găsite în cursul săpăturilor și, în general, a investigațiilor arheologice.

Când este vorba de un număr mare de obiecte cu caracteristici variate, numeroase, clasificarea cu mijloace obișnuite pune probleme dificile. Există un mare pericol ca arheologul să nu poată ține seama de toate obiectele și, mai ales, de toate caracteristicile lor. *Aici poate interveni matematica*. O ramură specială a matematicii, taxonomia, „știința clasificării”, cercetează criteriile matematice ale clasificării și, mai ales după intrarea calculatorului în utilajul științific, poate ajuta arheologului fie să micșoreze considerabil timpul necesar sortării și clasificării obiectelor, fie să efectueze clasificări mai riguroase, bazate pe criterii mai sigure și pe luarea în considerare a unui număr de obiecte și de caracteristici mult mai mare decât este posibil cu ajutorul metodelor tradiționale.

M. Iosifescu și P. Tăutu, în comunicarea *Inferența bayesiană într-o problemă de arheologie*, au pus problema stabilirii apartenenței unui grup de obiecte la una sau la alta din două subculturi foarte apropiate. Ei s-au ocupat de subculturile Gîrla Mare — Cîrna, Zuta Brdo și Bjelo Brdo-Virșeș (epoca mijlocie a bronzului), cu olărie incrustată, care au numeroase caracteristici comune, astfel că cimitirele sau așezările din zonele geografice învecinate pot fi cu greu atribuite uneia sau alteia din cele două subculturi.

Autorii comunicării au vorbit despre pregătirea dicționarului de sisteme de caracteristici ale obiectelor arheologice aparținând celor două subculturi sus-amintite, caracteristici privitoare la dimensiunea și la forma obiectelor, la materialul din care sînt confecționate etc. Plecînd de la repartițiile de frecvență ale caracteristicilor desemnate de diferitele cuvinte, se va efectua așa-numita analiză Bayes, care va permite stabilirea precisă a subculturii căreia îi aparține un complex arheologic dat. Este vorba de

o aplicare la probleme arheologice a metodei Mosteller-Wallace, elaborată în legătură cu discriminarea complexelor de documente scrise.

În comunicarea *Discriminarea și clasificarea unor tipuri de vase antice*, Silvia Savu a prezentat experiența aplicării unor metode matematice într-o problemă de stabilire a apartenenței unor obiecte la o anumită clasă; problema era de a preciza dacă un grup de douzeci de vase de ceramică al căror stil nu a fost precis determinat de arheologi aparțin stilului atic sau stilului rodosic. Caracteristicile a două grupe de vase a căror apartenență atică și „rodosică” este bine stabilită au fost comparate cu caracteristicile grupului de vase a căror apartenență trebuia precizată. Criteriile de discriminare și de clasificare au fost însă criterii matematice.

În comunicarea *Despre analiza datelor anterioară clasificării automate*, I. Lerman (Franța) s-a ocupat de stabilirea criteriilor matematice ale asemănării a două obiecte, dezvoltând ideea adoptării probabilității ca măsură a asemănării obiectelor. Preocuparea lui I. Lerman este, cum se vede și din titlul comunicării, elaborarea metodelor de clasificare automată a obiectelor, domeniu în care, lucrând la „Centre de Calcul de la Maison des Sciences de l'Homme” din Paris, a obținut rezultate interesante.

Mario Borillo (Franța) și P. Ihm (R.F. a Germaniei) au prezentat comunicarea *O metodă de clasificare a obiectelor arheologice a căror descriere este structurată și incompletă*. Comunicarea a prezentat o metodă de clasificare a obiectelor mutilate (de exemplu statui deteriorate sau obiecte a căror descriere este lacunară), aplicând această metodă la prelucrarea unor materiale prezentate de G.A.M. Richter într-o lucrare despre tinerii Greciei arhaice, și anume la clasificarea a 40 de statui grecești mutilate; pentru statuile de aceeași categorie se utilizează un sistem de descriere alcătuit din 259 de caracteristici, dar, pentru cele 40 de statui mutilate media caracteristicilor specificate pentru fiecare statuie a fost în jur de 130. Or, aplicarea metodelor matematice la clasificarea celor 40 de statui mutilate a indicat că acestea se împart în șase grupe, care sînt aceleași cu grupele stabilite prin aplicarea metodelor tradiționale la întreg ansamblul de statui. S-ar părea deci că folosirea metodelor matematice la un complex de informații redus și lacunar a permis obținerea acelorași rezultate pentru a căror obținere prin metodele tradiționale a fost necesar un complex de informații considerabil mai bogat și mai multilateral.

F.R. Hodson, secretarul științific al Institutului arheologic din Londra, în comunicarea *Tipologia numerică în arheologie*, s-a ocupat de problema legării conceptelor tipologice tradiționale ale arheologilor cu procedeele tipologiei numerice. După ce a amintit lucrările precedente care au urmărit aceeași problemă pe baza testării unor metode de tipologie numerică la complexe de date arheologice restrînse, autorul a vorbit despre aplicarea unei metode generale, considerată foarte promițătoare (mediile K), la tipologia topoarelor din Insulele Britanice. Există o deosebire importantă între cercetarea arheologică tradițională și cea numerică, a subliniat autorul. Deosebirea apare atunci cînd se încearcă a se evalua clasificările după criterii interne.

H. Teodorova-Simeonova (Bulgaria) s-a ocupat, în comunicarea ei de *Prelucrarea tipologică a descoperirilor de tip Gumelnița din Valea Golgamo-Decevo* printr-o metodă matematică.

O problemă apropiată de cea a clasificării este problema agregării. În legătură cu aceasta, Herbert Solomon, profesor la Universitatea din Stanford (S.U.A.), a prezentat comunicarea *Metode de agregare (clustering) și aplicații*. El a precizat că taxonomia numerică, care se ocupă de sortarea obiectelor în grupe diferite, cuprinde două categorii de operații.

1) clasificarea sau atribuirea datelor, în care numărul de grupuri sau de agregate (*clusters*) este predeterminat și se caută reguli pentru a se atribui fiecare element uneia dintre grupele fixate dinainte ;

2) *agregarea datelor (clustering)*, în care se cere datelor înseși să producă atât numărul de grupe, cât și atribuirea fiecărui element acestor grupe. Agregarea ar însemna deci stabilirea grupurilor și a apartenenței diferitelor elemente la aceste grupuri. Comunicarea a comparat rezultatele date de aplicarea la aceleași date a diferitelor procedee matematice de agregare. În general, aplicarea unor metode diferite la aceleași date și compararea rezultatelor astfel obținute par a fi o caracteristică mai generală a experiențelor de introducere a matematicii în științele sociale. Exemplele date de profesorul H. Solomon s-au referit în special la agregarea variabilelor socioeconomice, dar și la agregarea substantivelor în limba rusă, a caracteristicilor copiilor bolnavi de afazie etc.

O problemă la care s-au referit numeroase și interesante comunicări a fost cea a *serierii*, a stabilirii ordinii cronologice, a ordinii de succesiune în timp. G.D. Kendall, cunoscut matematician, profesor la Universitatea din Cambridge (Anglia), unul dintre inițiatorii aplicării matematicii în arheologie, care a avut un rol esențial în inițierea și organizarea conferinței, a prezentat comunicarea *Serierea cu ajutorul matricelor de abundență*. Autorul a expus în lucrări anterioare o metodă matematică bazată pe așa-numitele matrice de incidență, care permite serierea cronologică a mormintelor (în cazul matricelor de incidență se ia în considerare prezența sau absența unui tip de obiect într-un mormint, notată respectiv cu 1 sau cu 0.)

Aplicarea acestei metode la serierea cronologică a mormintelor cimitirului aparținând culturii la Tène din Münsingen-Rain a dat rezultate satisfăcătoare. Calculatorul electronic aranjează punctele reprezentând mormintele într-o figură în formă de potcoavă ; prin identificarea „vîrfurilor“ potcoavei și prin „dezdoirea” ei se obține seria cronologică. După enunțarea acestor rezultate, comunicarea a pus problema mai generală a unei metode de a seria mormintele pe baza matricelor de *abundență* a obiectelor (în care se ia în considerare nu numai prezența sau absența unui tip de obiecte, ci abundența obiectelor). Soluția acestei probleme mai generale, găsită de autor, furnizează un plus de informații și în ce privește problema specială a matricelor de incidență.

Extinderea folosirii calculatorului depinde de posibilitatea redării informațiilor arheologice într-o formă adecvată mașinii. Comunicarea lui J.E. Doran (Anglia) s-a referit la *Analiza informațiilor despre cimitirul la Tène din Münsingen-Rain cu ajutorul calculatorului*. Proiectul elaborat de autor împreună cu F.R. Hodson, prezentat în comunicare, are în vedere reprezentarea într-un mod convenabil pentru calculator și deci prelucrarea unei cantități de date mai mari decât în calculele anterioare ; de asemenea se are în vedere aplicarea unor metode matematice variate pentru valo-

rificarea tuturor informațiilor și verificarea atât a metodelor matematice, cât și a ipotezelor arheologice complexe.

A.E. Gelfand (S.U.A) a susținut comunicarea *Abordarea matematică a problemei serierii în arheologie*. Comunicarea a trecut în revistă unele tehnici matematice de seriere arheologică recent dezvoltate și a prezentat o metodă nouă elaborată de autor. S-a arătat că tehnicile matematice de seriere aplicate de autor la date arheologice reale au dat rezultate bune.

Aspectele matematice ale serierii — metodele utilizate de alți autori și o metodă proprie de seriere — au constituit de asemenea obiectul comunicării *Considerații asupra metodelor secvențiale* a lui Robin Sibson (Anglia).

W. Fernandez de la Vega și Jeanette Landau (Franța) au prezentat *Un algoritm pentru seriere și aplicațiile lui la studiul figurinelor protoistorice*. Procedeu matematic de seriere prezentat a fost aplicat la o colecție de figurații protoistorice provenite din Franța și din Peninsula Iberică. Ordinea cronologică stabilită prin acest procedeu este compatibilă cu ordinea indicată de studiul arheologic tradițional și concordă cu ipoteza sugerată mai de mult de studiul figurațiilor protoistorice din alte țări, printre care și România, că figurațiile sînt cu atât mai recente, cu cât sînt mai bogate în elemente iconografice.

Ca și multe dintre comunicările referitoare la clasificare, unele comunicări privitoare la seriere au pus în evidență un fenomen deosebit de caracteristic pentru dezvoltarea cercetării științifice contemporane, și în special pentru dezvoltarea matematicii: o metodă elaborată pentru rezolvarea unei anumite probleme își găsește aplicații în probleme noi cu totul diferite decît cea avută în vedere inițial. Comunicarea Lilianei Boneva (Bulgaria) *O nouă abordare a problemei serierii cronologice și aplicații la cronologia operelor lui Platon* a utilizat metoda matematică de seriere „în potcoavă”, elaborată de G.D. Kendall pentru complexe arheologice, la serierea operelor lui Platon; ordinea cronologică a serierilor filozofului grec a fost studiată în funcție de statistica repartițiilor structurilor ritmice ale ultimelor cinci silabe din fiecare frază, statistică preluată dintr-o lucrare de Cox și Brandwood.

Ileana Kivu-Sculy (România) s-a oprit *Asupra metodei Hole-Shaw de cercetare a permutărilor*. Comunicarea a prezentat un program bazat pe metoda indicată în titlu, utilizabil și de arheologi pentru stabilirea ordinii cronologice a mormintelor și în general, a complexelor arheologice. Programul a fost utilizat și la analiza unor inscripții din epocile elenistică și romană găsite în România.

Despre această ultimă analiză s-a ocupat Alexandra Ștefan (România) în comunicarea *Aplicații ale metodelor matematice și ale calculatoarelor electronice la epigrafie*. Autoarea comunicării a avut ideea de a aplica la serierea unui grup de cîteva zeci de inscripții o metodă matematică utilizată mai înainte la serierea cronologică a mormintelor. Este vorba de o metodă care se bazează pe compararea formei literelor, urmărind stabilirea evoluției trăsăturilor fiecărei litere, a tabloului evoluției scrierilor locale, cu scopul de a obține: 1) ordinea cronologică a inscripțiilor provenite din același loc și 2) de a compara evoluția diferitelor scrieri locale. În timp ce metodele tradiționale se bazează pe compararea unui număr redus la litere, metodele matematice și calculatorul permit luarea în considerație a trăsăturilor tuturor literelor, ducînd deci la rezultate superioare.

Într-adevăr, folosindu-se programul elaborat de Ileana Kivu-Sculy, rezultatele au fost : 1) pentru inscripțiile a căror datare, bazată pe conținutul lor, este sigură și a căror seriere cronologică este deci certă, ordinea cronologică stabilită de calculator pe baza comparării literelor a corespuns ordinii cronologice reale a inscripțiilor ; 2) pentru inscripțiile a căror datare nu este posibilă pe baza conținutului, ci numai pe baza comparării literelor, ordinea cronologică stabilită cu ajutorul calculatorului, comparată cu ordinea stabilită pe baza metodelor tradiționale, s-a dovedit a fi mai exactă ; cu alte cuvinte, epigrafistii, după cum s-a spus în comunicare, au constatat că modificările introduse de calculator în serierea cronologică a inscripțiilor acceptată mai înainte sînt pe deplin justificate. Și acest lucru este firesc, deoarece calculatorul permite, cum s-a arătat, compararea tuturor literelor, deosebită mai înainte. Pe de altă parte, importanța experienței constă, după părerea noastră, în aceea că metoda matematică folosită a fost confirmată de rezultate obținute în serierea inscripțiilor cu datare certă, ceea ce arată utilitatea generală a metodei.

E.M. Wilkinson (Anglia) a vorbit despre *Serierea în arheologie și problema comis-voiajorului*, arătînd că unele transformări de matrice necesare pentru serierea cronologică a obiectelor arheologice cu ajutorul unor metode matematice pun problema comis-voiajorului, care aparține domeniului cercetării operaționale¹. Este unul dintre exemplele atît de numeroase astăzi ale aplicațiilor pe care o problemă de matematică le poate găsi în cele mai variate și mai neașteptate domenii.

Klaus Goldman (R.F.G.) a expus considerații foarte interesante cu privire la *Cîteva criterii de stabilire a seriilor arheologice*. Criteriul asemănării, utilizat la definirea tipurilor de obiecte arheologice, trebuie să țină seama, după părerea autorului, de tipul „autentic”, conceput de însuși omul preistoric. La aceasta contribuie criteriul „descoperirilor-cheie”, prin care autorul înțelege grupuri de obiecte arheologice găsite laolaltă și în care sînt asociate diferite tipuri de obiecte. În continuare au fost examinate criteriile după care se poate stabili succesiunea diferitelor tipuri de obiecte.

A.T. Irwin (S.U.A.) a vorbit despre *Influența săpăturilor asupra serierii în cazul unei așezări paleoindiene*, propunînd o nouă metodă de excavare. Săpăturile arheologice făcute timp de șapte ani de o echipă complexă la așezarea paleoindiană de la Hall Gap (S.U.A., sudul statului Wyoming) au dus la descoperirea a citorva mii de unelte și a circa 300 000 de piese sfărîmate. Echipa care a condus săpăturile s-a străduit să găsească fiecare fragment dintr-un obiect sfărîmat. Toate sfărîmăturile găsite, cu excepția celor foarte mici, au fost înregistrate pe hărți exacte, indicînd așezarea orizontală și verticală. Între sfărîmăturile aparținînd aceluiași obiect au fost trase pe hartă linii orizontale și verticale. Concentrările

¹ „Problema comis-voiajorului“ este următoarea : un comis-voiajor trebuie să viziteze un număr de orașe. Care este ordinea de vizitare a orașelor pe care trebuie s-o aleagă pentru ca distanța parcursă (sau timpul ori costul) să fie cele mai reduse ? Este o problemă legată de teoria grafelor, de găsire a unui așa-numit circuit hamiltonian minimal. Graful este o figură formată din puncte, numite vîrfuri, și segmente care unesc vîrfurile, numite muchii ; circuitul hamiltonian minimal este drumul care revine la punctul său de pornire, format din muchiile de frontieră ale unuiia din poligoanele unui graf (Oystein Ore, *Grafele și aplicațiile lor*, București, 1968, p. 36—39 și 167—168).

de linii orizontale și verticale care unesc punctele ce reprezintă pe hartă locurile cu sfărîmături ale aceluiași obiect constituie, după părerea autorului, unități cronologice. Excavarea în unități arbitrar alese sau în unități geologice, deci în unități care nu țin seama de necesitatea găsirii tuturor sfărîmăturilor aparținînd aceluiași obiect, duc, după autori, la serii cronologice greșite.

Legată de problema serierii a fost comunicarea profesorului V. Bulgaru (România) *Teoria seriilor istorice elaborată de A. D. Xenopol ca o abordare matematică în științele istorice*. Autorul comunicării a reținut trei elemente fundamentale ale noțiunii de serie istorică în concepția lui A.D. Xenopol, regularitatea, înlănțuirea cauzală și tendința. El a subliniat de asemenea ideea lui Xenopol că într-o serie istorică înlănțuirea cauzală neîntreruptă se observă „cu o rigoare matematică mai puțin cifrele”. Xenopol, consideră profesorul Bulgaru, a formulat un „model al istoriei” care ar putea servi pentru înregistrarea, clasificarea și prezentarea comparată a faptelor istorice. Modelul structurilor și al coordonatelor istorice, adaugă autorul comunicării, ar putea de asemenea servi ca fundament metodologic al istoriometriei ².

O problemă înrudită, în fond, cu cea a serierii este cea a concatenării (înlănțuirii) manuscriselor, adică a alcătuirii stemei de succesiune a manuscriselor. Comunicarea lui S.C. Niță (România) *Concatenarea diferitelor variante ale unei cronici românești* cuprinde o ilustrare a metodei elaborate de Dom Froger la câteva fragmente din *Letopiseșul cantacuzinesc*; comunicarea este publicată în numărul de față al revistei.

Metoda lui Dom Froger constă în fapt în „computerizarea” automatizarea operațiilor care, în cazul folosirii metodelor tradiționale, sînt efectuate mental. Esențialul în acest caz nu constă în elaborarea unei noi metode de *investigație*, ci în automatizarea comparării manuscriselor. Rezultatele comparațiilor efectuate automat sînt de fapt interpretate de cercetător după metodele și criteriile tradiționale.

J. Haigh (Anglia), în comunicarea *Problema înlănțuirii manuscriselor*, a prezentat o metodă bazată pe un model stohastic al copierii care are în vedere calculul *probabilității* ca un anumit manuscris să stea la originea unei succesiuni, a unui arbore de manuscrise. Nu este vorba aici de automatizarea unei operații tradiționale, ci de introducerea unei proceduri principial noi, care presupune calcule laborioase, efectuate la calculator. Posibilitățile de testare a acestei metode sînt limitate, dar, aplicată în două cazuri la manuscrisele *Epistola Cuthberia* și la manuscrisele scrisorilor lui Cicero către Atticus — , a oferit răspunsuri care, după aprecierea autorului comunicării, sînt rezonabile.

O problemă de serie și de datare se pune și în istoria limbilor. Răspunsul la întrebarea privind data cînd s-au despărțit două (sau mai multe) limbi interesează nu numai pe lingviști, ci și pe istorici. În comunicarea *Modele stohastice în glotocronologie*, David Sankoff (Canada) a amintit obiectivele disciplinei cu acest nume, care își propune să dateze evenimentele lingvistice pornind de la informații asupra înrudirii lexi-

² Cu privire la problema scriilor istorice la A.D. Xenopol în legătură cu preocupările actuale ale istoriografiei, cf. V. Liveanu *Séries, lois, structures historiques. À propos de quelques idées de A.D. Xenopol*, în Miron Constantinescu și V. Liveanu, *Sur quelques problèmes d'histoire*, București, 1966, p. 61—109.

cale. Glotocronologia, cel puțin în accepția americană, pornește de la premisa că schimbarea cuvintelor se desfășoară după modelele stohastice (bazate pe întâmplare). Autorul propune un model matematic, pe care îl consideră mai realist, conform căruia cuvântul poate căpăta un sens în mod treptat cu timpul, înlocuind cuvântul care avea acest sens mai înainte; el propune pe această bază un algoritm care ar permite stabilirea datei la care s-au despărțit două limbi.

Joseph B. Kruskall, Isidore Dyen și Paul Black (S.U.A.) au prezentat comunicarea intitulată *Determinarea relației istorice între 353 de dialecte și limbi malaio-polineziene (austroneziene) cu ajutorul clasificării și al estimării verosimilității maxime*. În acest studiu s-a considerat că modificarea limbajului se produce conform unui proces Poisson (deci conform altui model decât celui propus de Sankof), ajungându-se la datarea separării diverselor limbi austroneziene. Aplicarea metodelor glotocronologiei la istoria limbii române ar fi interesantă, mai ales că informațiile lingvistice necesare nu par a depăși pe cele existente deja în posesiunea lingviștilor români. Ni se pare că ar fi nevoie să se rezolve în prealabil problema fundamentală a elaborării unui model care să corespundă într-adevăr cu caracteristicile reale ale procesului de evoluție a limbii.

Conferința a discutat o problemă care s-ar putea considera de geografie istorică. G.D. Kendall, în comunicarea *Căutarea satelor dispărute*, propune o metodă matematică prin care să se reconstituie harta (poziția geografică) a unor sate azi dispărute atestate în documentele vechi, plecându-se de la numărul numelor de familie comune pentru fiecare pereche de sate. Pentru a testa eficacitatea metodei, autorul a făcut o hartă a regiunii Oxfordshire în secolul al XVIII-lea, luând ca măsură de similaritate pentru două sate oarecare procentul de căsătorii între persoane domiciliat în cele două sate. Rezultatele, a apreciat G.D. Kendall, au fost moderat pozitive. Adevărata hartă a regiunii a fost într-adevăr inclusă între cele câteva soluții *posibile* găsite de ordinator, dar soluția *preferată* de ordinator nu a fost cea adevărată. Aceasta se poate explica prin numărul relativ mic al satelor, numai 8; în cazurile în care datele sînt mai numeroase, localizarea vechilor sate cu ajutorul metodei propuse devine posibilă.

Reconstituirea hărților este legată de tehnicile așa-numitei scalări multidimensionale. Acestor tehnici i-a fost consacrată comunicarea lui J.B. Kruskall (S.U.A.) *Scalarea multidimensională și alte modele geometrice cu unele aplicații importante*. Dacă se cunosc distanțele dintre un număr de orașe, se poate, folosindu-se metode avansate de calcul și un calculator electronic de mare putere, să se reconstituie o hartă care indică poziția orașelor cu o anumită precizie; reconstituirea este posibilă chiar dacă datele de la care se pornește conțin unele erori mari sau unele lacune și chiar dacă *toate* datele suferă o deformare sistematică comună, necunoscută. Deoarece matematica poate traduce în distanțe spațiale asemănarea sau asociația dintre caracteristicile obiectelor (două obiecte asemănătoare sînt considerate apropiate, iar două obiecte diferite sînt considerate depărtate), se pot construi „hărți” pe mai multe dimensiuni, în care diferitele obiecte ocupă poziții (puncte) a căror apropiere sau depărtare exprimă apropierea sau depărtarea caracteristicilor acelor obiecte. Plecându-se de la aceste procedee de scalare multidimensională, s-au făcut studii pentru a se preciza relațiile dintre diferitele obiecte, fenomene, procese în psi-

hologie, antropologie, științele politice, economie etc. Autorul comunicării, cunoscut prin aportul său la tehnicile scalării multidimensionale a sugerat posibile aplicații ale acestei metode pentru a se descoperi relațiile dintre obiecte care interesează pe istorici: manuscrise, fibule, complexe arheologice.

Comunicarea lui M. Wish și G. D. Carrol (S.U.A.), *Scalarea multidimensională cu ponderea diferențială a dimensiunilor. Aplicații*, a descris un nou program care permite scalarea multidimensională în cazul când informațiile referitoare la același obiect provin de la indivizi diferiți. S-a ilustrat aplicarea metodei la cercetarea percepției de către diferiți subiecți a ritmului și accentului în limba engleză, la confundarea consoanelor degradate acustic, dar și la gradul de apropiere pe care un număr de studenți americani îl văd între un șir de țări. Discuția asupra acestui ultim exemplu, la care au participat Gr. C. Moisil, C.R. Rao, G.D. Kendall și V. Liveanu, a pus în evidență, credem, faptul că, dacă „harta”, configurația, pusă în lumină de scalarea multidimensională, este independentă de cercetător, interpretarea acestei configurații depinde de concepțiile și de teoria cercetătorului.

Comunicarea lui J.C. Gower (Anglia), *Metode statistice de comparare a diferitelor analize multidimensionale ale acelorași date*, a ilustrat o tendință caracteristică a eforturilor de introducere a matematicii în științele care studiază omul, și anume aplicarea unor metode matematice diferite la analiza acelorași date, cu scopul de a se verifica și perfecționa metodele matematice utilizate. Autorul a descris modul în care a efectuat o cercetare din domeniul antropologiei (cercetarea caracteristicilor a opt regiuni diferite ale craniului la șase populații diferite), care aduce o serie de lămuriri asupra modului în care regiunile diferite ale craniului descriu diferențele de ansamblu dintre populații.

Un exemplu de aplicare a scalării în arheologie l-a dat A. Ammerman (Anglia) în comunicarea *Analiza cu ajutorul calculatorului electronic a complexelor epipaleolitice din Italia*. Autorul a aplicat o metodă de analiză a complexelor de unelte de piatră descrisă de Doran și Hodson. Se calculează un coeficient de asemănare între fiecare pereche de complexe și apoi un program de scalare multidimensională traduce matricea coeficienților de asemănare într-o „hartă” în care gradul de asemănare dintre complexe corespunde distanței dintre punctele reprezentând aceste complexe pe „hartă” (complexele asemănătoare sînt apropiate, cele neasemănătoare despărțite). Harta astfel obținută reprezintă nu configurația geografică, ci gradul de asemănare sau de diferențiere a diverselor obiecte. Dimensiunile (axele) în funcție de care sînt dispuse complexele reprezintă factorii în funcție de care complexele se aseamănă și se diferențiază, iar semnificația lor arheologică este o problemă de interpretare, pe care arheologul o rezolvă în funcție de informațiile existente. Aplicînd metoda la 27 de complexe epipaleolitice tardigravetiane (Italia) și luînd în considerație 36 de tipuri de unelte, el a obținut hărți în două și trei dimensiuni. Apropierea strînsă pe harta caracteristicilor a complexelor din diferitele regiuni ale Italiei (deci a complexelor depărtate pe harta geografică) arată absența unei segregări sau diferențieri geografice pronunțate în epipaleoliticul italian. De menționat că studiul lui A. Ammerman a prelucrat informațiile arheologice expuse în lucrarea lui G. Laplace *Recher-*

ches sur l'origine et l'évolution des complexes leptolithiques, publicată în 1966. Și alte comunicări prezentate la sesiune au prelucrat informațiile conținute în lucrări arheologice bazate pe utilizarea metodelor tradiționale.

R.M. Rowlett și R.M. Pollnac (S.U.A.) au susținut comunicarea *Analiza multidimensională a culturii marniene*. Este vorba de aplicarea metodei amintite pentru delimitarea grupurilor locale ale culturii marniene din Champagne (Franța). S-au pus în evidență modele matematice de variații culturale, aceste din urmă variații fiind comparate cu cele ecologice. Rezultatele analizei multidimensionale sînt comparate cu rezultatele unei analize a agregatelor efectuate anterior.

Au mai fost prezentate și alte metode cantitative utilizate în arheologie A. Hesse (Franța), în comunicarea *Dimensiunile cărămizilor și distribuția la suprafață a ruinelor de la Mergissa* (Nubia-Sudan), a vorbit despre calcularea cîtorva mărimi caracteristice a cîtorva mii de cărămizi, care a permis formularea unor ipoteze cronologice și tehnologice asupra vechilor construcții cercetate. Pe de altă parte, s-au făcut calcule asupra distribuției a 15 000 de obiecte aflate la suprafață, cu scopul de a testa eventuala corespondență cu stratele subterane.

R.E. Moore (Anglia), în comunicarea *Asupra relației dintre unitatea de mozaic și dimensiunile pietrelor de mozaic la mozaicurile romane*, a prezentat rezultatele unor calcule care pun în lumină dependența dimensiunilor mozaicare de dimensiunea transversală a pietrelor; dimensiunea longitudinală a pietrelor nu pare a influența dimensiunea motivelor.

C.R. Orton, în comunicarea *Considerații asupra clasificării statistice și reconstruirii vaselor provenite de la un cuptor romano-breton*, a prezentat programul de calcule care se vor aplica anul viitor marelui număr de sfărîmături de vase (însoțite de foarte puține vase întregi) găsite în pădurea Highgate din Londra. Scopul acestor calcule este de a răspunde la întrebările: cum a fost producția de vase? Care caracteristici au variat în timp și care au rămas constante? Se vor calcula relațiile dintre borduri, bare, decorații, ș.a. la diferitele forme de vase.

A. Cărăușu și C. Iconomu (România) au prezentat *O ipoteză nouă asupra ordinii metopelor la Tropaeum Traiani, întemeiată pe argumente istorice-arheologice și matematice*.

S. Comănescu și C.N. Mateescu (România), în comunicarea *Măsurarea și prezentarea monumentelor arheologice*, au prezentat o metodă precisă și rapidă pentru determinarea volumului monumentelor arheologice săpate în pămînt (subterane, puțuri, gropi de grîne), mai ales al acelorora al căror spațiu nu poate fi conservat în timpul săpăturilor. A fost descris și un aparat original relativ simplu pentru efectuarea măsurătorilor necesare.

N. Oprescu (România), în comunicarea *Utilizarea volumului informației în cercetarea arheologică și istorică*, s-a referit la o serie de metode fizice moderne aplicabile în arheologie, dintre care unele au fost folosite la cercetarea monumentelor de pe insula Ada-Kaleh.

A fost prezentată comunicarea *Analiza grafică, matriceală aplicată capitulului ionic* de Dan Teodorescu (România). Autorul a folosit matricele grafice construite după „metoda Jacques Bertin” și care permit analiza unei mari mase de informații cantitative prin metode nematematice, și anume prin metode intuitive, vizuale.

M. Demonet (Franța) a prezentat o interesantă comunicare privind *Două exemple de analiză factorială a corespondențelor (a) vocabularul politic și (b) votul unei adunări*. Analiza factorială a mesajelor adresate alegătorilor de candidații la locurile de deputați a permis să se distingă termenii proprii vocabularului politic al drepte, și al stângii, iar analiza voturilor în parlament a permis să se distingă apartenența membrilor parlamentului la cele trei curente — stînga, dreapta, centru — la începutul celei de-a III-a Republici Franceze; or, informațiile cu privire la componența acestor trei curente erau, înaintea acestei analize, foarte vagi și sărace. Metodele matematice de descriere, clasificare și seriare, de agregare și scalare permit o mai exactă cunoaștere a faptelor și înlesnesc trecerea ulterioară la explicarea lor. Există metode matematice care contribuie direct la explicarea unor fenomene istorice, la sesizarea relațiilor cauzale complexe, și, în general, a corelațiilor proprii proceselor istorice și care constituie de fapt scopul cercetării științifice. La una dintre aceste metode s-a referit autorul articolului de față în comunicarea *Coeficienții de corelație în cercetarea istorică* și care constituie o parte din lucrarea colectivului format de V. Liveanu (responsabilul temei), L. Asănăchescu, C. Lulea, V. Medeleanu și C. Moței. Comunicarea a tratat despre utilizarea coeficienților de corelație pentru cercetarea factorilor care au determinat mărimea arenzii plătite de țărani moșierilor în România la începutul secolului al XX-lea (vezi și articolul publicat în acest număr). Comunicarea a subliniat că metodele matematice permit sesizarea unor relații între fenomene istorice care nu se pot descoperi altfel, dar interpretarea relațiilor matematice dintre fenomene istorice, respectiv interpretarea coeficienților de corelație, este în funcție de *ansamblul* informațiilor existente, inclusiv al celor „nematematizabile”, deci în funcție și de teoria istorică, care, la rîndul ei, este ajutată de descoperirea relațiilor matematice. Coeficienții de corelație neliniară de grad superior nu au de obicei semnificație istorică și de aceea calcularea coeficienților de corelație liniară și a coeficienților de corelație neliniară polinomială pînă la gradul patru este suficientă.

În studiul întreprins de colectivul amintit s-a pus problema datelor lipsă, și aceasta a sugerat subiectul unei comunicări foarte interesante pentru istorici: *Utilizarea simulării digitale în reconstituirea datelor istorice*, susținută de I. Văduva (România). Dacă se cunosc valorile unui număr de variabile, de pildă 14, pentru toate cele 32 de județe ale vechii României din 1905, iar pentru alte variabile, de pildă două, se cunosc valorile variabilelor numai pentru 19 județe, metoda expusă de I. Văduva permite să se reconstituie cu o anumită aproximație valorile celor două ultime variabile în celelalte 13 județe.

Explicit sau impicit, lucrările de istorie conțin aprecieri asupra eficienței acțiunilor istorice, asupra adecvării mijloacelor utilizate și asupra adecvării scopului urmărit însuși. Căci justa apreciere a raționalității unei acțiuni istorice ajută la explicarea ei. În comunicarea *Un model al deciziei din 1595 a lui Mihai Viteazul*, Mircea Malița (România) a utilizat metoda eficienței, dezvoltată de teoria deciziei, pentru a estima eficiența hotărîrii lui Mihai Viteazul de a recurge la *lupta armată* împotriva Imperiului otoman. Comparînd acest curs de acțiune, lupta armată, cu alte patru cursuri de acțiune posibile atunci și avute în vedere de

Mihai : alianța cu Imperiul otoman împotriva Austriei ; plata unei sume de bani Porții ; diplomația activă ; continuarea statu-quo-ului, autorul, utilizând *teoria deciziei*, conchide că răscoala — calea aleasă de Mihai — era cea mai indicată. În încheiere, autorul arată că acestei metode i se poate obiecta că expune în termeni matematici preferințele sau estimările intuitive ale cercetătorului. Dar, s-a arătat în încheierea comunicării, construirea modelului matematic al unei situații nu înseamnă necesarmente înlocuirea metodelor existente printr-o procedură nouă sau proclamarea superiorității acesteia din urmă. Principalul avantaj al modelării este aprofundarea cunoașterii structurii interne a situației, impulsul pe care îl dă sistematizării materialului, obligația pe care o impune cercetătorului de a cerceta și a elucidă noi aspecte, de a da mai multă rigoare considerațiilor sale. Cum s-a văzut din comunicările amintite mai sus, alte metode matematice decât cele ale teoriei deciziei aduc și alte rezultate și dau unor probleme soluții noi, mai pozitive (fie din punctul de vedere al cheltuielii de efort și de timp, fie mai ales din punctul de vedere al conținutului însuși al soluției) decât metodele tradiționale. Dar avantajele generale ale modelului matematic, evidențiate în comunicarea consacrată teoriei deciziei, pot fi reținute ca valabile în cazul *tuturor* metodelor prezentate la conferință.

În programul conferinței au fost incluse și comunicări privitoare la probleme ale geneticii și, în general, ale științelor biologice, fapt care se explică nu numai prin legătura care există și care mai ales trebuie să existe între istorie și aceste discipline, dar mai cu seamă pentru că metode matematice aplicabile în antropologie și genetică sînt aplicabile și în istorie și arheologie (și constituie, ca atare, preocuparea unora dintre matematicienii prezenți la conferință). Pe de altă parte, L. L. Cavalli-Sforza, la una dintre mesele rotunde, a atras atenția că biologia studiază unele probleme comune cu cele studiate de științele sociale : migrațiunea, schimbul, transmiterea, mutația (în societate invenția). Observația este foarte interesantă și s-ar putea dovedi fecundă, cu condiția însă de a nu se pierde din vedere specificul istoriei umane, a societății, saltul *calitativ* pe care îl presupune trecerea de la biologie la social.

Au mai fost prezentate comunicările : *Taxonomia în antropologie* de C.R.Rao (India), *Abordarea matematică a problemei evoluției umane* de A.W.F. Edwards (Anglia).

Comunicarea *Problemele concatenării și analiza registrelor parohiale* de M. Skolnick, A. Maroni, G. Cannings și L. L. Cavalli-Sforza a tratat o chestiune de evident interes stringent pentru demografia istorică. R. W. Hiorns (Anglia) s-a ocupat, în comunicarea sa *Studii statistice în problema imigrațiilor*, de o chestiune ținînd mai curînd de genetica matematică, dar cu implicații social-istorice ; concluzia comunicării lui a fost că în urma căsătoriilor între persoane aparținînd unor sate sau clase sociale diferite nu se constată stratificări pentru genele care controlează alte trăsături decât cele de comportament ; genele care controlează aceste din urmă trăsături sînt influențate de faptul că selecția în vederea căsătoriei are în vedere trăsăturile de comportament.

Sugestivă pentru folosul pe care-l pot aduce istoriei studiile de genetică ni s-a părut comunicarea lui Keneth K. Kidd de la Universitatea din Pavia, *Aplicații la om și la bovine a metodelor de reconstrucție a filoge-*

nezei, în care s-a arătat că utilizarea metodelor Cavalli-Sforza și Edwards au dus la concluzia că vitele ancestrale din Suedia au fost separate de vitele ancestrale din Norvegia acum cel puțin 1 250 de ani și că vitele scandinave au fost despărțite de cele din Spania și din Jersey acum peste 3 000 de ani. Aceste rezultate au o utilitate evidentă pentru istoria economică, a contactelor populațiilor umane din diferite regiuni și a imigrațiilor lor.

La o lună după Congresul internațional de științe istorice de la Moscova, care a acordat o atenție susținută aplicării metodelor cantitative în istorie, Conferința internațională de la Mamaia a relevat din nou una dintre tendințele caracteristice ale dezvoltării istoriografiei și matematicii contemporane: efortul de introducere a matematicii în cercetarea istorică. Este o realitate de care specialiștii din țara noastră și forurile de conducere ale activității științifice trebuie să țină seama.

ARHIVE ȘI INSTITUȚII SIBIENE EVACUATE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DIN 1848

DE

GH. DUZINCHEVICI

În ianuarie 1849, evenimentele din Transilvania, cauzate de succesele trupelor revoluționare conduse de generalul Bem, au fost de așa natură încît au impus comesului sașilor, Francisc Salmen, să ordoneze evacuarea urgentă, în Oltenia, a tezaurilor unor bănci, a colecției de monede de la Muzeul Brukenthal din Sibiu, precum și a bogatei și valoroasei colecții de documente adunate în decursul anilor la Magistratul din Sibiu. E de subliniat că aceste documente, în număr de mai multe mii, în care este vorba nu numai de istoria acestui oraș, ci și de conviețuirea româno-săsească pe teritoriul de colonizare a sașilor în Transilvania, se păstrează la Arhivele statului din Sibiu. Colecția de documente începe cu secolul al XIII-lea. Pe baza documentelor pe care le-am găsit în timpul din urmă se poate reconstitui istoria acestei întimplări, un episod însemnat al revoluției de la 1848 din Transilvania, istorie care întregeste cele ce am scris acum cîțiva ani asupra trecutului Arhivelor statului din Sibiu¹. Iată amănunțele.

Temîndu-se de un eventual atac al revoluționarilor împotriva Sibiului, comesul sașilor, Francisc Salmen, ordona la 18 ianuarie 1849 evacuarea Casei naționale, a colecției de monede de la Muzeul Brukenthal din Sibiu, precum și a Casei de amanet. În aceeași zi, comitele ruga Comandamentul trupelor austriece să intervină la Comandamentul trupelor rusești din Țara Românească să ia sub scutul său bunurile evacuate, lucru despre care scria și celor interesați, chiar la 19 ianuarie, subliniind că populația era obligată — nu se spune în ce fel — să sprijine transportul².

Ordinul de evacuare a colecției de documente l-a dat comitele Salmen, la 19 ianuarie, registratorului Universității Săsești, Carol Sigerus³.

¹ Georg Duzinchevici, *Zur Geschichte des Staatsarchivs von Hermannstadt*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde, 1959, nr. 2.

² Arhivele statului Sibiu (în continuare A.S.S.), Actele comițiale, nr. 75, 76, 77 și 78 din 1849.

³ Ibidem, nr. 80 din 1849; A.S.S., Arhiva Brukenthal, L. 6, nr. 119.

Plecarea spre Oltenia n-a fost ușoară, locuitorii din Boița și Porcești fiind hotărâți să împiedice traficul pe șosea. Pentru a se preîntâmpina neplăceri, Comandamentul militar al trupelor austriece a dat ordinele de rigoare Comandamentului din Tălmăci și celui grăniceresc⁴. Cum documentul din care luăm datele de mai sus — scrisoarea comesului sașilor către administratorul Casei naționale, Kisslingstein — are data de 20 ianuarie 1849, e de presupus că nu mult după această dată prețiosul convoi a trecut munții cu bine.

Amănunte interesante asupra evacuării documentelor de la Sibiu și asupra localităților unde au fost adăpostite acestea găsim într-un raport adresat comesului Salmen de către Carol Sigerus : acesta a plecat singur din Sibiu, căci celelalte bunuri săsești se evacuasera mai înainte⁵. Documentele, împachetate în lăzi, au fost încărcate pe o singură căruță. Transportul a sosit cu bine la Ciineni, iar bunurile celelalte au fost evacuate mai departe, la Robești. Sigerus a venit și el în această localitate, dar, deoarece n-a putut găsi loc de găzduire — probabil din cauză că erau mulți refugiați —, s-a dus în localitatea Călinești, la distanță de o oră și jumătate de Robești. După cinci zile a trebuit să plece și din Călinești din cauza lipsei alimentelor și s-a dus la Râmnicu-Vilcea. Disciplinat, Sigerus a înștiințat pe cel ce avea răspunderea asupra tuturor bunurilor evacuate, Kisslingstein, despre toate schimbările de domiciliu, precum și despre motivele acestor schimbări.

De la Robești la Râmnicu-Vilcea Sigerus a mers ocrotit de oamenii care escortau Casa de război, dar și sub garanția Comandamentului trupelor rusești, care luase sub paza sa lăzile cu documente.

La 9 februarie 1849 i s-a trimis lui Sigerus în copie de către Kisslingstein ordinul din 7 februarie de a se înapoia la Sibiu, ordin care i se trimisese și direct de către comitele Salmen⁶. I se părea acestuia că nu mai e nici o primejdie, lucru care s-a dovedit neîntemeiat. Astfel Sigerus a pornit-o spre casă cu lăzile de documente și, la 15 februarie, s-a oprit în Ciineni, deoarece veștile pe care le-a aflat nu erau de loc încurajatoare, mai ales că erau confirmate și de către generalul-colonel austriac von Gasfort.

Din Ciineni, la 19 februarie, Sigerus trimitea un amplu raport comitelui Salmen în care căuta să justifice atât cheltuielile făcute, cât și rămânerea în Ciineni ; în ceea ce privește căruțașul, pe care l-a plătit din banii săi cu 8 florini, monedă convențională, pe zi, a crezut că face un lucru bun dacă-l ține în continuare angajat spre a-l avea mereu la dispoziție în caz că trebuie să plece urgent în vreo direcție oarecare. La fel s-a procedat și cu căruțele care au transportat casele de bani. Or, documentele sînt mai prețioase decît banii, care se pot face oricînd. Din acest motiv, dar și din teama de foc, lăzile au rămas permanent în căruță, iar calul înhămat. Acum însă, cu toate că el nu aduce nici o pagubă Universității Săsești pentru motivul că, fiind evacuat cu familia, nu are pretenție la diurnă, a dat drumul la căruțaș. Sigerus sfir-

⁴ A.S.S., Arhiva Brukenthal, ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

șește raportul cu întrebarea dacă trebuie să mai stea pe loc sau să vină la Sibiu ⁷.

Rămânerea pe loc a lui Sigerus la Cîineni s-a dovedit curînd o măsură înțeleaptă. Chiar comitele Salmen îi ordona la 23 februarie să rămînă pe loc unde se afla pînă la noi dispoziții ⁸.

Nu știm cînd a primit ordin Sigerus să plece din Cîineni spre a se îndepărta de granițele Transilvaniei. La 19 martie i se ordona de comitele Salmen, deja la Rîmnicu-Vîlcea, unde se afla, desigur, de mai multe zile, să plece de acolo spre Craiova, oraș în care erau evacuate casele mai multor bănci ⁹.

Se pare că registratorul Universității Săsești, Carol Sigerus, fiind silit în ianuarie 1849 să plece urgent cu documentele din Sibiu, n-a mai avut timpul să-și scoată un pașaport. De data aceasta, cînd a primit ordin să plece din Cîineni spre interiorul Olteniei la o dată pe care n-am putut-o stabili, i s-a trimis un pașaport scris cu mîna, în lipsa imprimatelor speciale, eliberat de autoritățile militare austriece din Sibiu la 14 martie. Foarte probabil, pentru că era vorba de vremuri nesigure, pentru a-l feri de neplăceri în cazul că ar fi fost percheziționat de autoritățile antirevoluționare, se specifica în pașaport că Sigerus are cu el trei puști cu două țevi și două pistoale de buzunar ¹⁰.

Vizele de pe acest pașaport ne permit să facem unele precizări în ceea ce privește deplasările lui Sigerus în Oltenia : la 19 martie, agentul stărostiei austriece din Rîmnicu-Vîlcea, Martin Fredel, îi dădea viza de plecare spre Craiova. A doua zi chiar, poliția din Rîmnicu-Vîlcea, pe baza acestei vize, îi dădea viza de plecare la Craiova, unde a ajuns cel mai tîrziu la 10/22 martie, dată la care s-a înregistrat la poliție.

În Craiova fuseseră invitate de către generalul-colonel von Gasfort să se stabilească toate familiile refugiaților austriece aflătoare temporar la Rîmnicu-Vîlcea. Ni s-a păstrat în concept, nedată, scrisoarea de mulțumire pe care o adresaseră generalului acești refugiați, cu rugămîntea să fie lăsați unde sînt, căci trăiesc mulțumiți ¹¹.

La 2 aprilie, comesul Salmen trimitea responsabililor bunurilor evacuate la Craiova o lungă adresă, din care aflăm amănunte interesante asupra problemelor care se puneau pentru cei ce aveau răspunderea bunurilor evacuate. La Craiova erau evacuate nu numai bunurile aparținînd sașilor, și anume (le înșirăm așa cum le-am găsit într-un document) ¹²: 1. Nationalbank-Verwechslungs Cassa; 2. Kriegs Cassa; 3. Cameral Cassa samt filial Cassen; 4. Sächsische National Cassa mit Inbegriff der Haupt National und VII Richter Cassa ¹³; 5. Steuer Cassa des Steuer Einnehmers Friedrich Gerger in wie weit sie zur Provincial Cassa nicht abgeliefert worden ist; 6. Hermannstädter Spar Cassa ¹⁴;

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, nr. 178/1849.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² A.S.S., Actele Magistratului sibian, nr. 96 din 30 martie 1849.

¹³ Pentru activitatea acestui institut economic în timpul evacuării, vezi și A.S.S., Actele Magistratului sibian, nr. 213 din 28 ianuarie 1849.

¹⁴ Ibidem, nr. 82 din 27 și 28 martie 1849 și nr. 96 din 1849.

7. Sächs. National Versatzamts Cassa; 8. Lottogefälls Cassa, ca și Casa cezaro-crăiască a Transilvaniei, de care dispunea direct Comandamentul trupelor austriece. Comandamentul general al Transilvaniei, timorat din cauza situației militare, ar fi dorit ca toate casele statului de la Craiova să fie duse pe teritoriul austriac, la Semlin sau chiar mai departe pe teritoriul Croației. Comitele Salmen, analizând dorința Comandamentului austriac din punctul de vedere al intereselor săsești, trage concluzia că la Craiova, unde paza și ordinea este dată în seama trupelor de ocupație țariste și turcești, e mai bine decît în Austria, unde au izbucnit tulburări. În consecință, el a dat ordin subordonaților săi să rămînă pe loc cu tot avutul evacuat, căci siguranța este deplină. Cu ajutorul trupelor turcești, care aveau în grijă bunurile săsești, urma să se găsească o încăpere care prezenta garanții împotriva incendiului. În cazul că și Craiova ar fi în primejdie, numai atunci s-ar putea face evacuarea în vreo localitate de pe teritoriul austriac.

Se atrage atenția în mod deosebit că puterea centrală de care trebuie să se asculte este comesul ales al națiunii săsești. Cît timp acesta nu este demis din demnitatea sa și nici n-a murit, responsabilii averilor săsești evacuate trebuie să asculte numai de el. În caz contrar vor avea să asculte de ministerul cezaro-crăiesc austriac.

Oridecîteori se va pune în discuție problema siguranței bunurilor săsești evacuate, responsabilii acestora, Kisslingstein, Leonhard, Sigerus, Schochterus și Theil, constituiți în comisie sub președinția celui dintîi, vor lua hotărîri cu majoritate de voturi, iar cînd va fi vorba de locul de păstrare a bunurilor, se vor cere instrucțiuni de la comes și, în lipsa lui, de la ministerul austriac.

Comitele Salmen aproba, printre altele, lui Sigerus, în vederea suportării cheltuielilor necesare pentru păstrarea documentelor, suma de 250 de florini. Justificarea cheltuielilor avea să fie înaintată comesului Salmen¹⁵.

Cu acestea se sfîrșesc informațiile pe care le-am găsit în documente relativ la evacuarea tezaurului și a documentelor. Foarte probabil că acestea au rămas, cît timp vremurile au fost nesigure, la Craiova, de unde s-au întors iarăși la locurile de plecare atunci cînd viața s-a normalizat. Date mai precise asupra înapoierii acestor bunuri n-am găsit.

Nu sînt lipsite de interes amănuntele — e drept, necomplete — relativ la cheltuielile evacuării Casei naționale săsești, care, în prima fază a evacuării, a fost adăpostită la Robești timp de 23 de zile. Responsabilii casei acesteia, Kisslingstein și Leonhard, deși au depășit cu mult diurna care li se cuvenea, au obținut de la comesul Salmen ordinul din 20 septembrie 1849 de a li se deconta suma de 664 de florini și 56 de creițari, sumă care îngloba toate cheltuielile¹⁶.

Acelorași doi responsabili, pentru cheltuielile cauzate de evacuarea la Rîmnicu-Vîlcea și la Craiova, li s-a mai acordat, prin ordinul comesului Salmen din 17 octombrie 1849, suma de 1936 de florini și 21 de creițari¹⁷.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ A.S.S., Actele Națiunii săsești, nr. 153/1849.

¹⁷ Ibidem, nr. 178 din 28 septembrie 1849.

TITU MAIORESCU „ÎNSEMNĂRI ZILNICE” (Continuare)*

PUBLICATE DE

AN. IORDACHE, M. IOSA, TR. LUNGU

DRUM VACANȚĂ VARA

Vineri 25 iunie/7 iulie 1893. Viena. Cald. După amiază la $3\frac{1}{2}$ spre Baden, cu trăsura la Melizo Kreuz și Voilau, sara la $8\frac{3}{4}$ în Viena înapoi.

Simbătă 26 iunie/8 iulie, sara la $8^{\circ}20'$ din Viena (nu găsiseră sleeping pentru ieri), la Passau nu am ieșit din sleeping la bagaje, conductorul avea cheia bagajelor.

Duminecă 27 iunie/9 iulie la $9\frac{1}{2}$ dim(ineăta) în Würzburg, bună odihnă de aproape 1 oră la gară, apoi vagon direct la Kissingen, unde sosit la $12\frac{1}{4}$ amiazi, foarte cald, uscat, vegetația înăpoeiată și ofilită. După căutări cu trăsura tot la „Victoria”, acelaș salon cu tallon nr. 22, ca acum 4 ani, dar 90 mărci pe săptămână, + 7 mărci serviciu pentru 2 persoane, dîner à part à $4\frac{1}{2}$ mărci, bine. Pe la 7 întilnit pe Carp și C. Olănescu¹ (ministrul lucrărilor publice).

Luni 28 iunie/10 iulie. Primele 2 pahare Racoczy și o bac. Gigi îmi tot pune Eau de Cologne cu vată pe excrescența de la spate, legată acum vr-o două săptămîni de dr. Schachmann cu ață albă, și a cărei cădere mai întirzie. Baia cl. I, à $2\frac{1}{2}$ mărci cu rufe, + 50 pheningi băceșiș. Cald, uscat. Cu vaporeșul la Salină, pe jos ($\frac{1}{2}$ oră înapoi).

Marți 29 iunie/11 iulie. Plouă pînă pe la 10. Carp pleacă azi $3^{\circ}15'$ spre Viena (sau la M^o Kremnitz în Brand?).

Pe la $2\frac{1}{2}$ mi-a rupt Gigi excrescența (fără durere) și apoi a atins punctul ruperii cu lapis, ceva durere ca de mică asură. La $3\frac{1}{4}$ la gară la plecarea lui Carp, apoi la fostul Metropolit Primat Iosif Gheorghian (villa Germania), apoi pe jos la Ludwigsturm pe Staffelsberg (1 oră încet), sus cafeaua cu ploaie apoi frumos, răcoare, pe jos înapoi, peste tot 4 ore, mers prea mult.

Marți 6/18 iulie Kissingen. Azi plouă și e frig, 10°R . Aseară admirabilul concert Alice Barbi (cu mediocrul pianist Liebling) (Cercleștul à 5 mărci). Ea numai cântece, admirabil unele plajnte de Garat, „Wohin” Schubert, un bolero spaniol etc. Farmecul e că ea se identifică în expresia plăcutei fețe cu subiectul cîntecului.

* B.A.R.S.R., fond msse, Titu Maiorescu, jurnal nr. 15.

¹ Olănescu, Const. (1843—1928) om politic, membru al Partidului Conservator, ministru în mai multe rînduri.

Vizita contelui Wallwitz, acum ministrul german la Teheran. Mie-mi sunt și băile foarte plăcute, $\frac{1}{4}$ oră la 20', 26°R. În 3 zile cite 2 băi.

De beut numai 2 pahare, azi ziua a 9^a.

Joi 8/20 iulie. Kissingen. Ieri frumoasă plimbare în trăsură de la 3 $\frac{1}{4}$ până la 6 $\frac{1}{2}$ prin Bocklet la Claushof cu Wallwitz, care era foarte gentil. Apoi noi 2 sara cină la Salină. Frumos, nu frig, dar noros. Azi soare și mai cald, dar plecăm la 3° 15', d.a. prin Heidelberg la Karlsruhe, de unde mâine la 8° 14' cu Orient-expres la Paris.

Tel (egramă) Hôtel Germania, Karlsruhe.

Bitte heute Abend halb elf Zimmer zwei Betten reservire. La plecare la gara Kissingen (Wallwitz, care trimisese și un buchet la otel).

Sara la Karlsruhe, deși aproape, cu omnibusul la otel „Germania”, otel foarte bun, odaia 26, în etaj I, cu balcon, frumoasă și bine situată.

Vineri 9/21 iulie. Din Karlsruhe 8° 14'. În Orient-express (à circa 100 franci de persoană, cu bagaj cu tot). Ți se dă de la sine pat toc în cabină pentru relativ mică suprataxă de vr-o 15 mărci. Dejunul era rău. Dar încolo foarte plăcut. Sosire la Paris la 5° 41', la gară Dragomirescu² și Negulescu³. Ceva ploaie caldă. Rău prânz à 8 fr. (vin compris 1) la Grand Hôtel, 7 ore. Noi în Grand Hôtel odaia mare cu 2 paturi nr. 136, în et. 2^{le}, cu frumoasă lumină electrică și serviciu, pe zi 34 fr.

Luni 12/24 iulie. Paris. Ieri pe vreme frumoasă cu Pompiliu Eliad, Dragomirescu și Negulescu la Fontainebleau⁴, apoi prânzit cu ei la un Duval din Avenue Opera. Alaltăieri prânzit cu ei la noi la Grand Hôtel. La Fontainebleau în palat frumoasele „salle des bains Napoleon I” (cu sticlele și oglinzile picturate din Trianon ale Mariei Antoinette), appartements Marie Antoinette), „Galerie Henric II și sala Francisc I”.

În pădure nimica toată; rochers de Franchard, „roche qui pleure”, rochers de l'Ermite schwindel. Dar minunată pădurea în alte părți, vallée de la solle văzută de sus spre „champs des coursses”, „Nid de l'Aigle”, „Croix du Calvaire”.

Miercuri 14/26 iulie, Paris. Dejunat cu Marie Bengescu la Café anglais, și cu ea la locuința ei (rue Lille, 73) cu interesanta mobilatură Louis XV. Sara cu cei 3 băieți cu vaporul la Mendon, foarte frumos și apoi prânzit cu ei la Ledoyen în Champs Elysées (caille chaud-froid).

Joi 15/27 iulie. Paris. La Bois de Boulogne, prânzit (plăcut) la restaurantul în Curtea „d'h onneur” de la Grand Hôtel. La 10° 20' sara în sleeping mare și bun spre Bordeaux.

Vineri 16/28 iulie. La 7° 5' dim [ineața] la Bordeaux jardin public foarte frumos, multe magnolii, restul nimic. La 10° 10' la Arcachon unde sosit la 11° 33', frumoase vile la ville d'hiver între molift sau pini, la plajă bine. Grand Hôtel unde am dejunat. Sus la pădure „Hôtel Continental”. La 1° 45' din Arcachon, la 7 $\frac{3}{4}$ sara în Biarritz. Cald, dar vint rece la mare.

Stmbătă 17/29 iulie 1893. Biarritz. Hôtel d'Angleterre, nr. 19, în etaj I, cu frumoasă vedere și balcon, lift etc. Casă mare, dar fără electric. Odaia 14 fr. + serviciu a 2 fr. de 2 perș

² Dragomirescu, Mihail, profesor de filozofie la Universitatea din București, redactor al „Convorbirilor literare”.

³ Negulescu P.P., profesor de logică și istoria filozofiei la Universitatea din Iași și București, aflat sub influența filozofului idealist Herbert Spencer.

⁴ Oraș în Franța, în apropierea Parisului, unde se afla o vestită școală de pictură. Înde scrifrabil în text.

soane. Dejun à part à 5 fr. dîner à 7 fr. cu vin, f. bine. Frumoasă curte mare, oameni amabili. Miss luată de la gară în landou la 11^o9' dim(ineată). Ea odaia 21 lângă noi, cu balcon, dar puțină vedere pe mare, à 10 fr. (relativ cu 19 prea scumpă). Alături de nr. 19 mare salon, și altă odaie cu salon în et. I cu balcoane și vedere mare, amîndouă cam 30 frcs. Toate sînt bine, Apollinaire 1 fr. 75c.

Duminecă 18/30 iulie. Nori, vînt, pe urmă frumos. În landou cu 2 cai, foarte gentil, plecat la 8³/₄ dimineața prin Guétarri, St. Jean de Luz (frumoase băi), Henday și Irun la Pontarrabie, (2³/₄ într-un dejun la gara Irun, 2¹/₄ ore popas, la 5 acasă. Interesantă excursie, vîntul cam oboșitor. Biarritz minunat prin varietatea ponturilor de vedere de pe stînci.

Luni 19/31 iulie. La 12^o9' din Biarritz prin Bayonne, la 3¹/₂ la Pau. Hotel Gassion, odaia 42 cu 2 paturi, alături 43 cu 1 pat, mare balcon, încîntătoare vedere, încîntător otel. Jos la seră spre esplanadă restaurantul. Place Royale aceiaș vedere și de altminteri nelsemnatul parc Beaumont; frumoase vile pe acolo; nu prea cald.

Marți 20 iulie/1 august. Pau. La 10 ore la Castel, interesante mobilc. Înainte în marelc parc. Deîun la otel. Tot excelent și frumos la Pau. Cel mai frumos otel între multe în lume e Gassion. La 12^o23' din Pau, la 1^o9' în Lourdes, cu trăsura 2 cai jos la Grottă, și Basilica dinînainte, eftine madone și albumuri cumpărate, la 2^o15' din Lourdes, la 3¹/₄ în Pierrefitte, calèche la gară patru cai (2 înaintași) cu toate bagajele a 15 fr. în 1^o5' în Cautérets pe bună șosea suitoare în munți. La Cauterets numai hôtcl d'Angleterre are vedere și viața spre Esplanade „des Oeufs” (și tot acolo „Hotel des Promenades”). Scumpe odăi, dar dejun à part à 4, dîner à part à 6, cu vin cu tot, excelent și vinul. Noi plătim 85 frcs. pe zi „totul comprîs” (și lampa și serviciul) pentru 3 odăi (dintre care un salonaș cu mare estradă = balcon) et. I, în atenanța cu cea mai frumoasă vedere; din aceștia Miss dă 18 franci pe zi, noi 67. Pentru beutul și gargarizare la toate buvelele à 15 fr. douche à 2 fr. cu pourboire 3 fr. sau 2¹/₄.

Vineri 23 iulie/4 august. Cauterets. Dușe plăcută de 2—4 minute la Nésthernes o zi, altă zi baie de 15' la Oeufs. Primblări frumoase. Doctorul Senac mă cam necăjește cu urechile.

Stmbătă 24 iulie/5 august. Cauterets. După dejun cu trăsura 1 oră la cascada Cérisey (15 fr.), de acolo pe jos 1 oră la Pont d'Espagne, cu foarte frumoasă cascadă, negură și ceva ploaie (acolo Moët et chandon à 10 fr. și unt cu pline bune), apoi 1 oră înapoi la cascada Cérisey și eu trăsura, care așteptase acasă.

Luni 26 iulie/7 august. Cauterets. Ieri frumos, plimbare la Grange de la Reine Hortense (la răsărit, pe la Thermes du „Pauze vieux”, 3 ore dus și întors, pe jos, încet. Astăzi prin Parc (frumoasă iarbă cu copaci) la Cauchéru 3 ore.

Tel(egramă) Madame de Dymza, Wiessen, Suisse.
Tarasp. Excellent. Details lettre Murg Wallensee.

Grisons.

Miercuri 28 iulie/9 august. Cauterets. Foarte cald. Ieri la 8 ore trăsură la Cascade de Cérisey (3¹/₄ oră, 11. fr.). Apoi pe jos la Pont d'Espagne, 1 oră, acolo comandat dejunul și cu 2 măgărițe pentru Anicuța și Miss, iar eu pe jos, îndată mai departe la loc Gaube cu bună vedere pe ghețarele de la Vignemale (3¹/₄ ore, luat sub cort grenadină cu sifon și ceva Kirsch înlăuntru, apoi toți pe jos înapoi, la 12 ore, iar la Pont d'Espagne, bun dejun, céps, qui à la Bordelaies, fruites, saumonées, Moët et chand (à 10 fr.). Pe la 2¹/₂ pe jos înapoi, cu odihnă la cascada Cérisey la Raillère. La 5 înapoi la hotel d'Angleterre. Anicuța și-a luat încă baia. Sara totdeauna 1 oră, 1¹/₄ ore eorcină cu homme de bois. Eu am luat plină acum 4 duși și 3 piscine.

Vineri 30 iulie/11 august. Cauterets. 5 duși și 4 piscine. Azi pauză, fiindcă mergem la Cirque la Gavarnie (42 kilom. de aici). Ieri „bataille de fleurs” de la 2—4, foarte de petrecere, am avut și noi o trăsură cu flori (à 60 fr.), dar am stat numai $\frac{1}{2}$ ceas. Sara iluminăție, farandala jucată de ghizi (au câte 1 băț fiecare, care se bate cu vecinul în tact din cind în cind, ca un duel de săbii. Poate originea castagnetelor).

Stmbătă 31 iulie/12 august. Cauterets. Iari la Cirque de Gavarnie. Plecat cu caleașca 4 cai (à 70 fr. + 8 fr. bacșiș vizitiu). La 7° 10' dim(ineața), întorși la otel la 7°45' sara. Gavarnie însuși mai puțin lucru, deși „Circul” curios. Minunată însă șoseaua de la Pierrefitte prin Gorge de Luz la St. Sauveur, pont Napoleon, prin frumoasa *alea de plaji* la Luz și prin Gorge de Luz înapoi la Pierrefitte. Și de la St. Sauveur la Gèdre drum frumos, de aci încolo prea pustiu de stîncă goală fără măreție, comparat cu alte locuri (Landwasserzüge, via mala etc.). Azi cald, frumos.

August 1893

Luni 2/14 august. Cauterets. Cald. Ieri la Cambasque, vr-o 3 $\frac{1}{2}$ ore pe picioare. Anicuța azi foarte obosită, așteaptă și Me Amelie. Să nu exagerez impresiile, dar oamenii sînt necinstiți pe aici. Decadență față cu Germania. La „Grange de la Reine Hortense” vine un copil cu flori, nu i le iau, îi dau obișnuitele 10 centime, aleargă îndată la miss cu florile ca să-i dea alte 10 centime, deși o vedea cu noi. Cerșetoria cea mai întinsă la copii. Rîndașul de la otel îmi fură cigaretele nerușinat. Oberkellnerul mi-a cerut p. 25 cigarete (care se vind 2 fr. la Paris) 4. fr. Femeile cu măgărițele la Gavarnie îmbulzindu-se și luînd pe Anicuța de umăr. Laptele (3 cești) la Cambasque 3 franci, ceruți de un tînr frumușel, căruia îi oferisem mai înainte cigarete de amabilitate. De o nerușinată *... în exploatarea interesului lor bănesc.

Marți 3/15 august. Cauterets. Sta. Maria, ziua lui Miss (M-elle Marie Mayen) dăruit 5 $\frac{1}{2}$ giupure de rochie, mătase neagră, 132 fr. La masă Volnay și Rocderer carte blanche.

Miercuri 4/16 august. Cauterets. Eu singur, cu cisme cu cuie și băț de munte, de la 8 $\frac{1}{2}$ la 11 $\frac{3}{4}$ sus la col de Rion (de la pădurea Lisey înainte, 1 $\frac{3}{4}$ ore soare fierbinte, de altminteri „lacets” comode). Sus la „hôtellerie”, șampagne, dejun bun. Cîteva minute pe Pène Nère spre Viscos. Apoi de la 3 $\frac{1}{2}$ și 5 $\frac{1}{4}$ obosit pînă acasă. Foarte bine. Sara concert pentru săraci la otelul nostru.

Vineri 6/18 august. Cauterets. Am luat pînă acum 10 dușuri, 4 mici și 6 băi în piscină à 15'. Mă aflu foarte bine. Poimiine, Duminecă, plecăm cu trăsura prin Argelès, Arrens, Eau-Bonnes.

Duminecă 8/20 august. Din Cauterets la 8 ore dim(ineața) cu trăsura cu 4 cai (de la V^{re} Bousqué), cu care am tot mers prin Pierrefitte (unde am dat bagajele la C.F. pînă la Pau), Argelès, Arrens (unde dejun și stat de la 10 $\frac{3}{4}$ la 1) peste lungul col du Couret (1450 m.), apoi horizontal grandiosul col d'Arbaze, horizontal peste enorma ripă stîncoasă, frumoasă vedere spre satele din fund în vale. Edelweis (cules de noi) „măsaui ciutei” (?). Vîntalila cu pistile galbene, ca o campanula în voaltă, sus la col d'Aubisque (1710 m.), de unde 12 Kilometri cam repede în „lacets” prin „Gorge du Valentine” cu vedere spre pic de Ger (stîncă albă) la Eaux Bonnes, unde am sosit la 5 $\frac{1}{2}$ ore d.a., peste tot 57 km. de la Cauterets.

La Eaux-Bonnes mai frumușele oteluri și squaruri, „jardin Darralde”, cu kiosk de musică, musica de 2 ori pe zi, frumoasă plimbare orizontală de la Casino, cu vedere pie de Ger și apoi în vale.

* Indescifrabil în text.

Noi sîntem la „hotel des Princes” cel mai bun cred și de la 10 ore în umbră, apoi „de France” prea soare, „Richelieu” tot la grădină în et. II, nr. 24 (2 paturi și singura odaie cu electricitate), dar fără balcon și alături mica nr. 25 cu un pat pentru miss. Dar are tot balcoane în et. I și cîteva în al 2-lea. Plăcută cafea jos, cu mese spre grădină.

În „Grădina Darralde” portocali vechi și grași, mici magnolii și lăura cerasis (cu grape de cireși coapte) în pămînt liber. Va să zică foarte cald și iarna (Falsă notiță în Badeker).

Luni 9/21 august. Din Eaux-Bonnes la 2 ore, 8 kilom. la Eaux-Chaudes (de pe drum un moment vederea de Pic du Midi d'Ossau cu 2 vîrfuri, între ele o despicătură, mare la stînga, mai mic la dreapta), apoi de acolo 6 km. la gara Laruns, în trăsură cu 4 cai (à 15 fr. + 1 bacșiș), măreța „Schlucht” spre Eaux-Chaudes. La 4^o4' din Laruns la Pau, unde sosit la 5^o9', plecat la 5^o27', dar de mîncat numai la Puijos, unde ai 25', e bufetul prea mic, mediocre „paniers à dîner”, în C.F. de acolo cu 3 fr. Poate mai bine din Pau. Sara la 10^o30', din Bordeaux (grozav de cald și murdarul bufet la gară, trenuri de pelerinaj) în sleeping bun (am luat și lui miss unul), sosit.

Marți 10/22 august. La 7½ dim(ineța) iar sosit la Paris; la gară bagaje luate fără bilet (picrdut ar nedat la Pau), luat ziua bună de la miss la gară, care peste cîteva zile merge iar la Berck-plage, Chalet Raissa, apoi noi la excelentul hôte Continental, rue Rivoli, odaia nr. 44, în et. I, elegantă, mare, comodă, cu balcon și 28 frci., (La Grand Hôtel în al 2-lea fără balcon era 30), electricitate, cabinet de toaletă etc. Noi foarte sănătoși și fericiți, dar am cheltuit pînă acum 9 500 frci.

Bun dejun cu bere și cafea cu cognac la otel „Continental” à 5 fr. la mese separate. Întîlnire acolo cu Eva Basily (așa e trecută la otel), frumosul ei copilăș și o damă ca de 58 ani. Doctorul-amant? Ea foarte slabă și urîtă, vorbind rău de ruși. Emplete (e tot cald la Paris). Prinț excelent la Ledoyen în Champs Elysées. Sara pe balconul nostru, bună, tablourile frumoase ale multor locuri în Paris, de exemplu de pe balconul nostru spre Coloana și bulevard la stînga, spre grădina Tuileriilor la dreapta.

Miercuri 11/23 august. Paris. Sculat la 4½ dimineța de bicele carelor care merg spre hale. Ce brutal-sgomotos popor! Și șuerăturile barbare ale locomotivelor degeaba! Prințit bine în grădina Palais Royal, la Chevalier (Café d'Orleans), — 20 fr. Sara „Effrontés” la Comedie, și damele în stalles d'orchestre de la a patra bancă încolo.

Numai Got („Giboyer”) dintre cei vechi. Bine Jane Hadig („Marquise d'Aubrise”), dar tot nu ca vechea Arnould-Plessis. Bine fiul Charrier, cam ca vechiul Delaunay. Toți ceilalți mai răi, unii răi de tot, mai ales rău Sergine (vechiul Bressant I) și Vernouillet (vechiul Regnier). Decadență fără îndoială sau am ajuns eu „laudator temporis acti”? La teatru era și Dragomirescu.

Joi 12/24 august 1893. Paris. Dejunăm la hotel cu D-na Eva de Basily Callimaki Catargi⁵ și băiatul ei mai mic. Ne spune că de 3 ani nu-și mai vede bărbatul, tot consul general rus la Pesta și că Ambasada rusească din Viena zice că ea e „femme entretenue”, etc. Mincinoasă, urîtă, sgîrcită.

La masă cu noi la otel Dragomirescu și Pompiliu Eliade⁶. Plecăm împreună de la otel la gara de Lyon, de unde ne luăm ziua bună. Noi la 9^o10' sara Pontarlier — Berne în lits-salon.

Vineri 13/25 august. În frumoasa, peste foarte frumoasa Svițera I Lits-salon e de 3 locuri, pentru ce dă, e foarte elegant, chaiselongue, 2 perine, masă, scăunele, loc mult, capitonare la

⁵ Basil Callimaki, Catargi, fiul lui Callimaki-Catargi N.

⁶ Pompiliu Eliade (1869—1914), istoric și critic literar, profesor la Universitatea din București.

ferestre, rașca lavabo. Trebuie să iei plaiduri, de la graniță încolo (5 ½ dimineața), de tot deranjează conductorii schimbători. Se simte lipsa de intermedierea servitorului din sleeping-car. Îndată în Svițera altă viață, mai multă comoditate, gentilețe, frumusețe. Frumoasă coborire în spre Neuchâtel cu lacul și vederea munților (nebuloasă sub soarele de dimineață). La gara Berna sosit pe la 9 ½ dimineața. Bună cafea cu lapte (excellent lapte), la gara curată, frumușică, — bine servită. Bărbier în gară, rașca toalete, cărți, etc. La 10 ½ mai departe, prin Thun, cu C.F. de-a lungul frumosului lac, la 12³/₄ de amiază în Interlaken. Căutat în zadar odaie cu balcon la „Rugenhôtel, Jungfraulick”, apoi la „Victoria”, unde f. bine dejunat à la Paris (fructe în lădițe, piersici, struguri etc.); bun médoc à 4 fr. cu Apollinaire à 1 ½, apoi găsit în „Metropole”, nr. 57, în et. 2, ca eleganță inferior lui „Victoria”, dar bine. De la 5—7 plimbare, feerica vedere spre Jungfrau, îndoit de frumoasă după Pirenei. Ce are a face Vignemale sau Gavnarnie sau Pic de Ger!

Stmbătă 14/26 august 1893. Interlaken. La 9⁰25' cu Rundtour Interlaken-Lauterbrunnen-Wengernalis-Grindelwald. Interlaken noua C.F. pe Scheidegg à 23 fr. Dar la Lauterbrunnen n-am încăput în vagonul spre Scheidegg, și așa am mers întâi cu ½ funiculara, ½ cremaillera de la Lauterbrunnen la Mürren (à 6 fr. dus și întors) bine am făcut, e între toate cel mai grandios spectacol! La Mürren dejunat în restaurantul de lângă gară al „Hotel des Alpes”, elegant. (Bun Cortailad, à 5 frs.) Înapoi după 1 ½ oră și pe la 2 ½ din Lauterbrunnen spre Schedegg-Grindelwald multă întirziere, multe schimburi de vagoane, după Mürren toate sînt inferioare, privirea de pe Wengernalp pe Jungfrau mai urită etc. În fine, de-abia la 8 ½ sara sosiți înapoi la Interlaken. Anicuța răcită la coborrea de la Mürren, cu dureri de pîntece. Eu peste zi ceva dureri de cap, sara mi-a trecut. În coborrea spre Grindelwald Algeme.

Duminecă 15/27 august. Interlaken. Mă scol la 5¹/₄ dimineața, scriu aceste pe balcon, cer senin, soarele răsărit pe virful munților, aer, răcoare. Anicuța doarme. După dejun plimbare de 2 ore pe jos la Ringgenberg pe lângă micul lac de Goldscöyl. La întoarcere am întîlnit pe bolnavul Vernescu (apoplexie) cu nevasta, fata și ginerele Calimachi (în Kurliste „Fürst Fürstin Calimachi”) în trăsură. Depeșă Dymza Vulpera Waldhaus gut begegnen Wien. Aber wir wohnen jetzt immer Hotel Sacher neben Oper. Kommt auch dorthin. Reisen heute Abend ab, sind Wien Samstag zweiten Septembers.

Majoresco

Luni 16/28 august. Din Interlaken cu C.F. la 9⁰44', la 12⁰21' în Berna, foarte bun prînz în gară (minunat rașca), la 1⁰20' din Berna, la 5 ½ în Zürich, Hotel Bellevue, odaia nr. 42, în et. al 2-lea, cu mare balcon à 12 fr. Dar după Paris și Interlaken pierde Zürichul.

Tel(egramă) Dymza, Vulpera, Waldhaus.

Bitte Briefe an meine Adresse vom Kurhaus Tarasp nach Wien hôtel Sacher dirigieren.

Majorescu

Marți 17/29 august. Din Zürich la 10⁰5 prin Romanshorn la Roschach, unde prînzit pe frumoasa terasă de la gara în et. I. Apoi la 3⁰ cu vaporul la Lindau. (Pentru această lungă depeșă plătit numai 1 franc, 20 centime).

Tel(egramă) Dymza, Vulpera, Waldhaus.

Sind morgen Mittwoch Abend Salzburg Hôtel Europe für 2 oder 3 Tage Wir könnten von Salzburg nach Wien zusammen reisen, wenn Ihr Innsbruck übernachtet und früh weiter fahrt oder Salzburg übernachtet. Antwortet Salzburg,

Majorescu

Pe la 4 ½ sosit la Lindau, odaie în et. II, simplu, dar convenabil și ieftin. Mincare bună de pe terasa de jos cu foarte plăcută vedere pe micul port animat. I. Catargi cu socrul său Mavrocordat (85 ani) muribund, scuihind singe, sosiți din Aix-les-Baines, așteptând pe Dr. Schmidt din Viena(1).

Miercuri 18/30 august. Din Lindau la 12°3' amiazi cu acceleratul, la 5¼ în München. „Rheinische Hof“ lângă gară, odaia 14, în et. I, bună, dar nu veselă. Mincările și le aduce de priu prejur. Sara în curiosul, dar plicticosul Residenztheater (toate galeriile în formă de loje aerie) actul I din „Nora“ de Ibsen. Trist oraș München. Din Lindau am trimis lui Basilescu la Aachen 50 frci., pentru ca să vadă Nürnberg la întoarcere.

Joi 19/31 august. Din München la 8°45' dim(ineața) în Salzburg la 12½ amiazi. Mișunată odaie-salon, în et. I, în colț cu 2 balcoane, nr. 25 (alături cu 1 pat și balcon nr. 26), policandras cu 3 becuri de electricitate, un bec la pat, etc. Excelentul prinz. Noi pe la 5 cu funiculara electrică (à 25 fr. dus și întors) la Münchsberg, cafea cu bun Gugelhopf; fericiți în Salzburg în cel mai bun otel din Europa.

Vineri 20 august/1 septembrie. Salzburg. Eu cetind Carlyle (Héros) de la 4 dimineața, sculat la 5, cafea la gară. Plouă. Scriu, Anicuța doarme.

Tel(egramă) Hôtel Sacher, neben Oper Wien.

Bitte morgen Samstag Abend Zimmer zwei Beten und Salon für mehrere Tage reserviren, womöglich 52 und 53.

Majorescu

La 1°54' cu traum-vapor la Parsch, și de aici într-o oră cu C.F. cremailera la Gaisberg (à 3 fl. 6 tr. dus și întors), acolo cafea, apoi pe jos prin Zitel-Alpe la judenalpe (1 ½ ore, prea pietriș), apoi iar cu C.F. la Parsch și cu trăsura 1 cal (taxa 1 fl. 10 tr.) îndărătul lui Kapuzinerberg la otel.

Sîmbătă 21 august/2 septembrie. Din Salzburg la 12°23 amiazi în Viena (pe vreme ploioasă) la 7°20' sara. La gara Westbahn erau deja Livia și Dymysza cu un landou. Venit împreună la ôtel Sacher, salonașul și 2 odăi de culcare alături, nr. 52, 53, 54, în et. II. Prînzit-cinat împreună. Dymysza comandat champagne. Neașteptat de bine s-a petrecut întîlnirea.

Duminecă 22 august/3 septembrie 1893. Viena. Schach cu Dymysza. La Burgkapelle împreună 11—12 frumoasă liturghie. Prater 1 oră, sara în loja nr. 10 la Lohengrin, pentru care luase ei cuponul de mai înainte. Rău jucat și cîntat de cele 2 femei, dar tot măreț efect. Supat la Sacher și dr. Rimniceanu⁷ și căpitan Văleanu și d-na Szekulicz la otel.

Luni 23 august/4 septembrie. Viena. Anicuța cu mine eșit de dimineață la croitorul Francke. Livia consultații cu dr. Nothnagel la otel pentru astma ei cea curioasă (nervo-palustră?). Apoi împreună la Koblenberg unde prînzit sara la „an der Wien“ în farsa cam prea proastă „ein armes Mädel cu Girardi și frau Biedermann. Apoi supat la Ronacher, după dorința lui Dymysza foarte corecți cu Anicuța „comme si de rien n'était“.

Marți 24 august/5 septembrie. Viena. Mă scol prea de dimineață. Și eri de-abia la miezul nopții, și azi la 5¼ iar trezit. Aștept acum dimineața cu trenul de la 6°45' pe N. Basilescu⁸, secretarul de la Universitate, du Aachen. Va ședeă împreună cu noi la otel Sacher.

⁷ Rimniceanu Grigore (1845—1904), medic român, profesor la Facultatea de medicină.

⁸ Basilescu, Nicolae, profesor la Facultatea de drept, membru în Consiliul de conducere al „Convorbirilor literare“.

A sosit și Basilescu, împreună cu el și cu Dymșești la Muzeul Natural, la „rot. jgel” prinz la operă (loja parquet nr. 9) la „Tochter der Regiment” a lui Donizetti și baletul „Sonna und frodicina” la Leindiger, unde a venit și Marie Brăiloi cu Sander și cu nevasta doctorului Bastachi. Brăiloi pleacă mine.

Miercuri 25 august/6 septembrie. Viena. Timp frumos. Dimineața o partidă de schach cu Dymșza, apoi muzeul de picturi, apoi Schönbrunn. Livia durere de cap, ceva vărsătură (stricat stomachul ieri cu 3 înghețate la Operă și apoi la cină bere și lapte rece). Sara acasă.

Joi 26 august/7 septembrie. Viena. Prințit cu toții la otel, apoi cinat la 3 Kafeehaus în Pra-ter și cu trăsuri la gara Nord, de unde la 10 ore sara Livia și Dymșza plecați prin Krakau-Lemberg — Odessa. Livia mic atac de astmă; dar și ea și el foarte gentili pentru noi, sărutat pe Anicuța la plecare, amindouă bine, împreună, nici o secundă de greutate în toată vremea. Dymșza plin de atenție pentru Anicuța, flori etc., mulțumindu-ne de întâlnire.

Vineri 27 august/8 septembrie. Viena. Ceva emplete, Stadtpark, Anicuța cu mine fericiți sara la ôtel. Lui Basilescu i-am luat un stal la Operă („Cavaleria” și „Freud Fritz” de Mascagni). Peste zi f. cald.

Sîmbătă 28 august/9 septembrie. Viena. A plouat ceva peste noapte, s-a mai răcorit puțin. Sara 2 ore la Ronacher cu Basilescu în loje, unde și cinat.

Diminecă 29 august/10 septembrie. Viena plecare. Dimineața 11 ore cu Basilescu la Hofburg-cappelle, la 1 de la otel, simplu (dar bine) prinzit în grădina de la Südbahn, la 2¹/₄ din Viena Statsbahn prin Bruck a.d. Leitha.

Tel(egramă) Costache la Majorescu,

București, Mercur 1,

Sosim mine, luni sara.

Luni 30 august /11 septembrie 1893. La 9¹/₂ sara sosiți în București. La Predcal toate înlesnirile prin veșnic amabilul șef de stație Bursan.

Marți 31 august/12 septembrie 1893. București. Eu n-am putut adormi pînă pe la 2 ore. Sculat la 7 ore. Termometrul + 10¹/₂ R. Cer senin. Casa, grădina, terasa f. frumoase. Găsit așeară depeșa din Lugoș că la 10 septembrie stil nou a murit Ion Popovici⁹, juncle novelist din „viața meseriașilor”, căruia cel puțin i-am îndulcit ultimele luni ale vicții.

Basilescu tîmbălău și plicticos de tot la drum, dar inimă de aur.

Tel(egramă) Dymșza,

Batoum (Russie)

Bien arrives. Merçi pour bonne dépêche Odessa. Espérons êtes déjà Batoum. Vous embrasse,

Papa.

Sîmbătă 4/16 septembrie. Timp frumos, dar azi la 6¹/₂ ore dimineața numai 8° R. Așez cărțile bibliotecii mele (odaia nou parchetată și tapisată) cu ajutorul lui Rădulescu, Brătescu, Pompiliu Eliade, dar mai ales al Anicuței.

Diminecă 12/24 septembrie 1893. Tot senin și cald, chiar foarte cald, astăzi la amiază 22^oR = 27¹/₂ C. În umbră, dar dimineața și serile minunate.

⁹ Popovici Ioan (1869—1893), scriitor român din Banat. A colaborat la „Convorbiri literare”.

O bună scrisoare a Liviei de la Batum primită ieri. Astăzi de-abia (după 8 zile de lucru) am terminat cu aranjarea bibliotecii, după așezarea parchetului în odaie. Mi-au ajutat ceva Rădulescu, Pompiliu Eliad și Basilescu. Fac indicele nominal și real la „Critice”, al căror volum 3 începe a se imprima de ieri.

Advocatură nimic pînă acum în noul an judecătoresc (deosebire de anul trecut).

Luni 13/25 septembrie. Căldură astăzi nesuferită. La 6 ore sara termometrul + 22° R. la umbră.

Miercuri 15/27 septembrie 1893. Cerul acoperit, dar dimineața la 6 ½ ore + 15° R. Certează a doua coală „Critice”, vol. 3 și fac indicele nominal și real la toate volumele. Termin anuarul Universității.

Joi 23 septembrie/5 octombrie. După vreo 2 zile mai răcoare, au început iar căldurile. Bem cafeaua pe terasă. Astăzi la 6 dimineața +10° R, la 8 ore +14, peste zi excesiv de cald, acum la 4 ½ după amiază 21° R în umbră.

Eu cam obosit, anuar, corecturi, încep de ceva procese (puțin).

Octombrie 1893

Stmbătă 2/14 octombrie. Timp mișnat, dar Anicuța cu friguri, eu micul catar cronic cu ceva tuse — fără nici o răceală, dar probabil infecțiuni din cauza inundațiilor de peste vară. Tel(egramă) Antonescu, Berlin,

Dorotheenstrasse 95

Envoi argent retarde quelques jours. Pouvez-vous venir Bucarest, prendre argent, partir Athènes par Constantinople. Si pouvez telegraphiez moi demain pour garder votre argent ici.

Majoresco.

. . .

Stmbătă 9/21 octombrie 1893. Dimineața de-abia +3° R, peste zi soare. Eu de 2 zile violent catar la gît și nas (fără nici o răceală, infecție), azi mai bine. Anicuța primul atac de hemoroide de vro 5 zile.

Miercuri 13/25 octombrie 1893. La masă Georges și Hélène Goleșcu din Belgia, *el excelent* pianist, ea simțită declamatoare de poezii, cam idioată pentru rest (de vro 36 de ani).

Mai erau Lecomte, Seveștii și Negruzzești și Olympe Borănescu.

Dar cu cîteva minute înaintea mesei vine Blumenfeld¹¹ și-mi spune că (cu toată bună pledare a mea, a lui Palade¹³ și Mișu Pherekyde¹³) Curtea Secției 3^a (Prezident Gogu Skina, Paleologu, Jean Cerkez și Atanasovici¹⁴, contra numai inteligentul Djuvara¹⁵, procuror prostul de Stătescu) l-a condamnat la 3 luni închisoare. Foarte greu mi-a venit, greu și din cauza mesei și soarelui la mine.

Joi 14/26 octombrie. La 4°40' la Sinaia, sara la 8 ½ bine la hotel Josef Ungarth, odaia mare nr. 10. Sintem invitați pe Duminecă 2 ore la botezul Principelui Carol.

Vineri 15/27 octombrie. Sinaia. Plimbare spre Castelul Peleş, unde ne-am înscris. Timp splendid, dar sara frig. Foc în odaie. Tel(egramă). Costache la Maiorescu, București, Mercur 1,

Sosim luni la dejun. Spune clientului Vasilescu, dacă vine pentru procesul Casașic marți, că mă găsește acasă luni după ora 12.

Maioreseu

. . .

Luni 18/30 octombrie. La 8^o44' dimineța din Sinaia, la 12^o20' în București. În tren Esareu¹⁶. Juca Lenș.

Miercuri 27 octombrie 1893. Până ieri, Sf. Dumitric, la 5 ore după amiazi foarte cald. Apoi ploaie. Azi mai toamnătic, rece, cer închis, dar totuși nu încă frig ca semn de iarnă. Vremea ca în anul trecut. Expediez Anuarul terminat, vro 180 pag. tipar. Sunt în corectura coalei 19 a vol. 3 de „Critice”. Puțină advocatură, mult rectorat și multă literatură.

Maioreseu

Vineri 29 octombrie/10 noiembrie 1893. Prima ninsoare cu ploaie, lapoviță. Termometrul + ½^oR.

Duminecă 31 octombrie/12 noiembrie 1893. Ieri ploaie, uneori cu picături înghețate, azi noapte a nins. Azi dimineța (termometrul + 0) ninge, acoprecemintele, copacii plini de zăpadă, se frîng clițiva copaci de povara înghețată.

Noiembrie 1893

Marți 2/14. Ieri la masă la noi B. Bossy și logodita lui Olympe Borănescu, fratele acesteia Costel, Jean Linche (pentru prima oară) și soția sa „Mami”, bătrîna Catița Brăiloiu, Sander și Marie Brăiloi, Jacques și Marie Negruzzi pînă după miezul nopții. Azi termo[metrul] +3^oR, noros, zăpadă pe acoperișe.

Miercuri 3/15 noiembrie. Cer senin, dar dimineața la 8 ore -3^oR.

Duminecă 7/19 noiembrie. Peste noapte ploaie caldă, ziua cînd soare, cînd ploaie, termometrul la umbră +14^oR, la soare +24. Se înțelege, toată zăpada dispărută.

Marți 9/21 noiembrie. Lună splendidă, vînt primăvăratec, termometrul +9^oR. în umbră.

Miercuri 10/22 noiembrie. Mai frig, dimineața la 8 ore numai +3^oR. Peste zi ceva soare. Griji cu societatea de petrol din care nu pot scăpa. Rămînd în ea nu apar pe Blumenfeld azi la Casașic, ci Missir¹⁷, Pallade și Stătescu (care pleacă poimîine pentru un an în străinătate).

¹¹ Blumenfeld Clement, ziarist.

¹² Pallade Gheorghe (1858—1903), om politic, membru marcant al Partidului Național-Liberal, ministru în mai multe rînduri.

¹³ Pherekyde Mihail (1842—1928), om politic, membru marcant al Partidului Național-Liberal, ministru în mai multe rînduri.

¹⁴ Athanasovici, 1864—1928, avocat și ziarist.

¹⁵ Djuvara, Alex. G. (1858—1913), om politic, membru al Partidului Național-Liberal, în mai multe rînduri, ministru.

¹⁶ Esareu Const. (1836—1898), profesor și om politic, ministru în mai multe rînduri; în 1893 părăsește Partidul Conservator, trecînd la gruparea drapelistă a lui P.S. Aurelian.

¹⁷ Missir Basile magistrat și prim-procuror pe lângă Tribunalul Ilfov, deputat și ministru liberal, autorul legii meseriilor din 1902.

Foarte cuminte și energic-veselă Anicuța în această vreme de îngrijire; m-a făcut și pe mine liniștit de tot.

Puțină advocatură, multă literatură și rectorat.

Carp deosebit de gentil cu noi (s-o fi înstrăinat de d-na Kremnitz?). Sau fiindcă nu sunt eu în Minister (Și el se teme să nu-mi facă ceva?).

Vineri 13/24 noiembrie. Cald, deși cer acoperit, ploios, +12°R. Prima lecție liberă a lui C. Rădulescu-Motru¹⁸ la Univ(ersitate) „Introducere la filosofia contemporană” complet fiasco de ameteală. El singur cerînd auditorului să considere lecția „ca nulă” și neavenită, căci vinerea viitoare va fi mai bine.

Depeșe de la Livia din Novorosijsk că a făcut fausse-couche în absența bărbatu-său.

Stmbătă 13/25 noiembrie. Explicări cu ministrul de Război Jacques Lahovary¹⁹ asupra bacalaureaților înrolați în armată. La 3½ la gară (sosirea Familiei Regale din Sinaia). Între 5 și 6 ploaie ca de aprilie „averse”.

Duminecă 14/26 noiembrie. Ploios, termometrul la 8 ore dim(inceața) +1°R. Numinai frasi-nul din grădinița noastră mai are frunze verzi.

Luni 15/27 noiembrie. Deschiderea Camerei.

Duminecă 21 noiembrie. Sara 10 ore cu... * în sleeping la Folticeni. Luni acolo în mare zăpadă amînat procesul Lemottoux (Bednar). Luni sara în tren. Marți dim(inceața) 7½ iar la București. Aici nu încă zăpadă, dar ploios.

Miercuri 24 noiembrie. Începerea cursului de istoria filozofiei contimp(orane) germane la Universitate 5—6½. Lume multă. Bine. La Cameră cetit eu proiectul la adresă.

Joi 25 noiembrie/7 decembrie. Ploaie. La Cameră criza ministerială înlăturată prin anularea alegerilor de la Brlad (Romalo și Iamandi). Eu pînă la 6 Cameră, n-am fost la cursul (de) logică.

Marți 30 noiembrie/12 decembrie 1893. Senin, frig, dim(inceața) ferestrele din iatac ușor înghețate.

Decembrie 1893.

Miercuri 1/13 decembrie. Frig. Cerul acoperit. La ora 1 termometrul — 2½°R. Dar fără zăpadă încă.

Stmbătă 11/23 decembrie. Grea toată săplîmîna. Și la 9 ziua Anicuței, Cameră și curs. Eu astăzi vorbit la Cameră în discuția adresei ca raportor (contra Sturdza) p(entru) cuvîntul

¹⁸ Rădulescu-Motru, Const. (1868—1957), filozof și psiholog român, profesor la Universitatea din București. A înființat și condus „Societatea de filozofie” și publicațiile periodice „Noua revistă română” (1900—1902 și 1908—1916), „Studii filozofice” (1907—1919), „Revista de filozofie” (1923—1943) și „Analele de psihologie” (1934—1944). Rădulescu-Motru a susținut, în filozofie, concepția idealistă a personalismului energetic.

¹⁹ Lahovary Jacques (1846—1907), fruntaș politic conservator, ministru în mai multe rânduri.

* Indescifrabil în text.

neparlamentar „netrebnic”, pentru suprimarea discursului său de la Senat asupra instrucțiunii, contra Peucescu²⁰ și chestia Transilv(aniei). Bine. Dar obosit.

Joi 18/28 decembrie. De eri ceva ninsoare. Astăzi ultima lecție Logică în acest an calendaristic. Mai am stenogramele discursurilor Camerei de corectat ; am făcut 30 pg. folio ; mai sunt 64 de corectat.

Vineri 17/29 decembrie 1893. Iarnă ! Termometrul +0°, dar vînt rece și zăpadă.

Duminecă 19/31 decembrie 1893. Senin, soare, dar la 8 ore dimi(n)ța —6°R. Ceva zăpadă pe acoperișe. Am terminat de-abia eri (mai lucrînd de la 4 la 9 ½ ore dimineața) stenogramele discursului meu din Cameră.

Marți 21 decembrie 1893/2 ianuarie 1894. Azi la 5°50' după amiazi plecăm prin Vîrciorova la Viena (sleeping numai pînă la Pesta).

Tel(egramă) Hotel Sacher, hinter Oper, Wien.

Bitte morgen Mittwoch abend Schlafzimmer und salon gut heizbar reserviren.

Majoresco.

²⁰ Păucescu, Grigore, om politic conservator, apoi național-liberal care s-a remarcat prin puternica opoziție față de modificarea legii învoielilor agricole din 1893 adusă în dezbaterile parlamentului de P.P. www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”
ÎN ANUL 1970

În ziua de 1 februarie 1971 a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şedinţa de analiză a rezultatelor activităţii desfăşurate în 1970 şi a planului pe anul 1971. Publicăm mai jos darea de seamă prezentată de directorul institutului — prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu.

Se împlineşte curând un an de zile de la constituirea Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România, for ştiinţific creat în vederea unei mai bune coordonări şi a sporirii contribuţiei ştiinţelor sociale la progresul economiei, ştiinţei şi culturii, la dezvoltarea conştiinţei socialiste a maselor, la dezvoltarea generală a societăţii socialiste.

Lucrările Adunării de constituire a Academiei, dezbaterile purtate în legătură cu orientarea şi organizarea activităţii ei, Cuvîntul preşedintelui de onoare al Academiei, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, la întâlnirea cu membrii Prezidiului Academiei, au fixat programul institutelor intrate în componenţa Academiei, printre care se numără şi institutul nostru.

Institut cu bogată tradiţie ştiinţifică, Institutul „N. Iorga” aduce în noua instituţie o frumoasă zestre pe care o amplifică, ridicîndu-i calitatea în cadrul de organizare al Academiei nou create.

Sublinierile preşedintelui de onoare al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice cu privire la cerinţele actuale în domeniul cercetării istorice definesc de fapt esenţa programului institutului nostru. „În domeniul istoriei — spunea tovarăşul Nicolae Ceauşescu — trebuie să fim mai activi, să aducem o contribuţie mai mare la înţelegerea atât a momentelor esenţiale din istoria patriei, cit şi a marilor evenimente din istoria universală. Pentru a înţelege mai bine evenimentele trebuie să îmbinăm studiul istoriei naţionale cu studiul istoriei mondiale”.

Transpunerea în fapt a acestui program a necesitat luarea unor măsuri şi impune în continuare măsuri de îmbunătăţire a structurii de organizare a institutului, de folosire mai judicioasă a potenţialului ştiinţific existent, o mai atentă preocupare de selectare a noilor cercetători ca şi pentru creşterea calificării şi specializării tuturor cercetătorilor.

Prezentăm bilanţul programului pe care ni l-am propus pentru anul 1970 — şi care în prevederile lui esenţiale a fost îndeplinit —, înfăţişăm, totodată, planul pe anul 1971. Nădăjduim ca discuţiile din Adunarea noastră generală de azi să ne ofere sugestii constructive pentru munca noastră viitoare pe care o dorim cit mai rodnică şi de calitate.

I. ISTORIA ROMÂNIEI

1. **Tratatul de istoria României**, volumele V (1878—1918) şi VI (1918—1944); potrivit planului au fost predate următoarele paragrafe refăcute :

Vol. V — *România în primul război mondial. Situaţia politică* (autor V. Liveanu) ;

- *Cresțerea puterii burgheziei și viața politică în perioada 1878—1888*;
- *Răscoala țărănilor din anul 1888* (autor, N. Adăniloaic);
- *Viața politică în România între anii 1888—1899* (autor Tr. Lungu).
- Vol. VI — *România în anii 1918—1921. Situația politică internă. România la Conferința de pace. Mișcările muncitorești și țărănești, 1918, 1920* (autor — V. Liveanu).
- *România în perioada stabilizării relative a capitalismului. Mișcările țărănești. Politica externă* (autor — M. Rusenescu);
- *Mișcările împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului antisovietic* (autor — Ec. Cimponeriu);
- *Situația politică și militară a României în perioada participării la războiul hitlerist* (autor — Tr. Udrea).

Materialule amintite țin seama de rezultatele cercetărilor privitoare la problemele abordate și contribuie, prin prezentarea a numeroase și importante aspecte netratate în monografiile și studiile publicate pînă acum, la redarea unui tablou de ansamblu, la înfățișarea liniilor generate a desfășurărilor istorice, potrivit cu cerințele unei sinteze de felul tratatului. Celelalte teme au fost :

2. **Relațiile dintre țările române în sec. XIV—XIX.** Au fost încheiate temele :
 - a) *Relațiile Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVI* (autori — Lia Lehr și I. Bidian).
 - b) *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în sec. XIV—XVI* (autor — Al. Gonța).
 - c) *Relațiile politice dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească în sec. XIV—XVI* (autor — Emil Lazea).
 - d) *Relațiile culturale dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească în sec. XIV—XVI* (autor — Radu Constantinescu).
 - e) *Legăturile economice dintre Principate și Transilvania între 1829—1876* (autori — G. Penelea, R. Șoimescu, Gr. Chiriță, Stan Apostol).
 - f) *Legăturile Banatului cu Principatele Române* (autor — I.D. Suciuc).

Contribuțiile noi la studierea acestei probleme privesc mai ales relațiile economice ale Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească. Materialul inedit din arhivele de la Sibiu și Brașov a permis ca autorii să constate un susținut schimb reciproc de mărfuri între cele trei țări românești, precum și prezența negustorilor de la sud și est de Carpați, în centrele ardelenesti ca și a negustorilor ardeleni în Moldova și Țara Românească. Cercetarea materialului referitor la căile de comerț și la taxele vamale din Moldova a dat posibilitatea să se precizeze că mărfurile transilvănene erau impuse ceva mai mult decît cele polone, fapt ce arată o mai mare producție a Transilvaniei, revărsată peste Carpați, determinînd pe domni să ia măsuri de protecție, a negustorilor, în conformitate cu tratatele de comerț încheiate cu regatul de la nord.

Pentru epoca modernă s-a putut reconstitui balanța comercială dintre Principate și Transilvania pe trei ani etalon : 1834, 1840 și 1850. Se face observația că prin intermediul Transilvaniei venea în Principate un volum mare de mărfuri din centrul Europei. Corectîndu-se unele date și aprecieri eronate privitoare la cuantumul mărfurilor schimbate de o parte și de alta a Carpaților în epoca modernă, se arată că legăturile economice au luat o amploare deosebită după Unirea Principatelor, pledînd pentru înlăturarea barierelor vamale, nefirești, impuse de Austria ; se evidențiază apoi însemnătatea construirii căilor ferate și a joncțiunii lor la frontiera cu Transilvania, ceea ce a facilitat schimburile comerciale.

Lucrările elaborate demonstrează trînicia legăturilor dintre cele trei țări, legături reciproce avantajoase și care corespundeau nevoilor obiective generate de dezvoltarea istorică complementară a economiei românești din spațiul carpato-dunărean. În condițiile ascensiunii capitalismului, legăturile economice dintre Transilvania și Principate au dus la închegarea și afirmarea viguroasă a comunității de viață economică a poporului român, care la rîndul ei a avut un rol activ, de prim ordin, în formarea națiunii române.

În cadrul problemei *Relațiile dintre țările române în sec. XIV—XIX* continuă în anul 1971, conform planificării făcute, temele :

- a) *Relațiile între Țara Românească, Transilvania și Moldova în secolele XVII—XVIII* (autori : C. Șerban, Manole Neagoe, I. Bidian și Al. Gonța) și
- b) *Mișcări de populație între cele trei țări române* (autor — I. Corfus).

3. La problema *Istoria politico-administrativă a țărilor române în evul mediu*, au fost încheiate temele :

- a) *Istoria armatei și artei medievale la est și sud de Carpați* (autori : Șt. Olteanu, C. Reza-chevici și Neagoe Manole) și
- b) *Organizarea administrativă a Țării Românești între anii 1775—1831* (autor—Sergiu Columbeanu).

Lucrare de largi proporții, peste 800 pag. dactilografiate, *Istoria armatei*, înnoiește în multe privințe domeniul de cercetare, aducând o serie de elemente nefolosite în trecut : identificări de puncte fortificate, situate în mijlocul unor grupări de așezări omenești, care reprezentau centre politico-administrative ale unor formațiuni politice. Rezultate noi se aduc și în ce privește organizarea oastei medievale, a armamentului folosit și a fortificațiilor militare.

În ceea ce privește cea de-a doua lucrare consacrată unei probleme puțin studiate în trecut, semnalăm că autorul a înnoit baza de informații prin folosirea de izvoare inedite și a adus elemente noi la cunoașterea instituțiilor administrative.

Continuă în anul 1971 temele :

- a) *Istoria armatei române în secolele XVIII—XIX (până la 1830)* (autor, C. Rezachevici).
- b) *Forțele armate ale României între 1868—1877* (autor, Radu Vasile).

4. La problema : *Istoria preșurilor din Țara Românească în secolele XIV—XVIII*, tema — *Istoria preșurilor din Țara Românească în sec. XIV—XVII* (autori : D. Mioc, R. Cămărășescu, C. Fotino) continuă, conform prevederilor de plan, și în 1971.

5. La problema *Relațiile agrare în România*, cele două teme :

- a) *Economia agrară din Țara Românească și Moldova în feudalismul timpuriu* (autor — Șt. Olteanu).

b) *Tocmelile agricole 1866—1907* (autor — Gh. Cristea) continuă și ele, potrivit planificării aprobate de Consiliul științific, să figureze în planul pe anul 1971. Parcurgerea unui vast material documentar i-a permis lui Gh. Cristea să pună într-o lumină nouă adevăratul conținut al relațiilor dintre „exploatații de moșii” și „lucrătorii de pământ” în vechea Românie, să definească ce însemnau „de jure” și „de facto” învoielile agricole. El analizează o serie de probleme, insuficient tratate până acum, în legătură cu istoricul și evoluția învoielilor agricole, atât în domeniul legiferării, cât și al aplicării lor concrete. De exemplu : Constrângerea economică și extra-economică (administrativă sau „manu militari”), substratul acordării Consiliilor comunale a unor puteri discreționare (prerogative executive, judecătorești), creșterea producției și productivității muncii pe moșia proprietarului și pe locurile celor învoiți, chestiunea rentabilității muncii „tocmite” etc.

6. Problema *Istoria Banatului în epoca absolutismului luminat* (autor — H. Jäger) continuă și în anul 1971.

Bazat pe o informație inedită foarte bogată, căreia i s-a adăugat valorificarea datelor dintr-o întinsă bibliografie străină, autorul este în perspectivă să realizeze un temeinic studiu monografic al acestei provincii istorice, rămase mult timp în marginea sau chiar în afara preocupărilor istoriografiei române.

7. A fost încheiată monografia consacrată lui **Tudor Vladimirescu** și mișcării revoluționare condusă de el (autor — D. Berindei), monografie inclusă în planul de manifestări consacrate aniversării a 150 de ani de la izbucnirea marii ridicări populare pentru dreptate socială și națională.

8. La problema **Formarea și dezvoltarea statului național modern**, cele patru teme :

- a) *Emigrația română după 1848* (autor — C. Bodea) ;
- b) *Procesul consolidării statului național român* (autor — Matei Ionescu) ;
- c) *Lupta națională a românilor din Transilvania în al treilea sfert al secolului XIX* (autor — Vasile Netea) ;
- d) *Social-democrația și problema națională* (autor — Al. Porțeanu) continuă și în anul 1971.

Investigațiile de arhivă întreprinse au permis Cornелиei Bodea să analizeze curente și opiniile din sfinul emigranților pașoptiști, să facă precizări importante în privința propagandei pentru noua revoluție ce se credea că va reizbucni în 1852, să surprindă o serie de divergențe între emigranții politici.

Matei Ionescu constată că procesul construcției economice a tînărului stat român, rezultat din Unirea Principatelor, a fost mult mai complex decît se considera anterior și că aplicarea mecanică la această perioadă a unor teze preconceptuate a dat naștere la o viziune eronată asupra genezei capitalului industrial și căilor de formare a proletariatului. Se constată că deplasările de la sat la oraș, după reforma din 1864, au fost mai slabe decît se afirmă pînă acum, în contrast cu emigrația străină în România; el reliefează participarea clasei moșierești la investiții în industrie, bănci, societăți de asigurare și lucrări edilitare.

Vasile Netea a descoperit corespondența inedită purtată de Andrei Șaguna cu aderenții săi politici în jurul petiției protestatare alcătuită de G. Barițiu și I. Rațiu — semnată de 1493 de intelectuali și negustori români — și înaintată împăratului Franz Josef, în decembrie 1865, împotriva desființării autonomiei Transilvaniei. Corespondența amintită aduce precizări importante cu privire la redactarea petiției, la modul cum s-au strîns semnăturile, cît și la situația politică a Transilvaniei în preajma proclamării dualismului austro-ungar.

Al. Porțeanu, pe baza documentării de pînă acum, a reușit în cadrul temei sale, să stabilească poziția liderilor socialiști, inclusiv oscilațiile și limitele lor în chestiunea națională în diferite etape și momente istorice. Se corectează astfel unele teze prestabilite, care, în funcție de diferite conjuncturi, erau fie negativiste (vechea istoriografie), fie de ignorare a însăși problemei (primii ani de după eliberare), fie — mai recent — de supraestimare a rolului socialiștilor în lupta națională.

9. Problema **România în timpul primului război mondial** (autori — Anastase Iordache, Mircea Iosa, Tr. Lungu, P. Oprescu), continuă în anul 1971. Autorii au găsit însemnate materiale documentare privind : declararea neutralității, tratativele diplomatice, pregătirea intrării în război, atitudinea unor fruntași politici din București, planurile Germaniei față de România, secătuirea rezervelor interne de către ocupanți, situația grea a populației din Moldova, eroismul ostașilor pe cîmpul de luptă.

Descompletarea colectivului impune — în vederea respectării termenului de realizare a lucrării (sfîrșitul anului 1971) — măsuri de întărire a acestuia.

10. România între 1918 și 1944.

S-a strîns un important material documentar pentru temele :

- a) *Guvernarea național-țărănistă din 1932—1933* (autor — Venera Teodorescu) ;
- b) *Organizațiile fasciste din România în anii 1933—1938* (autor — I. Chiper) ;
- c) *Situația internă a României în perioada septembrie 1940 — august 1944* (autor — Tr. Udrea) ;
- d) *Evoluția industriei miniere și a situației muncitorilor mineri 1918—1944* (autor — Ec. Cimponeriu) ;
- e) *Al doilea dictat de la Viena* (autor — Eliza Campus).

Aceste teme — în concordanță atît cu cerințele istoriografiei noastre, cît și cu una din principalele direcții de cercetare care se constată pe plan internațional — au pe de o parte

scopul de a contribui la o cunoaștere mai exactă a istoriei diferitelor partide și forțe politice din țara noastră — în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial — în special a condițiilor apariției și activității grupărilor fasciste, a căror combatere a constituit în 1933—1935 preocuparea principală a forțelor progresiste în frunte cu mișcarea muncitorească revoluționară.

V. Teodorescu, pe lângă informații care ilustrează cunoscuta politică a guvernului național-țărănesc de aruncare a greutăților crizei economice asupra păturilor largi populare, a găsit materiale despre ascuțirea conflictelor și contradicțiilor între partidele și grupările burgheziei. Aceste contradicții se manifestau în violența crescută a dezbaterilor parlamentare și în agresivitatea fracțiunii parlamentare național-țărăniste, în contradicția între noul curs de politică externă adoptat sub impulsul ministrului de externe, N. Titulescu, și vechiul curs antipopular al politicii externe. Sprijinirea Gărzii de Fier de către primul ministru Vaida, în ciuda opoziției lui Titulescu, a fost unul din factorii crizei guvernamentale care a dus la înlocuirea guvernului Vaida prin guvernul Duca care a interzis Garda de Fier.

Materialele cercetate de I. Chișer aduc precizări cu privire la crearea și evoluția organizațiilor fasciste, a raporturilor lor cu celelalte forțe politice — în special a sprijinirii lor de către Germania și Italia fascistă. Un aspect nou este cel al contradicțiilor, care, pe fondul comun al politicii ultrareacționare, se manifestau între diferitele organizații fasciste. Ascensiunea grupărilor fasciste a fost favorizată de contradicțiile sociale din România, de sprijinul acordat de alte forțe ale claselor dominante.

Documentele cercetate de Tr. Udrea pun în evidență faptul, nereliefaț pînă acum, că dictatura militaro-fascistă a avut o istorie politică — politica ei internă ultrareacționară înregistrînd o evoluție determinată mai ales de frământările interne, de evoluția fronturilor, de subrezirea progresivă a pozițiilor interne ale dictaturii. În legătură cu problema: *Activitatea P.C.R. pentru crearea frontului patriotic* documentele cercetate pun în lumină aspecte inedite privind legăturile P.C.R. cu diverse grupuri politice, activitatea lui în rîndurile armatei și ale intelectualiilor, la activitatea unor grupuri antihitleriste.

Ec. Cimponeriu urmărește prin tema sa aprofundarea informațiilor privind evoluția economiei românești și istoria clasei muncitoare — reflectate prin prisma unei ramuri de însemnătate primordială a industriei naționale.

Eliza Campus stabilește, pe baza unui bogat material inedit, însemnătatea tratatelor de pace din 1918—1920, care au dat sancțiune juridică internațională luptei de emancipare națională a poporului român. Conferința de pace de la Paris, din 1946—1947, a recunoscut temeinicia tratatului de la Trianon, anulînd cel de-al doilea dictat de la Viena.

Programului de aniversare a 50 de ani de la înființarea Partidului Comunist Român i-a fost consacrat un volum intitulat: „Din istoria politică contemporană a României” (publicat într-o limbă străină în „Bibliotheca Historica Romaniae”).

Într-o formă prescurtată aceste materiale vor fi publicate în numărul special — 3/1971 — al revistei „Studii”, consacrat semicentenarului P.C.R. Este vorba de următoarele studii:

- a) *Atitudinea P.C.R. față de celelalte partide politice în anii 1922—1928* (autor — M. Rușenescu);
- b) *Alegerea candidaților B.M.Ț. în Adunarea Deputaților (1931)* (autor — V. Teodorescu);
- c) *Atitudinea P.C.R. în problemele politicii externe a României (1933—1940)* (autor — I. Chișer);
- d) *Activitatea P.C.R. pentru crearea Frontului patriotic antihitlerist (1941—1944)* (autor — Tr. Udrea);
- e) *Despre strategia politică a P.C.R. (1944—1948)* (autor — V. Liveanu);
- f) *Din acțiunile antifasciste ale muncitorimii metalurgiste (1934—1937)* (autor — Ec. Cimponeriu).

11. Cultura pe teritoriul României în epoca medie și modernă.

A fost încheiată tema : *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (autor — A. Armbruster), concretizată într-o lucrare monografică, cea mai temeinică pînă acum, de care dispune istoriografia noastră pentru evoluția conceptului de romanitate a românilor din vremea îndepărtată, cînd românii apar pentru prima oară atestați în izvoarele istorice și pînă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Abundența materialului cules și spiritul de metodă aplicat în prelucrarea lui i-au îngăduit autorului să rennoiască tema și să fundamenteze incontestabil conștiința romanității la români în evul mediu ; lucrarea aduce o nouă viziune asupra unui capitol însemnat al istoriei noastre spirituale în evul mediu și un catalog sistematic al tuturor atestărilor romanității românilor.

Celelalte teme înscrise la problema amintită continuă și în anul 1971. Este vorba de temele :

- a) *Învățămîntul din Țara Românească în evul mediu* (autor — Maria Bălan) ;
- b) *Istoricul învățămîntului rural din România (1864—1900)* (autor — N. Adăniloaic) ;
- c) *Tiparul românesc pe teritoriul Transilvaniei în secolul XVI* (autor — L. Demény) ;
- d) *Tiparul pe teritoriul Transilvaniei în secolul XVI (tiparul săsesc și maghiar)* (autor —

L. Demény) ;

e) *Gîndirea filozofică în istoriografia românească la sfîrșitul sec. XIX* (autor — Elena Meves).

Prima temă constituie o lucrare în vederea susținerii doctoratului. Rezultatele investigației din primul an de cercetare lasă să se întrevadă concluzii noi mai ales ca urmare a folosirii de materiale inedite.

Materialul documentar parcurs îi permite lui Nichita Adăniloaic să arate condițiile grele în care a trebuit să se facă instruirea și educarea fiilor de țărani în epoca modernă. Deși prin legea instrucțiunii din 1864 învățămîntul primar era declarat public, obligatoriu și gratuit, în deceniile următoare, datorită unor condiții vitrege — lipsa de cadre calificate, de localuri corespunzătoare și de subvenții bugetare — mai mult de jumătate din copiii de la țară au rămas neșcolarizați.

Investigațiile întreprinse de L. Demény, pentru temele mai sus-amintite au adus pe lîngă descoperirea unor tipărituri necunoscute pînă acum și pe lîngă prețioase precizări în legătură cu persoana tipografilor români din secolul al XVI-lea, însemnate elemente noi pentru fixarea funcției cărții tipărite în relațiile culturale dintre cele trei țări române. Principalele descoperiri noi de material bibliografic românesc au fost făcute în bibliotecile din Moscova și Leningrad. Cercetarea urmează a fi întregită printr-un studiu similar consacrat tiparului săsesc și maghiar din Transilvania în aceeași vreme.

Elena Meves tratează o temă neabordată pînă acum în istoriografia noastră sub forma unui studiu monografic filozofic. Ea a depistat unele elemente noi privind activitatea teoretică a lui A.D. Xenopol și corespondența acestuia cu teoreticienii de seamă ai științei istorice și filozofice europene ca R. Worms, E. Boutroux și H. Rickert, reprezentant al Școlii de la Baden.

12. *Problema Instituției de drept internațional în țările române în evul mediu* (autori — Gh. Cronț, C. Bucșan, Al. Herlea, Ana Popescu, Al. Popescu-Dolj) continuă să fie cercetată și în anul 1971. Din materialul strîns pînă în prezent se desprinde constatarea că structura instituțiilor amintite reflectă principiile politice și juridice generale ale epocii, comune și altor state din Europa, dar învederează și aspecte originale specifice poporului nostru.

II. ISTORIA UNIVERSALĂ

1. La problema Locul României în istoria universală, au figurat 9 teme :

Tema *Prezerșe românești pe plan politic și cultural dincolo de granițele țării* (autor — C. Bălan) se va încheia, cu o mică amînare justificată, în anul 1971.

Din analiza de pînă acum a materialului, cercetarea amănunțită a activității desfășurate de ambasadorii, solii și curierii trimiși de domnii români în străinătate în sud-estul, răsăritul și nord-estul Europei a dat autorului posibilitatea să stabilească etapele mai importante din viața politică și diplomatică a țărilor române și astfel să poată mai bine încadra acțiunile voievozilor români în contextul dezvoltării generale a istoriei popoarelor din jur. Sint reliefate unele acțiuni ale voievozilor români, mai ales în vremea lui Vladislav Vlaicu, Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, ca și în timpul domniilor din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd, strivite de apăsarea turcească, țările române — deși aparent păreau a fi acceptat supunerea necondiționată față de Poartă — au desfășurat o vastă activitate pe plan politic și diplomatic pentru a înlătura dominația otomană.

Temele *Poziția internațională a Moldovei și Țării Românești în secolele XIV—XV* (autor — Ș. Papacostea) și *Raporturile țărilor române cu Poarta otomană în secolul XVI* (autor — A. Decei) au suferit o modificare a termenelor de realizare, cei doi autori primind sarcini importante în realizarea Corpus-ului de izvoare „*Fontes historiae daco-romanae*”.

A fost încheiată tema *Linii de dezvoltare ale diplomației românești în secolul al XVIII-lea* (autor — Vasile Mihoarea). Autorul scoate în evidență faptul că împărăția otomană, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea, dînd mai mare importanță tratativilor diplomatice în relațiile sale cu puterile europene, pentru care fapt a înființat și instituția marelui dragomanat, a recurs la serviciile domnilor din Principatele Române; în acest scop, le-a dat în unele ocazii delegații de mediatori ai Porții și le-a cerut mai întotdeauna să informeze guvernul turcesc asupra evenimentelor generale prin comunicarea de știri din cuprinsul Europei. Pe baza unui material inedit din arhivele apusene, sint prezentate legăturile diplomatice ale Principatelor Române cu Poarta otomană, legături care se efectuau prin două instituții, a capuchehaielelor și a marelui dragomanat. Lucrarea aduce date noi în legătură cu *activitatea diplomatică a țărilor române în secolul al XVIII-lea*, pentru desprinderea lor de sub suzeranitatea otomană; insistîndu-se asupra: a) Politicii lui Brincoveanu și a stolnicului Constantin Cantacuzino; b) Tratatului de alianță a lui Dimitrie Cantemir cu Rusia; c) Memoriilor boierilor munteni către împăratul Austriei și ale boierilor moldoveni către guvernul țarist (1716—1718); d) Tratativilor boierilor din amîndouă principatele cu Rusia, precum și asupra memoriilor adresate lui Napoleon Bonaparte în 1802 și 1807.

Relațiile externe ale țărilor române și ale României în epoca modernă și contemporană constituie obiectul unui șir de lucrări în curs de elaborare. *Relațiile Principatelor Dunărene cu Franța 1829—1848* sint studiate de Traian Ionescu. Din cercetarea materialului edit și inedit se desprind un șir de constatări noi care privesc politica Franței față de Principate: dezvoltarea interesului comercial al Franței în Principate și funcția îndeplinită de consulii francezi din Moldova și Țara Românească în extinderea legăturilor economice; deosebirile dintre politica guvernului francez față de Principate și linia politică aplicată de consulatele franceze; locul însemnat ocupat de legăturile culturale franco-române care au avut adînci repercusiuni în mișcarea culturală a Principatelor. *Relațiile României cu Anglia 1859—1878* sint cercetate de Beatrice Marinescu. Cercetarea se concentrează asupra cîtorva probleme-cheie ale temei: a) poziția Marii Britanii față de dubla alegere a lui A.I. Cuza; b) atitudinea engleză față de politica internă (reformele) și de cea externă (afirmarea tot mai accentuată a autonomiei statului român) a lui A.I. Cuza. Aceste aspecte ale politicii României sint cercetate în funcție de interesul dominant al Marii Britanii în această parte a Europei: menținerea integrității Imperiului otoman; c) politica externă a României după 1866 și atitudinea Marii Britanii; d) Anglia și proclamarea independenței României (lucrarea continuă). *Problema raporturilor dintre România și Puterile Centrale (1883—1914)* a alcătuit obiectul cercetării lui Ș. Rădulescu-Zoner. Pe baza cercetării în curs de desăvîrșire a materialului edit și inedit aflat în bibliotecile și arhivele din țară se conturează patru aspecte principale ale temei: a) necesitatea tratatului din 1883 pentru consolidarea independenței României în condițiile situației internaționale create

de Congresul de la Berlin; b) fixarea, ca preocupare dominantă a politicii externe românești în perioada 1883—1913, a efortului de menținere a echilibrului balcanic, politică pentru realizarea căreia România a căutat să obțină sprijinul Puterilor Centrale; c) politica de expectativă a guvernelor române față de problema Transilvaniei și politica de acoperire, față de presiunile austro-ungare, a inițiativelor neoficiale în favoarea românilor din Transilvania; d) desprinderea României din Tripla Alianță, începând din 1914. Lucrarea continuă.

Relațiile României cu Statele Unite 1916—1920, lucrare în curs de elaborare (autor — I. Stanciu); cercetările efectuate până acum pun în lumină un șir de aspecte necunoscute sau puțin relevate în istoriografia noastră; a) intensificarea raporturilor româno-americane în timpul războiului și în vremea negocierilor de pace de la Paris; b) locul ocupat de politica Statelor Unite în deciziile adoptate de conferința de pace cu privire la România; c) implicațiile atitudinii americane în dezvoltarea relațiilor româno-americane; d) problemele economice în raporturile româno-americane.

2. Studiul pregătitoare pentru o istorie universală.

a) *Politica orientală a Veneției în secolul al XV-lea* (autoare — Maria Alexandrescu-Bulgaru).

Din cercetarea bogatului material documentar rezultă că senioria a urmărit, prin toate mijloacele ce i-au stat la îndemână, să se opună înaintării otomane, contrar tezei puse în circulație de statele italiene rivale (Genova, Milanul, Florența, Curia romană) care au căutat astfel să acopere propriile lor relații cu Poarta.

Analiza atentă a deliberărilor Senatului venețian arată că senioria a folosit cu prudență și abilitate metode foarte variate, atunci când nu a putut recurge la soluții militare. Astfel, a îmbinat ocuparea de puncte strategice pentru apărarea liniilor de comunicație spre Levant — în care se înscrie încercarea de ocupare a portului Gallipoli și de întărire a insulei Tenedos — cu extinderea domeniului colonial în Mediterana orientală și pe coasta de răsărit a Adriaticii. Lucrarea continuă.

III. METODOLOGIE

1. *Aplicarea metodelor cantitative în cercetarea istorică* (autori — V. Liveanu, Viorica Medeleanu, Constanța Moșci). Pe baza rezultatelor preliminare s-a redactat un studiu (55 p.) și comunicări la conferințe internaționale, care au fost predate spre publicare și vor apărea în anul 1971. Calculându-se coeficienții de corelație între arenda plătită de țărani moșierilor la începutul secolului al XX-lea și numeroși factori economici, sociali, demografici, geografici, culturali (în total 90 de indicatori) s-a putut stabili că principalii factori care influențau variația arenzii erau raportul între numărul plugurilor țăranilor și suprafața proprietăților lor (deci măsura în care țăranii posedând prea puțin pământ față de capacitatea de lucru a inventarului lor agricol puteau cu plugurile lor să ia în arendă pământul moșierilor — deci cererea latentă de pământ a țăranilor); raportul între numărul moșierilor și numărul țăranilor neproprietari; raportul între suprafața cultivabilă a moșiilor și populația rurală; raportul între suprafața proprietăților de peste 10 ha și numărul țăranilor cu mai puțin de 10 ha; proporția știutorilor de carte. Raporturile de proprietate (asupra pământului și inventarului agricol) au rolul principal, dar factorii demografici și culturali sînt de asemenea importanți. Studiul a pus în lumină influența concurenței (atît a concurenței între țărani, cît și a concurenței între moșieri) asupra variației arenzii. Acesta este un element nou care confirmă că sistemul muncii în dijmă era un sistem de trecere de la feudalism la capitalism. Experiența de pînă acum arată că în problema în care există suficiente date, folosirea matematicii și a calculatorului permite descoperirea unor relații care nu pot fi sesizate cu alte mijloace, permit selectarea și explicarea fo-

nomenelor istorice după criterii obiective imposibil de cercetat cu alte mijloace. Prima încercare întreprinsă în acest sens a permis acumularea unei experiențe care deschide posibilitatea și oferă justificarea abordării a noi probleme de istorie cu ajutorul matematicii.

IV. IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNIEI

a) *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească, vol. II (1501—1525)* (autori : Șt. Ștefănescu și Olimpia Diaconescu). Lucrarea a fost încheiată.

b) *Documenta Romaniae Historica. B. (Genealogii)* (autori — S. Caracaș, M. Rădulescu și Jan Sykora) — continuă în 1971.

c) *Documenta Romaniae Historica seria D. Relații între țările române* (colectiv de autori din București, Cluj și Iași. Din București colaborează D. Mioc) — continuă și în anii următori.

d) *Fontes historiae daco-romanae — (sec. X—XIV). Izvoarele apusene* (Șerban Papacostea și Matei Cazacu). Lucrarea continuă și în anii următori.

— *Izvoarele orientale islamice* (A. Decei și M. Gîțeu). Lucrarea continuă și în anii următori.

— *Izvoare bizantine* (S. Tanașoca). Lucrarea continuă și în anii următori.

e) *Documente Hurmuzaki, vol. VI. Rapoarte consulare ruse (1820—1828 — în limba rusă)* (resp. Alvina Lazea). Lucrarea a fost încheiată.

f) *Documente Hurmuzaki, vol. VII. Rapoarte consulare engleze (1800—1834)* (resp. P. Cernovodcanu). Lucrarea continuă.

g) *Documente Hurmuzaki, vol. VIII. Rapoarte consulare ruse (1822—1830 — în limba franceză)* (resp. P. Cernovodeanu și Lucia Dumitrescu-Taftă). Lucrarea continuă.

h) *Documente Hurmuzaki, vol. IX. Rapoarte austriece (sec. XVIII)* (resp. Ș. Papacostea și Ștefana Simionescu). Lucrarea continuă.

i) *Documente privind domeniul feudal în secolul al XVIII-lea* (resp. Ioana Constantinescu, Florin Constantiniu și M. Grosu). Lucrarea a fost încheiată.

j) *Cronica lui Nicolae Costin* (Studiu introductiv și ediție critică de Aurora Iliș). Lucrarea a fost încheiată.

V. INSTRUMENTE DE LUCRU REFERITOARE LA ISTORIA ROMÂNIEI

a) *Dicționarul de instituții medievale românești* (autori : Ovidiu Sachelarie, Petre Strihan, Tudor Voinea, Al. Constantinescu și Dan Lăzărescu).

b) *Bibliografia istoriei medii a României* (autor — N. Stoicescu). Lucrarea este încheiată ; pentru Țara Românească și Moldova ei se va adăuga partea de bibliografie maghiară, ce se realizează la Institutul de istorie din Cluj.

c) *Bibliografia istorică a României, sec. XIX* (colectiv : N. Liu, I. Neacșu, C. Pătrașcu, V. Stan și G. Wagner). A fost încheiată pregătirea pentru tipar a volumului III : *Viața politică și administrativă*.

VI. SESIUNI ȘTIINȚIFICE, COMUNICĂRI, CONFERINȚE

Membrii institutului au prezentat comunicări la importante sesiuni științifice :

— La Sesiunea științifică comemorativă „A.D. Xenopol” (Iași, 8—9 martie) au participat :

- M. Alexandrescu-Bulgaru, *A.D. Xenopol și continuitatea poporului român în Dacia pe baza îndeletnicirilor sale agricole*;
 - Elena Meves, *Preocupări privind clasificarea științelor la A.D. Xenopol*;
 - Dan Berindei, *A.D. Xenopol și istoricii din vremea sa*;
 - Vasile Netea, *A.D. Xenopol și problema unității naționale*.
- Cu prilejul aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Al. I. Cuza au prezentat comunicări în plenara Institutului „N. Iorga”:
- N. Adăniloaie, *Viața și personalitatea lui Al.I. Cuza*;
 - Matei Ionescu, *Aspecte externe ale domniei lui Al. I. Cuza în lumina documentelor italiene*;
- La sesiunea jubiliară 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza (Galați, 22 martie) a participat :
- Dan Berindei, *Alexandru Ioan Cuza și politica externă a Principatelor Unite*.
- La sesiunea 25 de ani de la victoria asupra fascismului (București, 29 și 30 aprilie) :
- M. Rusenescu a prezentat comunicarea : *Aportul intelectualității române la războiul antihitlerist*, iar Florin Constantiniu comunicarea : *Evoluția tehnicii militare în cursul celui de-al doilea război mondial*.
 - La Sesiunea anuală a Societății de științe istorice, filiala București (2 iunie) au prezentat comunicări :
 - Dan Berindei, *Informațiuni inedite din arhivele pariziene cu privire la istoria Principatelor Române și a României la mijlocul sec. XIX*;
 - Venera Teodorescu, *Corespondența diplomatică a reprezentanților României cu privire la anularea dictatului de la Viena (1946)*.
 - La sesiunea anuală a institutului (15—16 iunie) au prezentat comunicări :
 - Emil Lazea, *Factori de unitate și solidaritate în istoria politică a țărilor române (sec. XIV—XVI)*;
 - Radu Constantinescu, *Filotei, „primul scriitor român”. Izvoarele și răspîndirea scrierilor care-i sînt atribuite*;
 - Alexandru I. Gonța, *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în sec. XIV—XV*;
 - Iancu Bidian, *Mărfuri din Țara Românească pe piața orașelor ardeleni*;
 - Ludovic Demény, *Cartea și tiparul mesageri ai legăturilor culturale dintre țările române în sec. XVI*;
 - Adolf Armbruster, *Romanitatea și unitatea românilor în gândirea și acțiunea lui Despot Vodă*;
 - Constantin Rezachevici, *Relațiile politico-militare dintre Țara Românească și Transilvania în vremea lui Radu Șerban și Gabriel Báthory*;
 - Alexandru Herlea, *Relații de drept privat între țările române din secolele XIV—XVI*;
 - Georgeta Penelea, *Legături economice dintre Țara Românească și Transilvania în perioada regulamentară (1829—1848)*;
 - Grigore Chiriță, *Legături economice dintre Principatele Unite și Transilvania în timpul domniei lui Al.I. Cuza*;
 - Matei Ionescu, *Politica economică la începuturile României moderne (1859—1874)*;
 - Rodica Șoimescu, *Legături economice dintre România și Transilvania în perioada 1868—1876*;
 - I.D. Suci, *Proiecte de înfăptuire a unității poporului român între 1830—1906*;
 - Ecaterina Cimponeriu, *Industria minieră din Transilvania și România la sfîrșitul secolului XIX — începutul secolului XX*;
 - Alexandru Constantinescu, *Activitatea diplomatică a lui Mihai Viteazul*;
 - Constantin Bălan, *Cîteva considerații în legătură cu activitatea diplomatică desfășurată de Mihai Viteazul în anul 1597*;

- Aurel Decei, *Relațiile lui Matei Basarab și Vasile Lupu cu Poarta, oglindite în câteva documente turcești inedite*;
- Apostol Stan, *Principatele Unite și conferințele telegrafice de la Timișoara (mai 1860 — iunie 1862)*;
- Anastasie Iordache, *Poziția României față de criza balcanică din 1912—1913*;
- Venera Teodorescu, *Relații economice româno-franceze (1933—1936)*;
- Traian Udrea, *Importanța politico-diplomatică a participării României la războiul antihitlerist*;
- La sesiune a luat parte prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, prezentând comunicarea *Considerații asupra procesului de urbanizare în România contemporană*.
- La Congresul internațional de istoria medicinei (septembrie, București-Constanța) au participat :
 - Dan Berindei, *Noi informații din arhivele franceze referitoare la medicii români din secolul XIX*;
 - Paul Cernovodeanu, *Contacte de orain medical între Transilvania și Anglia în sec. XVII—XVIII*;
 - La Conferința cu participarea internațională *Matematica în arheologie și istorie* (15—23 septembrie, Mamaia) au participat V. Liveanu, *Coeficienții de corelație în cercetarea istorică*.
 - La sesiunea Societății de științe filologice, secția de orientalistică (29—30 octombrie) Constanța, au participat :
 - Aurel Decei, *Incursiunile cazacilor în Dobrogea în veacul XVI—XVII*;
 - M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Știri despre Babadag sub stăpânirea turcă*;
 - M. Gițciu, *Documente turcești privind relațiile agrare între Dobrogea, Moldova și Țara Românească*.
 - La dezbaterile colocviului „Relații internaționale în sud-estul Europei la sfârșitul veacului XVI — începutul veacului XVII”, organizat de Institutul de studii sud-est europene și Universitatea din Colorado (20—21 decembrie), au participat : Șt. Ștefănescu, Șerban Papacostea, Paul Cernovodeanu, Cornelia Bodea.
 - La sesiunea Societății de științe filologice, Secția de orientalistică (26—27 decembrie 1970) a participat :
 - M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *N. Iorga și istoria Imperiului otoman*.
- La sesiunea de metodologie a Societății de științe istorice (28 decembrie, București) au participat :
 - D. Berindei, *Caracterul și tipologia lucrărilor științifice de istorie și structura lor*;
 - N. Adâniloie, *Tehnica elaborării unei lucrări științifice de istorie*.
- Au prezentat comunicări în cadrul Societății de științe istorice, Asociației de drept și relații internaționale, la muzee și alte unități științifice :
 - Eliza Campus, *Politica internațională între anii 1912—1918 în lumina tezelor lui V.I. Lenin* (aprilie 1970, Societatea de științe istorice, filiala București) ;
 - Eliza Campus, *Din politica externă a României din anii 1914—1915* (24 noiembrie A.D.I.R.I.) ;
 - Paul Cernovodeanu, *Preocupări de medicină la Anton Maria del Chiaro* (1 iunie, Societatea de istoria medicinei, București) ;
 - Aurel Decei, *Documente turcești privind situația celor cinci comitete transilvănene după crearea pašalcului de Oradea (1660)* (26 februarie, Societatea de științe istorice, filiala Cluj) ;
 - Aurel Decei, *Destinele și memoriile timișoreanului Terküman Osman Aga din sec. XVIII* (28 mai, Societatea de științe istorice, filiala Cluj) ;
 - Aurel Decei, *Orașul și județul Arad în sursele istorice turcești* (13 iunie, Muzeul județean Arad) ;

- Aurel Decei, *Aspecte social-economice din viața Banatului în epoca otomană* (24 noiembrie, Extensiunea Universitară Timișoara);
- Aurel Decei, *Sangeacul Lipovei* (26 noiembrie, Societatea de științe istorice, filiala Timișoara);
- Aurel Decei, *Materiale documentare turcești privind istoria orașului Cluj* (8 decembrie, Arhivele statului Cluj);
- Aurel Decei, *Ilie și Iudita Măcelariu, jii vestiți ai Abrudului* (20 decembrie, Societatea de științe istorice Filiala Abrud);
- An. Iordache, *Problema națională și începutul reorientării politicii externe românești înaintea izbucnirii primului război mondial* (11 noiembrie, A.D.I.R.I.);
- I. Neacșu, *Simfon Bolivar* (29 mai, A.D.I.R.I.);
- V. Netea, „*Tribuna poporului*”, „*Tribuna*” și „*Românul*”, *organe ale luptei pentru unitatea națională* (17—18 iunie, Societatea de științe istorice, filiala Arad);
- Al. Porțeanu, *Lugojul în memoriile lui V. Braniște* (4 iunie, Lugoj, Sesiunea Săptămîna culturală lugojeană);
- Ș. Rădulescu-Zoner, *Lenin despre crizele internaționale premergătoare primului război mondial* (2 aprilie, A.D.I.R.I.);
- Ș. Rădulescu-Zoner, *Balkanii și relațiile României cu monarhia habsburgică (1900—1913)* (26 iunie, A.D.I.R.I.);
- I.D. Suciu, *Eftimie Murgu. Noi contribuții documentare* (4 iunie, Lugoj, Sesiunea Săptămîna culturală lugojeană).

Membri ai institutului au mai prezentat comunicări în cadrul sectoarelor.

Participîndu-se la acțiunea de difuzare a cunoștințelor istorice pe plan național, au fost ținute zeci de conferințe de popularizare a științei istorice cu prilejul comemorării unor evenimente memorabile și a unor personalități marcante la : București, Brașov, Reșița, Giurgiu, Lugoj, Piatra Neamț, Pitești, Roșiorii de Vede, Slobozia etc., de către : N. Adăniloie, D. Berindei, C. Bodea, Matei Ionescu, V. Netea, Șt. Olteanu, A. Porțeanu, I.D. Suciu, C. Șerban, V. Teodorescu, Tr. Udrea.

De asemenea, membri ai institutului au colaborat la emisiuni ale Radiodifuziunii : Șt. Ștefănescu, N. Adăniloie, D. Berindei, P. Cernovodeanu, N. Liu, V. Netea, A. Porțeanu, N. Stoicescu, I.D. Suciu.

VII. SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT. — CURSURI

În cursul anului 1970 au fost susținute următoarele teze de doctorat :

- R. Constantinescu, *Doctrina etice și sociale în vremea lui Carol cel Mare* (17 martie);
- Paul Cernovodeanu, *Relațiile Angliei cu țările române în cadrul politicii sale orientale din perioada 1660—1714* (17 martie);
- N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova, secolele XV—XVII* (29 mai);
- M. Iosa, *Viața politică în România în anii 1899—1907* (14 iulie).

În institut sînt organizate cursuri de limbi străine și de paleografie, predate de cadre cu înaltă calificare și experiență științifică. Paleografie slavă (Damaschin Mioc); latină medievală (Șerban Papacostea); greacă bizantină (Gh. Cronț); limba germană (Ș. Rădulescu-Zoner); limba engleză (Dan A. Lăzărescu).

Unele dintre cadrele de cercetare ale institutului au ținut prelegeri la cursurile de perfecționare ale cadrelor didactice din învățămîntul mediu (Șt. Ștefănescu, D. Berindei, Eliza Campus).

VIII. RELAȚII INTERNAȚIONALE

1. Participări la congrese, simpozioane, colocvii, sesiuni, cursuri organizate în strălănatate

În cursul anului 1970, Institutul de istorie „N. Iorga” a avut o prezență activă peste hotare prin membrii săi participanți la un număr însemnat de manifestări științifice internaționale.

La sesiunea organizată de secția de istorie a Academiei de Științe a U.R.S.S. consacrată *Centenarului nașterii lui Lenin* (ianuarie, Ulianovsk) a participat Șt. Ștefănescu.

Între 5 aprilie și 3 mai, Cornelia Bodea a efectuat o călătorie în Statele Unite, unde a participat în zilele de 24—25 aprilie la simpozionul consacrat de Universitatea Columbia lui Nicolae Bălcescu, prezentînd comunicarea *N. Bălcescu și revoluțiile din 1848 în Europa centrală și de est*. De asemenea, d-sa a conferențiat — pe teme *Generația română de la 1848 și Drumul României spre unitatea națională* la Universitățile Columbia, Rutgers, Harvard, Seattle, Kansas (Emporia State College și Kansas University), Colorado, Yale și la Boston College.

Între 7 și 14 mai, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru a participat la lucrările celui de-al II-lea Congres de studii sud-est europene desfășurat la Atena, prezentînd comunicarea *Originea hatșerifurilor de privilegii ale țărilor române*, iar Tr. Udrea și I. Chiper au asistat la lucrările Sesiunii științifice consacrate aniversării victoriei asupra Germaniei hitleriste (9—15 mai, Moscova).

Între 15 și 17 mai 1970, Dan Berindei a luat parte la lucrările celui de-al VIII-lea Congres de istoria jurnalismului al Italiei, unde a prezentat comunicarea *Preluarea puterii de către fasciști văzută de presa progresistă bucureșteană din 1922*; de asemenea, la 18 mai a conferențiat la Triest despre *Periodicele italiene apărute în România în timpul perioadei Risorgimentului*. Tot d-sa a ținut la 21 mai, la Süd-Ost Institut din München, comunicarea *Formarea României moderne*.

Între 31 mai și 2 iunie 1970, C. Șerban a participat la Narni, în Italia, la reuniunea internațională consacrată celui de-al șaselea centenar al nașterii lui Gattamelata, unde a prezentat comunicarea *Strategia și tactica unor condotieri italieni în țările române (secolul XV)*; de asemenea a luat parte, între 7 iulie și 4 august, la sesiunea de vară a Centenarului de studii superioare privind civilizația medievală de la Poitiers.

Ovid Sachelarie și Radu Dimiu au prezentat comunicarea, *Adunările de stări în Țara Românească și Moldova (1831—1858)* la conferința internațională a Comisiei internaționale pentru istoria adunărilor de stări (Varșovia, 10—14 august 1970).

Paul Cernovodeanu a participat la lucrările celui de-al V-lea Congres internațional de istorie economică (10—14 august 1970, Leningrad), prezentînd comunicarea *Schimbul economic între țările române și Occident (1650—1829)*.

Un număr însemnat dintre membrii institutului au participat la dezbaterile celui de-al XIII-lea Congres internațional de științe istorice desfășurat la Moscova între 16 și 23 august 1970. E. Campus și I. Oprea au prezentat referatul *Problema securității colective între cele două războaie mondiale*. La dezbaterile Congresului au mai luat parte prin intervenții Șt. Ștefănescu, D. Berindei, V. Liveanu, L. Demény, P. Cernovodeanu, D. Lăzărescu, A. Porțeanu, A. Herlea, Ș. Rădulescu-Zoner. Au asistat, de asemenea la lucrări: Aurora Ilicș, Radu Constantinescu, Herbert Jäger, Marieta Rădulescu, C. Rezachevici, Ștefana Simionescu.

În luna septembrie 1970, Șt. Ștefănescu a asistat la lucrările Congresului internațional de științe genealogice și heraldice desfășurat la Viena, Matei Ionescu a luat parte la cel de-al 45-lea Congres de istorie a Risorgimentului desfășurat la Roma în zilele de 21—25 septembrie, unde a prezentat comunicarea *Despre simbolul Romei și ecoul evenimentelor romane din 1870 în România*,

iar Venera Teodorescu la reuniunea de la Zagreb, consacrată *Mișcării de rezistență în timpul celui de-al doilea război mondial*, unde a prezentat comunicarea *P.C.R. făruritorul insurecției naționale din 23 August 1944*.

Între 21 și 25 octombrie a avut loc la Salonic un simpozion consacrat problemelor perioadei fanariote. Din partea institutului nostru au participat prin comunicări: Șerban Papacostea (*Marele hrinov al lui C. Mavrocordat și politica de reformă în Țara Românească și Moldova*), C. Șerban (*Preliminariile începutului epocii fanariote*) și Fl. Constantiniu (*C. Mavrocordat și abolirea iobăgiei în țările române*). La același simpozion, Gh. Cronț a trimis comunicarea: *Le droit romano-byzantin dans les Pays Roumains à l'époque phanariote*.

2. Schimburi interacademice; vizite în străinătate

Mai mulți dintre membrii institutului au efectuat călătorii de studii și documentare peste hotare. Continuându-și specializarea privind aplicarea matematicii la cercetarea istorică, începută la 4 noiembrie 1969 la Paris, în cadrul unei burse a C.N.R.S.-ului, V. Liveanu a lucrat în capitala Franței până la 3 martie 1970. D-sa a stabilit strânse legături și și-a desfășurat activitatea la Laboratorul de cartografie al Școlii Practice de Înalte Studii, la Centrul de Matematică socială, la Laboratoarele de contabilitate națională și de planificare, la Institutul național de studii demografice și la Centrul de cercetări privind istoria secolului al XIX-lea.

Între 25 ianuarie și 15 februarie 1970, Paul Cernovodeanu a efectuat o călătorie de studii în Polonia, cercetând arhivele și bibliotecile din Varșovia, Cracovia și Wrocław, culegând prețioase informații referitoare la relațiile româno-poloneze. Între 18 iunie și 24 iulie, o activitate similară a desfășurat, la Varșovia, Wrocław și Lublin, Ilie Corfus, ca delegat al Arhivelor statului și al institutului nostru.

După Congresul de istorie a sud-estului Europei, la care a participat, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru a efectuat cercetări în Biblioteca Ghenadiou de la Atena în cursul lunii mai 1970.

Directorul institutului, Șt. Ștefănescu, a întreprins între 10 septembrie și 10 octombrie 1970 o călătorie de studii la Viena, care i-a prilejuit cercetări la Haus — , Hof-und Staatsarchiv, precum și la Biblioteca Națională și la Biblioteca Universității din Viena. Tot d-sa a mai efectuat o călătorie de studii în Statele Unite, ca invitat al IREX-ului, de la 15 noiembrie la 10 decembrie 1970, timp în care a vizitat un număr de universități Princenton, Harvard, M.I.T., Madison (Wisconsin), University of Washington (Seattle), Stanford, University of California (Los Angeles), University of Texas (Austin).

3. Oameni de știință străini în vizită la institut

În cursul anului 1970 Institutul de istorie „N. Iorga” a primit vizita unui număr important de istorici de prestigiu și de personalități culturale de peste hotare. Menționăm pe profesorul Markov, directorul Institutului de slavistică și balcanistică din Moscova, pe cercetătorul Moșanu de la Chișinău, pe profesorul Mahomed Bastani Parizi de la Universitatea din Teheran, pe profesorul Schwann de la Universitatea din Leipzig, pe Fernando de Almeida, decanul Facultății de litere din Lisabona, pe profesorul Takashi Shimmura de la Universitatea din Nogyo (Japonia), pe profesorul A. Andreev de la Universitatea din Sofia, pe profesorul Iosif Koci, director adjunct al Institutului de istorie din Praga, pe profesorii americani Peter S.H. Tang și Alfred Meyer, pe profesorii londonezi Hugh Seton Watson și E. Tappe, pe Neog Maheswar, profesor universitar din India, pe publicistul polonez Herzy Hummel și pe participanții la colocviul consacrat problemelor Europei de sud-est la sfârșitul secolului al XVI-lea: profesorii Gökbilgin, Gierowski și Leitch.

În cadrul institutului au prezentat comunicări prof. Hugh Seton Watson (Londra), *Legăturile lui R. Seton Watson cu românii (1906—1918)* (14 apr. 1970), și prof. M. Andreev, *Legea judecătorească împăratului Iustinian — versiunea slavă de la Sofia* (26 oct. 1970).

4. Bursieri străini și cadre științifice din străinătate en stagii de specializare și documentare în România

Cadre științifice din străinătate cu stagii de specializare și documentare în România au vizitat institutul, au avut convorbiri cu specialiștii și au consultat biblioteca noastră. Pot fi citați profesorii Sherman David Spector, Keith Hitchins și Frederick Kellog — specializați în probleme românești. De asemenea, trebuie menționat publicistul polonez Jerzy Hummel, care intenționează să scrie o lucrare consacrată refugiuului polonezilor în România din 1939. La aceștia se adaugă doctoranzii străini ca Jack Tucker, Gerald Bobengo, Utta Bindreiter, Renate Mühlenkampff, Micheline Lebarbier, Everett Garrison, Ekkehard Wagner, Theodor Lorz și alții, care au consultat specialiștii din cadrul institutului nostru și au utilizat biblioteca.

IX. PUBLICAȚII

În cursul anului 1970 au apărut două importante sinteze de istoria României la care au colaborat și cercetătorii ai Institutului „N. Iorga”: *Istoria României-Compendiu*, sub red. prof. Miron Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu (între autori fiind Traian Lungu, Ion Oprea și Al. Porțeanu, de la Institutul „N. Iorga”) și *Istoria poporului român*, sub red. acad. A. Oțetea (între autori fiind I. Chiper, Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, Șt. Ștefănescu, de la Institutul „N. Iorga”).

Au văzut lumina tiparului, ca lucrări realizate în planul institutului, vol. II din colecția *Călători străini despre țările române*, îngrijit de Maria Iolban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, ca și ediția critică *Istoria domniei lui Const. Brncoveanu Voievod (1688—1714)* de Logofătul Radu Greceanu — ediție pregătită de Aurora Ilieș. *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, important instrument de lucru, a cunoscut apariția celui de al II-lea volum, partea I (1851—1858), la care o contribuție însemnată a avut Dan Berindei. A apărut primul volum din *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească* de N. Stoicescu.

Au fost publicate lucrări monografice semnate de: C. Bodea, Eliza Campus, Al. Lazea, Șerban Rădulescu-Zoner, Vasile Liveanu, Manole Neagoe, Vasile Netea, Șt. Ștefănescu (publicațiile membrilor institutului sînt prezentate în bibliografia anexată).

Cercetătorii ai institutului nostru au avut colaborări substanțiale la unele culegeri de studii ca: *Nouvelles études d'Histoire*, vol. III, consacrat celui de-al XIII-lea Congres internațional de științe istorice, ținut la Moscova; *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie*; *Diplomați iluștri*, vol. II; *130 de ani de la apariția „Gazetei Transilvaniei”*; *Momente din fărîmarea armatei Republicii Socialiste România*.

În bună parte cele două reviste principale ale frontului istoric din țara noastră „Studii” și „Revue Roumaine d'Histoire” sînt susținute cu materiale de către membrii institutului nostru. În conducerea celor două reviste se află, de altfel, membri ai Institutului nostru, Matei Ionescu, V. Netea, Ion Apostol, care merită toată prețuirea pentru eforturile pe care le fac în vederea creșterii nivelului științific al revistelor și apariția lor regulată.

O trăsătură caracteristică a colaborărilor la cele două reviste în 1970 este prezența cadrelor tinere, dintre care unele și-au făcut debutul cu articole, recenzii, note, însemnări, iar altele au continuat eforturile din anii precedenți.

În anul 1970, revista „Studii” a marcat o serie de aniversări de interes național și internațional: Centenarul nașterii lui V.I. Lenin, 25 de ani de la victoria asupra fascismului, 100 de

ani de la baterea primelor monede românești, 25 de ani de la Conferința Națională a P.C.R. din 1945, 50 de ani de la greva generală din 1920, 150 de ani de la nașterea lui F. Engels, 150 de ani de la nașterea lui Al. I. Cuza. La aceste aniversări — oglindind o tematică variată și actuală — s-au adăugat și alte teme de importanță deosebită, oglindite, de asemenea, în revistă: legăturile țărilor române cu Anglia, Grecia, Slovacia, Spania, Italia, Austria, Franța, Polonia în diferite epoci, legăturile economice interromânești, probleme de istorie instituțională, momente din lupta pentru independență și suveranitatea națională, probleme ale revoluției din 1848, materiale de istorie economică (credit, monedă, fiscalitate), relații agrare, istorie a industriei și a agriculturii, istoria luptei economice și politice a clasei muncitoare, istorie militară. Menționăm de asemenea oglindirea amplă a dezbaterilor de peste hotare privind abolirea regimului feudal. Instituțiile militare, normanzii, umanismul medieval, Renașterea, teoria și metodologia istoriei.

„Revue Roumaine d'Histoire” a pus accentul în cursul anului 1970 pe probleme de istoriografie românească, filozofie și metodologie istorică. Numărul 3 al revistei a fost dedicat în întregime expunerilor și dezbaterilor colocviului istoric româno-francez care a avut loc la București în zilele de 6—8 octombrie 1969. Numărul 4 a fost consacrat Congresului internațional de istorie de la Moscova, conținutul lui privind dezvoltarea istoriografiei române după 23 August 1944. Cu mare acuratețe C. Fotino a întreținut în decursul anilor rubrica de „Bibliografie” la această revistă, însemnat mijloc de a face cunoscută în afara hotarelor țării producția istoriografică românească.

În afara colaborării la cele două reviste membrii institutului „N. Iorga” au fost solicitați să colaboreze și au colaborat și la alte publicații de specialitate din țară și din străinătate. În țară la *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, *Buletinul Asociației de studii sud-est europene*, *Romanoslavica*, *Revista arhivelor*, *Revista română de studii internaționale*, *Revue Roumaine des sciences sociale*, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* (Sibiu), *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”* (Iași), *Revista muzeelor*, *Studia et Acta Musei „N. Bălcescu”*, *Apulum*, *Sargeția*, *Aluta*, *Revista bibliotecilor*, *Historica* (Craiova), *Lupta de clasă*, *Buletinul Academiei Militare*, *Cercetări metalurgice*, *Mitropolia Otteniei*, *Glasul bisericii* etc.

Cercetătorii institutului sînt solicitați și la alcătuirea manualelor de istorie pentru învățămîntul mediu. După ce în anii trecuți *Istoria României pentru clasa a XII-a* a avut drept colaboratori pe Tr. Lungu, Al. Porțeanu, I. Oprea, manualul *Istoria României pentru clasa a VIII-a*, apărut în 1970, are coautor pe Matei Ionescu.

La publicații străine au colaborat :

A. Armbruster, Matei Ionescu, D. Berindei, L. Demény, D. Lăzărescu, A. Guțu, C. Șerban.

Un număr însemnat de materiale au publicat membrii institutului nostru în anul 1970 în revistele de cultură (*Contemporanul*, *Luceafărul*, *România* (în l. străine), *Danubius*, *Forum*, *Orizont*, *Magazin istoric*, *Astra*, *Cadran*, *Familia*, *Viața studențească*, *Volk und Kultur*, *Brassoi Lapok*), ca și în presa centrală (*Scnteia*, *România liberă*, *Scnteia tinereții*, *Neuer Weg*, *Elöre*, *Glasul patriei*) și locală (*Dobrogea nouă*, *Ceahlăul*, *Crișana* etc.).

X. BIBLIOTECA

Biblioteca institutului a realizat însemnați pași înainte în îmbunătățirea schimbului cu străinătatea, în completarea colecțiilor și în folosirea cit mai judicioasă a sumelor de care dispunem pentru cumpărarea de cărți.

Paralel cu preocuparea pentru creșterea colecțiilor și a fondurilor de carte s-au desfășurat activități proprii numai de bibliotecă.

Întreținem legături de schimb prin cele două reviste ale Institutului nostru, trimițînd „Revue Roumaine d'Histoire” la 375 de adrese; revista „Studii” la 142 de adrese, iar monogra-

fiile aparținând cercetătorilor institutului nostru sau cu un cuprins istoric, care interesează par-tenerii noștri de schimb la 141 de adrese. Dată fiind importanța pe care o are *Biblioteca* la ridi-carea nivelului muncii de cercetare, personalul ei va trebui să depună în continuare eforturi pentru a lărgi rețeaua de schimburi și pentru a îmbunătăți organizarea bibliotecii și a perfecționa serviciul în cadrul ei.

XI. CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Format din 15 membri, Consiliul științific este organul colectiv de conducere al institutului. Lui i-a revenit, conform hotărârii Consiliului de Miniștri, publicată în 1968 și pe baza dispozițiilor primite din partea conducerii Academiei de Științe Sociale și Politice, sarcina elaborării planului de cercetare, de îndrumare a muncii salariaților săi, de creștere a cadrelor, de asigurare a bunei desfășurări a vieții științifice, de organizare a manifestărilor pe plan intern și extern, de soluțio-nare pe linie administrativă a problemelor care privesc munca specialiștilor sau colectivelor de lucru.

În perioada februarie-decembrie 1970 Consiliul a avut 10 ședințe de lucru. În cadrul lor, s-au definitivat programele de cercetare, au fost audiate și discutate rapoartele șefilor de sectoare privind stadiul realizării sarcinilor științifice. În cazul unor întârzieri față de prevederile de plan, s-au luat măsuri în vederea recuperării lor, au fost dezbătute și definitivate programele diferi-telor manifestări științifice la care era angajat institutul (sesiuni, colocvii, congrese); au fost avizate pentru trimitere la tipar unele lucrări realizate în institut. Numărul mare al problemelor de ordin administrativ gospodăresc, inerente momentului înființării Academiei de Științe Sociale și Politice și a reorganizării pe baze noi a activității de cercetare în institutele salc au reținut o bună perioadă de timp activitatea Consiliului științific și au făcut ca analizele de conținut ale cer-cetărilor științifice efectuate în institut să nu ocupe locul pe care trebuie să-l aibă în programul de lucru al consiliului.

O atenție deosebită a acordat Consiliul științific problemelor legate de recrutarea și creș-terea calificării cadrelor de cercetare din institut; au fost examinate cu grijă posibilitățile ivite pentru trimiteri la studii peste hotare; s-au încurajat participările la manifestările științifice organizate în țară și în străinătate.

Au fost discutate măsuri de stimulare a cercetătorilor, care se disting în muncă, s-au făcut în această privință propuneri pentru premiile Academiei.

A fost discutată, în mai multe rânduri, problema unei cit mai depline valorificări a rezul-tatelor cercetărilor întreprinse în institut; s-au făcut demersuri și s-a obținut reluarea celor trei culegeri de *Studii și materiale de istorie medie, modernă și contemporană*.

Au fost întocmite *Regulamentul de ordine interioară* și *Regulamentul privind controlul financiar al lucrărilor și criteriile de restituire a reținerilor*.

Menționăm apoi preocupările Consiliului științific pentru îmbunătățirea organizării muncii în institut, pentru a subordona sarcinile de cercetare, structura organizatorică, preocuparea pentru stabilirea normativului de lucru, pentru reglementarea problemelor de disciplină a muncii.

Se simte nevoia unei mai bune repartiții între membrii Consiliului științific a sarcinilor pe care le are consiliul, în așa fel încât să fie mai bine urmărite problemele îndeplinirii planului și ale valorificării lucrărilor încheiate, să existe mai multă preocupare pentru depistarea posibilită-ților de a încheia contracte, pentru pregătirea participărilor la manifestările științifice pe plan intern și internațional; să se manifeste mai multă grijă pentru modul în care sînt îndeplinite hotărârile Consiliului științific și pentru felul în care se asigură disciplina muncii.

La toate rezultatele bune pe planul activității științifice și organizatorice și-au adus contribuția corespunzătoare, devotată și demnă de subliniat și colegii noștri din serviciile admi-nistrative. Relevăm în acest context munca neobosită și plină de abnegație a contabilului șef —

Săvulescu Deciu, solicitat intens de necesitățile reorganizării, a tovarășelor din secretariat, a dactilografelor institutului și a serviciului personal. Personalul de îngrijire își aduce de asemenea cu conștiinciozitate aportul său la crearea condițiilor necesare la locurile noastre de muncă.

XII. PROIECTUL DE PROGRAM PE ANUL 1971

În urma discuțiilor și a propunerilor făcute în sectoare, Consiliul științific a întocmit programul de cercetare pe anul 1971, program pe care vi-l supunem discuției.

Programul cuprinde pe lângă temele care continuă, din anul sau anii precedenți — și care au fost amintite mai sus — noi teme :

La **Istoria României** au fost introduse temele :

1. — *Mineritul în Transilvania în sec. XII—XIV* (titular — Emil Lazea);
2. — *Circulația monetară în Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII* (titular — N. Stoicescu);
3. — *Istoria preșurilor din Țara Românească în secolul al XVIII-lea* (titular — Ioana Constantinescu);
4. — *Istoria navigației românești pînă la Tratatul de la Adrianopol* (titular — S. Columbeanu);
5. — *Politica internă a domniei în prima treime a secolului al XVII-lea* (titular — Lia Lehr);
6. — *Jurisdicția consulatelor străine în Țara Românească în epoca regulamentară* (titular — I. Neașu);
7. — *Situația social-politică din România în februarie — octombrie 1866* (titular — Gr. Chiriță);
8. — *Industria petroliferă și situația muncitorilor petroliști în anii 1918—1944* (titular — Ec. Cimponeriu);
9. — *Curenți și grupări politice în România 1869—1876* (titular — Apostol Stan);
10. — *Activitatea parlamentară din România în anii 1929—1937* (titulari — Venera Teodorescu, I. Chiper);
11. — *Conjunctura internațională premergătoare izbucnirii celui de-al doilea război mondial* (titular — I.M. Oprea);
12. — *Literatură slavă și bizantino-slavă în țările române în secolele XIV—XVII* (titular — R. Constantinescu);
13. — *Cultura românească din Banat și legăturile cu celelalte țări române în secolele XVI—XX* (titular — I. D. Suci);
14. — *Relații culturale între Principate și Transilvania (1859—1900)* (titular — Rodica Șoimescu);
15. — *Mentalități colective în lumea rurală medievală* (titular — Florin Constantiniu);
16. — N. Iorga, *Studii de istorie economică* (resp. Vasile Mihordea);
17. — N. Iorga, *Istoric al culturii* (titular — N. Liu).

La **Istoria universală** a fost introdusă tema :

Legăturile dintre revoluția din Principate și cea din Franța în anul 1848 (titular — Tr. Ionescu).

La **Izvoarele istoriei României** la colecția *Fontes historiae daco-romanae* au fost introduse temele : *Izvoare slave* (titular — J. Sikora) și *Repertoria archaeologica* (titular — Șt. Olteanu). La colecția *Documenta Romaniae Historica* a fost introdus vol. III din Seria B. Țara Românească (1526—1535) (titulari — D. Mioc, Sașa Caracaș, O. Diaconescu, Mircea Grosu), precum și *Operații tehnico-științifice în vederea pregătirii în continuare a editării colecției Documenta Romaniae*

Historica (titular — Marieta Rădulescu), la Colecția *Inscripțiile medievale ale României* a fost introdusă temă : *Inscripții medievale*, vol. II, *Oltenia* (titular — C. Bălan).

Au mai fost introduse temele :

— *Însemnări de pe cartea veche și manuscrise*, vol. I (Însemnări de pe cărți și manuscrise din București) (titular — Aurora Ilieș) ;

— *Descrierea statistică a Principatului Moldovei (1833) în limba rusă (text și traducere)* (titular — Alvina Lazea)

La *Instrumente de lucru* au fost introduse temele :

— *Dicționar de personalități și evenimente istorice (evul mediu)* (titulari — O. Sachelarie, Al. Constantinescu, T. Voinea, Dan Lăzărescu) ;

— *Bibliografia secolului al XIX-lea, vol. IV (Cultura)* (titulari — N. Liu, Corina Pătrașcu, Valeriu Stan) ;

— *Bibliografia analitică a periodicelor*, vol. III (titulari, D. Berindei, Georgeta Penelea, Gabriela Wagner).

Prezentarea bilanțului activității desfășurate în institut în 1970 și a proiectului de program pe anul 1971 ne întărește în convingerea că există în Institutul „N. Iorga” un puternic colectiv de cercetare, cu largi posibilități de afirmare științifică. Este necesară, însă, o mai bună organizare a muncii și o mai judicioasă distribuție a forțelor de cercetare, în așa fel încât să crească ponderea cercetărilor de istorie universală, în prezent destul de puține. O rezolvare a acestei cerințe a istoriografiei noastre nu va putea veni decât printr-un efort sistematic de formare, cu orice preț, a specialiștilor, pe baza unui program bine conceput.

Paralel cu aceasta va trebui să ducem o politică de procurare sistematică a materialului bibliografic străin, să avem un program bine întocmit de recuperare de publicații vechi (absente din bibliotecile noastre), să facem eforturi pentru a lărgi posibilitățile ca membrii institutului să poată efectua cercetări continue în bibliotecile și arhivele străine.

Prevederile programului de cercetare pe anul 1971, obligațiile mari care revin institutului nostru în cadrul planului de manifestări științifice organizat de Academia de Științe Sociale și Politice (dezbateri, sesiuni științifice, participări la congresele internaționale organizate în țara noastră sau în afară, colaborări la lucrări de importanță națională) impun colectivului nostru de cercetare sarcini sporite, fiind în același timp prilejuri importante de afirmare a valorii lui științifice. Sintem convinși că resursele intelectual-științifice de care dispun cercetătorii noștri le vor da posibilitatea să cinstească locul pe care-l ocupă Institutul „Nicolae Iorga” în dezvoltarea științei istorice din România.

Prezentarea raportului de mai sus a fost urmată de discuții.

ANEXĂ

PUBLICAȚIILE MEMBRILOR INSTITUTULUI PE ANUL 1970

1. Studii și articole în publicațiile periodice de specialitate, cărți

CONSTANTINESCU, MIRON; CONSTANTIN DAICOVICIU; HADRIAN DAICOVICIU; TRAIAN LUNGU; ION OPREA; ȘTEFAN PASCU; ARON PETRIC; ALEXANDRU PORȚEANU; GHEORGHE SMARANDACHE: *Istoria României. Compendiu*. Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1970, 728 p. + 225 planșe + 8 planșe color + 15 hărți.

- CONSTANTINESCU, MIRON; CONSTANTIN DAICOVICIU; ȘTEFAN PASCU, avec la collaboration de Hadrian Daicoviciu; Traian Lungu; Ion Oprea; Aron Petric; Alexandru Porțeanu; Gheorghe Smarandache: *Histoire de la Roumanie. Des origines à nos jours*. Transcription effectuée par Micaela Slavescu, Ion Niculiță, Ioan Baci. Edition Horvath, 1970, 503 p.
- CONSTANTINESCU MIRON; CONSTANTIN DAICOVICIU; HADRIAN DAICOVICIU; TRAIAN LUNGU; ION OPREA; ȘTEFAN PASCU; ARON PETRIC; ALEXANDRU PORȚEANU; GHEORGHE SMARANDACHE: *Istoria României*. Manual pentru clasa a XII-a. Ediția a III-a. Ed. Didactică și Pedagogică, 1970.
- Istoria poporului român*. Sub redacția acad. A. Oțetea. [Comitetul de coordonare: Andrei Oțetea Ion Popescu-Puțuri, Ion Nestor, Mihai Berza, Vasile Maciu], Ed. Științifică, București, 1970, 455 p.
- Printre autori: A. OȚETEA, ȘT. ȘTEFĂNESCU, Ș. PAPACOSTEA, F. CONSTANTINIU, I. CHIPER.
- ADĂNILOAIE, N.: *Personalitatea istorică a lui Al. I. Cuza*. (Cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa). În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 897—913.
- ADĂNILOAIE, N.: *Aportul țărânimii la înfrățuirea Unirii Principatelor române*. În: „Istorică”, I, 1970, p. 111—117.
- ALEXANDRESCU-DERȘCA, M. M., MARIA HOLBAN, PAUL CERNOVODEANU: *Călători străini despre țările române*. Vol. II. Volum îngrijit de... , Ed. Științifică, București, 1970, 688 p.
- ALEXANDRESCU-DERȘCA-BULGARU, M.M.: *Aspects de la crise de la domination des Habsbourgs en Transylvanie au début du XVII-e siècle*. În: „Nouvelles Études d'Histoire”, IV, 1970, p. 111—119.
- APOSTOL, ION: *Activitatea și personalitatea lui V. I. Lenin oglindite în ziarul „Socialismul” (1918—1921)*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 257—270.
- APOSTOL, ION: *Semnificația Conferinței Naționale a P.C.R. din 1945 în istoria patriei*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1061—1072.
- ARMBRUSTER, ADOLF: *Eine Kronstädter Bruderschaftsordnung aus dem 17 Jahrhundert*. În: „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Bd. 13, 1970, nr. 2, p. 65—72.
- BĂLAN, C., ȘT. OLTEANU: *Inscripția de la Cetatea Sucevei*. În: „Buletinul Monumentelor Istorice”, serie nouă, 1970, nr. 1.
- BERINDEI, DAN: *Nicolae Bălcescu. Ein Wegbereiter des modernen Rumänien (1819—1852)*. În: „Österreichische Osthefte”, XII, 1970, nr. 2, p. 94—109.
- BERINDEI, DAN: *Bibliografia analitică a periodicelor românești*. vol. II (1851—1858), partea I, București, 1970, 446 p. (în colaborare cu: I. Lupu, N. Camariano, Ovidiu Papadima).
- BERINDEI, DAN: *„Gazeta Transilvaniei” și Unirea Principatelor*. În: 130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania”, Brașov, 1970, p. 67—74.
- BERINDEI, DAN: *Le problème de l'édification d'un Etat national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires*. În: „Rumanian Studies”, I, 1970, p. 45—68.
- BERINDEI, DAN: *L'idéologie politique des révolutionnaires roumains de 1818*. În: „Nouvelles Études d'Histoire”, IV, 1970, p. 207—221.
- BERINDEI, DAN: *L'historiographie roumaine et le problème de l'unité étatique*. În: „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 745—765.
- BERINDEI, DAN: *Участие на Румыния в освободителната война*. În: Освобождението на България 1878—1968. Sofia, 1970, p. 43—56.
- BODEA, CORNELIA: *The Romanians' Struggle for Unification — 1834—1849*. Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, 296 p. (Bibliotheca Historica Romaniae, 25).

- BODEA, CORNELIA : *Bălcescu, Nicolae : Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*. Ediție și studiu introductiv de... Extras din : „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, 1970, 43 p.
- BUGȘAN, CONSTANTIN : *Concepții burgheze în pravilele din Țara Românească și din Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 885—895.
- CAMPUS, ELIZA : *Tezele leniniste despre criza antebelică*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 235—245.
- CAMPUS, ELIZA : *Situația internațională între 1912—1918, în lumina tezelor leniniste*. În : Situația internațională în primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin. București, Ed. Academiei R.S.R., 1970, p. 63—121.
- CAZACU, MATEI : *Precizări privind cronologia domnilor munteni din deceniul 5 al secolului al XV-lea*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 607—608.
- CAZACU, MATEI : *Pe marginea lucrării lui P.P. Panaitescu. Introducere în istoria culturii românești*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 371 : Discuții.
- CAZACU, MATEI : *Cum a murit Antim Ivireanul*. În : „Mitropolia Olteniei”, 1970, nr. 5—8, p. 671—691.
- CAZACU, MATEI, ȘT. ANDREESCU : *Măndăstirea Vișina, un monument de arhitectură din veacul al XIV-lea*. În : „Buletinul Monumentelor Istorice”, serie nouă, 1970, nr. 4.
- CERNOVODEANU, PAUL, HOLBAN MARIA, M.M. ALEXANDRESCU-DERSCA : *Călători străini despre țările române*. vol. II, Volum îngrijit de... Ed. Științifică, București, 1970, 688 p.
- CERNOVODEANU, PAUL : *Contacte de ordin științific și cultural între intelectualitatea engleză și cărturari din Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 717—725.
- CERNOVODEANU, PAUL : *Călătoria lui Henri Cavendish în țările române la 1589*. În : „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, VII, 1970, p. 271—278.
- CERNOVODEANU, PAUL : *Le voyage de Henry Cavendish dans les Balkans au cours de l'année 1589*. În : „Revue des études sud-est européennes”, t. VIII, 1970, nr. 3, p. 419—433.
- CERNOVODEANU, PAUL : *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII-e et XVIII-e siècles (I)*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 677—697.
- CERNOVODEANU, PAUL I. : *Cetatea Giurgiului. Studiu istorico-militar*. În : „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 1969—1970, nr. 2—3, p. 76—107.
- CERNOVODEANU, PAUL, L. DEMÉNY și LUCIA DUMITRESCU : *Documente românești din sec. XVI—XVII în Arhivele statului din Sf. Gheorghe*. În : „Aluta. Anuarul Muzeului din Sf. Gheorghe”, vol. II, 1970.
- CHIPER, ION : *L'historiographie étrangère relative à l'insurrection armée d'août 1944*. În : *Études d'Histoire Contemporaine de la Roumanie*, Bucarest, 1970, p. 133—168.
- CHIRIȚĂ, GR. : *Modificarea constituției în 1884. Desprinderea grupării liberal-radicală conduse de C.A. Rosetti din Partidul Liberal*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 739—768.
- CIMPONERIU, ECATERINA : *Aspects de la crise du gouvernement Antonescu à la veille de l'acte du 23 Août 1944*. În : „Études de l'Histoire Contemporaine de la Roumanie”, Bucarest, 1970, p. 23—51.
- COLUMBEANU, S. : *Monopoliurile feudale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea în raport cu instituțiile similare din Europa*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 727—737.
- CONSTANTINESCU, RADU : *Mélanges d'histoire littéraire carolingienne*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 221—235.
- CONSTANTINIU, FL. : *Note de istorie agrară (secolul al XVIII-lea)*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1213—1219. : Documentar.

- CONSTANTINIU, FL.: *Norvegia în timpul celui de-al doilea război mondial*. În vol.: Per. Hansson, *Risicnd mai mult dect viața*. Ed. Politică, București, 1970.
- CORFUS, ILIE: *Dreptul de stăpnire al clăcașilor din Țara Românească asupra pământului defrișat în perioada destrămării feudalismului*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 341—361.
- CRONȚ, GHEORGHE: *La réception du droit romano-byzantin dans les pays roumains. L'œuvre rédigée par Michel Fotino à Bucarest entre 1765—1777*. În: „Nouvelles Études d'Histoire”, IV, 1970, p. 133—138.
- CRONȚ GHEORGHE: *Nonagenarul N. Bănescu și progresul studiilor bizantine în România*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 157—160.
- DECEI, AUREL: *Extrase din istoricii turci contemporani privind județul Hunedoara în anii 1659, 1660/61 și 1666*. În: „Sargetia. Acta Musei Devensis”, vol. VII, 1970.
- DECEI, AUREL: *Acte privind Blajul în lunile Unirii, noiembrie și decembrie 1918*. În: „Apulum”, vol. VII—2, 1970.
- DECEI, AUREL et DAN A. LĂZĂRESCU: *Quelques problèmes de l'histoire des roumains dans des ouvrages historiques étrangers. Jusqu'à la fin du XIX-e siècle*. În: „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 669—725.
- DEMÉNY, LUDOVIC: *Où en est-on dans la recherche concernant les débuts de l'imprimerie en langue roumaine?* În: „Revue des études sud-est européennes”, t. VIII, 1970, nr. 2, p. 241—267.
- DEMÉNY, L.: *Le livre et l'imprimerie roumains au XVI-e siècle. (Esquisse historiographique)*. În: „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 625—639.
- DEMÉNY, L.: *Cît reprezenta costul hîrtiei din prețul unei cărți românești tipărite în secolul al XVI-lea*. În: „Revista bibliotecilor”, 1970, 9, p. 549—552.
- DEMÉNY, L., DAN LĂZĂRESCU, ANA GUȚU: *Bibliografia agrară românească pe anii 1967—1968*. În: „Bibliographia Rerum Rusticarum Internationalis”. Budapeșt, 1970.
- DEMÉNY, L.: *Tradiția macariană în tiparul chirilic sud-slav din secolul al XVI-lea*. În: „Bulletin d'Association internationale d'études du sud-est européenne”; 1970, nr. 2.
- DEMÉNY, L.: *Tipărituri trgoviștene din secolul al XVI-lea în bibliotecile și muzeele din Moscova și Leningrad*. În: „Valahica. Anuarul Muzeului din Tirgoviște”, vol. III, 1970.
- DEMÉNY, L., PAUL CERNOVODEANU și LUCIA DUMITRESCU: *Documente românești din sec. XVI—XVII în Arhivele statului din Sf. Gheorghe*. În: „Aluta. Anuarul Muzeului din Sf. Gheorghe”, vol. II, 1970.
- MEHMET, MUSTAFA A., LUDOVIC DEMÉNY: *Noi documente turcești privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea*. În: „Revista arhivelor”, XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 1, p. 209—237.
- DUMITRESCU, LUCIA: *Date noi despre solia lui Nicolae Brzeski în Imperiul otoman (1566—1567)*. În: „Studii”, 1970, t. 23, nr. 3, p. 609—612.
- DUMITRESCU, LUCIA, L. DEMÉNY, P. CERNOVODEANU: *Documente românești din sec. XVI—XVII în Arhivele statului din Sf. Gheorghe*. În: „Aluta. Anuarul Muzeului din Sf. Gheorghe”, vol. II, 1970.
- FOTINO, CORALIA: *Bibliographie historique. 1968 (II)*. În: „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 551—568; 1969 (I), idem, nr. 6, p. 1049—1060.
- GHERAN, ELENA și ALEXANDRU PORȚEANU: *Răspîndirea operelor lui F. Engels în mișcarea muncitorească din Transilvania*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1089—1107.
- GROSU, MIRCEA: *Valoarea documentară a condicilor mîndșirești de socoteli*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 43—54.
- GROSU, MIRCEA și ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER: *Probleme de teorie și metodologie a istoriei în „Revue Historique”*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 119—129.
- GUȚU, ANA, L. DEMÉNY, DAN LĂZĂRESCU: *Bibliografia agrară românească pe anii 1967—1968*. În: „Bibliographia Rerum Rusticarum Internationalis”, Budapeșt, 1970.

- HERLEA, ALEXANDRU : *Dreptul socialist și ramurile sale. Structura dreptului din secolele XVIII—XX*. Tip. Bibl., Acad., 1970, 12 p.
- HERLEA, ALEXANDRU : *Caracterul enciclopedic al studiilor juridice în învățământul economic superior în trecut și în prezent*. Tip. Bibl. Acad., 1970, 16 p.
- HERLEA, ALEXANDRU : *Les rapports entre le gouvernement, centrales et les administrations locales*. În : „Bulletin de l'Association internationale de l'histoire du droit”, Leyda, oct. 1970, p. 10—11.
- HERLEA, ALEXANDRU : *Matematica și statistica în științele juridice. De la matematica veche la prognoză*. Tip. Bibl. Acad., 1970, 18 p.
- HOLBAN, MARIA, PAUL CERNOVODEANU, M.M. ALEXANDRESCU-DERSGA : *Călători străini despre țările române*, vol. II ; Volum îngrijit de . . . , Ed. Științifică, București, 1970, 688 p.
- HOLBAN, MARIA : *Zur Rezension B. Capesius' „Călători străini despre Țările Române”*, Bd. I, Bukaresht, 1968. În : „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Bd. 13, 1970, nr. 2, p. 107—111 : Diskussionen.
- ILIEȘ, AURORA : *Logofătul Radu Greceanu : Istoria domniei lui Const. Brncoveanu Voievod (1688—1714)*. Studiu introductiv și ediție critică de . . . Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, 279 p. + 1 portr.
- IONESCU, MATEI : *Aspecte externe ale domniei lui Al. I. Cuza în lumina documentelor italiene*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 543—556. Cu anexe.
- IONESCU, MATEI : *Din nou despre Giovanale Vegezzi Ruscalla*. În : „Revista română de studii internaționale”, 1970, nr. 1 (7), p. 115—130.
- IONESCU MATEI : *À nouveau au sujet de Giovanale Vegezzi-Ruscalla*. În „Revue Roumaine d'études internationales, nr. 1 (7) 1970, p. 97—112.
- IONESCU, MATEI, FI. DRAGNE, A. IORDĂNESCU : *Istoria României*. Manual pentru clasa a VIII-a. Ed. Didactică și Pedagogică, 1970, 400 p.
- IONESCU-NIȘCOV, TR. : *Istoria gazetei „Dunavski lebed” și difuzarea ei în Principatele Române*. În : „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 599—612.
- IONESCU-NIȘCOV, TR. : *Contribuții la o bibliografie cehoslovaco-română*. În : „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 719—729.
- IONESCU-NIȘCOV, TR. : *La gazette „Dunavski Lebed” et sa diffusion dans les Principautés Roumaines*. În : „Sbornicul închinat lui Mihail Dimitrov”, Sofia, 1970.
- IORDACHE, AN., M. IOSA, TR. LUNGU : *Titu Maiorescu — „Însemnări zilnice”*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 103—118 ; nr. 3, p. 593—606 ; nr. 4, p. 779—793.
- IORDACHE, ANASTASIE : *Titu Maiorescu — inedit*. În : „Forum”, XII, 1970, nr. 8, p. 65—71.
- IOSA, M., AN. IORDACHE, TR. LUNGU : *Titu Maiorescu — „Însemnări zilnice”*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 103—118 ; nr. 3, p. 593—606 ; nr. 4, p. 779—793.
- LAZEA, ALVINA : *V.I. Lenin despre coexistența pașnică*. În : Situația internațională în primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin. București, Ed. Academiei R.S.R., 1970, p. 123—177.
- LAZEA, ALVINA : *V.I. Lenin despre coexistența pașnică*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 197—213.
- LAZEA, EMIL : *Viticultura în Transilvania pînă la începutul secolului al XIV-lea*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 865—883.
- LĂZĂRESCU, DAN A. : *Armand-Jean Richelieu. 1585—1642*. În : „Diplomați iluștri”, vol. II, Ed. Politică, București, 1970, p. 7—67.
- LĂZĂRESCU, DAN A. : *Hic sunt Leones. Partea istoriei românilor în unele lucrări istorice străine recente*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 163.
- LĂZĂRESCU, DAN A. : *Instituții militare medievale*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 363—370 : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare).

- LĂZĂRESCU, DAN A.: *Rolul normanzilor în Europa*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 613–627: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare).
- LĂZĂRESCU, DAN A.: *Umanismul medieval și umanismul Renașterii (Renașterea, Prerenășterea și Anteprenășterea)*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 795–800: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare).
- LĂZĂRESCU, DAN A.: *Colocviul de la Toulouse pe tema abolirii regimului feudal*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 999–1014: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare).
- LĂZĂRESCU, DAN A.: *The history of roumanians in some recent English and German Works*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 317–326: Discussions.
- LĂZĂRESCU, DAN A. et AUREL DECEI: *Quelques problèmes de l’histoire des roumains dans des ouvrages historiques étrangers. Jusqu’à la fin du XIX-e siècle*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 669–725.
- LĂZĂRESCU, DAN A.: *Le problème des institutions dans le contexte des rapports entre le gouvernement central et les intérêts locaux*. În: Bulletin d’Information de l’Association Internationale d’Histoire du Droit et des Institutions”, Leyde, 1970, oct., p. 13–15.
- LĂZĂRESCU, DAN, L. DEMÉNY, ANA GUȚU: *Bibliografia agrară românească pe anii 1967–1968*. În: „Bibliographia Rerum Rusticarum Internationalis”, Budapesta, 1970.
- LEHR, LIA: *Camăta în Țara Românească pînă în secolul al XVIII-lea*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 693–715.
- LIVEANU, VASILE: *La répartition de la propriété foncière en Transylvanie. Fin du XIX-e siècle-début du XX-e*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 271–290.
- LIVEANU, VASILE: *La pensée roumaine dans le problème du développement et l’expérience de la révolution populaire*. În: „Études d’Histoire Contemporaine de la Roumanie”, București, 1970, p. 52–109.
- LIVEANU, V.: *Problema adevărului istoric*. În: „Lupta de clasă”, L, 1970, seria V, nr. 6, iunie, p. 47–55.
- LIVEANU, V.: *Determinismul istoric și viața socială*. În: „Lupta de clasă”, L, 1970, seria V, nr. 11, noiembrie, p. 46–56.
- LIVEANU, V.: *Despre repartitia proprietății funciare în Transilvania în ajunul unirii cu România*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1221–1227: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare).
- LIVEANU, V.: *Legile și subtextul explicației istorice*. În: „Forum — științe sociale”, I, 1970, nr. 6, p. 187–192.
- CONSTANTINESCU, MIRON, VASILE LIVEANU: *Problems of History and of Social Theory*. Ed. Academiei R.S.R., 1970, 172 p. (Bibliotheca Historica Romaniae).
- LIVEANU, V., TR. UDREA: *Cadrul istoric al procesului de făurire a armatei populare*. În: „Momente din făurirea Armatei Republicii Socialiste România”. Ed. militară, București, 1970, p. 77–89.
- MARINESCU, BEATRICE and GABRIELA WAGNER: *The Union of the Romanian Principalities in the concerns of Stratford Canning as ambassador in Constantinople 1853–1856*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 261–269.
- MIHORDEA, V.: *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine aux XVIII-e siècle*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 43–62.
- MIHORDEA, V.: *În legătură cu istoricul robiei în Țările Române*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 152–156: Viața științifică.
- MIHORDEA, V.: *La crise du régime fiscal des principautés roumaines au XVIII-e siècle*. În: „Nouvelles Études d’Histoire”, IV, 1970, p. 121–132.
- NEAGOE, MANOLE: *Ștefan cel Mare*. Ed. Albatros, 1970, 277 p.
- NEAGOE, MANOLE: *Napoleon*. Ed. Meridiane, București, 1970, 277 p. + ilustr.

- NEAGOE, MANOLE : *Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea*. În : „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 1969—1970, nr. 2—3, p. 62—75.
- NEAGOE, MANOLE : *N. Iorga: Istoria armatei românești*. Cu un studiu introductiv de ... , Ed. Militară, București, 1970, 407 p.
- NETEA, VASILE : *O zi din istoria Transilvaniei — 1 decembrie 1918*. Ed. Albatros, București, [1970], 207 p. + planșe + facs.
- NETEA, VASILE : *C.A. Rosetti — monografie*. Ed. Științifică, 1970, 446 p.
- NETEA, VASILE : *Take Ionescu. Micromonografie*. București, Ed. Meridiane, 1970, 104 p. (cu versiuni în limbile franceză, engleză, germană).
- NETEA, VASILE, I. POPESCU-ȚEIUȘAN : *August Treboniu Laurian — viața și activitatea sa*. București, Ed. Didactică, 1970, 304 p.
- NETEA, VASILE : *Primii colaboratori ai foilor de la Brașov*. În : „130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania”, Brașov, 1970, p. 9—66.
- NETEA, VASILE : *Miron Pompiliu în aprecierile criticilor și istoricilor literari români*. În : „Miron Pompiliu”, Oradea, 1970.
- NETEA, VASILE : *Însemnările de la Viena ale lui A.T. Laurian (14 ianuarie 1849 — 17 aprilie 1852)*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 521—541. Cu anexe.
- NETEA, VASILE : *Camillo Cavour. 1810—1861*. În : „Diplomați iluștri”, vol. II, Ed. politică, București, 1970, p. 171—227 cu 2 portr.
- NETEA, VASILE : *Les périodiques historiques roumains (1821—1970)*. În : „Nouvelles Études d'Histoire”, IV, 1970, p. 369—386.
- NETEA, dr. VASILE : *Proiectele de statut ale „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*. În : „Revista muzeelor”, VII, 1970, nr. 3, p. 202—205.
- OLTEANU, ȘT. : *Un manuscris necunoscut al lucrării lui Despot Vodă*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 955—963. : Documentar.
- OLTEANU, ȘT. : *Sur l'origine des états nationaux d'Europe Orientale*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 5, p. 903—912. : Discussions.
- MAGHIAR, N., ȘT. OLTEANU : *Din istoria mineritului în România*. Ed. Științifică, București, 1970, 332 p. + planșe + fig.
- OLTEANU, ȘT., C. BĂLAN : *Inscripția de la Cetatea Sucevei*. În : „Buletinul Monumentelor Istorice”, serie nouă, 1970, nr. 1.
- TRIPȘA, I., I. BARBU, ȘT. OLTEANU : *2800 de ani de metalurgie a fierului pe meleagurile României*. În : „Cercetări metalurgice”, 1970, 11, p. 17—32.
- OPREA, dr. I.M. : *Дипломатическая деятельность Николае Титulesку*. Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, 187 p. (Bibliotheca Historica Romaniae, 22).
- OȚETEȘA, A. : *L'état actuel des recherches historiques en Roumanie*. (Vue d'ensemble). În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 371—380.
- OȚETEȘA, A. : *Omăgiu Gazetei*. În : „130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania”, Brașov, 1970, p. 3—4.
- PAPACOSTEA, ȘERBAN : *Nochmals Wittenberg und Byzanz : Die Moldau im Zeitalter der Reformation*. În : „Archiv für Reformationsgeschichte”, Jahrgang 61, 1970, Heft 2, p. 248—262.
- PAPACOSTEA, ȘERBAN : *De la Colomeea la Codrul Cosminului, poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea*. În : „Romanoslavica”, XVII, 1970.
- PENELEA, GEORGETA : *Conscripția satelor brănene din anul 1701*. În : „Terra Nostra”, vol. II, 1970.
- POPESCU, ANICUȚA : *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 55—80.
- PORȚEANU, ALEXANDRU : *Aspecte ale începuturilor pătrunderii leninismului în Transilvania*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 247—256.

- PORȚEANU, ALEXANDRU și ELENA GHERAN: *Răspîndirea operelor lui F. Engels în mișcarea muncitorească din Transilvania*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1089—1107.
- PORȚEANU, ALEXANDRU: *Le mouvement social-démocrate roumain de Transylvanie à la fin de la première guerre mondiale. Sa contribution au parachèvement de l'unité de l'état national roumain*. În: „Nouvelles Études d'Histoire”, IV, 1970, p. 305—319.
- PORȚEANU, ALEXANDRU: *Az 1918 — az Magyarországi polgári demokratikus forradalom és Erdély*. [Revoluția burghezo-democratică din Ungaria din 1918 și Transilvania]. În: „A Magyarországi Tanácskoztársaság 50. évfordulója”, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, p. 166—174.
- PORȚEANU, ALEXANDRU: *Al.I. Cuza. Plan tematic*. Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, 1970, 18 p.
- RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN: *Politica internațională la începutul secolului al XX-lea în lumina teoriei leniniste despre imperialism*. În: Situația internațională în primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin. București, Ed. Academiei R.S.R., 1970, p. 13—61.
- RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN: *Unele aspecte ale vieții internaționale la începutul secolului al XX-lea în lumina tezelor leniniste despre imperialism*. În: „Revista română de studii internaționale”, 1970, nr. 1 (7), p. 23—38.
- RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN: *Crizele politice internaționale de la începutul secolului al XX-lea în cadrul teoriei leniniste asupra imperialismului*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 215—233.
- RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN și MIRCEA GROSU: *Probleme de teorie și metodologie a istoriei în „Revue Historique”*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 119—129.
- REZACHEVICI, CONSTANTIN: *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 469—491. Cu o hartă.
- RUSENESCU, M.: *L'Historiographie roumaine relative à l'insurrection antifasciste d'août 1944 et à ses conséquences*. În: „Études d'histoire contemporaine de la Roumanie”, Bucarest, 1970, p. 110—132.
- SAIZU, IOAN, MIHAIL RUSENESCU: *Modificări în structura social-politică a României în anii 1922—1928*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1159—1179.
- SACHELARIE, OVID: *Privilegiul masculinității în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XVII-lea*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 493—499.
- PĂTRĂȘCANU, P.V., O. SACHELARIE: *Éléments de droit pénal aérien roumain. (Le Code aérien de 1953 et les Codes pénal et de procédure pénale de 1969)*. În: „Revue française de droit aérien”, 1970, nr. 4, oct.-dec.
- GEORGESCU, VALENTIN AL. et OVIDE SACHELARIE: *L'origine et l'autorité des recueils de jurisprudence dans l'ancien droit roumain*. În: „Revue roumaine des sciences sociales, Série de sciences juridiques”, t. 14, 1970, nr. 1, p. 157—170.
- SIMIONESCU, ȘTEFANA: *Der Russlandfeldzug Napoleons in einer unveröffentlichten Handschrift*. În: „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 989—999.
- SIMIONESCU ȘTEFANA: *Prezentarea unor victorii românești descrise în tipăriturile sec. XVI—XVII, păstrate în colecția bibliotecii muzeului Bruckenthal*. În: „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 1969—1970, nr. 2—3, p. 292—294.
- STAN, APOSTOL: *Fiscalitatea în ultimii ani ai domniei lui Cuza Vodă în lumina unor documente inedite*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 81—86.
- STAN, APOSTOL: *Nicolae Bălcescu și problema agrară*. În: „Studii și articole de istorie”, 1970.
- CĂZĂNIȘTEANU, CONSTANTIN și APOSTOL STAN: *Refugiați transilvăneni în timpul revoluției de la 1848—1849 în Țara Românească*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 501—519.

- STOICESCU, NICOLAE : *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească*. 2 vol., București, 1970, 800 p.
- STOICESCU, N. : *Bibliografie privind vechiul oraș Galați și monumentele sale*. În : „Danubius”, IV, 1970, p. 287—300.
- STOICESCU, NICOLAE : *La politique de Neagoe Basarab et ses Préceptes pour son fils Teodosie*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 19—42.
- STOICESCU, NICOLAE : *Sur l’origine des grandes dignités en Valachie et Moldavie*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 305—315 : Discussions.
- STOICESCU, N. : *Contracte vechi de meșteri de biserică*. În : „Buletinul Monumentelor istorice”, serie nouă, 1970, nr. 1, p. 70—71.
- SUCIU, I.D. și TIBERIU MOȚ : *Eftimie Murgu (1805—1870). Noi contribuții documentare*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1109—1117.
- SUCIU, I.D. : *Les Roumains et l’Empire austro-hongrois et la guerre franco-prussienne (1870—1871)*. În : „Nouvelles Études d’Histoire”, IV, 1970, p. 235—245.
- SUCIU, I.D. : *Eftimie Murgu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 975—988.
- SUCIU, I.D. et Gr. POPIȚI : *Relations serbo-roumaines dans l’Empire autrichien entre 1780 et 1850*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 243—250.
- ȘERBAN, CONSTANTIN : *Stolnicul Constantin Cantacuzino. 1640—1710*. În : „Diplomați ilustră”. vol. II, Ed. Politică, București, 1970, p. 71—113. Cu 1 portr. și 2 facs.
- ȘERBAN, CONSTANTIN : *Le rôle économique des villes roumaines aux XVII-e et XVIII-e siècles dans le contexte de leurs relations avec l’Europe du Sud-est*. În : „Studia Balcanica” III, „La ville Balkanique XV—XIX”, Sofia, 1970, p. 139—153.
- ȘERBAN, CONSTANTIN : *Case memoriale. „Napoleon Bonaparte” în insulele Corsica și Elba*. În : „Revista muzeelor”, 1970, nr. 6, p. 552—556.
- ȘERBAN, CONSTANTIN : *Napoléon dans l’historiographie roumaine*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 177—183 : Bibliographie.
- ȘERBAN CONSTANTIN : *La biographie, méthode de recherche pour l’histoire de Roumanie*. În : „Nouvelles Études d’Histoire”, IV, 1970, p. 359—367.
- ȘERBAN, CONSTANTIN : *Muzeul Luigi Fernando Marsigli din Bolonia*. În : „Revista muzeelor”, 1970, nr. 1, p. 187—188.
- ȘTEFĂNESCU, Șt. : *Țara Românească de la Basarab „Întemcietorul” pînă la Mihai Viteazul*. Ed. Academiei R.S.R., 1970, 174 p. (Colecția „Istorie și civilizație”).
- ȘTEFĂNESCU, ȘT. : *Reconstitution de la vie d’Etat sur le territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Age*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 3—18.
- ȘTEFĂNESCU, Șt. : *La situation démographique de la Valachie aux XIV-e, XV-e et XVI-e siècles d’après les conjonctures socio-politiques*. În : „Nouvelles Études d’Histoire”, IV, 1970, nr. 47—61.
- UDREA, TRAIAN : *Le problème agraire en Roumanie pendant la période 1939—1945. La réforme agraire de 1945*. În : „Nouvelles Études d’Histoire”, IV, 1970, p. 331—347.
- UDREA, TR., V. LIVEANU : *Cadrul istoric al procesului de făurire a armatei populare*. În : „Momente din făurirea armatei Republicii Socialiste România”, Ed. Militară, București, 1970, p. 77—89.
- VOINEA, TUDOR : *Le contenu social de la justice pénale en Valachie*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6.
- WAGNER, GABRIELA and BEATRICE MARINESCU : *The Union of the Romanian Principalities in the concerns of Stratford Canning as ambassador in Constantinople. 1853—1856*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 261—269.

2. RECENZII, NOTE, ÎNSEMNĂRI, RELATĂRI

- Alianța clasei muncitoare cu țărâniea muncitoare în România.* București, Ed. Politică, 1969, 545 p. (Tr. Lungu și Tr. Udrea). În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1023—1029).
- Anale de istorie*, an XV, nr. 1—6/1969, București, Ed. Științea, 1 160 p. (*Ion Apostol*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 843—849).
- APOSTOL, ION: *Sesiunea științifică consacrată aniversării a 25 de ani de la eliberarea României*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 131—134.
- APOSTOL, ION: *Aniversarea unui sfert de veac de la victoria asupra fascismului*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 813—817: Viața științifică.
- Arhiva generalului Gheorghe Magheru. Catalog de documente 1582—1880.* Direcția generală a Arhivelor statului din Republica Socialistă România. București, 1968, 178 p. + 16 facs. (*Apostol Stan*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 183—185).
- BĂLAN, ION DODU: *Octavian Goga*. Ed. Meridiane, București, 1970. 202 p. (V. Netea. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1013—1017).
- BARRACLOUGH, GROFFREY: *The Medieval Papacy*. New York, Harcourt, Brace and World. 1968, 216 p. + 11 ilustr. (*Paul Cernovodeanu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1054—1055).
- BERINDEI, DAN: *Plenara Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 384—389: Viața științifică.
- BERINDEI, DAN, TR. LUNGU: *Cel de-al XIII-lea Congres internațional de științe istorice și contribuția delegației române la lucrările ei*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1229—1235.
- BERTIN, JACQUES: *Sémiologie graphique. Les diagrammes — les réseaux — les cartes*. Ed. Mouton, Paris — La Haye, 1967, 431 p. + pl. (*Paul Cernovodeanu*, În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 418—419).
- BOUSSARD, JACQUES: *Charlemagne et son temps*. Paris, Hachette, 1968, 256 p. (*S. Cotumbeanu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1052—1054).
- BRANDENBURG, FRANK R.: *The Making of modern Mexico*. 1967, XIV + 379 p. + 1 h. (*Dan A. Lăzărescu*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 785—789).
- Căldători străini despre țările române*. vol. I. Volum îngrijit de Maria Holban. Ed. Științifică, București, 1968, 578 p. (*C. Rezachevici*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 156—159).
- CAMPUS, ELIZA: *Reuniunea Asociației europene de istorie contemporană*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 637—639: Viața științifică.
- CÂNDEA, VIRGIL și CONSTANTIN I. TURGU: *România și America Latină*. Ed. Politică, București, 1970, 215 p. (*Ioan I. Neacșu*, În: „Revue Romaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 781—785).
- Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. III, 1653—1675. București, 1968, 692 p. + 18 facs. (*Constantin Șerban*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 188—190).
- Catalogul documentelor referitoare la viața economică a Țărilor Române în sec. XVII—XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*. vol. I, București, 1966, 581 p.; vol. II, 1967, 523 p. (*Marieta Rădulescu*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 349—350).
- CAZACU, MATEI și STAN VALERIU: *Sesiunea științifică a Institutului de istorie „N. Iorga”*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1011—1014: Viața științifică.

- CERNOVODEANU, PAUL și SERGIU COLUMBEANU : *Colocviul româno-francez de istorie*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 134—139 : Viața științifică.
- CERNOVODEANU, PAUL : *Călătorie de studii în R.P. Polonă*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 818—822 : Viața științifică.
- CERNOVODEANU, P. et S. COLUMBEANU : *Le Colloque d'histoire roumano-français*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 355—360 : La vie scientifique.
- Ceskoslovenský Časopis Historický* (Revista cehoslovacă de istorie). Ed. Academiei cehoslovace de științe, Praga, XVII, 1969, nr. 76, 931 p. (*Traian Ionescu-Nișcov*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1261—1265).
- CHAUNU, PIERRE : *L'expansion européenne du XIII-e au XV-e siècle*. Presses Universitaires de France, Paris, 1969, 396 p. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 668).
- M. Chirișescu-Arva. Omul. Opera. Epoca*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Maria Stancu și Eugen Mewes. Ed. Academiei, București, 1969, 299 p. (*Mihail Rusenescu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1045—1046).
- CIACHIR, NICOLAE : *România în sud-estul Europei (1848—1886)*. Ed. politică, București, 1968, 240 p. (*Valeriu Stan*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 416—417).
- Contribuții la istoria învățământului românesc*. Culegere de studii. București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1970, 205 p. + 2 h. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1017—1019).
- COSTAMAGNA, GIORGIO : *Tachigrafia notarile e scritture segrete medioevali in Italia*. (Fonti e Studi del Corpus Membrarum Italicarum, I). Roma, 1968. (*Radu Constantinescu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 665—666).
- COSTAMAGNA, G. : *Gli statuti della compagnia dei Caravana del porto di Genova (1310—1600)*. În : „Memorie dell'Accademia delle Scienze di Torino”, Classe di scienze morali, storiche e filologiche, s. IV, nr. 8, 1965, 145 p. (*Radu Constantinescu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 666).
- COSTAMAGNA, G. : *Paleografia latina, comunicazione e tecnica scritoria*. Milano, 1968. (*Radu Constantinescu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 858).
- COSTAMAGNA, G.A. : *A proposito di alcune convenzione medievali tra Genova ei comuni provenzali*. În : „Atti del I Congresso Storico Liguria-Provenza”, Bordighera, 1966, p. 131—136. (*Radu Constantinescu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 858).
- Danubius*. Galați. Vol. I—III, 1967—1969. (*N. Stoicescu*, În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 5, p. 935—937).
- Deutschland im ersten Weltkrieg*. 1. Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914 von einem Autoren-Kollektiv unter Leitung von Fritz Elein. Akademie Verlag, Berlin, 1968, 514 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1036—1043).
- DIMAKIS, JEAN : *La guerre de l'indépendance grecque vue par la presse française. (Période 1821 à 1824)*, Tessalonique, 1968, 310 p. + VII illustr. (*Lucia Dumitrescu-Taftă*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1031—1035).
- Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României*. Culegere de studii. Ed. Militară, București, 1969, 226 p. (*Tr. Udrea*. În : „Anale de istorie”, 1970, nr. 2, p. 158—161).
- Diplomați ilustrii*. vol. I, București, 1969, Ed. Politică, 436 p. (*Șerban Rădulescu-Zoner*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 5, p. 919—923).
- Documenta Romaniae Historica*, vol. XIX, XXII, XXIII. București, Ed. Academiei, 1969. (*Florin Constantiniu și Mircea Grosu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 767—770).

- Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900.* București, Ed. Politică, 1969, 896 p. (*Mircea Iosa.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 825—829).
- Documente privind revoluția de la 1848 în Oltenia.* Volum întocmit de Ileana Petrescu. Ed. Academiei, Craiova. (*Apostol Stan.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1273—1274).
- DUBY, GEORGES, ROBERT MANDROU : *Histoire de la civilisation française.* tome I—II. Paris, Librairie Armand Colin, 1969, 349 (— 351) p. (I); 379 (II). (*S. Columbeanu.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1276—1277).
- DUȚU, AL. : *Explorări în istoria literaturii române,* București, Ed. pentru literatură, 1969, 286 p. (*Paul Cernovodeanu,* În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 789—794).
- DVOIGENKÓ-MARKOVA, E.M. : *Rumynskaja tematica v tvorčestve E.P. Kovaleskogo* (Tematică românească în creația lui E.P. Kovalevskij) în „Izvestija Ak. nauk SSSR”, t. XXVII, 1968, p. 416—425. (*Tr. Ionescu-Nișcov.* În : „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 696—697).
- Eftimie Murgu. Scrieri.* Ediție îngrijită cu o introducere și note de I.D. Suciuc. București, Ed. pentru literatură, 1969, 632 p. (*Aurel Decei.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 830—834; *Dan A. Lăzărescu.* În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 532—536).
- Екклога,* ed. de E.E. Lipșit. Moscova, 1965, 225 p. (*Gheorghe Cronț.* În : „Revue des Études Sud-est Européennes”, VIII, 1970, nr. 3, p. 549—550).
- Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung.* Redactor dr. Fritz Wagner. Union Verlag Stuttgart, 1968, 825 p. (*Ștefana Simionescu.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 645—649).
- FIRU, S.I., ALBU C. : *Umanistul Nicolae Olahus. 1493—1508.* Ed. Științifică, București, 1968, 278 p. (*Aurel Decei.* În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 151—157).
- FOTINO, CORALIA : *Aniversarea bătăliei de la Rovine.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 156—157. *Viața științifică.*
- GENICOT, LEOPOLD : *Le XIII-e siècle européen.* Paris, Presses Universitaires de France, 1968, 409 (— 411) p. (*S. Columbeanu.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 860—862).
- GHERAN, ELENA și ȘTEFAN OLTEANU : *Primul simpozion național „Din istoria agriculturii în România”.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 145—147 : *Viața științifică.*
- GIURESCU, C.C. : *Istoricul podgoriei Odobeștilor.* Ed. Academiei, București, 1969, 550 p. (*Apostol Stan.* În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 542—544).
- GOGEANU, PAUL : *Dunărea în relațiile internaționale.* Ed. Politică, București, 1970, 334 p. (*Valeriu Stan.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1275—1276).
- GRASSHOFFER, H., J.S.G. SIMMONS : *Ivan Feodorovs Griechisch — russisch Kirchenslavisch Lesebuch von 1578. (L. Demény.* În : „Revista bibliotecilor”, 1970, nr. 10).
- Greceanu, Logofătul Radu : Istoria domniei lui Const. Brtncoveanu Voievod (1688—1714).* Studiu introductiv și ediție critică de Aurora Ilieș. Ed. Academiei R.S.R., 1970, 279 p. + 1 portr. (*Paul Cernovodeanu.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1033—1036; *Beatrice, Marinescu.* În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 5, p. 913—916).
- HĂGAN, T., MUREȘAN I., ACHIM V., CĂPÎLNEAN V. : *Maramureșul și Unirea.* Baia Mare, 1968, 248 p. (*C. Rezachevici.* În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 352—354).
- HOFER, JOHANNES : *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche.* Neue bearbeitete Ausgabe, I—II, Heidelberg. F.H. Kerle Verlag, 1964—1965, I : 543 p.; II : 527 p. (*A. Armbruster.* În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 173—176).
- HORNE, DAVID BAYNE : *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century.* Oxford, 1967, IX + 411 p. (*Paul Cernovodeanu,* În : „Revue des Études sud-est européennes”, VIII, 1970, nr. 4, p. 738—740)

- IMBERT, JEAN: *La peine de mort*. Ed. Armand Colin, Paris, 1967, 201 p. (*Tudor Voinea*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 419—421).
- IONESCU, Șt., P. PANAIT: *Constantin Vodă Brncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*. Ed. Științifică, București, 1969, 464 p. (*Șt. Olteanu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 639—641); *Paul Cernovodeanu*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 528—532).
- Istoria lumii în date*. Ed. Enciclopedică română. București, 1969, XVI + 615 p. (*Adolf Armbruster*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 327—330; *Sergiu Columbeanu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 661—663).
- Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—начале XVIII в.* Документы и материалы в трех томах. Том II, 1633—1673. Москва, Изд. «Наука», 1968, 455 (—448) p. (*Paul Cernovodeanu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 399—402; *Tr. Ionescu-Nișcov*. În: „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 697—698).
- JANAČEK, JOSEF: *Doba předbělohorská*. (Epoca dinaintea de lupta de la Muntele Alb). 1526—1547. Cartea I, partea 1, Praga, Ed. Academiei Cehoslovace de științe, 1968, 271 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 191—193).
- LEBRUN, FRANÇOIS: *Le XVII-e siècle*. Armand Colin, Paris, 1967, 377 (—379) p. cu h. (*S. Columbeanu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 421—422).
- LONGNON, JEAN, PETER TOPPING; edd.: *Documents sur le régime des terres dans la principauté de Morée aux XIV-ème siècle*. Paris — La Haye, Mouton, 1969, 327 p. + 1 h. (*Radu Constantinescu*. În: „Revue des Études sud-est européennes”, VIII, 1970, nr. 3, p. 581—582).
- MACŪREK, JOSEF: *České země a Slovensko (1620—1750)*. (Țările cehe și Slovacia). Opera Universitatis Purkynianae Brunensis; Facultas philosophica, 147, Brno, 1969, 339 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 856—858).
- MALIȚA, MIRCEA: *Diplomația. Școli și instituții*. Ed. Didactică și Pedagogică. București, 1970, 574 p. (*Eliza Campus*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1029—1033; *Vasile Netea*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1007—1013).
- MARTINEZ, BERNARD, GARCIA: *El Marquesado del Valle. Tressiglos de régimen señorial en Nueva España*. Mexico, 1969, XIV + 175 p. + 2 h. (*Ioan I. Neacșu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1055—1057).
- MARTINO, GIUSTI: *Studi sui registri di bolle papali*. Città del Vaticano, Archivio Vaticano, Collectanea Archivi Vaticani, 1968, 180 p. (*Dan A. Lăzurescu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 667).
- MATEI, GHEORGHE: *Cluburile socialiste la sate 1898—1899*. București, Ed. științifică, 1968, 252 p. (*Matei Ionescu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 834—836).
- MAURIGIUS: *Arta militară*. Ed. Academiei, 1970, 420 p. (Scriptores Byzantini, VI) (*Gheorghe Cronț*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 5, p. 923—926; *Matei Cazacu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1049—1051).
- MEDELEANU, VIORICA: *Aniversarea centenarului lui Vladimir Iliei Lenin*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 801—807; *Viața științifică*.
- MUSSO, GIACOMO GIAN: *Fonti documentaire per la storia di Chio deigenovesi*. Extras din: „La Berio”, Bolletino Bibliografico Quadrimestriale, Genova, anno VIII, nr. 3, sept.-dec. 1968, p. 5—30 (*Dan A. Lăzurescu*. În: „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1054).
- NETEA, VASILE: *Nicolae Titulescu*. București, Ed. Meridiane, 1969, 82 p. (*M. Rusenescu*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 802—804).
- NETEA, V.: *Célébration du 65-e anniversaire de l’historien Vasile Maciu*. În: „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 812—816; *La vie scientifique*.
- NETEA, VASILE: *Legăturile lui R.W. Seton-Watson cu românii*. În: „Studii”, t. 23, 1970 nr. 4, p. 817—818; *Viața științifică*.

- OLTEANU, ȘT. și CONSTANTIN ȘERBAN : *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*. București, Ed. Academiei, 1969, 460 p. (Paul Cernovodeanu. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 331—335).
- PALOMBINI, BARBARA VON : *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien (1453—1600)*. Wiesbaden, 1968. (Șerban Papacostea și Adolf Armbruster. În : „Revue des Études Sud-est européennes”, VIII, 1970, nr. 2, p. 377—385).
- PANAITEȘCU, P.P. : *Introducere la istoria culturii românești*, Ed. Științifică, București, 1969, 398 p. + 1 h. (N. Stoicescu. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 173—175).
- PASCU, ȘI. : *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*. Cluj, 1968, 510 p. (Vasile Netea. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 147—151).
- PAULOVÁ, M. : *Tajný v ýbor „Maffie” a spolupráce s Jihoslavy v letech 1916—1918*. (Comitetul secret „Mafia” și colaborarea lui cu iugoslavii în anii 1916—1918). Ed. „Academia”, Praga, 1968, 625 p. (Tr. Ionescu-Nișcov. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 663—655).
- PEROZO, MARIO BRIGEÑO : *El Bolívar que llevamos por dentro*. Caracas-Venezuela, Editore Venigrafica, C.A., 1968, X + 439 (—441) p. cu 1 portr. + 30 f. pl. (Ioan I. Neacșu. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 669—670).
- PETREANU, N. și D. BARAN : *I.C. Frimu. Studiu și antologie*. București, Ed. Politică, 1969, 287 p. (Ion Apostol. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 851—852).
- Пятьсот лет после Гутенберга 1468—1968*. Статьи, исследования и материалы. Москва, Наука 1968, 320 p. (L. Demény. În : „Revista bibliotecilor”, 1970, nr. 10).
- Полное собрание русских летописей*, vol. 31, Moscova, Ed. „Știința”, 1968, 264 p. (L. Demény. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 190—191).
- PORȚEANU, ALEXANDRU : *Sărbătorirea aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ion Cuza*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 4, p. 807—813 : Viața științifică.
- PORȚEANU, AL. : *Célébration du 150-e anniversaire de la naissance d’Alexandru Ioan Cuza*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 808—812 : La vie scientifique.
- PORȚEANU, AL. : *Une semaine culturelle de la ville de Lugoj*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1045—1048 : La vie scientifique.
- POTRA, G., N. SIMACHI : *Contribuții la istoria orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632—1857)* (Paul Cernovodeanu. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. XI, 1970, nr. 6, p. 1037).
- Romanoslavica* (istorie), vol. XI (1965), 434 p. ; vol. XIII (1966), 384 p. ; vol. XV (1967), 352 p. ; vol. XVI (1968), 465 p. (Olteanu, Șf. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 409—412).
- RUSENESCU, MIHAIL : *Sesiunea consacrată celei de-a XXV-a aniversări a zilelor forțelor armate ale Republicii Socialiste România*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 139—142 : Viața științifică.
- RUSENESCU, M. : *Manifestations consacrées au centenaire de la naissance de Lénine*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 818—820 : La vie scientifique.
- RUSENESCU, M. : *La constitution de l’Académie des Sciences sociales et politiques de la République Socialiste de Roumanie*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 805—808 : La vie scientifique.
- RUSSELL, BURTON JEFFREY : *Medieval Civilisation*. New York, London Sydney, John Wiley and Sons, 1968, XIII + 635 p. cu ilustr. (S. Columbeanu. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 176—181).
- SCHWOB, UTE MONIKA : *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16 Jahrhundert* München, 1969, VIII + 273 p. (Adolf Armbruster. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 5, p. 928—934).
- Situația internațională în primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilici Lenin*. Culegere de studii. București. Ed. Academiei R.S.R., 1970, 177 p. (Beatrice Marinescu. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1252—1255).

- SMITH, DENIS MACK : *The Making of Italy 1796—1870*. Walker and Company, New York, 1968, p. 428 (*Gabriela Wagner*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1029—1031).
- STAHL, H.H. : *Controverse de istorie socială românească*. Ed. Științifică, București, 1969, 280 p. (*Radu Constantinescu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 548—549).
- STAN APOSTOL, CONSTANTIN VLĂDUȚ : *Gheorghe Magheru*. Ed. Științifică, București, 1969, 265 p. (*I.D. Suciu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1247—1252; *Radu Vasile*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 778—781).
- STĂNESCU, M. C. : *Gh. M. Vasilescu*. București, Ed. politică, 1968, 287 p. (*Apostol Stan*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 415—416).
- STOICA DE HAȚEG : *Cronica Banatului*. Studiu și ediție de Damaschin Mioc, Ed. Acad., București, 1969, 365 p. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 4, p. 770—773).
- STOIGESCU, N. : *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*. București, Ed. Academiei, 1968, 315 p. (*Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 347—349).
- STOIGESCU, NICOLAE : *Răspuns unei recenzii*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 389—391).
- Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*. Bălcești pe Topolog, 1969, 423 p. (*C. Rezachevici*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1267—1269; *Beatrice Marinescu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1026—1028).
- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*. XV, 1970, fasc. I, 151 p. (*I.D. Suciu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 6, p. 1039).
- Studi Napoleonici*, atti del primo e secondo Congresso Internazionale 3—5 maggio 1926/3—6 maggio 1965. Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1969, 587 p. (*Constantin Șerban*. În : „Studii” t. 23, 1970, nr. 4, p. 858—860).
- Studii clasice*, XI, 1969. 470 p. (*Adolf Armbruster*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 551—554).
- Studii de istorie a Banatului*. Universitatea din Timișoara. Timișoara, 1969, 200 p. (*I.D. Suciu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1047—1048).
- Studii și articole de istorie*. nr. 9 (1965), 368 p.; nr. 10 (1966) 290 p.; nr. 11 (1967), 288 p.; nr. 12 (1968), 253 p.; nr. 13 (1969), 330 p.; Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România. București. (*Vasile Radu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 651—657).
- Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*. I. Ploiești, 1968, 165 p. (*N. Stoicescu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 175—176).
- SUCIU, I. D. : *Sesiunea științifică a Universității din Timișoara*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 147—150 : Viața științifică.
- SUCIU, I. D. : *Sesiunea de comunicări de la Lugoj*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 5, p. 1014—1015.
- SUCIU, I. D. : *Session consacrée au 700-e anniversaire de Timișoara*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 2, p. 360—364 ; La vie scientifique.
- ȘERBAN, CONSTANTIN : *Constantin Brncoveanu*. București, Ed. Tineretului, 1969, 205 p. + 16 pl. (*Traian Ionescu*. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1271—1273; *Paul Cernovodeanu*. În : „Revue Roumaine d’Histoire”, t. IX, 1970, nr. 3, p. 528—532).
- ȘERBAN, CONSTANTIN : *Colocviu Napoleon* (Paris — Ajaccio, 25—31 octombrie 1969). În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 392—395 : Viața științifică.
- ȘERBAN, CONSTANTIN ; *Al VI-lea centenar de la nașterea lui Erasmo da Narni zis Gattamelata* (Narni — Italia, 31 mai-2 iunie 1970). În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1236—1239.
- TELBIZOV, KAROL : *Edna neizvestna istorija na Bălgaria ot 1761* (O istorie necunoscută a Bulgariei din 1761) — În „Istoričeski pregled”, 3, Sofia, 1968, p. 71—80. (*Traian Ionescu-Nișcov*. În : „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 700—701).

- Terra nostra*. Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România. vol. I, București, 1969, 134 p. (Ioana Constantinescu. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 186—188).
- TOMADAKIS, N. : *Oriente e Occidente all' epoca del Bessarione*. În : „Rivista de Studi Bizantini e neoellenici”, 1968, 5 (XV), p. 29—40. (Gheorghe Cronț. În : „Revue des Études sud-est européennes”, VIII, 1970, nr. 1, p. 163).
- TOMADAKIS, N. : *Νέαι εἰδήσεις περὶ τῆς ἐπικλήιας Κρήτης*. În : „Μνημοσύνη”, I, 1967, Atena, 42 p. (Gheorghe Cronț. În : „Revue des Études sud-est européennes”, VIII, 1970, nr. 1, p. 164).
- TOMESCU, MIRCEA : *Istoria cărții românești*, București, Ed. Științifică, 1968, 215 p. (Radu Vasile. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 659—661).
- TOSCANO, ALEJANDRA MORENO : *Geografía económica de Mexico* (siglo XVI). Mexico, El Colegio de Mexico, 1968, 177 p. cu ilustr. + 2 f. pl. (Ioan I. Neacșu. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 6, p. 1280—1282).
- VRANOUSIS, LEANDROS : *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων Κατάλογος ἐκδοδόμενος ἐκ τῶν καταλοιπῶν Νίκου Α. Βέη*. (Manuscrisele Meteorelor. Catalog extras din operele postume ale lui Nikos A. Bees). Atena, 1967, 80 p. + LXXX pl. (Gh. Cronț. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 1, p. 193).
- VRANOUSIS, LEANDROS : *Ἱστορικά καὶ τοπογραφικά τοῦ μεσαιωνικοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνω*. (Aspecte istorice și topografice ale centrului medieval din Ianina). Atena, 1968, 88 p. + XV pl. (Gheorghe Cronț. În : „Studii”, t. 23, 1970, nr. 2, p. 418).
- ZINS, H. : *Anglia a Baltyk w drugiej połowie XVI wieku. Baltycki handel Kupców angielskich z Polska w epoce Elizbielanskiej i Kompania Wschodnia*. (L. Demény. În : „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX, 1970, nr. 1, p. 169—172).

Bibliografie întocmită de Gabriela Wagner.

SESIUNEA ADUNĂRII GENERALE A ACADEMIEI DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În zilele de 10 și 11 decembrie 1970, a avut loc, la București, Sesiunea Adunării Generale a Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, care a dezbătut și a adoptat Programul de activitate al Academiei pe anul 1971 și Planul unitar de cercetare pentru perioada 1971—1975 în domeniul științelor sociale și politice.

Sesiunea și-a desfășurat lucrările în ședințe plenary și în cadrul celor 8 secții științifice de specialitate, la care au participat membrii titulari și corespondenți ai Academiei, delegații la Adunarea de constituire în calitatea lor de membri ai Adunării Generale și ai secțiilor Academiei, precum și un număr de invitați.

În prima zi a sesiunii, prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei, a prezentat Darea de seamă a Prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii

Socialiste România, care a cuprins activitatea desfășurată în cele 10 luni de la constituire. De asemenea, au fost înfățișate acțiunile întreprinse de Prezidiul Academiei și metodologia adoptată pentru elaborarea celor două documente supuse dezbaterii, precum și elementele caracteristice, dominante ale acestora din punct de vedere al conținutului.

Așa cum s-a arătat în darea de seamă prezentată, activitatea desfășurată în perioada scursă de la Adunarea Generală de constituire și până la sesiunea din decembrie 1970, s-a caracterizat prin îmbinarea sarcinilor de organizare a instituției cu cele de conținut, chemate să dea expresie directivelor și indicațiilor conducerii de partid și hotărârilor adoptate în Adunarea Generală de constituire. Prin darea de seamă prezentată, Prezidiul Academiei a adus în discuția forului suprem de conducere al Academiei principalele acțiuni întreprinse, rezultatele obținute, precum și preocupările de viitor.

Dintre sarcinile mai importante cuprinse în programul de activitate al Academiei pe anul 1970 și realizate în cursul anului trecut, evidențiem, în primul rând, pe acelea care reflectă, prin conținutul lor, sarcini principale stabilite de conducerea Partidului pentru Academia de Științe Sociale și Politice. Astfel, organizarea de dezbateri în jurul unor teme de mare actualitate economică și socială a constituit o preocupare permanentă a Academiei. Această zonă nouă, fertilă de activitate s-a concretizat în organizarea a peste 40 de dezbateri științifice, la care au participat cercetători de prestigiu, profesori din învățământul superior și specialiști cu experiență din aparatul de stat. Aceste dezbateri s-au desfășurat într-un spirit constructiv, favorizând schimbul liber de păreri și ceea ce este cel mai important, s-au soldat cu unele soluții și sugestii pentru viața practică, cit și cu noi probleme de investigație științifică în viitor.

Pe același plan, se poate evidenția organizarea unor sesiuni științifice cu participare internațională de către Academie, în colaborare cu alte instituții cum ar fi „Leninismul și victoria socialismului în România” (cu ocazia centenarului Lenin) și sesiunea consacrată celei de-a 25-a aniversări a victoriei asupra fascismului.

Dintre manifestările cu caracter comemorativ, dar însoțite de analiza cuprinzătoare, la care Academia de Științe Sociale și Politice și-a adus contribuția, vom aminti pe cele consacrate lui F. Engels, teoretician și dascăl al proletariatului mondial, marele prieten și tovarăș de luptă al lui Marx ; A.D. Xenopol, istoric de talie universală ; Constantin Dobrogeanu-Gherea, figură proeminentă a intelectualității noastre progresiste, de militant socialist ; Alexandru Ioan Cuza și Gh. Doja.

În anul 1970, oamenii de știință și cercetătorii din domeniul științelor sociale și politice au participat la un bogat program de manifestări științifice internaționale. La acțiuni coordonate de Academie au participat, în total, peste 186 de delegați ai Academiei, la care se adaugă cei care s-au deplasat din cadrul altor ministere și departamente. Dintre acțiunile la care s-a participat, menționăm : Al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene (Atena, 7—13 mai 1970) ; al V-lea Congres mondial de istorie economică (Leningrad, 10—14 august) ; Al XIII-lea Congres internațional de științe istorice (Moscova, 16—23 august) ; Al VII-lea Congres internațional de drept comparat (Pescara, 29 august — 5 septembrie) ; Congresul de științe politice (München, 30 august—5 septembrie) ; Al VI-lea Congres al Asociației internaționale de literatură comparată (Bordeaux, 31 august—5 septembrie) ; Al VII-lea Congres mondial de sociologie (Varna, 14—19 septembrie).

Participarea delegaților români la manifestările științifice internaționale s-a concretizat în peste 200 de comunicări și numeroase intervenții. De asemenea, în cinstea acestor manifestări științifice au fost tipărite peste 20 de volume, atât în limba română, cit și în limbă străine.

În cursul anului 1970, literatura din domeniul științelor sociale și politice s-a îmbogățit cu noi lucrări valoroase, care constituie o sporire a patrimoniului de cunoaștere, de generalizare a experienței construcției socialiste în țara noastră.

Concomitent cu preocupările de realizare a sarcinilor cuprinse în programul Academiei pe anul 1970, unitățile de cercetare și catedrele, secțiile științifice și Prezidiul Academiei s-au preocupat cu toată atenția de elaborarea celor două documente supuse dezbaterii: Programul de activitate pe anul 1971 și Planul unitar de cercetare științifică pentru perioada 1971—1975 în domeniul științelor sociale și politice.

Aceste două documente, cu caracter selectiv, strîns legate între ele din punct de vedere al tematicii de cercetare, reprezintă eforturile și conlucrarea între factorii interesați, de a asigura o orientare strîns legată de sarcinile trasate de Congresul al X-lea al P.C.R., de Hotărârile Plenarelor Comitetului Central, de indicațiile cuprinse în cuvîntările și expunerile tovarășului Nicolae Ceaușescu, în îndrumările primite cu ocazia întîlnirii sale cu Prezidiul Academiei.

Programul de activitate pe anul 1971 cuprinde, ca și cel pe 1970, pe lângă planul unitar de cercetare în științele sociale și politice și alte capitole care conturează mai sistematic activitatea ce urmează a se desfășura în anul curent.

Dintre aceste capitole se distinge, în mod deosebit, cel legat de participarea Academiei de Științe Sociale și Politice la sărbătorirea semicentenarului creării Partidului Comunist Român. Sarcinile cuprinse în acest capitol și realizarea lor vor constitui obiective de seamă care vor polariza activitatea multora dintre cercetătorii din domeniul științelor sociale și politice, simbolizînd astfel sentimentele de profundă recunoștință față de Partidul Comunist Român, conducătorul încercat al poporului nostru.

În celelalte capitole au fost cuprinse sarcini legate de elaborarea de tratate, sinteze, manuale și cursuri, organizarea unor manifestări științifice interne (dezbateri, colocvii, simpozioane, seminarii), ca și organizarea, la noi în țară, de congrese internaționale și alte manifestări științifice cu participare interațională. Un capitol nou este cel legat de acțiunile științifice destinate străinătății. Programul pe anul 1971 se încheie cu capitolul privind acțiunile comune ale Academiei de Științe Sociale și Politice și Ministerului Învățămîntului pentru îmbunătățirea activității didactice și științifice a cadrelor de la catedrele de științe sociale.

După cum se poate constata din simpla enumerare a capitolelor programului de activitate pe anul 1971 se poate constata complexitatea și varietatea sarcinilor Academiei. Dacă ținem seama și de faptul că aceste sarcini se referă la întregul domeniu al științelor sociale și politice, ne apare și mai pregnant caracterul complex al activității acestei instituții academice.

Planul unitar de cercetare științifică pentru perioada 1971—1975 în domeniul științelor sociale și politice, elaborat, ca și planul pe 1971, pe baza propunerilor unităților de cercetare ale Academiei, unităților aparținînd altor organe și organizații centrale, precum și ale catedrelor de științe sociale din învățămîntul superior, reprezintă primul plan de cercetare pe întregul domeniu al științelor sociale și politice. El are un caracter selectiv, grupînd probleme și teme ce se înscriu pe linia principalelor orientări de cercetare, definite în raport cu cerințele economice și sociale ale actualei etape de dezvoltare a României socialiste ale activității ideologice și de propagandă internă și externă, potrivit exigențelor științei contemporane.

Aceste două planuri au fost dezbătute în ședințele pe secții, iar concluziile și îmbunătățirile preconizate au fost supuse Adunării Generale a Academiei în ședința plenară din cea de-a doua zi a lucrărilor.

În încheierea lucrărilor Sesiunii Adunării Generale a Academiei de Științe Sociale și Politice, a luat cuvîntul tovarășul Paul Niculescu-Mizil, membru al Comitetului Executiv, al Prezidiului Permanent, Secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Român.

În cuvîntul său, tovarășul Paul Niculescu-Mizil a apreciat activitatea desfășurată de Academia de Științe Sociale și Politice de Prezidiul său, pentru realizarea sarcinilor importante puse de conducerea partidului în fața cercetării științifice din domeniul științelor sociale și politice.

De asemenea, au fost schițate sarcinile ce urmează a fi avute în vedere pentru anul 1971 și perioada cîcînală. Sesiunea Adunării Generale a Academiei de Științe Sociale și Politice și-a încheiat lucrările printr-o telegramă adresată Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu, Secretar General al Partidului Comunist Român, Președinte al Consiliului de Stat, Președinte de onoare al Academiei de Științe Sociale și Politice, prin care membrii Adunării Generale s-au angajat în fața conducerii superioare de partid să nu precupețească nici un efort pentru realizarea sarcinilor din plan la nivelul exigențelor puse de partid în fața cercetării științifice.

Stele Marinescu

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL DE ISTORIE DE LA BUCUREȘTI

Institutul de studii sud-est europene, în colaborare cu Departamentul de istorie al Universității din Colorado (S.U.A.) au organizat la București între 20 și 22 decembrie 1970 un colocviu cu tema „Popoarele din sud-estul Europei în politica internațională la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea”. Deși inițiativa a aparținut doar acestor două instituții, participarea a fost mai largă, savanții prezenți la acest colocviu reprezentînd șapte țări.

În dimineața de 20 decembrie, colocviul a fost deschis la Casa oamenilor de știință de cuvîntarea prof. M. Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene, care a arătat utilitatea unei asemenea reuniuni științifice și a subliniat interesul temei alese pentru istoria popoarelor sud-est europene. Totodată prof. Berza și-a exprimat regretul pentru absența de la acest colocviu a citorva invitați: L. Vranoussis (Grecia), I. Perenyi (Ungaria) și A. Buta (Albania). Acad. Emil Condurachi, într-o scurtă alocuție, a salutat pe oaspeți în numele Asociației internaționale de studii sud-est europene, care a sprijinit întreaga desfășurare a acestei reuniuni.

În prima ședință, condusă de prof. Jozef Andrej Gjerowski de la Universitatea Jagellonă din Cracovia, prof. Walter Leitsch de la Universitatea din Viena a prezentat raportul său, în care a examinat politica habsburgică în perioada războiului austro-turc din anii 1593—1606, insistînd asupra discrepanței de mentalitate dintre Rudolf al II-lea, tipul monarhului catolic format în atmosfera rigidă a Spaniei, și Mihai Viteazul. Exponenț al dorinței de eliberare a sud-estului european și de unificare a poporului român, viteazul domn nu era pentru împăratul habsburgic decît un aventurier militar. Caracterizînd apoi cu multă obiectivitate politica habsburgică, prof. Leitsch a arătat contradicția dintre scopul și mijloacele reale ale acesteia,

dându-i denumirea de *Luftpolitik*. Faptul că acest război nu a fost încheiat de o victorie decisivă este explicat de savantul austriac prin perioada de criză în care se găseau amândouă imperiile rivale, habsburgic și otoman.

În continuare, prof. Rajko Veselinović, directorul Arhivelor medievale din Belgrad, a arătat persistența ideii statale în societatea sârbească și rolul jucat de Patriarhia din Pecs în unificarea forțelor antiotomane. Reprezentarea întemeietorilor statului sârbesc în bisericile din Iugoslavia exprimă tocmai această puternică tradiție de independență a poporului sârb.

Discuțiile au fost deschise de Maria Holban, care, referindu-se la întrebarea pe care și-a pus-o prof. Leitsch cu privire la atitudinea pe care ar fi trebuit s-o aibă țările române în conflictul austro-turc, arată că situația politică impunea domnilor români o acțiune militară. Andrei Pippidi a adus o serie de elemente noi în legătură cu imaginea despre Bizanț în acea vreme, amintind pe acei pretendenți „bizantini” din secolele XVI–XVII care nu ezitau să invoce cele mai fanteziste genealogii spre a-și justifica drepturi imaginare.

În ședința din după-amiaza aceleiași zile, prezidată de prof. Samuel Baron de la Universitatea din California, prof. Eugen Stănescu a analizat într-un amplu raport problematica internă a domniei lui Mihai Viteazul, explicând unirea vremelnică a celor trei țări prin necesitatea istorică creată de intensificarea relațiilor economice, politice și culturale ale acestor țări. Politica domnului român și acțiunile sale militare constituie încheierea firească a unui proces secular. Prof. Eugen Stănescu a arătat apoi interesul trezit de personalitatea lui Mihai în cercurile umaniste din universitățile germane și în special prestigiul de care s-a bucurat la Martin Crusius.

Raportul românesc a fost urmat de vii discuții. Acad. Emil Condurachi a pus o întrebare din domeniul numismaticii, referindu-se și la unele tezaure monetare din epoca lui Mihai Viteazul. Șerban Papacostea a subliniat interesul politicii interne a lui Mihai și importanța domeniului personal al domnului. Prof. J.A. Gjerowski a făcut o amplă intervenție, în care a analizat politica regatului polono-lituanian în timpul domniei lui Sigismund al III-lea Vasa, arătând că apropierea Poloniei de Imperiul otoman se explică, pe de o parte, prin faptul că succesiunea la tronul Suediei îi acapara forțele militare, iar pe de altă parte pentru că Polonia căuta să-și mențină vechea sa influență în Moldova. Prof. Gjerowski a subliniat rolul jucat în această politică de cancelarul Jan Zamoiski, care era ostil Habsburgilor. Prof. Ion Ionașcu a vorbit despre tratatul de la Alba-Iulia și trădarea unei părți din boierii soliei muntene. Virgil Cândea a semnalat ecoul vitejiilor lui Mihai în lumea arabă, referindu-se la traducerea arabă a *Cronicii Țării Românești*. Maria Ana Muzicescu constată reflectarea în artă a ambianței de luptă eroică, atât de vie în conștiința popoarelor sud-est europene din secolul al XVI-lea, amintind reprezentarea întemeietorilor în ctitoriile sârbești și, mai ales, aceea a cneazului Lazăr la Curtea de Argeș. Alt aspect interesant relevat de M.A. Muzicescu este acela al reprezentării sfinților militari în ctitoriile vremii din Creta pînă în Moldova, din Cipru pînă în Epir. Se vede deci o dată mai mult că ideea de cruciadă concentrată în gândirea și în acțiunea lui Mihai Viteazul a fost, în secolul al XVII-lea, una din marile idei-forță ale popoarelor subjgate din lumea Mediteranei Orientale.

În ședința condusă de prof. W. Leitsch, prof. Bistra Čvetkova de la Universitatea din Sofia a făcut o analiză critică a proiectelor de cruciadă antiotomană, insistând asupra participării poporului bulgar în războiul împotriva turcilor. Un rol important în corelarea acțiunilor de la sudul și nordul Dunării l-a avut Dionisie Ralli-Paleolog, mitropolitul de Tîrnovo. Conținutul cronicilor turcești cu privire la situația politică din Imperiul otoman în această perioadă a fost redat de raportul prof. Tayyib Gökbilgin de la Universitatea din Istanbul. Pentru cronicarii turci, imaginea despre Mihai Viteazul este aceea a unui vasal trădător, iar acțiunea sa un act de nesupunere. O serie de documente interesante semnalate de învățatul turc se referă la obligațiile țărilor române față de Poartă. Însemnătatea arhivelor pentru istoria sud-est europeană a fost subliniată de prof. Gustav Bayerle de la Universitatea din Indiana (S.U.A.), care a pregătit publicarea unui mare număr de documente maghiare referitoare la Imperiul

otoman. Profesorul Radu R. Florescu de la Boston College (S.U.A.) a schițat trăsăturile esențiale ale lui Vlad Țepeș și Mihai Viteazul ca figuri de seamă ale luptei antiotomane, precum și continuitatea acestei lupte în istoria românească. Prof. Const. Velichi, subliniind interesul raportului ținut de prof. E. Stănescu, insistă asupra unuia din aspectele înregistrate de acest raport, acela al răsunetului european de care s-a bucurat acțiunea lui Mihai. Prof. Velichi a adăugat unele date cu privire la campania din Bulgaria și a amintit proporțiile de mit luate de figura lui Mihai în eposul balcanic. Maria Holban l-a identificat pe raguzanul Paolo Giorgei (Pavel Djordjić), amintit de prof. Țvetkova, ca fiind un agent neimportant al lui Sigismund Báthory, căruia nu i se poate atribui rolul de predicator al cruciadei, așa cum s-a afirmat. Cornelia Bodea a scos în evidență interesul rapoartelor prezentate, iar Paul Cernovodeanu a adus o serie de date noi oferite de un bogat material documentar englez publicat și de o scrisoare inedită a negustorului John Anderson adresată diplomatului Edward Barton.

Rolul albanezilor în politica statelor balcanice la sfârșitul secolului al XVI-lea a fost înfățișat de Sava Iancovici, care a arătat acțiunile albanezilor himarioți în a doua jumătate a secolului al XVI-lea împotriva forțelor otomane și anihilarea lor de către venețieni, care au sabotat și planul de insurecție generală balcanică organizată în Muntenegru în 1614. Nemaifiind interesată de lupta antiotomană, Veneția avea un singur scop, acela de a combate influența spaniolă. S. Iancovici a arătat în continuare că G. Basta, Sinan și Ferhad-pașa erau de origine albaneză, ceea ce dovedește că albanezii reprezentau un element de penetrație în Peninsula Balcanică. Ei au intrat în număr mare și în armata lui Mihai Viteazul. Andrei Pippidi a arătat că răscoala albanezilor din Himara (1596—1597) face parte dintr-o serie de mișcări de eliberare care se întind din Epir până la Sibenik, fiind conduse de arhiepiscopii de Ohrida, Ioachim, Gavriil și Atanasie I. Rolul unui Nectarie de Ohrida sau al lui Ieremia de Pelagonia, care cutreierau Europa pentru a strânge ajutoare pentru lupta antiotomană, este cu atât mai semnificativ, cu cât ambii au ocupat ranguri înalte în ierarhia ecleziastică din Moldova și Maramureș.

Ion Radu Mircea a subliniat în intervenția sa importanța perioadei studiate pentru istoria popoarelor sud-est europene, care a deschis era deșteptării conștiinței naționale. În continuare, I. Radu Mircea a insistat asupra formelor pe care le ia afirmarea culturală a românilor în secolul al XVI-lea, când se impune limba română, înlocuind-o pe cea slavă. Conștiința unității limbii a generat pe cea a unității etnice și politice, adică baza politicii lui Mihai Viteazul.

Definind eșecul acestui mare conflict, în raport cu fiecare din principalii parteneri — imperialii, turcii, românii —, Val. Al. Georgescu insistă asupra poziției acestora din urmă. Dispunând, singurii, de un conducător de mare clasă, nu puteau suplini cu forțele lor reduse cerințele protagoniștilor.

Acțiunea antiotomană și eliberatorie a antrenat pe români într-un eșec momentan, căruia nu i-a lipsit aparența unei adevărate utopii. În perspectiva istoriei poporului nostru însă, această utopie s-a dovedit realist-antici patoare și de un fecund dinamism politic și național. Față de conflictul unor vechi imperia lisme (habsburgic și otoman), politica lui Mihai (nelipsită de trăsături feudale) aducea un ferment istoric de eliberare și afirmare implicit națională, care justifica excepționalul moment internațional al domnitorului celor trei țări românești.

Prof. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” și președinte al Secției de istorie a Academiei de Științe Sociale și Politice, a mulțumit călduros participanților pentru interesantul aport adus la lucrările colocviului.

În încheiere, prof. Steven Fischer-Galați de la Universitatea din Colorado, a expus concluziile acestor lucrări. Referindu-se la „o criză a imperiilor” în perioada cercetată, d-sa crede că nu trebuie să vedem neapărat în politica habsburgică sau în cea otomană o intenție premeditată de expansiune. Marele război pare să fi pornit de la simple conflicte de frontieră. Ceea ce rămâne însă important — subliniază prof. Fischer-Galați — este era nouă pe care o

deschid acțiunile statelor mici din Balcani, supuse dominației otomane. Cruciada medievală este acum înlocuită cu acțiunea internă, conștientă, a popoarelor subjugate, care luptă pentru eliberarea lor. Prof. Fischer-Galați și-a exprimat satisfacția deosebită pentru reușita acestei reuniuni științifice, mulțumind forurilor românești, care au organizat-o în condiții atât de bune.

În încheiere, prof. Mihai Berza a arătat că atmosfera de colaborare amicală în care s-au desfășurat lucrările a făcut posibilă realizarea unui progres sensibil în cercetarea istoriei sud-est europene de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului XVII-lea.

Voluntățile în care se vor publica dezbaterile colocviului va cuprinde o serie de date și de interpretări noi aduse problematicii din această perioadă, și anume situația celor două imperii aflate în conflict (habsburgic și otoman), politica statelor europene, solidaritatea popoarelor sud-est europene în lupta antiotomană și rolul mobilizator și plin de semnificație al activității lui Mihai Viteazul.

Cornelia Papacostea-Danielopolu

SIMPOZIONUL DE STUDII FANARIOTE DE LA SALONIC

În zilele de 21—24 octombrie 1970 s-a desfășurat la Salonic, din inițiativa și sub egida *Institutului de studii balcanice*, un simpozion care a reunit numeroși istorici români și greci preocupați de studiul epocii fanariote. Problemă de istorie universală și deopotrivă de istorie românească, fanariotismul a rămas mult timp la marginea preocupărilor istoriografiei române și străine, tributară reacției antifanariote care a urmat evenimentelor din 1821. Puținele studii consacrate rolului fanarioților în Imperiul otoman și în țările române s-au întemeiat pe o informație îngustă, care nu a permis autorilor să exploreze zonele adânci din care au țâșnit principalele direcții ale istoriei sud-estului european în vremea participării la exercițiul puterii politice în Imperiul otoman a elementului grecesc. Nicolae Iorga are meritul de a fi marcat cel dintâi, și în această direcție, o cotitură în istoriografia română prin efortul său de a smulge studiul epocii fanariote de sub discreditul la care a condamnat-o o cercetare superficială și pârținoasă.

Investigarea sistematică a arhivelor românești a dat la lumină un material valoros care a permis studiul împrejurărilor care au generat politica de reformă a domnilor fanarioți; realitate majoră a epocii, această politică fusese sesizată de N. Iorga, care și-a intitulat sugestiv volumul consacrat fanarioților din ultima sa sinteză de istorie românească *Reformatorii*. Rezultatele obținute de istoriografia noastră în ultimii ani, care au făcut din direcția de studii sugerată de Nicolae Iorga o ipoteză de lucru astăzi confirmată, au îmbogățit substanțial cunoștințele și au lărgit înțelegerea epocii fanariote. Principalele aspecte — agrar, fiscal, social, demografic, instituțional, politic și cultural — au beneficiat de contribuții valoroase, care au îngăduit istoricilor români să se înfățișeze cu un bilanț deosebit de bogat la dialogul științific cu colegii lor greci.

În cadrul celor patru zile de dezbateri au fost susținute 34 de comunicări, dintre care 22 aparținând istoricilor români și 12 celor greci.

Sedința inaugurală a fost deschisă de prof. Ch. Fragistas, președintele Institutului de studii balcanice din Salonic, care a subliniat însemnătatea acestei manifestări științifice. După un cuvânt de salut din partea Asociației internaționale de studii sud-est europene, rostit de Petre Gheorghiu, prof. Mihail Berza a schițat trăsăturile caracteristice ale epocii fanariote

și principalele direcții de cercetare. După cuvintele de salut rostite de rectorul Universității din Salonic și de decanul Facultății de litere, lucrările coloquiului au fost deschise oficial de ministrul Greciei de nord, Al. Matheo.

Cea dintâi comunicare, prezentată de Al. Ciurea, *Aspecte esențiale ale epocii fanariote în istoria bisericii ortodoxe române*, a urmărit activitatea prelaților greci care au ocupat scaune metropolitane sau episcopale în Moldova și Țara Românească în timpul domniilor fanariote. C. Șerban a atacat, în comunicarea sa *Preliminariile epocii fanariote*, problema complexă a prodromurilor instaurării regimului fanariot. Autorul a urmărit în politica Porții din secolul al XVII-lea semnele premergătoare ale formulei politice impuse țărilor române după 1711. Cornelia Danielopolu a susținut comunicarea *Filelenismul cultural în Principatele Române*, care a pus în lumină aspecte puțin cunoscute ale interesului pentru cultura greacă în societatea românească în perioada imediat următoare abolirii regimului fanariot. Sprijinită pe o amplă informație, autoarea a dovedit că sfârșitul epocii fanariote nu a știrbit prestigiul dobândit de cultura greacă în cercurile culte ale principatelor. Tot istoriei culturale îi aparține comunicarea Ariadnei Camariano Cioran, *Școli grecești în Principatele Române în epoca fanariofilor*. Rod al unor laborioase cercetări de izvoare, care au permis autoarei să realizeze o valoroasă sinteză a istoriei învățămîntului grecesc în principate, comunicarea a deplasat atenția de la academiile domnești, care pînă acum au beneficiat aproape exclusiv de interesul istoriografiei, la învățămîntul din orașele de provincie. Domnia lui Alexandru Ipsilanti, cu însemnatele și variatele ei aspecte, a alcătuit obiectul comunicării lui Const.C. Giurescu, *Un remarcabil principe fanariot, Alexandru Ipsilanti, voievod al Țării Românești și Moldovei*.

Rolul și poziția fanariofilor în desfășurarea revoluției din 1821 și în primii ani de existență ai statului național grec au constituit obiectul comunicării lui Ap. Daskalakis, *Fanariofilii și revoluția greacă din 1821*. Autorul comunicării s-a străduit să sublinieze participarea unora dintre fanariofilii la lupta de emancipare națională a poporului grec. Al. Dușu, în *Cultură, mesagerii și noi achiziții în epoca fanariotă*, a degajat elementele componente ale sintezei realizate de cultura română în epoca fanariotă.

Cea de-a doua zi a simpozionului a fost deschisă de comunicarea lui Al. Ciorănescu, *N. Filimon și portretul literar al fanariotului*, analiză pătrunzătoare a personajelor romanului *Ciocoi vechi și noi*. După opinia autorului, reacția antifanariotă și-ar fi găsit în literatură unicul teren de manifestare. O documentată cercetare bibliografică a oferit-o comunicarea lui D. Simonescu, *Cartea greacă tipărită în România (1643–1830)*. Un cuprinzător bilanț al cercetărilor istoricilor români și străini consacrate epocii fanariote a dat Traian Ionescu-Nișcov, *Epoca fanariotă în istoriografia română și străină*; autorul a încercat să dezvăluie originile aprecierilor negative, devenite loc comun în istoriografia veacului al XIX-lea, și a relevat contribuția lui A.D. Xenopol și a lui N. Iorga în orientarea anchetei istoriografice pe făgașul obiectivității științifice. Biografia contesei Ruxandra Sturdza-Edling a fost studiată în comunicarea Elenei Koukkou, *Contesa Ruxandra Sturdza-Edling și contribuția ei la educarea studenților greci din Europa*; autoarea a subliniat rolul acestei interesante personalități greco-române în ridicarea culturală și națională a tinerilor greci aflați la studii în Europa. Informații prețioase a furnizat comunicarea lui A. Pippidi, *Prietenii genezei ai lui I. Caragea*; autorul a dovedit că imaginea unui Caragea distribuitor generos de subsidii pentru Eterie nu corespunde realității. Un interes deosebit a suscitat încercarea originală a lui G.R. Kassimatis de a realiza o *Schiță a unei sociologii a epocii fanariote*. Învățătură greacă a coborât la originile „pactului greco-turc” din 1453 pentru a urmări geneza regimului fanariot; în același timp el a stăruit asupra schimbărilor survenite în cadrul filozofic și mental al lumii grecești după căderea Peninsulei Balcanice sub stăpînire otomană. Pornind de la *Discursul lui Veniamin din Lesbos la Academia domnească din București (1818)*, R. Argyropoulou a întreprins o cercetare asupra concepțiilor dascălului grec în ajunul izbucnirii revoluției naționale grecești. Bogat ilustrată prin exemplificări, comunicarea lui L. Vranousis, *Cinzele fanariote. Poezie și muzică pe malurile Bosfo-*

rului și ale Dunării, a abordat o temă, nouă, care a captivat auditoriul prin profunzimea analizei și prin ineditul bucăților muzicale prezentate.

În cea de-a treia zi a colocviului, comunicările s-au desfășurat pe secții, comunicările de istorie socială, economică și juridică fiind prezentate în cadrul secției de drept și economie. Prima dintre aceste comunicări, *Inițiative fanariote și realități românești în dezvoltarea dreptului. 1711—1821*, a aparținut lui Valentin Georgescu; autorul a dat o prezentare de ansamblu a legislației fanariote, punând în evidență îmbinarea dintre moștenirea autohtonă și inovația fanariotă pe acest teren și analizând sub acest aspect opera lui Mihai Fotino. O viziune nouă în studiul antecedentelor epocii fanariote a adus E. Stănescu, *Prefanarioții și fanarioții în viziunea societății române a veacurilor XVII—XVIII*. O interesantă încercare de aplicare a metodei cantificării în studiul gândirii politice românești în epoca fanariotă a întreprins Vlad Georgescu; în comunicarea sa, *Ideea de progres în Principatele Române în epoca fanariotă*, autorul a urmărit sub aspect statistic concepțiile despre cauzele declinului Principatelor Române în memoriile boierilor din Moldova și din Țara Românească. Informații noi și deosebit de interesante despre *Familia Mavrogheni și viața economică a Mării Egee* a dat V. Sfyroeras. Activitatea reformatoare a lui C. Mavrocordat a constituit obiectul comunicărilor lui Șerban Papacostea, *Marele hrisov al lui C. Mavrocordat (1741) și politica de reformă în Țara Românească și Moldova*, și Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat și abolirea șerbiei în țările române (1746—1749)*. Un material bogat și inedit referitor la *Relațiile comerciale ale Transilvaniei cu Balcanii în secolul al XVIII-lea* a dat D. Limona, cunoscut pentru valoroasele sale contribuții la cunoașterea fondurilor grecești păstrate în arhivele din țara noastră. Comunicarea sa se înscrie într-un șir de studii de deosebită însemnătate pentru istoria economică a țărilor române în secolele XVIII—XIX. Rezultatele explorării arhivei bisericii grecești din Viena au fost înfățișate de Olga Cicanci, *Legături economice ale lui Kiriaki Polizu cu Principatele Române la sfârșitul epocii fanariote*.

În cealaltă secție a simpozionului au fost prezentate comunicări de istorie politică și culturală. C. Dima-Drăgan, *Dragostea lui Mavrocordat pentru cărți*, a făcut o amplă trecere în revistă a bogatei și celebrei biblioteci a Mavrocordaților. Un interes deosebit a prezentat comunicarea profesorului I. Ionașcu, *Influența exercitată de grecii din Principatele Române în aceste țări*. După o incursiune sintetică și cuprinzătoare în problema penetrației elementului grec în principate, autorul a expus rezultatele cercetărilor sale recente asupra rolului efectiv al grecilor în viața politică a Moldovei și Țării Românești în epoca fanariotă. Concluziile autorului se reazămă pe o analiză sistematică a componentelor divanelor domnești. D. Scarlatos Soutzos, *Familii princiare grecești în Țara Românească și Moldova*, a dat o minuțioasă cercetare genealogică; Maria Ana Muzicescu a făcut sub titlul *A existat o artă fanariotă în țările române?* o analiză subtilă a artei românești în secolul al XVIII-lea; V. Drăguț a urmărit, în comunicarea *Mănăstirea Văcărești, expresie a colaborării artistice româno-grecești*, sinteza artistică realizată în Țara Românească la începuturile regimului fanariot.

Tot unei teme de istorie a artei fanariote i-a fost consacrată comunicarea Mariei Teochari, *Arta ortodocșilor la Constantinopol în epoca fanariotă*.

În ultima zi a simpozionului, Loukia Droulia a vorbit despre *Molière, tradus în grecește în 1741. Prezentare a două manuscrise*. Maria Nystazopoulou-Pelekidou, *Acte ale principilor fanarioți în favoarea mănăstirii Patmos*; pe baza descoperirilor făcute în arhiva mănăstirii, autoarea a schițat continuitatea patronatului domnesc față de mănăstire din secolul al XVI-lea pînă la sfârșitul epocii fanariote. O interesantă încercare de a analiza în spirit structuralist consecințele dominației otomane asupra specializării profesionale la popoarele creștine cucerite a dat V. Papoulia, *Bazele etnice ale diferențierii profesionale în Europa sud-estică în timpul stăpînirii otomane*.

Geneza, conținutul și consecințele firmanului din 1819, care reglementa dreptul la domnie în țările române a patru familii fanariote, au fost analizate de acad. A. Oțetea în comu-

nicarea *Dezagregarea regimului fanariot*. Cleobul Tsourkas, în *Istoriografi greci din epoca fanariotă și problemele fundamentale ale istoriei românești*, a dat o emoționantă evocare a învățătorilor greci care s-au preocupat de istoria poporului român, îndeosebi D. Philippide, care a străbătut teritoriile locuite de români și a fost printre primii care a utilizat termenul de România.

O amplă analiză a lucrărilor simpozionului a fost făcută în încheiere de prof. M. Berza, care a enumerat aspectele epocii fanariote asupra căreia cercetarea istoriografică va trebui să stăruie în viitor.

Lucrările simpozionului au fost încheiate de Ch. Fragistas.

În ziua de 25 octombrie, participanții la simpozion au făcut o excursie, care a inclus vizitarea șantierului arheologic de la Pella, vechea capitală a regatului macedonean, și a localităților Edessa și Veria.

Simpozionul de la Salonic, manifestare reușită a colaborării științifice greco-române în cercetarea unuia dintre momentele cele mai însemnate ale relațiilor dintre cele două popoare, a evidențiat necesitatea intensificării studiilor în țara noastră asupra epocii fanariote. Aceasta sub un dublu aspect :

— al fanariotismului ca realitate de istorie generală în cadrul Imperiului otoman, așadar fenomen de istorie universală ;

— al politicii interne a fanarioșilor, direcție în care în anii din urmă s-au înregistrat însemnate progrese, care însă nu pot fi considerate decît un început. Acest început nu trebuie lăsat fără urmare, pentru că : a) studiul vastei documentații de care dispun arhivele noastre cu privire la această perioadă va aduce lămuriri esențiale pentru istoria noastră medievală și modernă ; b) studiile neogrecești, și în special cele asupra epocii fanariote, se află din ce în ce mai mult în atenția cercetării nu numai în Grecia, ci și în alte țări care își formează specialiști în acest domeniu.

Revine științei istorice din țara noastră datoria de a aduce o contribuție decisivă la studiul acestei realități pe care N. Iorga o numise Bizațul de după Bizanț.

Fl. Constantini și Ș. Papacostea

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 9 noiembrie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Contribuții la studiul satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, elaborată de *Matei D. Vlad*.

Lucrarea cuprinde șapte capitole : cap. I, „Izvoare” ; cap. II, „Istoriografia colonizării rurale” ; cap. III, „Locul întemeierii satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova în cadrul colonizării din Europa” ; cap. IV, „Cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)” ; cap. V, „Mișcările demografice în cadrul colonizării rurale din Țara Românească și Moldova” ; cap. VI, „Trăsăturile caracteristice ale satelor de colonizare” ; cap. VII, „Regimul fiscal și administrativ în satele de colonizare”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din : prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, președinte ; prof. univ. dr. docent Ion Ionașcu, conducător științific, prof. univ. dr. docent Constantin C. Giurescu, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, conf. univ. dr. Constantin Corbu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Matei D. Vlad* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 18 noiembrie 1970, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de filozofie-istorie de la Academia de învățământ social-politic „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P.C.R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Mișcarea sindicală din România între 1933 și 1938. Problema realizării unității sindicale în cadrul Confederației Generale a Muncii*, elaborată de *Ion Iacoș*.

Lucrarea cuprinde cinci capitole : cap. I, „Cadrul istoric general intern și internațional în anii 1933—1938. Scurt istoric al sindicatelor din România”; cap. II, „Tactica Partidului Comunist Român și a celorlalte partide muncitorești față de problema unității sindicale”; cap. III, „Pași spre unificarea organizatorică a sindicatelor în anii 1933—1934”; cap. IV, „Procesul de unificare organizatorică a sindicatelor în Confederația Generală a Muncii. 1935—1936”; cap. V, „Activitatea sindicatelor și importanța unificării lor pentru apărarea intereselor economice, sociale și politice ale clasei muncitoare din România în anii 1933—1938”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din : prof. univ. dr. Aron Petric, președinte ; prof. univ. dr. Titu Georgescu, conducător științific, conf. univ. dr. Ion Babici, dr. Gh. I. Ioniță, conf. univ. dr. N.Z. Lupu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Ion Iacoș* titlul științific de doctor în istorie.

CONSTANTIN CORBU, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*,
Edit. științifică, București, 1970, 299 p.

La mijlocul veacului trecut — în Divanul ad-hoc al Moldovei — Mihail Kogălniceanu, cerind drepturi pentru țărani, considera necesar să sublinieze că aceștia sînt „elementul cel mai puternic al naționalității române”, iar clasa lor este „cea mai numeroasă și cea mai importantă a societății”¹. Această convingere a marelui luptător și orator român — izvorită din realitățile sociale — era întărită atunci de impetuozitatea participării locuitorilor săteni la mișcarea unionistă.

Istoria a arătat că nu numai cu ocazia Unirii Principatelor, ci și cu prilejul altor momente mari din viața poporului nostru — 1821, 1848, 1864, 1877 — țărănimea a participat cu însuflețire accelerînd desfășurarea evenimentelor și imprimîndu-le un adevărat caracter de masă. De altfel, de-a lungul secolelor, țărani au fost producătorii bunurilor materiale, păstrătorii portului, ai limbii și obiceiurilor poporului român și apărătorii gliei strămoșești. În pofida condițiilor vitrege de muncă și de trai, țărănimea — antrenată în lupta pentru progresul social — și-a adus întotdeauna o contribuție hotărîtoare la dezvoltarea și înflorirea patriei pe toate tărîmurile.

Considerentele expuse ne îndreptățesc să conchidem că studiile competente referitoa-

¹ D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, partea I, București, 1896, p. 410.

re la trecutul și viața de luptă a țărănimii nu pot fi decît interesante și oricînd binevenite. Este adevărat că istoriografia din ultimele decenii s-a ocupat de răscoalele țărănești, de participarea populației rurale la revoluția din 1848, la unirea țărilor române ori la cucerirea independenței naționale, dar o lucrare care să abordeze întregul complex de probleme pe care le ridică cercetarea vieții și luptei sătenilor pe o perioadă mai lungă din epoca modernă n-a existat pînă acum. De aceea, monografia lui Constantin Corbu intitulată *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, recent apărută în Editura științifică, are menirea să suplinească parțial această lipsă.

Abordînd relațiile agrare și lupta țărănimii române pe o perioadă de aproape un sfert de veac, lucrarea reprezintă o nouă tate atît prin subiectul ei, cît și prin folosirea unui bogat material documentar inedit. În fapt, cercetarea istoriei țărănimii după reforma agrară din 1864, a pozițiilor și rolului acestei clase în viața socială și politică a țării, presupune definirea și evaluarea tuturor coordonatelor fundamentale ale vieții interne a statului, ale trăsăturilor regimului din România a celor vremuri. Într-un asemenea complex de probleme, monografia detașează specificul vieții țărănimii române, interesele ei economice și politice, formele de luptă folosite pentru apărarea și impunerea unor drepturi ale sale — forme care se manifestă într-o mare diversitate de planuri și momente — evidențierea populației rurale în

sfera vieții politice, participarea sa directă și hotărâtoare la împlinirea unor mari dezeritate naționale cum a fost cucerirea independenței de stat a țării.

Concretizând lucrurile, trebuie să arătăm că monografia are șase capitole, o introducere, o încheiere, un rezumat în trei limbi străine și un indice. În introducere ni se prezintă, în mod critic, istoriografia problemei (p. 5—20). Autorul analizează apoi, rând pe rând, în capitolele lucrării: „starea economică, socială și politică a țărânimii în perioada 1864—1887” (p. 21—78), „frământările și răscoalele... din anii 1865—1866” (p. 79—105), „lupta țărânimii în deceniul anterior războiului de neaflinare” (p. 107—177), participarea masivă și hotărâtoare a maselor populare sătești la acest război (p. 178—190), „frământările și mișcările țărânești din perioada 1878—1887” (p. 191—219). Ultimul capitol tratează „aparitia și dezvoltarea proletariatului pe arena politică a țării — factor important în evoluția țărânimii” și „începutul apropierii țărânimii de clasa muncitoare” (p. 220—251).

Autorul, folosind principala bibliografie cunoscută — inclusiv presa și dezbaterile parlamentare — și un bogat material documentar din arhivele centrale și locale, rezolvă în mod corespunzător majoritatea problemelor abordate în fiecare capitol ajungând la concluzii veridice.

Este cunoscut faptul că reforma agrară din 1864, abolind claca și împroprietărind majoritatea țărănilor, a constituit un eveniment de o mare importanță în procesul de făurire a României moderne; că această reformă, modificând substanțial regimul proprietății și al relațiilor agrare, a influențat dezvoltarea economică și social-politică a țării prin impulsul dat producției de mărfuri și în general progresului societății românești. În mod deosebit, legea rurală din 1864 a schimbat condițiile de muncă și de trai ale sătenilor și a influențat dezvoltarea lor ulterioară sub toate aspectele; de aceea istoricii o consideră drept piatră de hotar în studierea situației țărânimii. Considerentele acestea l-au determinat — credem — și pe C. Corbu să acorde legii menționate și în

special aplicării ei concrete un mare spațiu din lucrare.

Autorul, pe baza a numeroase documente inedite, se ocupă pe larg de abuzurile moșierilor și arendașilor în aplicarea reformei agrare, abuzuri concretizate prin: tergiversarea lucrărilor de împroprietărire, clasificarea clăcașilor în categorii inferioare (spre a le da mai puțin pământ), acordarea de terenuri slab productive (rîpi, prunduri, mlaștini, tufărișuri etc.), frustrarea țărânimii la măsurătoare, delimitarea locurilor la distanțe mari de apă ori de vatra satului în scopul unor șicanări viitoare etc. Aceste practici arbitrare, tolerate uneori și de autoritățile județene, au creat o serie de nemulțumiri și frământări în lumea satelor. Țărăniile nedreptățiți au adresat prefectilor și guvernului numeroase contestații și petiții cerind remedierea lucrurilor. În multe localități țărăniile s-au opus cu hotărâre delimitărilor arbitrare și numai prin forța armată au fost siliți să le accepte. Într-o scriere de sate au avut loc adevărate răscoale țărânești cauzate de samavolnicile moșierești și ale administrației locale la aplicarea legii rurale. Aceste răscoale locale — împreună cu cele cauzate de abuzurile administrației ori de învoielile agricole împovărătoare — sînt descrise cu lux de amănunte de către C. Corbu.

În legătură cu răscoalele țărânești de după 1864 se ridică însă o problemă pe care autorul a abordat-o, dar n-a elucidat-o complet. C. Corbu arată, pe bună dreptate, că reforma din 1864 „a atenuat, într-o măsură însemnată, lupta țărânimii” (p. 105) și că populația rurală „nu și-a arătat nemulțumirea împotriva domnitorului și nici împotriva conținutului reformei agrare, ci împotriva aceluia care nu respectau prevederile ei” (p. 86). Pe de altă parte însă el menționează că cele mai multe revolte „izbușnite în deceniul următor legii rurale din 1864 își au originea în prevederile și aplicarea acesteia” (p. 79) și că, în deosebi, țărânimia fără pământ sau cu pământ insuficient era „nemulțumită de prevederile reformei agrare de la 1864 și de aplicarea abuzivă a acesteia” (p. 131), fapt pentru care ar fi folosit împotriva exploatare.

lor și alte forme de luptă „concretizate prin acțiunii de încălcare a unor moșii” (p. 32).

Considerăm că pentru lămurirea completă a acestor chestiuni, care ne apar oarecum contradictorii, autorul ar fi trebuit să se oprească mai mult asupra stării de spirit a țărănimii la 1864, a ariei și frecvenței revolte locale din deceniul următor — comparativ cu situația anterioară și posterioară — și a cauzelor care le-au generat. Pornind de la multitudinea de date și fapte, izvorite din imensul material documentar, se impun anumite precizări în privința fenomenelor cercetate, menite să ducă la adâncirea laturii teoretice a problemei.

După cum se știe, vestea decretării legii rurale de la 1864 a avut un mare ecou la sate, țărănimea primind-o cu explozii de bucurie² exteriorizându-și mulțumirea prin trimiterea a numeroase scrisori de recunoștință către guvern și în special către domnitorul Al. I. Cuza³. Laturile negative ale legii rurale n-au fost luate în considerare de locuitorii satelor de la început. De aceea, în primii ani după reformă sînt foarte puține plîngerile referitoare la insuficiența pămîntului acordat de lege. Țărănimea își concentra eforturile pentru a ajunge în stăpînirea de fapt a dreptului legal, adică a pogoanelor prevăzute de legea rurală. Este drept că au existat și în acei ani o mulțime de petiții și reclamații țărănești — adresate autorităților centrale și locale —, dar prin acestea sătenii nedreptățiți își vor arăta nemulțumirea nu în privința prevederilor legii ca atare, ci în privința aplicării ei incorecte de către moșieri, arendași și administrația județeană. Reclamațiile în privința insuficienței pămîntului acordat se vor înmulți abia după aplicarea legii „tocmelilor agricole” și mai ales după

² Vezi în acest sens: A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 466; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țărani*, București, 1907, p. 436; V. Mihordea, *Frământări țărănești după aplicarea reformei agrare*, în „Studii”, 1958, nr. 1, p. 107; N. Adăniloae, *Dan Berindei, Reforma agrară din 1864*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 219—222.

³ O mare parte din aceste scrisori se află în fondul Arh. Cuza de la Biblioteca Academiei.

ce lotul primit la împroprietărire va începe să se pulverizeze, împărțindu-se la moștenitorii fostului clăcaș.

O altă constatare sugerată de analiza comparativă a documentelor ne arată că reforma din 1864, satisfăcînd temporar setea de pămînt a majorității țărănimii, a făcut ca în deceniul următor frecvența și aria de răspîndire a frământărilor de la sate să fie mai redusă. Cauzele principalelor răscoale ce au avut loc rezidă în nedreptățirea sătenilor la împroprietărire. De unde pînă la 1864 țărani, în revoltele lor, revendicau pămîntul pe care-l munceau și abolirea clăcii, după reformă răsculații cereau pămînt pe baza legii rurale. În cele mai multe cazuri țărani au trecut la revolte deschise numai după ce au epuizat fără succes mijloacele pașnice legale (petițiile, contestații etc.) de a intra în stăpînirea pogoanelor hărăzite de reforma agrară.

Merită subliniat faptul că C. Corbu face o demarcație netă între mișcările țărănești din deceniul anterior războiului de independență și celea de după 1878, arătînd că ultimele devin mai curajoase ca urmare și a dezvoltării conștiinței și demnității foștilor luptători. De altfel, în mintea țaranilor întorși din război se produsese o schimbare; aceștia, înfruntînd gloanțele și învingînd pe inamic, deveniră mai dîrzi și mai încrezători în forțele proprii. Cînd asupritorii voiau să-i umilească ei se împotriveau cu mai multă hotărîre ca înainte.

Analizînd frământările populației rurale din deceniul următor războiului neatîrnării, autorul ajunge la concluzia că „au avut loc peste 300 de acțiuni mai puternice ale țărănimii” dintre care „peste 40 de răfueți violente cu exploataorii” soldate, multe dintre ele, cu uciderea unor proprietari, arendași ori oameni de-ai acestora (p. 194). Sub raportul ariei geografice cele mai multe acțiuni țărănești au avut loc în Muntenia — peste 150 —, în Moldova circa 100, iar în Oltenia peste 80.

Un spațiu amplu se acordă în lucrare condițiilor de muncă ale țărănimii sub regimul împovărat al „invoicilor agricole”,

inclusiv înăspririi acestora prin modificările din anul 1872. Rezistența firească a țărănimii în fața invoielilor agricole oneroase, a sarcinilor fiscale împovărătoare și a prestațiilor abuzive își găsește în monografie pagini edificatoare.

Frustrarea majorității sătenilor de drepturi politice, caracterul de clasă al administrației și al impozitelor, condițiile grele de muncă, de hrană și de locuit, alături de neștiința de carte și de lipsa asistenței sanitare completează tabloul vieții țărănimii noastre în a doua jumătate a secolului trecut.

În pofida acestei crude realități, la chemarea patriei, țărănimea a participat cu entuziasm, în număr impresionant, la lupta pentru cucerirea independenței naționale ducând efectiv — prin sacrificii imense — greul războiului de la 1877. Glorioasele fapte de arme de la Grivița, Rahova, Plevna și Smîrdan sînt mărturii grăitoare ale eroismului și jertfelor țărănilor români — îmbrăcați în haine de dorobanți — pentru dobîndirea independenței țării.

Perioada 1864—1888 — conchide autorul — este un capitol important din istoria României în care țărănimea — elementul cel mai viguros și mai avansat de atunci — și-a cerut

cu curaj și demnitate, prin luptă revoluționară, drepturile sale; „lanțul de răbufniri sociale care au precedat puternica răscoală de la 1888 indicau uriașele contradicții ale orînduirii burgheze din România, capacitatea de luptă a țărănimii” și „iminența unor ridicări categorice la luptă ale maselor de exploatați din întregul cuprins al țării” (p. 258).

Lucrarea este întocmită conform cerințelor metodologiei științifice, avînd la bază materialismul istoric. Un stil clar păstrează pe parcursul lucrării o anumită proporție între sobrietate și căldură în redarea faptelor din trecut. În general, întregul text este curgător, fără o frazeologie greoaie și accesibil unei mase largi de cititori.

În concluzie, subliniem că monografia lui C. Corbu — deși nu urmărește să adîncească absolut toate aspectele problemei abordate — reprezintă o operă valoroasă a istoriografiei noastre care reușește să ne înfățișeze un tablou multilateral al situației și luptei țărănimii române, pentru dreptate și o viață mai bună, în sfertul de veac care a urmat reformei agrare din 1864.

N. Adăniloae

GEORGE POTRA și N. I. SIMACHE, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632—1857)*

editat de Comitetul de cultură și artă al jud. Prahova și Comitetul de cultură și artă al municipiului Ploiești < f. 1., 1970 >, 580 p.

După cum se știe, marea majoritate a orașelor noastre nu dispun încă de monografii științifice, care să înfățișeze *Intreaga* lor dezvoltare de-a lungul secolelor¹. Din acest motiv, orice nouă „contribuție” la cunoaș-

terea istoricului lor nu poate fi decît binevenită și primită cu interes de toți cei care iubesc trecutul patriei noastre.

Titlul feudal numit Tîrgșor și orașul Ploiești au jucat un rol deosebit de important în istoria Țării Românești, primul în secolele XIV—XVI, iar cel de-al doilea începînd din secolul al XVII-lea. De aceea mi se pare nu numai justificată, dar și demnă de toată lauda atenția acordată de Comitetele

¹ Pentru ilustrarea acestei afirmații a se vedea N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească*, Buc., 1970, 2 vol. și cea privind Moldova în „Mitropolia Olteniei”, 1966—1970.

de cultură și artă locale pentru cunoașterea trecutului acestor orașe.

Lucrarea se compune din două părți: în prima se face o prezentare sumară a istoricului celor două localități sau mai bine spus a unor aspecte din trecutul lor, subliniindu-se importanța documentelor editate de autori pentru înțelegerea mai completă a acestui trecut (p. 3—115); în cea de-a doua, se publică 286 de documente privind viața celor două orașe și a locuitorilor lor între anii 1632 și 1857, mai mult de jumătate (151) referindu-se la primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Pentru orașul Ploiești „aspectele de viață” prezentate au fost grupate pe trei perioade: 1632—1716 (în care intră însă și începuturile orașului), 1716—1821 și 1822—1848. La fiecare din aceste perioade ni se înfățișează „aspectele” economic și social-politic, iar la ultimele două și „aspectul” administrativ-edilitar. O serie din aceste ultime „aspecte” (pavarea cu piatră a piețelor orașului, inundația din 1837, construirea barierelor orașului etc.), sînt reluate în cap. II al introducerii, dedicat problemelor „edilitare și urbanistice în legătură cu dezvoltarea orașului Ploiești în sec. XIX”. Unele din aceste „aspecte” nu sînt însă ilustrate de documentele publicate, ci probabil de cele ce vor alcătui volumul al doilea.

Pentru Tirgșor — despre care s-a scris mai puțin — se utilizează o altă împărțire: aici se face un „scurt istoric” al orașului, începînd cu cele mai vechi știri despre așezare, transformarea ei în tirg și epoca sa de înflorire de pînă la 1600. Prezentarea istoricului orașului este întreruptă la această dată, pentru a ni se înfățișa numeroase știri despre mănăstirea Tirgșor — ctitoria lui Antonie vodă din Popești — și averea ei (p. 72—98), pentru ca ultimul paragraf să prezinte decăderea orașului începînd din secolul al XVII-lea.

Acesta este pe scurt cuprinsul introducerii, în care autorii — după cum mărturisesc ei înșiși — au căutat să desprindă din documentele publicate „aspectele mai caracteristice din viața” celor două orașe (p. 7), încercînd, din păcate fără prea mult succes,

să le încadreze în istoria generală a țării. Acest insucces se datorește carențelor de informare, vizibile adeseori în introducerea volumului. Voi semnală mai jos doar cîteva din cele mai semnificative.

Circulația monetară în Țara Românească este înfățișată complet greșit: pentru secolul al XV-lea se afirmă că circulau zloții (p. 69); perioada dintre 1640—1714 este caracterizată ca fiind o epocă de „oarecare stabilitate”, în care se utilizau mai puține monede (p. 14), deși, de fapt, acum începe epoca așa-numitului „haos monetar”, în care piața era învădată de o sumedenie de monede turcești, austriece, polone, olandeze, italiene, etc. și cînd raportul dintre aur și argint se schimbă continuu; tot astfel, se susține că la începutul secolului al XIX-lea „moneda care circula în Țara Românească era talerul” (p. 29), deși în această epocă se aflau în circulație cel puțin 20 de monede².

Se afirmă apoi că fuga era „singura formă de luptă a țărănimii” (p. 19) sau că roșii sînt „atestați” ca un corp de ostași încă din timpul lui Mircea cel Bătrîn, fiind numiți astfel deoarece „aveau drept soldă (?!) un ban roșu de aramă sau purtau haine din stofă roșie”. Autorii se întrebă: „există încă acest corp pe vremea viteazului domn?” (a lui Mihai Viteazul, p. 106), considerînd problema „deschisă”. Or, tocmai din această vreme datează prima înscrisoare la roșii sau curteni, iar străinii care au văzut oastea lui Mihai Viteazul vorbesc cu admirație de roșii³.

Din faptul că, la 1632, Matei Basarab a confiscat un sat al lui Necula Catargiu vistierul — unul din marii săi dușmani — și l-a dăruit lui Mareș căpitanul (de călărași — N. S.) din Ploiești autorii trag concluzia că boierul a fost ucis în luptă probabil chiar de Mareș⁴ (p. 16), deși în documentul

² Vezi mai recent Mircea Popa, *Contribuții privind circulația monetară în Țara Românească la începutul sec. XIX* („Revista arhivelor”, XII, 1969, nr. 2, p. 145—153).

³ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, Buc., 1968, p. 30.

⁴ Mergînd pe aceeași linie, a unei incomplete informații istorice, unul dintre autori, G. Potra, a afirmat, într-un articol apărut în „Magazin istoric”, iulie 1970, p. 44—46, că acest

publicat nu se spune acest lucru. În realitate, Necula Catargiu a fugit după luptă în Moldova, unde a fost mare vistier la 1638 mart. 10 și 1639 april. 8—1640 febr. 16 și apoi capucehaia lui Vasile Lupu la Poartă⁵.

Autorii nu au o noțiune prea clară despre comerț, de îndată ce vorbesc de „negoț cu vii” și consideră negustor pe un locuitor din Ploiești pentru motivul că „mai vînduse și altădată o ocină la Dărmănești” (p. 12). Judecînd astfel, ar trebui să considerăm negustori pe toți boierii și țărani care vindeau sau cumpărau pămînturi.

La p. 24, citînd afirmația lui Lenin despre existența muncii „în dijmă” în agricultura din Rusia de la sfîrșitul secolului trecut și confundînd acest sistem cu cele două forme ale rentei feudale, claca și dijma, autorii susțin că îmbinarea acestora „este un prag de trecere de la orînduirea feudală la cea capitalistă” și că existența dijmei și clăcii în secolul al XVIII-lea dovedește că apăruseră „germenii orînduirii capitaliste”. Cum cele două forme ale rentei feudale au coexistat încă din secolele XIV—XV⁶, ar rezulta după o astfel de afirmație că „germenii” capitalismului ar data din această epocă.

Nici modul cum este prezentat istoricul celor două orașe, a căror importanță este în parte exagerată, nu este lipsit de unele erori și aproximații. Se afirmă, astfel, că Mihai Viteazul „și strămutase curtea domnească la Ploiești”, unde „intentiona să facă un oraș mare și înfloritor” (p. 11) sau că Tirgșorul „avea în jurul anului 1500 un tirg săptămînal pentru produsele satelor din jur și un tirg permanent, cu prăvălii și circiumi” (p. 70). Cît privește citatul din Botero, potrivit

Mareș ar fi ajuns la bătrînețe mare ban, confundîndu-l cu cunoscutul boier Mareș Băjescu. Vezi și precizările făcute de I. Ionașcu (*ibidem*, sept. 1970, p. 94—95).

⁵ Doc. din 1650 mai (copie la Inst. de istorie „N. Iorga”. A se vedea și N. Stoicescu, *Marii dregători ai Țării Românești și Moldovei pînă la începutul sec. XVIII* (ms).

⁶ D. Mioc, H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 223.

căruia, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, Țara Românească avea numai trei orașe, Tirgoviște, Brăila și Tirgșor, acesta are o valoare foarte aproximativă, deoarece el nu a vizitat țara (cum se arată la p. 98), ci și-a luat informațiile după un alt italian, care afirma că „Trescordo” era vestit pentru că din apropierea lui se extrăgea un bitum din care se făceau lumînări. În orice caz, în această vreme Bucureștii întrecuseră cu mult Tirgșorul ca importanță.

Este greu de admis, de asemenea, părerea autorilor că dezvoltarea orașului Ploiești se datorește în primul rînd așezării sale „pe glob și pe continentul european” (p. 3).

Greșită⁷ mi se pare și periodizarea istoriei orașului Tirgșor, legată de aceea a orașului Ploiești (p. 6): „interdependența economico-socială, 1597—1654; concurența orașului Ploiești, 1654—1775 și dispariția lentă a Tirgșorului, 1775—1850”. În această periodizare se omit unele elemente importante: că Tirgșorul a decăzut încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea⁷ și că orașul Ploiești a fost la începuturile sale sediul unei garnizoane militare⁸, devenind centru economic important doar în secolul al XVIII-lea. De aceea, anii 1654 și 1775 nu mi se par prea bine aleși, deoarece sfîrșitul domniei lui Matei Basarab nu a adus nici o modificare în istoria celor două orașe⁹, iar anul 1775

⁷ În *Istoria României*, II, p. 835, se arată că, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Tirgșorul era „în plină decădere”, astfel încît afirmația autorilor că „la sfîrșitul sec. XVI Tirgșorul atinsese treapta cea mai înaltă a dezvoltării sale ca oraș și ca piață comercială” (p. 98) este greșită; această afirmație mi se pare valabilă pentru începutul secolului al XVI-lea.

⁸ La 1791, urmașii vechilor călărași din Ploiești mai păstrau încă amintirea faptului că „fiind vreme de răzmeriță atunci (în timpul domniei lui Matei Basarab — N. S.), aflîndu-se moșii, strămoșii noștri într-aceia vreme oameni de oaste, ni s-au dat moșia ot tirg Ploiești de măria sa Mateiu Vodă Basarab supt stăpînirea noastră” (M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, p. 844).

⁹ Pentru istoria orașului Ploiești mai important mi se pare anul 1655, cînd a avut loc marea răscoală a slujitorilor — din care mulți aveau garnizoana în acest oraș — și

nu înseamnă decât data când Alexandru Moruzi a „dăruit” moșia domnească a trgului Ploiești lui Ianache Moruzi, neavând nici o legătură cu Trgșorul.

Trebuie spus că autorii nu sînt prea consecvenți în periodizarea pe care o propun, de îndată ce admit că Trgșorul „intră după 1640 într-o lungă agonie, care va dura aproape două secole” (p. 99).

Apoi cred că autorii ar fi trebuit să coroboreze mai bine știrile publicate de ei despre cele două orașe — îndeosebi despre Ploiești — cu cele cunoscute din lucrările predecesorilor lor în acest domeniu, căutînd să le lege de acestea și să arate ce aduc ei nou față de lucrurile cunoscute.

Fără îndoială introducerea ar fi avut mult de cîștigat dacă autorii ar fi utilizat o bibliografie mai completă decât aceea foarte săracă folosită. Dintre lucrările ce ar fi trebuit consultate și citate amintesc aici doar cîteva: A. Florinescu, *Orașul Ploiești din punct de vedere geografic. Dezvoltarea orașului în legătură cu așezarea sa* („Anuar de geografie și antropogeografie”, 1914—1915, p. 118—144) la p. 3—4; I. Moruzi, *Spicuire istorice din Prahova și fondarea orașului Ploiești...*, Buc., 1906 și E. Virtosu, *Mihai Viteazul și Ploieștii. Documente nouă* („Cunoașterea Prahovei”, 1939, p. 118—122) la p. 7; N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, Buc., 1968, p. 80—84, la p. 17 (despre așezarea călărășilor la Ploiești); Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Buc., 1969, la p. 28 (dezvoltarea meșteșugurilor în orașul Ploiești îndeosebi în secolul al XVIII-lea); Gh. Diaconu, *Necropola de la Trgșor din sec. III—IV c. n.*, Buc., 1965, la p. 62—63; N. Cazacu, *Despre data rezidirii bisericii m-rii Trgșor* („Glasul bisericii”, 1963, nr. 7—8, p. 732—733), la p. 110 etc.

Partea cea mai valoroasă a volumului o constituie documentele și nu putem decât să salutăm intenția mărturisită a autorilor (p.

cînd numeroși călărăși și dorobanți au fost uciși, după această dată orașul pierzîndu-și treptat caracterul de garnizoană militară și devenind în același timp centru meșteșugăresc și comercial.

115) de a continua să publice documente, pe care, sperăm, le vor însoți de introduceri de mai bună calitate.

După cum au arătat și autorii în introducere, cele 286 de documente publicate cuprind numeroase știri prețioase, îndeosebi despre viața orașului Ploiești (cele privind Trgșorul se referă în marea lor majoritate la mănăstirea din oraș și la averea ei).

Aflăm astfel unele lucruri deosebit de interesante despre exploatarea fiscală din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, cînd, fiind „multe dăjdi și orîndueli”, plîná și negustorii din Ploiești au fost siliți să fugă în Transilvania (doc. din 1699, p. 146—147).

Foarte grăitoare pentru mentalitatea epocii de trecere spre vremuri mai noi mi se par cîteva documente din anul 1838 referitoare îndeosebi la aparatul de stat și la condițiile sale de viață. Astfel, stăpînirea cerea celor trei dorobanți ai primăriei Ploiești, care lucrau plîná „la un ceas două din noapte”, să stea și de pază în cursul nopții, adică „să slujească ziua și noaptea” fără întrerupere (p. 266); secretarul și logofătul aceleiași primării aveau lefuri atît de mici încît nu le ajungeau nici „să-și îndăstuleze hrana vieții..., dar îmbrăcămîntea și încălțămîntea” (p. 282). Încă din această vreme, birocratismul începuse să-și arate fața; fostul axizar al orașului adresa domnului a zecea jalbă pentru o despăgubire ce i se cuvenea, arătînd că „cinstita Vornicie... nu voește nici într-un chip a face punere la cale, decât jalbele ce vin să pună la delă” (adică la dosar). Petiționarul era însă hotărît să nu renunțe, promițînd că toată viața va face asemenea cereri, „strigîndu pentru îndestulare” (p. 276—277).

To t în această vreme întîlnim și pe unii din precursorii eroilor lui Caragiale, politicieni dornici de căpătuire cu orice chip. Apostol Racoviceanu, secretarul județului, urmărind să fie ales președintele „magistratului”, „ca să poate face în oraș ori ce va voi”, umbla cu „intrigi și nelnvoiri între deputați..., către unii cu făgădueli folosite iar către alții cu lngroziri, zicîndu-le că, care nu să vor unii la această, să nu mai dea pe la oclrmuire”. El a încercat chiar să

falsifice alegerea făcută de deputați (p. 304—306).

Multe alte documente vorbesc de diverse tranzacții de bunuri imobiliare în oraș (Indeosebi prăvălii și case), de măsurile de modernizare a orașului și de sistemul său de conducere etc.

Cit privește documentele relative la Tirgșor, acestea oferă date bogate despre istoricul mănăstirii ctitorite de Antonie vodă din Popești, între care notăm trei catagrafii despre averea mănăstirii la 1784, 1802 și 1830, în ultima făcându-se și o descriere a clădirilor în parte ruinate (p. 445—451, 472—478, 542—557).

Remarcăm însă că, deși autorii declară că documentele au fost selecționate și că au ales numai pe acelea care „aduc știri importante pentru istoria țării în general, pentru dezvoltarea succesivă a orașului” (p. 6), în acest volum se publică circa 100 din miile de zapise de vânzări mărunte de pământ (Indeosebi de vii) și țigani, care nu aduc nimic din știrile promise și care nici nu se referă la dezvoltarea celor două orașe. În schimb, ei au lăsat de o parte — probabil pentru un al doilea volum — numeroase documente importante privind orașul Ploiești, din care unele sînt amintite în introducere.

Transcrierea documentelor pare a fi destul de corectă. Uneori, însă, autorii au transcris greșit unele numiri, ca Șerban Boj vel ban

(în loc de Bujoreanu) (p. 162), vtori ceamă-șărgiu (p. 209) etc.

Mai notez că sînt și unele documente pe care autorii volumului le consideră drept inedite, dar care, în realitate, au mai fost publicate; în situația aceasta se găsește, de pildă, documentul din 1819 martie 12 (p. 187—192), publicat de V. A. Urcchia, *Istoria românilor*, XII, p. 426—430.

Tot aici trebuie să arăt că unele din documentele publicate referitoare la Tirgșor și la mănăstirea lui Antonie Vodă din acest oraș au fost utilizate (rezumate sau comentate) în monografia lui I. Ionașcu dedicată acestei mănăstiri (*Mănăstirea Tirgșor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, Buc., 1938, 75 p.).

În sfîrșit, volumul are și un indice, în care unele persoane sînt trecute de cîte două ori (Șerban Boj, mare ban și Bujoreanu mare vistier, Barbu Brătășanu vistier II și Barbu vel pitar, Alex. Ghica mare logofăt și mare logofăt al țării de jos etc.). În schimb, din cei doi dregători numiți Șerban Greceanu din vremea domniei lui C. Brîncoveanu se face o singură persoană, unele date fiind trecute la Șerban, altele la Greceanu Șerban.

Sper că aceste observații — cam numeroase poate — vor fi de folos autorilor la întocmirea volumului al doilea promis, pe care îl așteptăm cit mai curînd.

N. Stoicescu

PIERRE DUPARC, *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française*,

vol. XXIX, *TURQUIE*, publié sous les auspices de la commission des Archives diplomatiques au Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Editions du Centre National de la recherche scientifique, 1969, de LVI + 509 p.

Cunoscută cercetătorilor de istorie diplomatică din 1884, cînd a început să apară, colecția, care — din primii ani — a ajuns la 28 de volume, s-a îmbogățit de curînd cu încă unul, de multă vreme așteptat, refe-

ritor la politica franceză în sud-estul european și la activitatea ambasadurilor curții din Versailles acreditați pe lângă guvernul otoman. Culegerea de instrucțiuni date ambasadurilor francezi, concepută în volume sepa-

rate pentru fiecare țară, întocmite de specialiști în materie pe bază de minuțioase și îndelungate cercetări, se bucură de multă autoritate în categoria izvoarelor publicate, formând un indispensabil instrument de lucru pentru tratarea problemelor trecutului diplomatic.

Pentru contactele țărilor noastre cu politica europeană din secolele XVII și XVIII, consultarea culegerilor referitoare la *Austria* (1 volum de XV + 351 p., întocmit de Albert Sorel și publicat în 1884), *Polonia* (2 volume de LXXXII + 342 + 371 p., publicate de Louis Farges în 1888) și *Rusia* (2 volume de LVIII + 499 și 622 p., publicate de Alfred Ramband în 1890), sînt de un real folos cercetătorilor. Culegerea de față, în limitele cronologice precise 1639—1784, încheind pentru noi cercul acestui ciclu de material informativ, vine să aducă, așa cum era de așteptat, știri directe și indirecte de o mai mare importanță pentru trecutul Principatelor Române. Acționînd în capitala puterii suzerane pentru promovarea politicii statului lor în Orient, ambasadorii și miniștrii francezi au putut cunoaște mai de aproape stările de lucruri de la noi, privind obiectiv raporturile pe care țările noastre ca vasele — dar nu supuse — le aveau cu Poarta otomană și au fost în strînsă legătură cu viitorii domni în calitate de mari dragomani ai împărăției turcești. Unii dintre ei au trecut, în drumul lor spre Constantinopol, prin țările noastre, iar alții — pentru îndeplinirea misiunii cu care erau investiți — au avut și un interes direct de a veni în contact cu principalele dunărene.

Deoarece ambasadorii francezi trimiși la Constantinopol aveau să întâlnească o lume cu totul deosebită decît în celelalte capitale europene — lumea musulmană — instrucțiunile pe care le primeau, redactate adecvat în conținut și formă stării de lucruri din Orient, ignorau regulile diplomatice obișnuite, devenind prin aceasta, ca informație documentară, mai prețioase prin dezvăluirea realităților consemnate. Lumea musulmană aparținea nu numai unui imperiu așezat la intersecția a trei continente, cu obiceiuri și structură asiatică, modificată în mică

măsură de influența bizantină care a asimilat-o, dar și unui stat care la mijlocul veacului al XVII-lea avea întinse posesiuni în Europa, pînă în apropierea Vienei, în vecinătatea Veneției, Poloniei și Rusiei, cu veldități de a-și lărgi hotarele mai departe spre Occident. Ambasadorii erau ținuți să cunoască în cel mai mare grad toate particularitățile acestei lumi, să se identifice în activitatea lor cu practicile realităților locale în tratativele cu autoritățile turcești referitoare la relațiile politice, la comerț și la protecția acordată creștinilor catolici din imperiu, potrivit celor trei mari diviziuni ale fiecărei instrucțiuni. Se poate spune că reușita misiunii fiecărui ambasador la Poartă a fost în raport direct cu gradul de pătrundere și de înțelegere a lumii musulmane în ansamblul ei, spre a-și fi putut atrage încrederea demnitarilor otomani. Dăm în această privință, ca exemplu, misiunea marchizului de Villeneuve (1728—1740), a contelui Rolland Des Alleurs (1747—1754) și a cavalerului de Saint-Priest (1769—1784), care, atît în cadrul diplomației oficiale, cît și în al celei secrete, ale lui Ludovic al XV-lea, au avut rezultate pozitive, contribuind la redresarea prestigiului Franței în Orient, grav atins cu ocazia unor alianțe defavorabile politicii otomane.

Introducerea cărții trasează un scurt istoric al relațiilor franco-turce, subliniind faptul că în vremea cînd opinia generală era dominată de considerente religioase, Franța a fost prima țară care a avut curajul, sub presiunea necesității politice, să intre în relații de alianță cu otomanii, prin tratatul de la 1535, tratat care semnifică pentru politica generală prima formă de echilibru european. Înțelegerea franco-turcă de atunci a fost determinată, ca o necesitate obiectivă, de rivalitatea guvernului de la Paris cu Casa de Austria, cînd regele Francisc I a încheiat alianța cu sultanul Soliman Magnificul, contra împăratului Carol al V-lea, devenind astfel primul suveran european care din secolul al XVI-lea a avut un ambasador permanent pe lângă Poartă. Trimisului regal la Constantinopol, Jean de la Foret, i se atribuie negocierea și încheierea primului tratat de

comerț — capitulațiile din 1536 — pe care de altfel unii istorici le contestă, pretinzând că n-ar fi autentice (Gaston Zeller, Jean Billoud etc.). Raporturile franco-turce au rămas în continuare bune și după încheierea păcii cu Austria prin tratatul de la Cateau-Cambresis în 1559, cum dovedesc, în materie de comerț, capitulațiile din 1569 și 1581, reînnoite în anii 1597 și 1604. În timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea (1610—1643) chestiunile religioase căpătând o importanță crescândă în relațiile cu Imperiul otoman, protejarea creștinilor și a locurilor sfinte devine una din atribuțiile ambasadorului francez la Constantinopol.

Ca și N. Iorga (*Geschichte des osmanischen Reiches IV*), pe care îl urmează, autorul arată că de la pacea de la Westfalia și pînă la Revoluția franceză, cît se întinde publicația, mersul evenimentelor în istoria universală marchează unele trăsături noi. Imperiul otoman intră într-un lung declin, cu desfășurarea inegală și în salturi ca și Veneția, în timp ce alte noi puteri își fac apariția pe scena politică — Rusia și Prusia —, apariție care, adăugăm noi, deplasează geograficește mai spre est centrul de greutate al echilibrului european. Evoluția evenimentelor din acest interval de timp, sub raportul relațiilor franco-turce, este împărțită în patru faze: prima, care corespunde minorității și începutului domniei personale a lui Ludovic al XIV-lea, este marcată printr-o răcire a relațiilor dintre Constantinopol și Paris, în momentele în care otomanii reperchează ultimele lor succese (războiul contra Cretei, luptele victorioase contra austrieșilor). În faza a doua, aproape contemporană cu domnia lui Ludovic al XIV-lea, regele încearcă să utilizeze contra Imperiului austriac amenințarea unei intervenții turcești, fără însă a reuși, din cauza stării de slăbiciune a statului otoman. A treia fază, în vremea regenței și a începutului domniei lui Ludovic al XV-lea, corespunde unei perioade de înviore a Imperiului otoman și de reînnoire a prieteniei dintre Franța și Turcia. Ultima fază, de la sfârșitul domniei lui Ludovic al XV-lea și în domnia succesului său, se caracterizează printr-o criză a relațiilor franco-

turce, urmată de pierderi teritoriale ale otomanilor în Europa, în ciuda unor eforturi făcute de Franța pentru a-i susține.

Privitor la relațiile economice franco-turce, culegerea de instrucțiuni aduce o serie de interesante precizări asupra desfășurării comerțului țărilor din apus cu orientul european. La mijlocul veacului al XVII-lea Franța pierdea vechea preponderență în comerțul cu Levantul, amenințată de pătrunderea masivă în aceste părți a englezilor și a olandezilor. O redresare se aștepta de la reformele economice ale lui Colbert, care însă își vor da rezultatele ceva mai târziu, în secolul următor. La reînviorearea comerțului cu regiunile din cuprinsul Imperiului otoman a contribuit și reînnoirea din 1673 a capitulațiilor, cu prevederea pentru țările care nu aveau capitulații proprii să utilizeze pavilionul francez, cu reducerea taxelor de vamă de la 20% la 3%, precum și preocuparea de a pune în studiu un proiect pentru străpungerea Istmului de Suez. Dacă principalele mărfuri alimentare căutate permanent în Orient erau orezul și cafeaua, griul se bucura de aceeași atenție, mai cu seamă în anii de secetă, cum a fost în 1709 și 1710. Un fapt nou îl aduce dezvoltarea comerțului cu cereale din Balcani, pentru care, în 1685 a luat naștere la Salonic un port special. Faptul scoate în evidență politica economică a guvernului otoman care, pentru aprovizionarea Constantinopolului și a unităților militare, instituise monopolul asupra cerealelor românești, în timp ce lăsa liber comerțul cu același gen de mărfuri din cuprinsul provinciilor oblăduite de Coran.

În instrucțiunile date în 1670 ambasadorului Nointel, guvernul francez precizează că „potrivit informațiilor trase de mai mult timp” statele apusene desfăceau în cuprinsul Imperiului otoman mărfuri în valoare de 20 de milioane de lire, repartizate astfel: din Olanda 10—12 milioane, din Anglia 3—4 milioane, din Franța 2—3 milioane, iar restul proveneaua din republica Veneției. Între aceste state, cel care trăgea cel mai mare folos din comerțul cu provinciile otomane, devenit mai important decît al „Indiilor Orientale”, era Olanda, care făcînd comerț nu

numai pentru nevoile proprii, dar și pentru alte țări, dubla valoarea transporturilor, realizând un venit de 10—12 milioane de lire anual, ceea ce explica, în vremea când cuteza să se măsoare cu forțele militare ale lui Ludovic al XIV-lea, marea ei putere economică.

Deși, ca instituție, mai veche decât venirea otomanilor în Europa, pentru protecția negustorilor din diferitele schele ale provinciilor turcești, a fost instituit, sub ascultarea ambasadurilor și cu încuviințarea Porții pentru fiecare caz în parte, *serviciul consular*. În vremea lui Ludovic al XV-lea, urmare a unuia din efectele mercantilismului, se dezvoltă sensibil relațiile comerciale, mai cu seamă după ce, în 1740, Villeneuve a obținut reînnoirea capitulațiilor, în așa fel că francezii depășesc atât pe olandezi, cât și pe englezi. Sub pretextul de a instala negustorii francezi în Crimeea, diplomația lui Ludovic al XV-lea a dus mult timp tratative cu Poarta pentru aprobarea stabilirii unui consulat pe lângă hanatul tătarilor, fapt asupra căruia turcii au cedat abia în 1747, când a fost trimis la Baccisarai Pierre Texier de Lancey. La adăpostul titulaturii consulare de Lancey a fost, în realitate, un agent diplomatic în strinsă legătură cu ambasadorii de la Varșovia și de la Constantinopol, devenind în scurt timp și consilier politic al hanului. Tradiția a fost continuată de succesorii lui până la 1769, când ultimul consul francez și prieten al hanului a fost rechemat din cauza începerii războiului ruso-turc.

Fără să fi putut obține înființarea unui consulat în Principatele Române înainte de Revoluție pentru protecția negustorilor — încercări au fost făcute în anii 1756, 1774 și 1782 —, francezii au desfășurat totuși o oarecare activitate comercială în țările noastre. Menționăm în treacăt comerțul cu ceară din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, efectuat de membrii coloniei franceze din Constantinopol și negustorii din Marsilia sub directa supraveghere a ambasadorului, cererea de înființare a unei case de comerț la Galați și proiectul de înființare a unei întreprinderi pentru conservarea cărnii, ale fraților Linchou, negustori din Marsilia, deveniți agenți ai politicii franceze în Orient (a

se vedea *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea*).

Avantajele comerțului cu provinciile incluse Imperiului otoman sau sub suzeranitatea acestuia au constituit întotdeauna o mare atracție pentru producătorii de mărfuri din țările apusene care, sub diferite forme, — în afara căilor diplomatice, duceau o luptă hotărâtoare de infiltrare a negustorilor în ținuturile rămase neacaparate, din regiunile Mării Negre în special. Acestui gen de preocupări răspund cunoscutele lucrări ale lui Peyssonnel, *Observations sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube* (Paris, 1762) și mai ales *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, lucrare în două volume întocmită pe la mijlocul veacului, dar publicată mai târziu (Paris, 1787), precum și lucrarea vienezului Nik. Ernst Kleemann, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kiltianova* (1768—1770) (Leipzig, 1773), toate vizând comerțul cu Principatele Române și ținuturile tătarrești de sub dominația otomană. În aceste locuri navele comerciale apusene nu puteau pătrunde din cauză că Poarta, considerând Marea Neagră drept un lac turcesc, ținea închisă pentru toate țările trecerea prin Dardanele și Bosfor atât a vaselor de război, cât și a celor de comerț. Porturile Mării Negre ar fi rămas în continuare multă vreme închise dacă tratatul de la Kuciuk-Kainargi n-ar fi dat acest drept rușilor în 1774, iar austrieșilor peste un deceniu. Cât privește vasele franceze care ar fi vrut să ajungă la Küstenge (Constanța noastră de astăzi) sau în Crimeea trebuiau să arboreze pavilionul rusec. Ambasadorii Saint-Priest, mai întâi, apoi Choiseul-Gouffier au primit instrucțiuni să negocieze cu autoritățile otomane încetarea diferenței de tratament, dar n-au avut câștig de cauză și, ca urmare, comerțul direct între Franța și porturile Mării Negre nu s-a putut dezvolta. Sub aspectul general, comerțul francez cu Imperiul otoman se resimte la sfârșitul veacului al XVIII-lea de declinul puterii turcești, marcând o importantă restrângere a fabricatelor textile pe piețele orientului european.

Caracteristic pentru relațiile diplomatice franco-turce este faptul că trimiterea de am-

basadori nu era reciprocă, Poarta neavând nicăieri reprezentanți permanenți în capitalele europene. De altfel, până la sfârșitul veacului al XVII-lea — iar pentru unele cazuri și mai târziu —, ambasadorii diferitelor țări la Constantinopol erau priviți de turci mai curând ca ostateci decât ca reprezentanți ai suveranilor sau guvernelor care i-au trimis și nu se bucurau întotdeauna de dreptul ginților. O dată cu înființarea instituției Marelui dragomanat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea — și e surprinzător că autorul introducerii nu o menționează —, cancelaria diplomatică a Poții a primit un important mijloc de comunicare cu ambasadorii statelor acreditate la Bosfor, făcând prin aceasta un pas însemnat spre europenizare. Marii dragomani au fost tot timpul cultivați, cu fel de fel de atenții, de către ambasadorii francezi pentru avantajele ce le puteau avea în tratativele lor cu Poarta. Dacă Alexandru Mavrocordat Exporitul nu s-a înțeles cu ambasadorul Guilleragues, pe vremea asediului Vienei, din cauza disputei asupra stăpînirii locurilor sfinte de către creștinii ortodocși și cei catolici, a bombardamentului flotei amiralului Du Quesne asupra insulei Chios și a chestiunii „Sofalei”, mai târziu diplomația franceză aprecia pozitiv numirea acestui dragoman ca delegat otoman în congresul de pace de la Carlovitz. În secolul al XVIII-lea Grigore Ghica primea o pensiune din partea guvernului francez, iar cu Ioan Callimachi reprezentanții diplomației ai guvernului din Versailles la Poartă — Castellane, Des Alleurs, Vergenne — au avut legături și mai strînse (a se vedea: *Contribution aux relations franco-roumaines au XVIII-e siècle*). În tot intervalul de timp de care se ocupă culegerea de instrucțiuni, guvernul otoman n-a trimis în Franța decât două ambasade extraordinare. La terminarea războiului pentru Creta, sultanul Mahomet al IV-lea fiind înștiințat că regele Franței își recheamă ambasadorul fără să mai trimită pe altul în locul lui a și expediat pe Suleiman aga în 1669 la Paris, ca să afle din gura suveranului motivul acestei hotărîri. Modul de comportare a ambasadorului turc n-a mulțumit pe Ludovic al XIV-lea care,

în instrucțiunile date trimisului său la Constantinopol în 1670 (Nointel) expune pe larg această atitudine a diplomatului oriental, precum și motivul reținerii lui în Franța un timp îndelungat (p. 51—55). A doua ambasadă otomană a fost în 1720—1721, când sultanul a trimis la Ludovic al XV-lea pe defterdarul (ministrul de finanțe) Mehmed efendi, care a lăsat și o relație scrisă despre călătoria lui, fără să consemneze vreun fapt de însemnătate politică („Revue d'histoire diplomatique”, 1889). Lipsind reciprocitatea mărturiilor ca mijloc de informație, verificarea rapoartelor de ambasadă din capitala Turciei se poate face numai prin comparația știrilor consemnate de alți ambasadori asupra aceluiași fapt. Aflăm pe această cale că sursele nu erau întotdeauna aceleași, ca și punctele de vedere în privința chestiunilor politice de care se interesau. Disputa ambasadorilor țărilor rivale ajungea uneori pe malurile Bosforului la o vehemență care ducea la denaturarea reciprocă a adevărului asupra aceleiași probleme, cum a fost cazul polemicii dintre ambasadorul francez Guilleragues și cel olandez Iustin Collier în 1681 cu ocazia cerței pentru sofa la audiența marelui vizir, în legătură cu care, fiecare din cei doi rivali a scris câte o broșură, privind lucrurile diametral opus.

Exotismul pe care-l răspîndeau în capitala Franței rarele ambasade trimise de sultan stimulau curiozitatea opiniei atât pentru lumea necunoscută a Orientului, cât și pentru pămîntul plin de amintiri și de antichități grecești și bizantine, situat în cuprinsul Imperiului otoman. Începînd cu anul 1670 plecarea fiecărui ambasador francez la Constantinopol era însoțită de o misiune științifică, formată din orientaliști și arheologi, pentru căutarea și aflarea de manuscrise vechi, piese rare de antichități, monede și medalii, cu care în mod sistematic se îmbogățea biblioteca regală. Autorul introducerii prezintă activitatea orientaliștilor Petis de la Croix și Antonie Galland în Egipt și Asia Mică între 1670 și 1675, stimulați și încurajați de ambasadorul Charles de Nointel, el însuși arheolog și pasionat de lucruri de artă. Pentru legătura cu țările noastre — deși autorul nu o men-

ționează—mai interesantă este misiunea științifică de cercetare atașată ambasadei lui Villeneuve în 1728. Instrucțiunile speciale au fost date la doi membri ai Academiei de inscripții și litere, Sevin și Fourmont, pentru bibliotecile din Constantinopol. Instrucțiunile precizează că, aflându-se de înființarea unei tipografii în capitala imperiului, din ordinul sultanului, cu toată opoziția arătată de muftiu, ocazia este potrivită ca cei doi savanți, sprijiniți de ambasador, să obțină acces la biblioteca imperială. Treziți de curiozitatea apusenilor, conducătorii Imperiului otoman au început să arate și ei interes pentru colecționarea de manuscrise rare și achiziționarea de cărți. Biblioteca Bostangiilor, fondată de sultanul Mustafa în 1767, era alcătuită numai din manuscrise orientale. Englezul Carlisle, care a cercetat-o în 1801, nu a găsit, între cele 1292 de volume manuscrise nici unul în limbile latină, greacă sau ebraică. Același sultan făcea masive comenzi de cărți franceze la Paris, pe care nu numai că le citea, dar unele din ele au fost traduse, din ordinul lui, în limba turcă, ca de exemplu lucrarea lui Vauban, *De la science de gouvernement et de l'art des fortifications* (Constantin Karadža, *Sur les bibliothèques du Sud-Est Europeen*, București, 1935, p. 4, 7).

Atenția celor doi academicieni trebuia să se îndrepte asupra manuscriselor clasice ca Trogu Pompei, Polibiu, Tit Liviu, pe care nu le poseda colecția regală, în cazul cînd acestea existau în biblioteca sultanului (Recueil, p. 321). Neputînd obține această favoare, savanții francezi, prin intermediul învățatului evreu Daniel Fonseca, medic al ambasadei și agent politic al domnilor Principatelor Române, au avut acces la alte biblioteci, între care și a principilor din familia Mavrocordat. Din această din urmă bibliotecă, unele copiate, altele oferite în dar, au plecat multe manuscrise la Paris pentru îmbogățirea colecțiilor regale. Regele Franței, prin intermediul ambasadei din Constantinopol, a fost, la un moment dat, client pentru cumpărarea bibliotecii lui Constantin Mavrocordat, scoasă la licitație de creditori (a se vedea mai pe larg, *Biblioteca domnească a Mavrocordaților*).

Nu este întîmplător că pe această cale a relațiilor culturale, factorii de răspundere ai politicii franceze au luat cunoștință de situația exactă a Principatelor Române în cuprinsul stăpînirii turcești, reflectată în instrucțiunile începînd cu secolul al XVIII-lea. Pentru prima dată, instrucțiunile date lui Villeneuve menționează că „prin războaie aproape continui, turcii au ajuns să distrugă împărățiile din Constantinopol și Trebizonda; să subjuge toată Grecia, provinciile Moldova și Țara Românească” (p. 279).

În privința raporturilor directe ale ambasadei cu țările noastre, Villeneuve comunică guvernului său la 10 ianuarie 1729 că, după sosirea lui la Constantinopol, a fost vizitat — potrivit uzanțelor protocolare — de capuchehaia domnului Munteniei și de agentul domnului Moldovei. Din partea lui, după cum a aflat că obișnuiau predecesorii săi, ambasadorul a scris ficcăruia dintre cei doi domni, adică lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească și lui Grigore Ghica în Moldova. Aceste scrisori s-au păstrat în ciorna cancelariei ambasadei franceze, de unde au fost publicate de I. C. Filitti (*Lettres et extraits...*, Buc., 1915, p. 3—4). În scrisoarea către Nicolae Mavrocordat, Villeneuve spune că el cunoaște înalta stimă pe care domnul și-a dobîndit-o din partea tuturor curților europene, datorită meritelor sale personale. Dar pe lângă expresiile protocolare, diplomația franceză conta pe unele servicii concrete din partea domniilor celor două principate. În 1748 ambasadorul de la Constantinopol era întrebat — de biroul din Ministerul Afacerilor Străine care se ocupa cu elaborarea instrucțiunilor — dacă nu crede potrivit ca regele să numească un însărcinat de afaceri în regiunea de la nord-estul Mării Negre, pe lângă hanul tătarilor sau pe lângă domnii Moldovei și Țării Românești; în caz afirmativ, urma să propună și persoana care să poată îndeplini această misiune (Hurmuzaki, S. I.—1, p. 593).

Cînd interesele politicii franceze pentru legătura între Constantinopol și Varșovia s-au accentuat, numele și activitatea unora dintre domni pe care se putea conta pentru fidelitatea lor figurau mai des în actele scrise

ale Ministerului Afacerilor Străine de la Versailles. În instrucțiunile date lui Vergennes la 4 februarie 1755, se spune că el va găsi la Constantinopol pe Constantin Mavrocordat, fost domn al Moldovei, care este un om inteligent, în stare să aducă bune servicii diplomației franceze cînd va fi repus în domnie. Fostul ambasador Des Alleurs (mort în 1754) l-a protejat atît cît a putut, fără să se compromită față de turci. Cu toate că nu l-a putut restabili pe tron, Mavrocordat a rămas recunoscător ambasadorului. Fiind încă mazil, Mavrocordat s-ar putea să se adreseze lui Vergennes pentru obținerea domniei. Instrucțiunile indică ambasadorului că, fără să se angajeze prea mult, să-l asigure că regele Franței este hotărît să facă pentru dînsul tot ce-i va sta în putință (*Recueil des instructions*, p. 402). Constantin Mavrocordat merita atenție din partea autorităților centrale ale diplomației franceze — se spune în altă instrucțiune — pentru relațiile pe care întotdeauna le-a avut cu ambasadorii lui Ludovic al XV-lea la Poartă, pentru vastele lui cunoștințe asupra chestiunilor europene, precum și datorită gustului său pentru literatură (Hurmuzaki, S. I.—3, p. 8) Despre un domn în scaun, care era Constantin Racoviță din Țara Românească, aceleași instrucțiuni scriu că ambasadorului „fi va fi de mare utilitate prințul actual al Valahiei, care a fost mai înainte în Moldova. El este bine informat și a arătat plîm în prezent mult zel pentru regele Franței”. Răposatul conte Des Alleurs avea intenția să-l „ajute” să treacă iarăși în Moldova. Ar fi de dorit ca Vergennes să poată determina la acest act guvernul otoman, dar să procedeze cu toate menajamentele posibile și fără a da aparența că se ocupă de aceasta (*Recueil des instructions*, ibidem).

Interes mai mare pentru țările noastre au arătat ambasadorii care erau afiliați la diplomația secretă a lui Ludovic al XV-lea: Des Alleurs și Vergennes de la Constantinopol, contele de Broglie de la Varșovia. Secretarii domnești pentru corespondența externă, francezi de origine, erau agenții lor. În privința instrucțiunilor suplimentare date lui Des Alleurs în 1747 (p. 364—369), pe care istoricii Boutaric, Ozanam și Antoine le consideră a fi emenate de la „Secret du roi”, autorul este de părere că acestea sînt numai inspirate de principele de Conti, conducătorul diplomației secrete. De la diplomația secretă sînt inserate în volum (p. 411—416) numai instrucțiunile particulare ale regelui, date lui Vergennes la 22 februarie 1755.

Atît cele secrete, cît și cele oficiale, instrucțiunile erau exprimarea voinței regale în materie de politică externă. Ele aveau ca obiect să fixeze linia de conduită care trebuia urmată de ambasador în raporturile cu autoritățile otomane, privitor la politica generală, comerț și chestiuni religioase și eventual în unele cazuri particulare. Spre deosebire de instrucțiunile date ambasadorilor din alte țări, unde expunerea de politică generală este mai amplă, acele pentru Turcia sînt mai restrinse la acest capitol, dar sînt pline de caracterizări făcute personajelor din conducerea împărăției turcești, care prezintă astăzi un interes documentar deosebit.

Volumul de instrucțiuni date ambasadorilor francezi în Turcia se înscrie în rîndul instrumentelor de lucru de cea mai mare importanță pentru cercetătorii istoriei politice și diplomatice.

V. Mihordea

ISTORIA ROMÂNIEI

GHËORGHE ȘINCAI, *Opere I. Hronica românilor*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, tom. I—III, București, Edit. pentru literatură, 1967—1969, CCXXVIII + 603 p. + 20 pl. (I); 451 p.+10 pl. (II); 379 p.+8 pl. (III)

Una dintre cele mai însemnate realizări ale istoriografiei românești din veacul trecut, și anume *Hronica... ardeleanului Gheorghe Șincai (1754—1816)* — prima monografie de proporții a istoriei naționale înaintea sintezei lui A. D. Xenopol —, a fost din nou pusă la îndemna cercetătorilor, datorită recente sale reeditări de către Florea Fugariu, cu prefața și adnotările lui Manole Neagoe. Această monumentală lucrare, care a slujit ca instrument de informare științifică mai multor generații, n-a cunoscut decât două ediții complete (cea din Iași, 1853—1854, cu caractere chirilice, și cea din București 1886), alcătuite însă după manuscrisul-copie necorespunzător al lui Mărcuțiu. Noua ediție științifică a *Hronicii românilor*, realizată după aproape un veac de la ultima ei apariție, folosește textul manuscrisului integral autograf al lui Șincai, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei R.S. România, filiala Cluj, sub nr. inv. 592. Editorii au respectat scrupulos textul manuscrisului original, pregătit de altfel de autor pentru tipar, cu aparatul critic respectiv și „scara”, adică indicele toponomastic și de materii, redactată de Șincai; în prefață — adevărat studiu introductiv, fundamentat în mod corespunzător — se prezintă datele indispensabile privind geneza lucrării raportată

la biografia autorului, iar textul cronicii este adnotat acolo unde se impuneau intervenții (corectarea unor erori de cronologie sau greșeli de interpretare, explicarea instituțiilor mai puțin cunoscute ș.a.). Limba lui Șincai alcătuiește obiectul unui capitol separat, în care sînt temeinic examinate problemele de grafie și pronunție, fonetică, morfologie, sintaxă și lexic.

O bogată și elocventă ilustrație, selectată cu grijă de editori din opera istoricului ardelean (foi de titlu, ediții ș.a.) sau cu referire la cuprinsul ei (stampe, documente, monede, mărturii arheologice contemporane evenimentelor tratate), îmbogățește din punct de vedere iconografic această ediție științifică de prestigiu.

După cum am mai amintit, în prefață se fac referiri prețioase cu privire la biografia și la opera lui Gheorghe Șincai, analizîndu-se cu precădere geneza, fondul de idei și izvoarele monumentale sale cronici, scrisă analitic, într-o metodică înșiruire cronologică cu începere din anul 86 e.n. și pînă în 1739, unde se intrerupe textul. Bun cunoscător al limbilor greacă, latină, maghiară, italiană și germană, în urma călătoriilor de studii efectuate și în afara Transilvaniei, la Buda, Viena și Roma între 1775 și 1780, Șincai reușește să adune o impresionantă documentație din izvoarele narrative și diplomatice consultate, reunite în 27 de tomuri manuscrise, totalizînd aproape 2 000 de pagini de rezumate și extrase, care va sta la baza cronicii sale. Redactată și completată vreme de aproape 34 de ani, *Hronica... lui Șincai* nu va vedea lumina tiparului în timpul vieții autorului,

cu excepția scurtului fragment apărut la Buda în 1808, din pricina opoziției oficialităților conservatoare din Transilvania, nemulțumite de caracterul progresist al operii sale, militând în primul rând pentru recunoașterea drepturilor populației românești încălcate de autorități.

După cum se arată în prefața noii ediții, strângerea laborioasă a materialului documentar dovedește că autorul a conceput istoria ca o știință. După Șincai, datoria istoricului constă în a fi obiectiv și mai ales în a spune adevărul („a scrie numai drept, nepărtinind vreunui, neasurind pe vreunul”). Fără a întruni calitățile unei lucrări literare, deși s-a străduit s-o facă, Șincai și-a conceput *Ironica...* în funcție de scopurile urmărite, adică demonstrarea latinității și a continuității poporului nostru și lupta pentru recunoașterea drepturilor sale pe plan politic. Pentru a-și dovedi afirmațiile, Șincai a făcut apel la mărturiile izvoarelor narrative antice greco-latine, bizantine, medievale apusene, române, slavone, germane, maghiare și polone, ca și la numeroasele documente sau surse epigrafice consultate. În felul acesta, Șincai apare ca cel mai documentat reprezentant al vechii noastre istoriografii, nefiind depășit din punct de vedere calitativ până la jumătatea secolului trecut. După cum se subliniază cu drept cuvânt în prefață, meritul istoricului ardelean constă nu numai în faptul de a fi reunit în opera sa izvoare atât de disparate și greu accesibile contemporanilor săi, dar și a le fi tradus în limba română, depunând un considerabil efort și din punct de vedere filologic. Șincai manifestă scrupulozitate față de izvoare, pe care le examinează cu atenție, descoperindu-le erorile și contradicțiile, și nu acceptă decât ceea ce este verificat printr-o conștiințioasă critică istorică. Desigur, datorită posibilităților existente în acea vreme, Șincai n-a dispus totdeauna de edițiile cele mai autorizate ale istoricilor consultați, a comis unele erori de traducere sau interpretare, dar toate aceste scăderi nu umbresc caracterul titanic al muncii depuse și rezultatele atât de însemnate la care a ajuns pentru știința istorică românească.

Urmărind prin realizarea operii sale întregul scop politic de care am amintit, Șincai își începe expunerea din *Ironica românilor* cu anul 86 e.n., adică al celei dintîi înfruntări armate dintre Decebal și Domițian, care a permis căderea Daciei sub stăpînirea romană în timpul împăratului Traian. Cucerirea și colonizarea Daciei de către romani sînt privite de Șincai numai sub aspectul lor pozitiv, autorul fiind un partizan al teoriei extirpării dacilor de către fiii Romei și al originii pur latine a poporului nostru, ceea ce constituia, desigur, o denaturare a adevărului, slujind scopurilor autorului de a demonstra obrăznicia nobilă a românilor. Partizan convins al continuității, istoricul ardelean a intuit logic că așa-zisa părăsire a Daciei de către romani la sfîrșitul secolului al III-lea e.n. n-a reprezentat decât strămutarea peste Dunăre a administrației imperiale și a armatei, grosul populației rămînînd, bineînțeles, pe loc și continuînd să trăiască pe aceste meleaguri, ca și generațiile următoare în decursul unui mileniu, într-o coexistență, mai mult sau mai puțin pașnică, cu diferitele valuri ale populațiilor migratoare.

Cu privire la raporturile dintre români și unguri în Transilvania în perioada feudalismului timpuriu, înfățișate în mod atât de controversat de istoriografia germană și maghiară contemporană lui Șincai, autorul ardelean are nestrămutata convingere că românii reprezentau în mod firesc populația autohtonă a provinciei, care n-a fost cucerită prin forța armelor de către regii arpadieni, ci s-a supus de bunăvoie, localnicii beneficiind de drepturi egale cu noii veniți. În sprijinul afirmațiilor sale, Șincai se baza, printre altele, și pe conținutul diplomei lui Andrei al III-lea din 1291, unde se arată că cnejii români participau la judecata regească alături de ceilalți nobili sași, maghiari și secui.

În ceea ce privește întemeierea statelor feudale Țara Românească și Moldova, dacă Șincai — ca mai toți înaintașii și contemporanii — susținea teza „descălecatului”, totuși el limita acest act doar la stăpînitori, neînțelegînd și popularea voievodatelor cu români veniți de peste munți din Maramureș sau Țara Făgărașului, deoarece ei existau

acolo din timpuri străvechi. Istoricul ardelean elogiază trecutul țărilor române și respinge categoric, din patriotism, dar în pofida adevărului, orice suzeranitate maghiară sau polonă în secolele XIV—XV, tocmai pentru a exalta sentimentul național al românilor și a-i face să se mândrească cu gloria strămoșilor. De aceea și instaurarea dominației otomane se datorează, după Șincai, nu contradicțiilor ivite pe plan intern și extern în evoluția politică a statelor feudale românești, ci, potrivit concepțiilor sale iluministe, unor carențe de ordin moral, adică slăbiciunii și corupției unor domni.

Manifestând înțelegere și compasiune pentru situația grea a țăranimii iobage din Ardeal, deși nu a intuit caracterul just al răscoalelor din 1437 și 1514, Șincai, ca promotor al ideilor unui iluminism moderat, nu vede soluția decât pe calea reformelor pornite de sus în jos; de aici și admirația sa exagerată — și de loc întemeiată, putem afirma astăzi — pentru jozefinism. Sistemul monarhiei luminate este agreat de cărturarul ardelean, în pofida faptului că în opera sa a înfierat adeseori abuzurile și tirania unor capete încoronate. Potrivit concepțiilor sale generoase — și această latură este pe deplin îndreptățit subliniată în prefață —, el considera pe toți oamenii egali în fața justiției, indiferent de condiția lor socială, condamnând astfel privilegiile de clasă ale nobilimii. Față de biserică, Șincai a fost nevoit însă să adopte o poziție mai ambiguă, disimulând simpatiile sale față de ortodoxie și prefăcându-se, de circumstanță, un adept al unirii religioase cu Roma, a cărei eficacitate pe plan social și moral o contestă, în fond, prin mărturiile de ordin istoric pe care le invocă.

În concluzie, prefața noii ediții a *Hronicii...* lui Șincai subliniază faptul că opera istorică a eruditului ardelean nu constituie o apariție singulară a vremii sale, ci se integrează circuitului ascendent al vechii istoriografii românești. Cadrul economic, social și politic în care a trăit autorul a influențat, desigur, opera, determinându-i limitele, dar accentuându-i și calitățile, izvorâte dintr-un fierbinte patriotism, deoarece Șincai a izbutit cel dintâi să făurească o istorie a tuturor românilor,

concepută într-o viziune unitară, care relevă în mod hotărât unitatea neamului nostru pe ambele versante ale Carpaților.

Datorită interesului *Hronicii* și meritelor pe plan științific și național ale marelui dascăl transilvănean, nu putem decât saluta cu toată satisfacția inițiativa fericită a reeditării, în condiții atât de satisfăcătoare, a celei mai însemnate opere ale sale, intrate de mult în tezaurul culturii românești.

P. Cernovodeanu

ROMULUS VULCĂNESCU, *Etnologie juridică*, Edit. Academiei, București, 1970, 339 p.

Indiferent dacă revendicarea sociologiei de a-și integra științele sociale se va valida sau nu, rămâne incontestabil faptul că direcția cea mai fecundă și mai dinamică de cercetări se manifestă pe cimpurile interdisciplinare, ca o reacție împotriva unei specializări adesea excesive, în general puțin fecundă și cu tendințe indeobște rigidizante. Cercetările de perspectivă largă, cu tendință și metodă încrucișată, chemând la contribuție cele mai variate forme ale cercetării sociale pe coordonate spațio-temporale și făcând tot mai frecvent apel la metode și la tehnici din domeniul științelor exacte (serii cantitative și tratare electronică a rezultatelor, pentru deschiderea de perspective noi și tinzând la prefacerea cantitativului în calitativ), ciștigă tot mai mult teren.

Un asemenea model de investigație și de sistematizare multidisciplinară ne este dat de lucrarea profesorului Romulus Vulcănescu, șef de sector la Institutul de etnografie și folclor din București. *Etnologia juridică* înseamnă din multe puncte de vedere nu numai o abordare de nouă și fecundă perspectivă a unui vast domeniu cercetat pînă acum doar pe anumite laturi și din anume perspective, ci și prima încercare de acest gen în literatura românească

de specialitate de a se învedera valorile fecunde ale unor metode complexe de cercetare care și-au dat roadele în alte domenii în ultimul sfert de secol.

Se știa de la Auguste Comte de necesitatea elaborării unei sociologii juridice pe cimpul de interferare a sociologiei cu dreptul, adică, după definiția lui Emile Durkheim, a aceluși simbol al solidarității sociale în care se oglindesc toate calitățile esențiale, dar diversificate în timp și spațiu, ale acestei solidarități. Se mai știa că aspectele juridice ale solidarității sociale pot fi, după stadiul de evoluție al unei societăți, de ordin *mecanică* sau *organică*. Și se mai atrăsese de mult atenția asupra noțiunii de *grup social* ca produs al comunității *de habitație*, *de posesiune* sau *de autoritate*. În sfârșit, gama sancțiunilor sociale se analiza într-un evantai cuprinzând sancțiuni *mistice* (axate pe ideea de *păcat*), *juridice* (degajând noțiunea de *déliet*), *morale* (atrăgând *reprobarea socială*) sau *satirice* (comportind *deprecieră publică*).

În sfârșit, istoricii, ca și sociologii și istoricii dreptului, se preocupă tot mai mult de problema *instituțiilor*, adică de acele fenomene complexe, structurale, care fixează într-o aparatură juridică dotată cu sancțiune politică anumite tendințe ale unui grup social; structuri care, participând la rigiditatea funcțională a învelișului lor juridic, cedează destul de greu la conjunctură, dar care degajează linii de forță în timp și spațiu, linii care pun probleme pasionante de *receptare*, *continuitate*, *supraviețuire* și *mutație*.

De toată această problematică, implicând investigații încrucișate și comparatiste, interdisciplinare, trebuie să țină seama lucrări de profilul celei datorate prof. Romulus Vulcănescu. Și, într-adevăr, *Etnologia juridică* le abordează și le coordonează pe toate, adăugând elemente de folclor juridic și de etos popular românesc; și pentru a deschide cit mai multe ferestre comparatiste, balcanic.

Sociologia grupului pastoral (devenit frecvent sedentar) implică probleme esențiale de spațiu și de timp. De *spațiu*, cele

în legătură cu transhumanța, cu dublul domiciliu, cu relațiile grupului cu diferite suveranități în calea migrațiilor lui. În acest context, cercetarea comparatistă este indispensabilă, mai ales atunci când documentația indigenă e prea săracă pentru a îngădui formulări coerente. Unicitatea psihologiei pastorale îngăduie însă luminarea fenomenelor indigene prin cele europene.

De *timp*, prin analiza fenomenului esențial al confiscării treptate de către aparatul de stat — pe măsura dezvoltării lui cu constituirea unei birocrății mai mult sau mai puțin competente și devotate binelui public — a structurilor juridice, administrative și fiscale, ale obștii țărănești.

În acest context spațiotemporal, etnologia juridică studiază legile comportamentului etnic și funcțional în cadrul interacțiunilor comunitare. Faza următoare în timp, eventual în spațiu, pune probleme de *aculturație* (de contextul, mai ales, oraș-sat), de *modele culturale* și, în final, de europeanizare progresivă a modelelor juridice în funcție de dinamica urbanizării, culturălizării și industrializării, fenomene care se produc în dauna obștii pastorale primitive.

Lucrarea prof. Vulcănescu se ocupă în acest prim volum numai de probleme de etnologie juridică românească în condițiile epocii pastorale primitive și feudale până în secolul trecut, în care face unele incursiuni. În esență, ea caută să determine concepțiile juridice unitare ale obștii pastoral-agrară și să descopere rădăcinile acestor concepții, instituții și vibrații în activitatea etică-socială autohtonă. Se scoate la iveală astfel un drept țărănesc românesc, obișnuielnic, popular, axat pe noțiuni de *vibrație specifică a etosului indigen*, cum ar fi acelea de *ritnduită*, *omenie* și *dreptate*. Asemenea noțiuni constituie în același timp *rădăcini*, *structuri*, *oglinzi* și *modele*, din și prin care se elaborează întregul eșafodaj al dreptului românesc, al obiceiului venerabil al pământului, al *legii țării*. După lapidara expresie a autorului, „legea țării... apare ca o emanație a întregului popor român, privit în structura lui de clasă și în evoluția lui

istorică, atît pe teritoriul românesc, cît și în afara lui”.

Avem astfel de-a face, după magistrala analiză a autorului, cu un paralelism juridic, care își dilată sau își contractă timpul de activitate în funcție de etapele trecerii de la o orînduire socială la alta și de gradul de absorbire în *valtra etnică* a poporului român a diferite elemente alogene. Sintem deci în fața a ceea ce știința contemporană, de la lucrările fundamentale ale marelui lingvist Ferdinand de Saussure, numește o *structură*.

Din această structură originară se desprind armonic alte structuri: *ceata* (a oamenilor buni sau bătrîni, a oamenilor zdraveni, a cnejilor și juzilor, a feciorilor) sau *legea* (în trecutul nostru, de vibrație mai ales geografică-funcțională, spre deosebire de Apus, de Anglia, Spania și Italia, de pildă, unde precumpăneau diversificările legale *etnice* și de *ordine*). Avem astfel legea *ășezării*, a *căminului*, a *familiei*, a *drumului*, a *muntelui*, a *pădurii*, a *apei*.

Prezența unor elemente alogene (s răini, venetici, slobozeni, băjenari, pribegi, călători, limbotă, nemernici) duce la raporturi cu indigenii, raporturi care pot fi de *ostilitate*, de *indiferență* sau de *comunitate*, (*întovărășiri în muncă* sau *înfrățiri de sînge*).

Autorul descrie genetic structurile socio-juridice ale comunității românești rurale-pastorale. Alegerea locului de *ășezare* (pe gradația cătun-sat-moșie-țară) implică un ritual cu străvechi obrîșii preistorice și cu elemente religioase, politice și economice-funcționale, implicînd criterii de selecție și de diversificare a spațiului și timpului *sacru* de spațiul și timul *profan*. *Ășezarea* primitivă este astfel centrată și orientată față de echilibrul cosmic și de ea însăși prin stilul central tip, stiliform (coloana cerului, tcmă pe care autorul făgăduiește s-o abordeze într-o lucrare separată, pe care o *ășteptăm* cu mare interes), după care urmează procedul *azviririi* cu sulița, cu săgeata, cu buzduganul, fuga unui cal etc., procedee care într-un alt mediu virgin, ca în Far West, au fost reluate în secolul trecut (*Westward Ho!*). Incinta, răsplîntia, piața satului constituie

astfel elemente dotate cu o semnificație magică-mistică și determinînd anumite planuri selective de spațiu.

Ășezare economică-culturală creatoare de norme juridice (după lapidara definiție a autorului), satul evoluează între endogamia inițială și exogamia profilată ulterior, în *spațiu*, către *moșie* (încununare ecologică a satului, tinzînd să se extindă pînă la limitele unei organizații politice dotate cu suveranitate), în *limp*, la nivelul vîrstei omnești, la fazele acestei vîrste (copiii, flăcăii, oamenii zdraveni, bătrîni), fiecare dotată cu o anume calitate presupusă, faze care constituie tot atîtea etape inițiatice, cazul tipic fiind ceremonialul *întrării în horă*. La nivelul vîrstei neamului românesc, pe etapele destrămării gospodăriei agricole la sfîrșitul perioadei feudalismului românesc, tranziția este de la obște la familial și de la familial la individual, iar pe plan sociopolitic de la agricultura liberă, în obște, la cea aservită, în cislă.

Fiecărei perioade li corespund o serie de drepturi și de îndatoriri analizate temeinic de autor, de la dreptul cutumiar pastoral la cel agricol al obștii libere și apoi al obștii aservite. În funcție de această evoluție socio-juridică variază și *antropomastica*, *semnele juridice populare* (analizate exhaustiv, cu vederi originale pe etapele semnelor rituale, tehnice și alfabetice, sigle), *terapeutica populară*, *conflictele* și *datinile ludice* și, capitol esențial, tratat magistral, *tipurile de judecată sătească*.

Judecata inițială, impregnată de o aureolă magică-mistică, comportă anumite ritualuri în funcție de *spațiu* (sediul judecății este inițial spațiul sacru al *hotarului* sub un pom sfînt, stejar, brad, fag sau plop) și de *limp* (de la răsăritul pînă la apusul Soarelui). Se evita inițial profanarea vetrei satului sau a tindei bisericii cu eventuala dovadă a netrebniciei pîrlitului sau cu un sperjur. Autorul accentuează amănunțel esențial că, în conștiința juridică a poporului român, *hotarul*, ca și *valtra*, reprezintă instituții de drept cutumiar, dotate cu caracter sacru.

Judecata s-a făcut mai întâi în cadrul grupului social, al cetei profesionale (judecata cetei păcurarilor, bacilor, vâtafilor etc.). Caracteristicile judecății profesionale erau cumulative: judecata în cerc închis, în primă și ultimă instanță, cu prezumția egalității părților litigante, cu procedură sumară și operativă, comportând probatorii certe, dar și unele supoziții, și în final, cu aplicarea legii pastorale cu funcționalitate de grup profesional, prin execuția sentinței liber consimțite sau silite în cadrul grupului sau al familiei presupuse solidare. Se analizează funcțiunea pastorală a jurământului și a depozițiilor martorilor.

În final, lucrarea comportă o reinterpretare lungă și plină de interes a temelor *Miorișei* în funcție de rezultatele investigației cîtosului popular românesc, așa cum a fost analizat în prima parte a lucrării.

Considerată de mulți autori pe bună dreptate, ca fiind „matricea stilistică a sensibilității poporului român”, *Miorișta* poate fi interpretată într-o evarduplă perspectivă, putînd fi considerată ca:

1) poetizarea unui act justițiar sancționînd încălcarea unei obligații profesionale sau a unui obicei îndătinat, deci *violarea unei structuri* printr-un neîngăduit act de inițiativă individuală;

2) Consemnarea poetică a unui fapt divers pastoral, comportînd o tîlhărie cu omor, provocată de invidie și instinct de lucru;

3) sancțiunea socială exercitată de exploatați împotriva unui exploatator (deci o problematică socio-morală inversă celei de mai sus);

4) poetizarea unui conflict erotic, de tip freudian sau nu.

Căutînd să opteze între aceste patru explicații, autorul începe prin a arăta că nu este vorba de o *judecată* explicită, întrucît, deși se precizează că a avut loc o înțelegere între cei doi ucigași, de o „sfățuire”, cu stabilirea unei sentințe de executat „la apus de soare”, totuși presupusul delinvent, baciul moldovean, nu e prezent la judecată și nu e înștiințat decît prin clarviziunea magică a miorișci. E probabil că este vorba de culturalizarea unei judecăți pastorale arhaice,

„în care perspectivele, ingeniozitatea și motivarea artistică se schimbă de la o zonă culturală la alta, de la un gen folcloric la altul, de la o variantă literară la alta”.

În esență, autorul reține trei elemente: *culpa față de comunitatea pastorală*, *culpa* putînd fi reală sau fictivă, morală sau socială; *judecata comunitară a culpei* (deși, derogatoriu, tribunalul pastoral este — par); *pedeapsa comunitară* pentru culpa presupusă în cadrul unei microunități pastorale, eventual al unei frății de cruce.

Ne-am îngădui să atragem atenția asupra necesității analizei mai amănunțite a elementului fundamental al *invidiei*, cu atît de largi implicații în orice societate, invidie explicitată de textul baladei: crima e făcută pentru că baciul moldovean „e mai ortoman, și-arc oi mai multe, mîndre și cornute, și cai învățați, și cîini mai bărbați”, deci un ansamblu tehnic-economic care derglează strîmta morală socială a microgrupului.

Întrecaga tratare a tematicii lucrării învederează astfel cît de utile sînt asemenea investigații de tip comparatist, interdisciplinar și încrucișat, o inteligență lucidă asigurînd coordonarea și selectarea temelor și a exemplelor. Lucrarea ni se pare indispensabilă tuturor oamenilor de cultură. Și, cu această ocazie, semnalăm tirajul insuficient de mai puțin de două mii de exemplare, epuizat din prima zi.

Dan A. Lăzărescu

130 de ani de la apariția „Gazelei de Transilvania”, sub redacția prof. Mircea Băltescu, directorul Muzeului județean Brașov. Editată din inițiativa Comitetului județean pentru cultură și artă, a Filialei Societății de științe istorice și a Filialei Uniunii ziaristilor Brașov, Brașov, 1969, 228 p.

Volumul reprezintă o culegere de studii care înmănușează cea mai mare parte a lucrărilor sesiunii științifice jubiliare orga-

nizată la Braşov în ziua de 14 aprilie 1968¹, la care se adaugă prezenţa acad. A. Oţetea (un scurt *Omagiu gazetei*), alături de contribuţiile prof. Ion Nicoară şi ale regretatului Ion Colan. O formă intrucitva modificată a comunicării de la sesiune este cea a lucrării lui Vasile Netea. În genere, autorii au revăzut şi în unele cazuri au dezvoltat textele comunicărilor în vederea publicării lor aici. Adăugăm că lucrarea noastră intitulată *Gazeta Transilvaniei*” şi mişcarea socialistă a timpului (de asemenea comunicată la sesiune) a apărut în anuarul Muzeului de istorie din Braşov pe anul 1969.

O menţiune specială trebuie făcută din capul locului asupra înfăţişării acestui volum, cu numeroase reproduceri, fotografii, facsimile ş.a., cu un consistent aparat critic, bogat în conţinut, echilibrat ca tematică şi ca prezentare redacţională. Un merit deosebit ce se cuvine relevat aparţine în această privinţă stăruinţei profesorului Mircea Băltescu, cel care a îngrijit editarea lucrării.

După amintitul omagiu care deschide volumul, Ioan Ghiran, preşedintele Comitetului judeţean pentru cultură şi artă, semnează o substanţială prefaţă, în care întreprinde o interesantă incursiune în istoria „Gazetei”.

Sub titlul *Primii colaboratori ai foilor de la Braşov. Contribuţii directe. Reproduseri*, Vasile Netea înfăţişează rolul unor publicişti ca Vasile Pop, Timotei Cipariu, Paul Vasici, Alexandru Gavra, Ioan Rusu, Ioan Maiorescu, Florian Aron, I. H. Rădulescu şi Gh. Asachi, C. Negruzzi, Grigore Alexandrescu şi alţii. Lucrarea se remarcă prin întinderea sa (p. 9—51) şi prin datele documentare pe care autorul le pune sau le repune în circulaţie.

Dan Berindei publică comunicarea „*Gazeta Transilvaniei*” şi *Unirea Principatelor* (p. 67—74), în care reliefează contribuţia de seamă a „Gazetei” la promovarea ideii unităţii naţionale a întregului popor român, la înfăptuirea efectivă a acestui

multisecular ideal al maselor. „Gazeta” se adresa întregului popor român, publicând numeroase colaborări ale fruntaşilor mişcării naţionale a românilor din Moldova şi din Ţara Românească. Fazele luptei pentru Unire, personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza şi a celorlalţi militanţi unionişti de primă importanţă au fost urmărite cu viu interes de prestigioasa publicaţie braşoveană.

În continuare este publicată lucrarea lui Mircea Gherman, *Date şi fapte privind activitatea lui Iacob Mureşianu la „Gazeta Transilvaniei” (1838—1877)*, în care autorul valorifică (p. 75—87) o serie de documente de cel mai mare interes, existente în colecţiile Casei memoriale a Mureşenilor de la Braşov.

Ilie Moruş semnează articolul „*Gazeta*” şi *Inceputurile teatrului românesc în Transilvania* (p. 91—102), insistând asupra rolului publicaţiei în ridicarea nivelului cultural al maselor româneşti, în educarea şi întărirea conştiinţei lor naţionale; teatrul şi cultura în genere au constituit de fapt arme ale luptei politice, forme de manifestare ale acesteia.

„*Gazeta Transilvaniei*”, *tribună de luptă pentru desăvârşirea unităţii statale (1807—1877)* se intitulează comunicarea lui Ştefan Pietraru (p. 105—111), care tratează de fapt, în principal, problema independenţei oglinădită în paginile gazetei, sprijinul tran-silvănean venit pentru izbînda acestei mari cauze şi înfăptuiri istorice a întregului nostru popor.

Un amplu studiu consacră prof. Mircea Băltescu istoricului redacţiei gazetei pe o perioadă îndelungată (1877—1909), comparabilă ca importanţă perioadei în care la conducerea publicaţiei s-a aflat G. Bariţiu, întemeietorul ei. *Dr. Aurel Mureşianu şi „Gazeta Transilvaniei”* (p. 115—143) este titlul studiului prof. dr. Băltescu în care se reuşeşte a se aduce la lumină o seamă de date şi de aspecte mai puţin cunoscute. „Aurel Mureşianu a reprezentat în activitatea politică şi naţională intelctualitatea înaintată şi progresistă din Transilvania, rămînînd în istoria poporului nostru ca o personall-

¹ Vezi Al. Porţeanu *Jubileul „Gazetei de Transilvania”*, în „*Studii*”, XXI (1968), nr. 4, p. 750—752, şi „*Revue Roumaine d’Histoire*”, 1968, nr. 5, p. 817—819.

tate marcantă cu rol de seamă în mișcarea internă pentru unire, care a apărut cu dizenzie drepturile maselor, contribuind la dezvoltarea presei militante”, conchide pe bună dreptate autorul.

„*Gazeta Transilvaniei*” și *Memorandul*, de Emil Micu (p. 161—172), aduce numeroase date cu privire la amploarea mișcării memorandiste, la oglindirea ei în paginile gazetei, la sprijinul activ și la poziția acesteia față de marele eveniment de la sfârșitul secolului trecut.

Nicolae Bărbuță expune *Cteva aspecte privind procesele de presă ale „Gazetei Transilvaniei”* (p. 179—185), care atestă intensitatea măsurilor de persecuție ale statului dualist habsburgic îndreptate împotriva presei naționalităților, precum și curajul, consecvența și fermitatea cu care a susținut „Gazeta” cauza dreptății sociale și a libertății naționale.

Profesorul Ion Nicoară, specialist al perioadei, tratează problema „*Gazeta Transilvaniei*” în timpul primului război mondial și al desăvârșirii statului unilor români (p. 193—203), aducând o seamă de informații de cea mai mare însemnătate, clarificând problemele complexe ale temei și relevând rolul politic al gazetei în epoca de mari frământări ce a pregătit nemijlocit, „unirea cea mare”.

În fine, regretatul și eruditul istoric brașovean Ion Colan, fostul director al muzeului de la biserica „Sf. Nicolae” din Șchei, dispărut subit și prematur, semnează postum

studiul „*Gazeta Transilvaniei*”. 1919—1945 (p. 205—225), în care îmbină prezentarea documentară cu evocarea memorialistică și cu sublinierea sensului evenimentelor, jaloniind expunerea cronologică a acestora în anii 1921, 1933 și 1941. Rețin atenția îndeosebi datele care se referă la relațiile gazetei cu „Astra” și la tentativele politicieniști în vederea acaparării redacției de către diferitele curente și partide ale timpului, de exponenții acestora pe plan local. Demn de relevat este faptul că chiar și în această ultimă perioadă a existenței sale, plină de zburcături și grele încercări, gazeta cu cea mai îndelungată apariție din istoria presei românești a rămas credincioasă marilor idealuri ale națiunii.

Volumul se încheie cu reproducerea programului desfășurării lucrărilor sesiunii științifice jubiliare din aprilie 1968 de la Brașov.

Desigur că s-ar putea aduce unele amendamente lucrării în ansamblu sau unor părți ale sale, că, de pildă, cititorul regretă absența unor indici care să faciliteze studiul bogatului material documentar, că intruziunea apariției n-a fost nici ea de dorit ș.a.

Trebuie spus însă, în concluzie, că volumul reprezintă o realizare deosebit de meritorie a tuturor celor ce și-au dat concursul, că el aduce contribuții trainice, fundamentale, la studierea epocii moderne a Transilvaniei și, în genere, a patriei noastre.

Alexandru Porțeanu

ISTORIA UNIVERSALĂ

RADU FLORA, *Relațiile srboromâne. Noi contribuții*, Panciova, 1968, 406 p. + 6 pl. + 2 hărți

După sinteza privitoare la relațiile iugoslavo-române¹, în care pentru prima dată autorul își extinde preocupările și asupra

¹ *Relațiile iugoslavo-române*, în „Lumina” (Panciova, R.S.F. Iugoslavia), XXII (1968), nr. 6, p. 291—396.

relațiilor dintre români și celelalte popoare sud-slave (croații, muntenegrenii, slovenii etc.), profesorul Radu Flora vine cu un nou volum de contribuții, extrem de interesante, pentru că sînt mai puțin cunoscute, anume acelea asupra relațiilor româno-srbe. După cum însuși autorul declară în prefață, volumul urmărește „să abordeze unele chestiuni de amănunt și să le ducă pînă la li-

mittele extreme, să le urmărească pînă în detaliile cele mai sublime” (p. 5).

Examinînd evoluția relațiilor româno-srbe, Radu Flora a urmărit să scoată în evidență aspectele pozitive ale acestor istorice întîlniri care predomină, iar nu „dezbinările și litigiile”. Acestea din urmă nu apar decît în Banat și Transilvania în vremea ierarhiei srbe, dar și atunci litigiile s-au rezolvat prin bună înțelegere. De altfel cea mai convingătoare dovadă în acest sens este lupta comună pe plan politic pe care conducătorii poporului srb, în frunte cu Svetozar Miletić și mai tîrziu Mihai Polit, o duceau alături de Partidul Național Român din Banat, condus de Vincențiu Babeș și Alexandru Mocioni.

Din multiplele aspecte ale relațiilor româno-srbe, autorul se oprește asupra celor istorice (p. 61—106), culturale (p. 107—232) și lingvistice (p. 233—374).

Din punct de vedere istoric, profesorul Radu Flora completează informațiile de pînă acum privitoare la relațiile dintre cele două popoare prin materialele inedite pe care le-a descoperit în arhivele srbe. Dintre acestea menționăm hrisovul lui Constantin Brncoveanu din 1701, aflător în arhivele din Sremski Karlovci, care indică ca întemeietor al mănăstirii din Rokovica de lângă Belgrad pe voievodul Radu cel Mare (1495 — 1508), completînd astfel cu două informații necunoscute relațiile româno-srbe din evul mediu. Tot din arhivele din Sremski Karlovci, autorul mai aduce la lumină două documente, unul din 1665 de la voievodul Radu Leon, prin care face o donație de 2 000 de aspri anual mănăstirii Mileševo din Serbia, iar al doilea din 1791 privitor la vremea cînd Alexandru Ipsilanti era la Brno. Un merit deosebit al profesorului Radu Flora constă în faptul că își extinde cercetările și asupra relațiilor dintre români și srbii din Banat și din Transilvania, care, deși foarte intense îndeosebi în secolele XVIII—XIX, au fost prea puțin studiate.

Meritul relevant în acest sens petiția populației din comuna Sîn Mihai către Iosif Rajacić, adresată în 1849, după pustiirea

comunei de către lagărul din Alibunar. Pentru atitudinea politică a Sinmihăienilor în timpul revoluției a se vedea și lucrarea noastră *Revoluția de la 1848—1849 din Banat* (p. 83). Ar fi fost interesant dacă autorul dădea acest document în întregime. Tot în legătură cu evenimentele dintre 1848 și 1849 din Banat, menționăm și cele trei însemnări contemporane notate pe copertele cărților bisericești din comuna Nicojiņ (p. 102—103).

În cadrul relațiilor româno-srbe din Banat, autorul aduce noi contribuții privitoare la începuturile secției române a școlii clericale din Vrșeș (1822—1823). Statistica elevilor din acest an indică 89 de români și 28 de srbii (p. 119—120). De un mare folos pentru istoriografia română ar fi publicarea unei monografii a acestui institut de cultură, care să cuprindă și lista nominală a tuturor absolvenților pînă în 1864. În vederea monografiei pe care Radu Flora își propune s-o facă, îi recomandăm și unele manuscrise ale cursurilor ținute acolo de profesorii Dimitrie Petrovici Stoichescu și Nicolae Tincu-Velia, aflătoare la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România și la Biblioteca Seminarului din Caransebeș. Celelalte documente din secolele XVIII—XIX sînt de importanță minoră, dar completează știrile privitoare la viața românilor bănățeni (p. 135—147). În schimb, atît semnarea portretului lui Dositei Obradović, aflător la Zrenjanin, cît și noile date pe care le aduce în legătură cu pictorul Constantin Daniel prezintă un interes deosebit. Concluzia la care ajunge Radu Flora o considerăm valabilă. Constantin Daniel a fost de origine română, dar, prin preocupările lui, s-a încadrat în mișcarea artistică srbă din Voivodină, fiind elevul unui maestru srb și majoritatea operelor lui aflîndu-se în muzeele și orașele iugoslave (p. 157). Seria legăturilor e completată prin publicarea celor două scrisori ale lui Stojan Novaković către B.P. Hasdeu (p. 195—203).

Importanța arhivelor de la Sremski Karlovci pentru istoria română constituie obiectul unui studiu separat (p. 204—221). Înainte de a trece la descrierea fondului

arhivistic, autorul face și o incursiune privitoare la comunitatea sîrbo-română în timpul jurisdicției patriarhiei din Sremski Karlovci asupra bisericii române. În ce privește fondul arhivistic din Sremski Karlovci, acesta se ridică la peste 1 300 000 de documente din secolele XVII—XIX, scrise în limbile română, sîrbă, latină, germană și maghiară. Deci o bogăție de informații istorice care își așteaptă cercetătorii. Se găsesc acolo acte privitoare la instituturile pedagogice și teologice din Arad și Virșeț, la școlile românești supuse ierarhiei din Sremski Karlovci, la unele personalități culturale, ca Paul Iorgovici, Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici-Loga, Grigore Obradovici, Andrei Șaguna, Nicolae Tincu-Velia ș.a., precum și la personalități ale culturii sîrbe din Voivodină. Este închisă aici o viață istorică de peste un veac și jumătate, care, după ce va fi cunoscută, va lămuri multe taine ale trecutului nostru. Cît de importante sînt aceste arhive pentru noi rezultă din însuși faptul că toată documentația inedită a cării lui Radu Flora (cu excepția actelor privitoare la Constantin Daniel) a fost luată din aceste arhive. Și a adus lucruri interesante, care completează și lămuresc unele probleme ale trecutului, românesc cum sînt și cele două acte privitoare la numirea și la confirmarea episcopului George Brancovici din 1656 și 1659, reproduse la anexe (p. 222—229).

Partea ultimă a lucrării se ocupă de probleme lingvistice, printre care menționăm cele despre I. Sterija Popović, filologul sîrb de origine aromână (223—268), și influențele reciproce dintre limbile română și sîrbo-croată (p. 304—343). Regretăm că autorul n-a inclus în acest volum și alte studii interesante ale d-sale pe care le-a publicat în periodice și deci sînt mai greu accesibile, dintre care menționăm pe acelea privitoare la legăturile lui Vuk Stefanović Karactzić cu românii sau cel privitor la Dimitrie Țichindeal, bazat pe materialul arhivistic inedit de la Sremski Karlovci.

Înainte de a încheia comentariile pe marginea lucrării lui R. Flora, ținem să facem unele precizări care au scăpat autorului și

care credem că-l vor ajuta la o nouă ediție a acestei interesante lucrări.

În primul rînd, trebuie să precizăm cînd ia naștere „comunitatea ierarhică” româno-sîrbă. R. Flora o datează „unde va pe la începutul secolului al XVIII-lea și merge pînă la anul 1861...” (p. 50). Iar în altă parte spune: „Se pare că românii din părțile Banatului au intrat chiar de la început în componența noii patriarhii-mitropolii, căci, prin diploma lui Leopold I din 4 martie 1695, se confirmă, printre altele, și episcopii Timișorii și Inăului, ai Virșețului și Caransebeșului” (p. 208). Adevărul este că biserica română din Imperiul austriac a fost supusă ierarhiei din Karloviț prin diploma împăratului Leopold I din 21 august 1690, cînd patriarhul Arsenije Čarnojević primește jurisdicția asupra tuturor bisericilor „de rit grecesc” din imperiu, avînd dreptul de a dispune de toate gradele clericale din biserici și mănăstiri. Avem toată rezerva față de caracterizarea celor trei faze ale revoluției din 1848—1849 (p. 96). Problema e mult mai complexă și nu e aici cazul de a preciza această discuție, dar în nici un caz nu poate fi considerată ca „reacționară” lupta popoarelor român și sîrb pentru eliberarea națională. În ceea ce privește procesul de formare a „burgheziei clericale” (p. 211) în Banat, acesta începe îndată după apariția Regulamentului iliric (1770), cînd modul de viață al preoților se diferențiază de cel al țărănilor. Burghezia clericală, ajutată de cea comercială, începe acțiunea de emancipare încă din deceniul al optulea al secolului al XVIII-lea și concretizarea acestei acțiuni o aflăm în Congresul iliric de la Timișoara din 1790, cînd episcopul Virșețului, Iosif Ioanovici-Sacabent, dă circulara din 5 iunie 1790, prin care recomandă ca în comunele române să se facă slujba bisericească în limba română. Deci procesul de separare începe încă de atunci și desigur că revoluția din 1848—1849 îl va accentua și întări pînă la actul din 1864.

Pe lângă aceste considerații de ordin general ținem să facem unele precizări de detalii. Nicolae Tincu-Velia nu a trăit între 1814 și 1876 (p. 51), ci între 1816 și 1867.

Ne îndoim că actul de danie al lui Vasile Lupu către mănăstirea Mileșevo este din 1613 (p. 219). Vasile Lupu s-a născut la 1593, deci în 1613 avea 20 de ani, și nu prea credem că la acea vîrstă era înclinat să facă danii pe la mănăstiri. Evident că toate aceste observații nu diminuează valoarea cărții lui Radu Flora, care rămîne o contribuție importantă pentru adîncirea și completarea relațiilor româno-sirbe.

I. D. Suciu

LEON-PIERRE RAYBAUD, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258—1354)*, Paris, 1968, 294 p.

Studiul instituțiilor publice bizantine este un domeniu în care specialiștii sînt încă departe de a-și fi spus ultimul cuvînt. Contribuțiile mai vechi ale unui Stein¹ sau, mai recente, ale lui Guiland², deși notabile, nu au reușit să lumineze complexele probleme ale instituțiilor bizantine, iar puținele sinteze, printre care și aceea a lui Bréhier³, sînt mult prea dense și foarte adesea lipsite de precizie.

Abstracție făcînd de spiritul negativ în care a fost tratată istoria Bizanțului și, o dată cu aceasta, domeniul de față, timp

¹ E. Stein, *Untersuchungen zur spätbyzantinischen*, în „Verfassungs und Wirtschaftsgeschichte” (Mitteil zur Osman Gesch. I—II), Hanovra, 1925, și altele.

² R. Guiland, *Etudes byzantines*, Paris, P.U.F., 1959, și, mai ales, *Recherches sur les institutions byzantines*, Berlin - Amsterdam, 1967, vol. 2, unde sînt adunate toate contribuțiile mai vechi și mai noi ale eminentului bizantinist.

³ L. Bréhier, *Le monde byzantin*, 3 vol., Paris, 1948—1950; vol. II, *Les institutions de l'Empire byzantin*, 1949. O bibliografie amplă asupra instituțiilor în *The Cambridge Mediaeval History IV*, partea a II-a, *Government Church and civilization*, Cambridge, 1967.

de aproape două veacuri după Du Cange, și concepția fixistă, ale cărei ecouri nu s-au stins nici pînă azi, în care au fost considerate instituțiile bizantine, stadiul imperfect al studiilor în sectorul instituțional are la origine și cauze de natură materială. Printre acestea, un loc nu dintre cele mai puțin importante îl ocupă vechimea edițiilor surselor bizantine, neadaptate la cerințele criticii istorice moderne. În atare condiții, o cerință indispensabilă unei cercetări temeinice în acest domeniu devine studiul manuscriselor. Nu mai puțin importantă este și recunoscuta imprecizie a terminologiei grecești, care pune pe specialist în fața unor grave primejdii de interpretare.

Monografia de față abordează instituțiile publice într-o epocă istorică ce adaugă noi dificultăți, izvorînd fie din documentația inegală ca valoare și dispunere, fie din caracterul însuși al perioadei, în aparență de acalmie, în realitate de schimbare rapidă de ritm, de acumulare accelerată a premiselor prăbușirii. Situația nu a rămas fără replică din partea puterii imperiale — e adevărat, de cele mai multe ori nu numai că a rămas fără efect, dar a agravat răul —, însă cercetătorul reușește cu greu și nu fără pericole de interpretare să desprindă de sub învelișul tradiționalei terminologii bizantine adevărata natură a măsurilor sau a intențiilor autorității centrale.

Lucrarea cuprinde două mari secțiuni: A. Guvernarea imperială și B. Administrația centrală.

Prima secțiune abordează bazele teoretice ale guvernării imperiale, modul în care acestea inspiră administrația și gradul de coeziune a doctrinei guvernamentale. Ea cuprinde mai multe capitole: I. Teoreticieni și teorii de stat, II. Sursele puterii imperiale, III. Exercițarea puterii imperiale, IV. Senatul și poporul în viața politică bizantină și V. Feudalitatea bizantină. Dintre acestea, un interes cu totul deosebit îl prezintă capitolele I și II.

În materie de idei politice bizantine domină și azi teoria asupra permanenței gîndirii tradiționale și a intangibilității sale. Fără a se alinia rezervelor pe care le-a ma-

nifestat și le mai manifestă curiozitatea bizantinistilor în acest domeniu, Raybaud analizează temele preferate ale literaturii politice din această scurtă perioadă, încercând să pună în lumină elementul tradițional al acesteia, dar mai ales să surprindă inovațiile gândirii politice (I. Teoreticieni și teorii de stat). În cadrul literaturii politice de tematică tradițională, un loc singular îl ocupă sfera bazileului-filozof Theodor al II-lea Lascaris. Autorul prezentei monografii înscrie opera filozofului imperial pe linia literaturii care condamnă tendințele centrifuge ale aristocrației și vede în ea o replică la „statuile imperiale” ale unui Blemmydes sau Acropolites, care preconizau un regim oligarhic.

Ni se pare însă neconcludent expozeul privind inovațiile gândirii politice din vremea primilor Paleologi, autorul pomenind în treacăt despre germenii naționalismului bizantin și ideile mișcării zeloților. Dar gândirea politică bizantină, ca în altele momente grave ale milenarei existențe a imperiului, nu a întreprins să ia cunoștință de criza în care se găsea statul, căutând să vadă cauzele răului și să găsească soluțiile pentru vindecarea lui. Și poate mai mult decât oricând intelectualii vremii s-au apropiat de cauzele reale ale crizei, propunând punerea în practică a unui întreg ansamblu de măsuri. Pachymeres, Thomas Magistros, Gregoras, I. Cantacuzinos, Cydones, pentru a nu aminti decât pe cei mai importanți, văd originea gravei situații în acapararea vieții economice de către negustorii italieni, politica socială și militară dezastruoasă a împăraților, corupția curții și propune ca remedii alungarea străinilor din viața economică a Bizanțului și trecerea la o economie naturală, crearea unei armate „naționale” și a unei flote bizantine etc. Poate ar fi meritat un loc mai amplu în ansamblul gândirii politice din această perioadă și ceea ce a însemnat premisele conștiinței naționale neoelenice sau ideile mișcării zeloților, cu care prilej luăm cunoștință și cu soluții ale maselor populare de rezolvare a crizei. Gândirea politică din vremea Paleologilor rămâne un teren de *reconnaitre*, care, în pofida dificultăților ri-

dicate de limbajul uzual și uzat de utilizarea lui în cursul atîtor veacuri, poate să arunce mai multă lumină asupra agoniei imperiului bazileilor.

Cel de-al doilea capitol din prima secțiune îi prilejuește autorului o subtilă analiză asupra surselor puterii imperiale, cu o serie de concluzii înnoitoare. Încă de la început, Raybaud face o constatare surprinzătoare: în epoca Paleologilor, puterea imperială rămâne tributară principiului elecției și, mai puțin, principiului de drept succesoral, ceea ce vine în contradicție cu opinia multor istorici, partizani ai priorității celui de-al doilea principiu, prin contaminarea principiilor de succesiune de către irezistibilul proces de feudalizare din Bizanț. Concluziile sale sînt însă neconvingătoare, avînd în vedere faptul că sînt rodul analizei prilejuite de două momente de excepție din istoria Paleologilor: uzurparea lui Mihail al VIII-lea și a lui Ioan Cantacuzinos.

Abordînd în continuare situația delegației populare, una dintre sursele puterii imperiale, cîndva esențială, autorul constată că asistăm la sfîrșitul „erei instituțiilor tradiționale”. Rolul poporului, unul dintre factorii constituționali, martor al tuturor ceremoniilor prilejuite de succesiunea la tron, devine din ce în ce mai neînsemnat, deși în anumite ocazii — e adevărat, noțiunea de popor fiind golită aproape complet de conținut — unii împărați, cum este cazul lui I. Cantacuzinos, caută să-i obțină adevărată adeziunea pentru anumite măsuri. Importanța celorlalți doi factori constituționali, senatul și armata, urmează aceeași curbă, rezultatul iremediabilei decaderi pe care au cunoscut-o cele două instituții în această perioadă. Declinul delegației populare nu poate fi străin și de exilul niceean, unde, privat de cadrul ei geografic tradițional, și-a pierdut vechiul prestigiu, pe care nu și l-a mai putut redobîndi la recucerirea Constantinopolului. În schimb, alegerea divină, cea de-a doua sursă a puterii imperiale, incarnată de patriarh, a cărui autoritate este în plină creștere, devine nu numai cel de-al patrulea factor constituțional, dar și primul ca importanță. Biserica a reușit în această scurtă perioadă să anexeze chiar și ceremo-

niile strict civile (ridicarea pe scut) și a dobândit și mai multă forță, impunând practica onc-tiunii.

Deși nu poate fi contestată pertința concludiilor lui Raybaud, cel puțin în momen-tele de criză ale puterii imperiale, cum au fost cele două uzurpări sau lupta dintre Andro-nici, se constată prezența activă a unor ele-mente care au subtilizat doi dintre factorii constituționali: facțiuni ale aristocrației și ale armatei bizantine sau mercenare, parti-zani ai uzurpatorilor, care vorbesc în numele senatului sau armatei.

Studiile asupra rolului factorilor consti-tuționali în viața politică imperială și-au concentrat atenția asupra primelor 6—7 veacuri ale istoriei bizantine, puțini cerce-tători cutezând unele judecăți globale pentru ultimele secole ale imperiului, datorită penu-riei documentației⁴. În pofida acestor difi-cultăți, Raybaud a reușit citeva zeci de pagini, de o mare densitate și o puternică noutate, care vin să umple un gol din istoria vieții politice a secolelor XIII-XIV.

Cea de-a doua secțiune cuprinde patru capitole: I. Demnități și funcții, în care au-torul se ocupă de economia și de spiritul insti-tuțiilor și mai puțin de descrierea lor; II. Servicii publice cu organizare suplă, studînd administrația Constantinopolului și mai ales funcționarea departamentului diplomatic, care au reușit să se adapteze la noile condiții inter-venite în viața imperiului din această perioadă; III. Serviciile publice dezorganizate, anali-zînd cauzele, formele și rezultatele decăderii unor instituții-cheie ale statului bizantin: armata, finanțele și cancelaria imperială, și, în sfîrșit, IV. Servicii publice reorganizate, în care se oprește asupra unor tentative impe-riale eșuate de refacere a marinei și de redare justiției prestigiul său de odinioară. Există un subtext al acestui tablou negativ al administrației bizantine de sub primii Paleo-logi, care ar fi meritat referințe mai ample din partea autorului: schimbările profunde

din structura socială din aceste ultime veacuri bizantine.

Principalul merit al monografiei lui Ray-baud este acela de a fi încercat, și în mare măsură a reușit, să spulbere prejudecățile privind imobilitatea instituțiilor bizantine, de a fi demonstrat că dincolo de hieratismul secular al formelor, chiar în cazul instituției supreme, domnește un spirit în continuă mișcare, mai ales în ultima perioadă a isto-riei bizantine. Printre meritele lucrării se înscrie și ampla documentație, constînd din tratate asupra teoriei de stat, surse literare, hagiografice, sigilografice și documente icono-grafice. Nu de puține ori a făcut apel la manuscrisele unor izvoare inedite sau ale unor lucrări a căror vechime a edițiilor nu mai constituie o garanție pentru un studiu teme-nic. În sfîrșit, la toate aceste merite se adaugă citeva liste de funcții și demnități din această perioadă, care nu văzuseră încă lumina zilei, ca și abundența bibliografie asupra problemei, trecute în anexa lucrării.

Studiul temeinic prin excelență, lucrarea lui Raybaud nu pierde însă nimic din ori-zontul larg caracteristic istoriei de idei poli-tice, înscriindu-se printre cele mai solide și mai utile monografii instituționale.

Stelian Brezeanu

G. A. KOLTUNOV și B. G. SOLOVIEV,
Курская битва, Moscova, Voenizdat,
1970, 397 p.

Este de mirare că bătălia de la Kursk, care, prin efectivele angajate de părțile com-batante, a căpătat proporții ce pot fi caracte-rizate, fără teama de a exagera, drept gigantice, nu a reținut în măsura cuvenită atenția istoricilor și a rămas astfel mai mult sau mai puțin, ignorată de marele public din afara Uniunii Sovietice. Dar chiar în isto-riografia sovietică, unde bătălia de la Kursk a făcut obiectul unei literaturi destul de bogate, un șir de aspecte importante au rămas insu-ficient tratate; lipsea mai ales, pînă la lu-

⁴ Singura demnă de mențiune: G. Brătianu, *Les Assemblées d'Etats en Europe Orientale au Moyen Age et l'influence du régime politi-que byzantin*, Paris, A.C.I.E.B., I (1948), p. 35—46.

crarea lui G.A. Koltunov și B.G. Soloviev, o cercetare de caracter monografic. În literatura occidentală, bătălia de la Kursk a fost, cu rare excepții (ca, de pildă, H.G. Dahms *Der Zweite Weltkrieg*, Tübingen, 1960), trecută sub tăcere sau, atunci când s-a „Învrednicit” de o amintire, însemnătatea ei a fost minimalizată. E de ajuns să se spună că volumul colectiv *Entscheidungsschlachten des zweiten Weltkrieges* (Frankfurt am Main, 1960), reprezentativ pentru istoriografia occidentală, nici nu enumeră printre „bătăliile decisive” din anii 1939–1945 bătălia de la Kursk. Abia în ultimii ani amintita bătălie a început să se impună treptat cercetătorilor din Occident și să fie just caracterizată. De curând, publicistul vest-german P. Carrel într-o lucrare destinată marclui public, *Verbrannte Erde* (Frankfurt am Main, 1966), așază bătălia de la Kursk printre marile bătălii din istoria lumii.

Cei doi autori au folosit un abundent material, tipărit și inedit, care dă lucrării o solidă bază de informație. Cu o precizie de militar și cu simțul critic al istoricului, Koltunov și Soloviev prezintă în capitolele lucrării situația pe frontul sovieto-german în primăvara anului 1943, planul de campanie al comandamentului sovietic, pentru campania din vara anului 1943 și geneza în cadrul comandamentului german a operației „Citadela”, numele-cod al ofensivei proiectate împotriva forțelor sovietice aflate în ieșindul de la Kursk.

Miezul lucrării îl constituie capitolele III, IV, V și VI, consacrate, respectiv, luptelor de apărare din sectorul nordic (5–11 iulie 1943) și sudic (5–23 iulie 1943) al ieșindului de la Kursk și contraofensivei sovietice: operația de la Orel (12 iulie – 18 august 1943) și operația Belgorod-Harkov (3–23 august 1943). S-ar putea spune că, într-un anumit fel, configurația frontului în primăvara anului 1943 impunea de la sine planul german. Un atac dinspre nord și altul dinspre sud la baza ieșindului de la Kursk apărea drept aplicare clasică a manevrei de tip Cannae, adică a prinderii în clește a inamicului, care, de la Schlieffen înainte, a fascinat statul-major german. Cu toate acestea, ideea unei

astfel de acțiuni nu s-a impus imediat. Dacă von Manst în prezentase un plan de campanie total diferit, Guderian și Speer erau ostili „Citadelei”, iar Model avea serioase rezerve; Hitler însuși s-a angajat după îndelungate ezitări. Comandamentul sovietic a înțeles intențiile adversarului și a decis să-și amine propria ofensivă, să aștepte ofensiva germană, să uzeze forța de șoc a inamicului în cursul luptelor de apărare și să treacă apoi la contraofensivă.

Apărarea sovietică a avut un șir de trăsături specifice, care au imprimat bătăliei de la Kursk un aspect ca totul original. Ea s-a desfășurat în condițiile deținerii inițiativei strategice de către Armata Roșie, a prezenței în ieșindul de la Kursk a unei mari grupări sovietice pregătite pentru ofensivă, care a desfășurat lupte de apărare, și a existenței unui dispozitiv de apărare puternic eșalonat în adâncime. Efectivele angajate în ansamblul apărării în perioada 5–23 iulie s-au ridicat din partea sovietică la 1 630 000 de oameni, 27 000 de tunuri și aruncătoare de mine, 5 000 de tancuri și autotancuri, și 3 000 de avioane, ceea ce depășește cu mult efectivele de la Moscova și Stalingrad. Superioare față de cele care au participat la cele două bătălii sînt și forțele angajate în contraofensivă: 2 630 000 de oameni, 49 000 de tunuri și aruncătoare de mine, 7 000 de tancuri și autotancuri, peste 5 000 de avioane.

Contraofensiva sovietică a fost pregătită în pauza strategică din aprilie-iunie 1943, astfel că trecerea de la apărare la atac a avut loc la 2–10 zile de la încheierea fazei de apărare. De semnalat că la desfășurarea contraofensivei au participat fronturi care nu luaseră parte la luptele de apărare (fronturile apusene și Briansk).

Analizînd bătălia de la Kursk în contextul frontului sovieto-german și al ansamblului teatrului de război, autorii conchid cu dreptate că înfrîngerea Wehrmachtului la Kursk a marcat prăbușirea strategiei ofensive și criza strategiei defensive germane.

Lucrearea lui Koltunov și Soloviev se adresează istoricilor și specialiștilor militari. Autorii au știut să păstreze o proporție armonioasă între expunerea faptelor și aprecierea

lor. Desfășurarea operațiilor este descrisă clar, documentat și convingător. Chiar pentru un profan, filmul bătăliei este perfect inteligibil. Un album de hărți înlesnește urmărirea luptelor și fixarea lor în teren.

Cei doi istorici sovietici au adus prin lucrarea lor o contribuție de valoare la istoria celui de-al doilea război mondial și au înălțat un monument de știință biruitorilor de la Kursk.

Fl. Constantinu

J. JABLONICKÝ și M. KROPILÁK, *Slovník slovenského národného povstania* (Glosarul răscoalei naționale slovace), ed. a 2-a, Bratislava, 1970, p. 338

Iată o lucrare în adevăr originală, alcătuită, desigur, pentru o cit mai mare popularizare și înțelegere a răscoalei slovace din vara anului 1944. În introducerea la prima ediție se precizează că este vorba de un material cu caracter informativ, care caută să dea răspuns la o serie întreagă de întrebări și de nedumeriri rămase neclarificate până acum. Studiile și cercetările publicate despre această răscoală prezintă deseori o orientare politică sau de strictă specialitate și nu sînt totdeauna de acord cu spusele martorilor oculari și nici chiar cu izvoarele scrise. „Trebuie să avem o imagine mai concretă despre trecut — spun autorii în prefața primei ediții —, să ne îmbogățim cunoștințele cu fapte despre oameni, locuri și acțiuni, care au avut o cît de mică atingere cu mișcarea de eliberare a poporului nostru”.

Glosarul conține aproape 500 de titluri, care, privite în ansamblul, țin să informeze masa largă a cititorilor despre întreaga problematică a răscoalei antifasciste din Slovacia.

În primul rînd, este vorba de scurte caracterizări de persoane. Incluziunea numelor de persoane s-a făcut după un criteriu selectiv,

ținîndu-se seama de importanța faptelor săvîrșite sau de răspunderea pe care oamenii au avut-o în contextul acestei mișcări. Pe lângă aceștia au mai fost incluse și numele unor personalități politice, militare și diplomatice care, într-un fel sau altul, au avut legături cu răscoala slovacă sau au jucat un rol politic important în cursul celui de-al doilea război mondial, în general cehi, slovaci și sovietici, chiar dacă au făcut parte din tabăra adversarilor. Descrierea este scurtă și concisă: în cîteva rînduri se definește activitatea fiecăruia și poziția pozitivă sau negativă atît față de mișcarea comunistă, cît și față de răscoala slovacă.

Urmează nume de locuri, orașe, sate, văi, ape, munți și pasuri, pe unde unitățile de partizani își aveau centrele de organizare și de aprovizionare sau pe unde s-au desfășurat lupte antifasciste. În sfîrșit, o a treia categorie de titluri se referă la diferite organe și organizații politice, administrative și militare, forme și mijloace de luptă (servicii de presă, de spionaj, asasinat în masă, tabere de concentrare, cartierul general al mișcării de partizani, gestapo, brigăzi de parașutiști, Consiliul de stat de la Londra, directive ale conducerii Partidului Comunist Cehoslovac de la Moscova, comitete populare ș.a.). Sub titlul *Solidaritatea internațională în răscoala națională slovacă* se arată că la această mișcare au participat voluntari aparținînd la 25 de națiuni europene: aproximativ 3 000 de sovietici, 1 000 de cehi, 400 de francezi, 100 de sîrbi și croați, 90 de polonezi, 50 de bulgari, 50 de români, 200 de germani ș.a. În tot glosarul, numai atît despre prezența românilor în Slovacia.

Pentru publicul slovac, glosarul elaborat de Jablonický și Kropilák prezintă o deosebită importanță. El exprimă poziția oficială față de multiplele aspecte și probleme, legate de istoricul răscoalei slovace și constituie un auxiliar util pentru cei care vor să se informeze sumar și rapid despre unele evenimente din cursul ultimului război mondial.

Tot atît de util ar fi fost și un indice, care lipsește.

Tr. Ionescu-Nișcov

CHRISTOPHER LLOYD, *The British Seaman 1200—1860. A Social Survey, Londra, Collins, 1968, 319 p.*

Autorul, fost profesor de istorie la colegiile navale britanice din Dartmouth și Greenwich și vicepreședinte al Societății de cercetări nautice, întreprinde în lucrarea pe care o prezentăm o originală cercetare a unor aspecte foarte puțin cunoscute sau, mai bine zis, aproape total ignorate din istoria extrem de bogată a marinei britanice. Bibliografia istoriei maritime a Angliei cuprinde un mare număr de lucrări despre bătăliile pe mare, despre construcțiile navale, procedeele și instrumentele de navigație, despre tactica și strategia maritimă, despre expansiunea pe mare, despre profesiunea navală și administrația marinei, în sfârșit despre biografia unor mari figuri ale istoriei navale, cum au fost Francis Drake și Horatio Nelson. Foarte puțin însă s-a scris despre viața oamenilor de rând ai mării, despre viața masei marinarilor, care, în condițiile speciale ale Angliei, reprezentau o parte importantă a societății unei țări ale cărei destine s-au înfăptuit într-o mare măsură pe mare. Din introducere, autorul anunță că dedică această carte cercetării istoriei vieții de toate zilele, vieții pline de nenumărate vicisitudini a celor care au format personalul marinei engleze. Cercetarea începe cu perioada timpurie a navigației cu vele (din jurul anului 1200) până în preajma anului 1860, când, datorită introducerii pe scară largă a sistemului de propulsie cu aburi, structurile marinei engleze au suferit o serie de transformări importante, menite să răspundă dezvoltării tehnologice de atunci.

Ca ipoteză de lucru, Ch. Lloyd enunță necesitatea identificării și apoi a cercetării unor destine individuale de simpli marinari. Tot el însă precizează că o atare cercetare este foarte greu de realizat, din cauza absenței aproape totale a unor izvoare care să permită urmărirea detaliată a vieții și activității marinarilor luați ca indivizi izolați. Ch. Lloyd arată că în această privință dificultățile sînt asemănătoare celor întîmpinate de istoricul care studiază viața maselor de culti-

vatori ai pămîntului care au populat satele engleze în secolele trecute.

Totuși, izvoarele existente, precizează autorul, conțin numeroase date și amănunte sociale de sine stătătoare, ale căror trăsături o dată cu dezvoltarea istorică specifică a Angliei, s-au conturat din ce în ce mai clar. Întemeindu-se pe bogatele fonduri din arhivele maritime engleze, Ch. Lloyd caută să descopere modul în care trăiau oamenii mării. El este preocupat să ne arate proveniența lor socială, metodele folosite pentru recrutarea marinarilor, cum se hrăneau, cum erau plătiți, cum locuiau la bord, în general cum erau tratați. Acest tratament era de o extremă duritate, pe care autorul ne-o anunță chiar de la începutul primului capitol. Timp de secole în marina engleză, simplul membru al echipajului a fost considerat ca făcînd corp comun cu nava, ca fiind un obiect, pe care armatorul sau comandantul putea să-l folosească după bunul său plac. Reziduuri ale acestei mentalități au dăinuit în marina britanică pînă în secolul nostru. Autorul notează apoi că în toată perioada de peste șase secole tratată în lucrare nu s-a făcut nici o distincție între marinarii comerciali și cei militari. Ambele categorii erau tratate după aceleași criterii și puteau servi în fiecare dintre cele două secțiuni ale marinei.

O mare importanță este acordată de autor sistemului de recrutare, în care predomina arbitrarul cel mai flagrant. Tot ce s-a obținut pe cale parlamentară și prin acțiunile revoluționare cu referire la instituirea unor norme elementare de legalitate în viața publică engleză nu aveau nici o aplicare în ce privește marina, și îndeosebi sistemul de recrutare al simplilor membri de echipaj. Timp de secole recrutarea s-a făcut prin constrîngere: în porturi, grupuri organizate de recrutați acționau fără nici un scrupul fie pentru cutare armator de navă comercială, fie pentru marina de război, răpind literalmente oameni, pe care îi imbarcau cu sila. Viața foarte grea de la bordul navelor cu vele nu constituia un stimulent nici chiar pentru cei lipsiți de hrană și de adăpost, care colindau pe cheiurile porturilor engleze. Petițiile membrilor de echipa

scrisorile acestora și puținele jurnale personale păstrate sînt izvoare extrem de interesante, în care autorii lor zugrăvesc, adeseori cu multă plasticitate, întunecatele aspecte ale vieții de toate zilele la bordul unei nave comerciale sau de război. Marile răscoale ale echipajelor, care au zguduit marina britanică în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea și despre care, din fericire pentru amiralitatea de la Londra, guvernul francez n-a aflat decît după represiune și restabilirea ordinii, au avut ca principală cauză tratamentul inuman la care erau supuși marinarii de rînd. Acest tratament și îndeosebi sistemul de recrutare au constituit după cum subliniază autorul, „o parte a folclorului istoriei engleze”, fiind privit „ca un exemplu tipic al cruzimii secolului al XVIII-lea”.

Ch. Lloyd ne oferă în lucrarea sa și unele date statistice interesante, din care rezultă ponderea importantă pe care o avea în Anglia această categorie socioprofesională a marinarilor. Desigur, noi cercetări, întemeiate pe bogatul material arhivistic existent atît în porturi, cît și la amiralitate sau în depozitele de documente ale vechilor societăți și companii de navigație, vor aduce noi lumini privind și activitatea acelei „mase anonime”, cum o numește Ch. Lloyd, a marinarilor englezi.

Numeroase pagini ale lucrării sînt afectate sistemului de salarizare al echipajelor, situației sanitare extrem de precare a acestora și raporturilor dintre marinari și ofițeri. Adeseori autorul izbuțește să ne înfățișeze tablouri foarte vii ale ambianței de la bordul navelor care au luptat sub comanda unui Blake, Rodney și Nelson sau de la bordul navelor care serveau interesele diferitelor companii maritime angajate în expansiunea colonială.

Prin problematica adusă în discuție, ca și prin analizele de ordin social cuprinse în paginile ei, lucrarea lui Christopher Lloyd exprimă acele tendințe ale istoriografiei actuale care au în vedere cercetarea monografică, atît pe plan orizontal, cît și pe plan vertical, a unor secțiuni bine definite din societatea unei țări într-o perioadă istorică dată.

S. Columbeanu

CHARLES C. GRIFFIN, *Ensayos sobre historia de América*, Caracas, Imprenta universitaria, 1969, 285 (—287) p.

Lucrarea de față a fost publicată în cunoscuta colecție „Escuela de historia” a Universității centrale din Venezuela. În prefața redactată de dr. Germán Carrera Damas, directorul acelei școli, se recomandă lucrarea istoricului nord-american — latino-americanist de seamă —, precizîndu-se că autorul este foarte bine cunoscut de către istoricii venezuelani și în general de cei latino-americani.

Lucrarea cuprinde o notă preliminară a autorului, unsprezece eseuri și o bibliografie economică-socială.

În nota preliminară, autorul arată că toate eseurile care intră în compunerea tomului de față, cu excepția celui care compară istoria independenței Statelor Unite cu cea a Hispano-Americii, sînt republicările fără modificări ale unor materiale apărute în ultimii treizeci de ani. El adaugă că s-a ocupat de metoda comparativă, ca urmare a proiectului de redactare a unei istorii a Americii, care urmează să fie realizată de către Institutul panamerican de geografie și istorie, al cărui director este cunoscutul istoric mexican Silvio Zavala.

În primul eseu, intitulat *Unitate și variație în istoria americană*, autorul confruntă cele două puncte de vedere enunțate în titlu și arată că în timpul ultimilor ani, datorită creșterii cooperării internaționale, istoriile naționale sînt analizate într-o strînsă dependență, în funcție de relațiile lor cu celelalte țări. Autorul dă drept exemplu istoria conflictului survenit între Statele Unite și Mexic pe timpul Revoluției Mexicane și arată că acest eveniment nu poate fi analizat just numai în cadrul unor istorii naționale. În continuare, el face o trecere în revistă a diferitelor teorii care au stat la baza istoriilor Emisferei Occidentale și a factorilor care au influențat dezvoltarea istoriei ca urmare a culturilor diferite (anglosaxonă și hispanică), precum și asupra modului cum ele au înflorit dezvoltarea istoriografică în diferitele etape istorice. Apoi vorbește despre impulsul dat de revoluțiile europene în diferite etape istorice asupra revo-

Juțiilor din America de Nord și de Sud. În fine, autorul subliniază dezvoltarea economică inegală a Statelor Unite și a națiunilor din Hispano-America. El observă că, în economia lumii actuale, industrializarea din America de Nord a influențat industrializarea în Mexic, Brazilia și Argentina.

Al doilea studiu, *Un eseu asupra naționalismului și regionalismului în istoriografia latino-americană*, analizează problema fundamentală care preocupă pe cel ce interpretează istoria timpului nostru văzută în totalitatea sa. În ceea ce privește istoria „regională”, autorul observă că națiunile se pot afla în grupări regionale la diferite nivele. În ceea ce privește istoria regională, autorul ține cont de grupările de națiuni sau de țări, uneori concentrice și, în alte ocazii, suprapuse. Autorul mai recomandă ca istoria politică să se trateze pe o bază națională, istoria economică pe o bază care depinde de caracterul resurselor economice, istoria socială pe clase în cadrul națiunilor, în fine, istoria culturală pe națiuni și regiuni culturale (de exemplu regiunea latino-americană). Pentru America Latină a timpurilor noastre, autorul apreciază că istoria națională de tip convențional are o importanță limitată. În consecință, regionalismul latino-american nu este un simplu regionalism omogen, ci unul mai complex, compus din subregiuni, care variază în importanță după timpul care se ia în considerație și după natura materiei istorice particulare care se studiază.

Eseul intitulat *Semnificația culturii indigene în Hispano-America* subliniază rezultatul îmbinării culturilor din Lumea Veche cu cele din Lumea Nouă. El arată că felul de viață al indienilor (agricultori sau vânători) a influențat adaptarea europenilor în America și distinge patru zone principale: prima este zona de viață a vânătorilor nomazi, a doua zona mixtă de vânători și agricultori, a treia, a agricultorilor și a patra, cu o dezvoltare de civilizație mai completă, unde agricultura a fost ocupația de bază, alături de o varietate de activități economice. Ultimele două zone au fost cele mai importante și acolo influența autohtonă a fost mai mare asupra culturii colonizatorilor. De asemenea revoluția indus-

trială și perfecționarea mijloacelor de comunicații au schimbat profund felul de viață al populației indiene. Decadența obiceiurilor indienilor și răspindirea limbii spaniole între grupurile pur indigene au constituit simptome a acestor schimbări. Totuși multe grupuri indigene au păstrat muzica populară, dansurile, artizanatul, pictura și o activitate către o viață mai puțin individualistă. Astăzi acele grupări sînt în căutarea unei ordini sociale mai juste.

În următorul eseu, *Transcendența istorică a declarației independenței Venezuelei*, autorul arată că lui nu i-a rămas decît să scoată în evidență activitatea iluștrilor istorici venezuelani în această problemă. După o scurtă trecere în revistă a declarațiilor de independență, făcute de către fiecare națiune din Hispano-America, autorul subliniază importanța momentului ales pentru lansarea acelor declarații, cînd Spania se afla în luptă cu Napoleon. Mai departe, el vine cu noi afirmații, arătînd că declarațiile de independență ale țărilor americane sînt de două tendințe: Unele s-au limitat numai la proclamarea separării permanente și formale față de dominația politică anterioară (Uruguay, Paraguay, Chile și Mexic), altele, în plus, afară de acestea mai doreau să introducă liberalismul și democrația după modelul revoluțiilor nord-americană și franceză din secolul al XVIII-lea. Venezuela și alte popoare hispano-americane au proclamat aceste idei, solidarizîndu-se cu un mare avînt în istoria modernă. În continuare el arată că în Rio de la Plata (azi Argentina) s-a menținut de asemenea ideea suveranității popoului, care se trăgea din învățăturile lui Francisco Suárez, faimosul scriitor ieziuit de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, publicate în lucrarea sa *De legibus ac deo legislatore*. În acea epocă, universitățile din America se aflau sub influența ieziuților pînă la expulzarea lor din domeniile spaniole pe timpul regelui Carlos al III-lea.

Un alt studiu, *Cultura și independența hispano-americană*, tratează și analizează a citat extras din *Declarația de independență a Provinciilor Unite din America de Sud*, promulgată de către Congresul din Tucumán în

1816, prin care s-a hotărât ruperea legăturilor cu regii Spaniei și recuperarea drepturilor de care fuseseră despuiați de către metropolă. Toate țările din Hispano-America, una după alta, cu cuvinte diferite, au adoptat această doctrină. Activitatea propagandistică a precursorilor revoluției au făcut posibilă educarea ereolilor. Autorul subliniază că ideile enciclopediștilor au pătruns în Hispano-America și prin intermediul liberalilor spanioli ai perioadei constituționaliste dintre 1810—1814. Ei au transmis în Lumea Nouă principiile liberale, cu toate că se aflau în dezacord politic cu americanii. Principiul suveranității populare nu a fost negat nici pe timpul dictaturilor semiconstituționale, exercitate de San Martín și Simón Bolívar cu scopul de a evita anarhia. Nu același lucru s-a întâmplat în Mexic, unde revoluția lui Iturbide din 1821 a fost conservatoare și a respins ideile din 1789.

În eseu *Pirateria din Baltimore pe timpul războaielor independenței hispanoamericane* se relevă că războiul dintre Statele Unite și Marea Britanie din 1812 a prilejuit constructorilor de nave din Baltimore (S.U.A.) să facă un tip de nave foarte rapide, care au fost utilizate în „războiul de cursă” (piraterie) împotriva navelor Marii Britanii. După încheierea păcii, multe dintre aceste ambarcații și echipaje au rămas inactice. Aceste împrejurări au permis piraților să acționeze în sprijinul tinerelor națiuni din Hispano-America și să paralizaze activitatea metropolelor.

În studiul următor, intitulat *Opinia publică nord-americană și independența Hispano-Americii* (1810—1822), se arată că informațiile apărute în presă despre revoluțiile din Buenos Aires și Caracas au monopolizat atenția publicului din Statele Unite pentru cauza hispano-americană. Protestele ministrului spaniol la Washington împotriva expedițiilor corsarilor de pe teritoriul nord-american au determinat administrația președintelui Monroe să aplice restricții împotriva lor. Un ziar din Baltimore exprima sentimentul general astfel: „... Guvernul nu trebuie să intervină în războiul hispano-american, însă cetățenii nord-americani, ca indivizi, au dreptul deplin ca să o facă” (p. 149). În Filadelfia, arestarea citorva ofițeri

englezi intrați în serviciul Venezuelei a provocat o mare emoție în public, până când au fost puși în libertate. Poporul din Statele Unite dorea triumful patrioților din Hispano-America, ceea ce a determinat pe marele om politic Henry Clay să inițieze în Congres în 1818 recunoașterea republicilor americane, care abia în 1818 a fost pusă în aplicare.

Eseul *Independența Hispano-Americii și cea a Statelor Unite: un studiu comparativ* analizează diferența specifică structural-economică dintre ele, ceea ce a determinat ca revoluțiile să pornească de la baze diferite. În timp ce coloniile engleze își justificau rezoluțiile adunărilor lor pe propriile tradiții de drept comun, în schimb coloniile spaniole, în adunărilor lor, au trebuit să-și sprijine acțiunile politice pe o bază filozofică. Atât revoluțiile din nordul, cât și cele din sudul Americii au trecut prin etape politice similare: a) discuții politice; b) destituirea autorităților „imperiale”, formarea corpurilor armate rebele și a guvernelor provizorii; c) uneori, după mai mulți ani de acțiuni revoluționare, a urmat declarația de independență. Ideile și propaganda au corespuns acestor etape. În ceea ce privește consecințele sociale ale independenței, ele au fost analoge atât în America de Nord, cât și în Hispano-America: o atenuare a vechilor obiceiuri coloniale, o creștere a cosmopolitismului în orașele capitalei, abolirea sclaviei în regiunile unde nu domina economia plantațiilor.

Alt eseu, intitulat *Aspecte economice și sociale ale epocii independente hispano-americeane*, subliniază că consecința economică imediată a revoluției a fost dezastruoasă din cauza războaielor, în special în Venezuela, ceva mai puțin gravă în Banda Oriental (azi Uruguay) și în câteva părți din viceregatele Nueva España (Mexic) și Nueva Granada (Columbia). Noile republici s-au legat din punct de vedere economic de Marea Britanie, care astfel reușise să destrame monopolul colonial al Spaniei. În felul acesta, liberalismul economic a fost concretizat prin eliminarea barierei comerțului, care a influențat și un liberalism mai amplu al societății.

Temele sociale și economice în epoca independenței fac obiectul penultimului eseu,

care, la rândul său, se compune din trei conținuturi în care se reiau o serie de probleme dezvoltate în eseurile precedente. Autorul subliniază importanța lor și le completează cu noi teze. El face o comparație, arătând că, în timp ce revoluția franceză din 1789 și cea rusă din 1917 au produs transformări fundamentale prin eliminarea unor clase dirigente și privilegiate, care au dus la crearea unei noi societăți, în schimb în revoluțiile americane din Nord (1776) și Sud (1810) rezultatul a dus la crearea de noi state suverane, fără să se producă transformări sociale importante și fundamentale ca în Lumea Veche. În încheierea acestui eseu, autorul conchide că în Hispano-America putem identifica trei revoluții distincte: 1) revoluția mexicană, cu caracter social, acceptată de clasa creolă a moșierilor conservatori în baza planului de la Iguala; 2) revoluția din nordul Americii de Sud (eventual Marea Columbie), inițiată de înalta clasă creolă în favoarea autonomiei și apoi a independenței, care ulterior, prin Simón Bolívar, a căpătat un conținut social sub influența ideologiei libe-

rale, ceea ce a atras masele la cauza patriotică. iar în faza finală o reacțiune pentru o nouă subordonare a maselor; 3) revoluția din sudul Americii de Sud, începând de la Rio de la Plata până la Peru, care a fost dezlănțuită de înalta clasă și care a fost urmată de mase fără a necesita mari concesii.

În ultimul eseu, *Aspecte economice-sociale ale epocii de emancipare hispano-americană: o bibliografie selectivă a istoriografiei recente (1949—1959)*, autorul relevă că, pe lângă istoriografia tradițională, în cei din urmă zece ani s-a acordat atenție extinderii temelor economice-sociale, fără însă ca ele să cuprindă toate aspectele.

Lucrarea profesorului Charles C. Griffin, cu multă claritate în expunere, relevă opiniile sale la care, firește, nu putem subscrie în întregime cu privire la modul în care ar trebui redactată o istorie de sinteză a Americii sub auspiciile Institutului panamerican de geografie și istorie. El subliniază în mod deosebit importanța legăturilor reciproce dintre fenomene, pe care le analizează în această culegere de eseuri.

Ioan I. Neacșu

„Studii“, Revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Tara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul, „Istorie și civilizație I”*, 1970, 176 p., 15 lei.
- RADU POPA, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, 1970, 305, p., 25 lei.
- * * * *Izvoarele istoriei României*, vol. II, sub red. H. Mihăescu ș.a., 1970, 769 p., 43 lei.
- GRECEANU RADU, *Logofătul. Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688—1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmită de Aurora Ilieș, 1970, 280 p., 19,50 lei.
- * * * *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, 1601—1650, editate de D. Prodan cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu, 1970, 998 p. + 1 hartă, 42 lei.
- EUGEN PAVLESCU, *Mesteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, „Biblioteca istorică XXVI”, 1970, 576 p., 34 lei.
- DICULESCU VLADIMIR, IANCONICI SAVA, PAPACOSTEA DANIELOPOLU CORNELIA, POP MIRCEA V., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829—1850)*, „Biblioteca istorică XXII”, 1970, 308 p., 11,50.
- GHEORGHE MATEI, *La Roumanie et les problèmes du désarmement (1919—1934)*, „Bibliotheca Historica Romaniae 32”, 1970, 180 p., 8 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, *Études d'histoire transylvainne... Bibliotheca Historica Romaniae 21”, 1970, 186 p., 7,25 lei.*
- * * * *Situația internațională din primele două decenii ale secolului al XX-lea în lumina tezelor lui Vladimir Ilieci Lenin — Culegere de studii*, 1970, 179 p., 7 lei.
- * * * *Bibliografia istorică a României, I, 1944—1969*, 1970, 388 p., 52 lei.